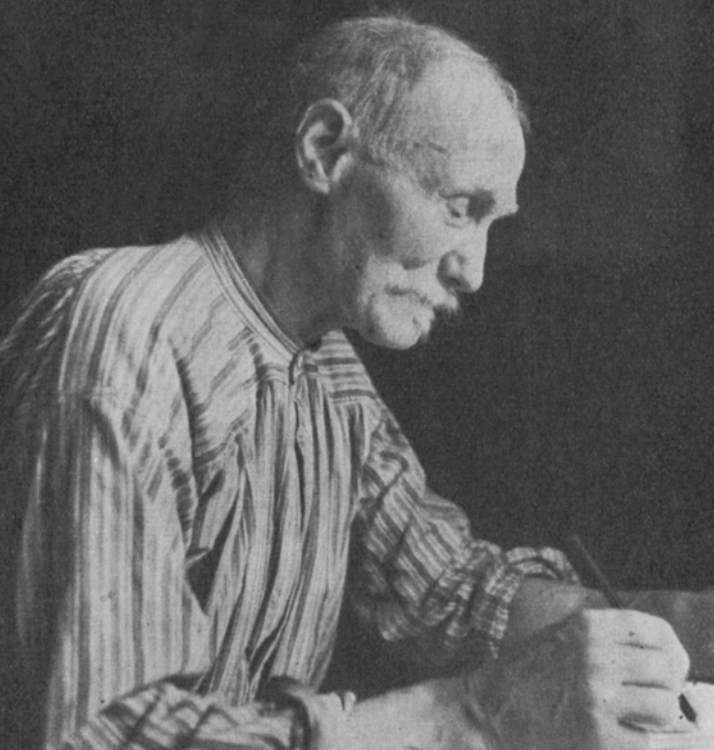

Aug Holmberg
**AUGUST
HOLMBERGS
BYGGNADSLÄRA**

August Holmbergs byggnadslära

red. Lena Palmqvist, Peter Sjömar & Maria Wall

Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

Producerad i samarbete med Institutionen för Kulturvård/
Hantverksskolan Dacapo vid Göteborgs universitet samt
med länsstyrelserna och läns museerna i Kronobergs län,
Hallands län, Blekinge län och Region Skåne

© Nordiska museet och författarna 2006

OMSLAG OCH GRAFISK FORM Eva Kvarnström

ÖVERSÄTTNINGAR TILL ENGELSKA Alan Crozier

OMSLAGSFOTO Ur *Blekingeboken* 1940

Tryckt hos Fälth & Hässler, Värnamo 2006
ISBN 91 7108 505 X

4	Förord
5	<i>Preface</i>
6	<i>August Holmberg</i>
7	Inledning
37	<i>Introduction</i>
49	Byggare och byggnadsarbete
65	Virke och virkestillverkning
89	Timring
119	Skiftesverk
129	Takresning
141	Torvtak
151	Vedtak, brädtak och spåntak
165	Övrigt om tak och takdetaljer
173	Spisar i bostadshus
183	Ladugårdar och logar
197	Hölador och fårbodar
201	Torkhus
211	Kojor
215	Brunnar
231	Litteraturförteckning
232	Förteckning över byggtermer och speciella uttryck

August Holmberg, byggmästaren och timmermannen från Blekinge har i drygt 150 uppteckningar delat med sig av sina erfarenheter och kunskaper efter ett långt liv som byggare.

Kunskapen om den folkliga träbyggnadskonsten som traderades från en generation till nästa återfinns vi inte i byggnadsläror och handböcker. Denna kunskap tillägnas man sig genom att arbeta parallellt med äldre yrkesmän. August Holmberg lärde sig genom att från unga år följa med sin far till olika husbyggen. Med stolthet och stor detaljkunskap delger han oss läsare sin kunskap. Beskrivningarna av valet och beredning av virke och de olika byggnadsmomenten skrevs ner på 1930-talet och skickades in till Nordiska museet. Trovärdigheten i Holmbergs nedteckningar har prövats i olika restaurerings- och utbildningsprojekt. De har visat sig vara mycket användbara för att förstå hantverkets olika arbetsmoment och återta kunskaper som gått förlorade.

I samarbete med lärare och studenter vid Hantverksskolan Dacapo i Mariestad/ Kulturvård vid Göteborgs universitet och Nordiska museet bearbetades texterna och en försiktig redigering av den slutliga texten gjordes. Ur olika museers bildsamlingar, främst Nordiska museet, har bildmaterial hämtats för att illustrera textbeskrivningarna. Arkitekt Peter Sjömar har kompletterat med förtydligande skisser.

Den omfattande textmassan skannades in med hjälp av våra kollegor vid Timmerdraget vid Jämtlands läns museum. Byggnadsantikvarie Paul Hansson vid Regionmuseet i Kristianstad försåg texten med ett innehållsregister. Tillsammans med byggnadsantikvarierna vid Regionmuseet i Kristianstad och länsmuserna i Halmstad, Växjö och Karlskrona, diskuterades sedan texten vid ett par seminarier. Anna Järpe som var länsantikvarie i Kristianstad län har medverkat i bokprojektet från start till slut, liksom Kina Linscott och Bengt-Arne Cramby vid Dacapo.

Länsantikvarierna i Hallands län, Kronobergs län, Blekinge län och region Skåne har generöst bidragit med medel till både redigeringsarbete och tryckning.

Ett stort tack till byggnadsantikvarie Maria Wall som vid Nordiska museet omsorgsfullt redigerat texten för att den skulle bli mer lättillgänglig, men samtidigt inte förlora några nyanser. Tack också till alla som engagerat bidragit till att August Holmbergs byggnadslära nu publiceras.

Lena Palmqvist
Nordiska museet

Peter Sjömar
Hantverksskolan Dacapo
Kulturvård
Göteborgs universitet

August Holmberg, master builder and carpenter from Blekinge, has shared his experience and knowledge in over 150 notes recorded after a long life as a builder.

The knowledge of the art of vernacular architecture that was handed down from one generation to the next cannot be found in manuals of building. This knowledge is acquired by working alongside older professionals. August Holmberg learned by accompanying his father from an early age, building houses. With pride and great knowledge of details, he shares what he knows with the readers. The descriptions of the choice of timber and the different stages of building were written in the 1930s and sent to the Nordiska museet. The credibility of Holmberg's descriptions has been analysed and tested in various restoration and educational projects and proved to be very useful in understanding the operational stages of building construction and in recovering lost knowledge.

In collaboration with teachers and students at the Dacapo College of Crafts, the Institute of Conservation in Mariestad/University of Gothenburg and the Nordiska Museet, Holmberg's texts were processed and a cautious editing of the final text was undertaken. We also selected pictures to illustrate the descriptions in the text from museum photo archives, primarily the Nordiska Museet. Peter Sjömar, architect and teacher at Dacapo, has added explanatory sketches.

The large mass of text was scanned with the aid of our colleagues at Timmerdraget, Jämtlands Läns Museum. Together with curators in charge of restoration and building research at the Regional Museum in Kristianstad and the county museums in Halmstad, Växjö, and Karlskrona, the text was discussed at a couple of seminars. The regional Directors of Monuments and Sites in the counties of Halland, Kronoberg, Blekinge and Region Skåne have made generous contributions to the publication of the book.

We are very grateful to curator Maria Wall, who carefully went through the text at the Nordiska Museet, editing it to make it more accessible without losing any nuances. Curator Paul Hansson at the Regional Museum in Kristianstad provided the text with the table of contents. Anna Järpe, former Director of Monuments and Sites in Skåne has taken part in the project from the very beginning to the end, along with Kina Linscott and Bengt-Arne Cramby, Dacapo. Thanks also to all those whose involvement has helped to ensure that August Holmberg's records of building can now be published.

Lena Palmquist
Nordiska Museet
Stockholm

Peter Sjömar
Dacapo College of Crafts
Göteborg University
Institute of Conservation,
University of Gothenburg

August Holmberg.
FOTO ALMA FALK 1929.
BLEKINGE LÄNS MUSEUM.

August Holmberg föddes 27 juli 1860 i Björnamåla, Asarums socken i Blekinge. Till kretsen av Nordiska museets fasta meddelare knöts August Holmberg redan vid 1920-talets slut. Han skrev också artiklar i hembygdsskrifter och i lokalpressen. August Holmberg bodde med sin hustru på gården Pepparbacken i Svängsta. Han levde ett långt liv, var 89 år när han dog i december 1949.

Det berättas om Holmberg att han var en synnerligen begåvad och vetgirig man, som lärde sig läsa redan före femårsåldern. Han framstod som en ypperlig traditionsbärare, inte minst genom att han förmedlade vad han hört och lärt av sin egen far, som var född på 1820-talet. År 1933 fick Holmberg Hazeliusmedaljen för sina värdefulla insatser.

Alla meddelare har till museet lämnat uppgifter om sig själva och sin bakgrund. Holmberg beskriver i detta sammanhang sin yrkesverksamhet. "Först timmerman å husbygge och skeppsvarv, efter 1880 omväxlande byggnadsbas och byggmästare." På frågan om han tillbringat längre tider på andra orter, skriver Holmberg: "Rundt hela Sverige. Efter att i Malmö i början av 80-talet genomgången kurs å Tekniska skolan, har jag haft arbete på en mängd olika platser." Han talar också om sina intressen och sin mångsidighet. "Under vintrar och lediga tillfällen inhemtat vana i alla slag av skogsarbete, samt landtbruk (Men kan ej köra hästar). Kort sagt: Ena dagen kan jag klyva gärdsel och sätta gärdsgård. En annan ta lien och slå gräs. En annan bygga ett sågverk eller en sommarvilla. Intet är mig främmande!" När han i sina beskrivningar framhåller sig själv, kan det tyckas lite skrytsamt och han har ibland en tendens att idealisera, men när han besvarar frågelistorna är han den korrekta meddelaren som levererar fakta. Som byggmästare ledde han arbetet, men var samtidigt en kunnig timmerman, som in i minsta detalj själv kunde utföra alla momenten i byggprocessen. Asarums hembygdsförening har samlat mycket material om Holmberg och där finns hans timmermansredskap samlade.

August Holmberg was born in Björnamåla, Asarum Parish in Blekinge, on 27 July 1860. He joined the staff of permanent informants of the Nordiska Museet at the end of the 1920s. He also wrote articles in journals of local history and in the press. August Holmberg lived with his wife on a farm called Pepparbacken in Svängsta. He lived a long life until he died in December 1949 at the age of 89.

It is said that Holmberg was a highly gifted and inquisitive man, who taught himself to read before the age of five. He was an outstanding tradition bearer, not least because he passed on what he had heard and learned from his own father, who was born in the 1820s. In 1933 Holmberg was awarded the Hazelius Medal for his valuable contribution.

All informants have to provide the museum with details about themselves and their background. For this, Holmberg described his occupational career: "First a carpenter building houses and working in shipyards, after 1880 alternating between foreman and master builder." In answer to the question whether he had spent long periods in other places, Holmberg wrote: "All over Sweden. After taking a course in Malmö at the start of the eighties at the Technical School, I have had jobs in a great many different places." He also writes of his interests and his versatility. "During the winters and when not otherwise occupied I acquired experience in all kinds of forestry work, as well as farming (But cannot drive horses). In short: On one day I can split logs and make fences. On another I can take a scythe and mow grass. On another I can build a sawmill or a summer home. Nothing is foreign to me!" When he describes himself he may seem slightly boastful, and he sometimes has a tendency to idealize, but when he answers questionnaires he is a correct informant who delivers facts. As a master builder he supervised the work, but he was also a skilled carpenter who could perform all the stages in the building process by himself, down to the finest detail. The local heritage society in Asarum has assembled a great deal of material about Holmberg, including his carpentry tools.

INLEDNING INTRODUCTION

UTHUS PÅ TORP I ÖSTERSLÖV SOCKEN, SKÅNE. *De två byggnadssätten knuttimring och skiftesverk i en och samma byggnad. Den högra delen är timrad på knut, den vänstra på stolpe.*

OUTBUILDING ON A CROFT IN ÖSTERSLÖV PARISH, SKÅNE. The two building methods, log construction and horizontal planking, are used in one and the same building. The right-hand part is corner-jointed and the left-hand part uses a slotted post. PHOTO: NORDISKA MUSEET.

Historia utgår i allmänhet från skriftliga dokument vilket betyder att informationen om äldre tider färgats av den som hållit i pennan – vad nedtecknaren förmått berätta eller haft anledning att berätta. I huvudsak är de skriftliga historiska källorna vetenskapliga, religiösa, juridiska och administrativa dokument. Ofta kan dessa berätta om vardagliga händelser men de redogör sällan för bönders och hantverkares yrkeskunskaper. Vill vi veta mer om hur man odlat, byggt eller tillverkat, får vi vända oss till andra källor än de skrivna dokumenten.

En möjlighet är att intervjua äldre hantverkare. Den genom berättande och utövande traderade kunskapen äger sin giltighet i just den stund den används, men den pekar också bakåt. Hur långt tillbaka ett vedertaget sätt att utföra något går, är dock ofta svårt att fastställa. Till den traditionsburna kunskapen hör samtidigt ålderdomlighet och tidsmässig anpassning. En klar gräns utgörs av det en hantverkare hört och lärt av någon, som ingått som länk i en obruten traditionskedja – en traditionsbärare. Tiden är alltså en viktig aspekt. När man slutar att utföra något på ett speciellt sätt övergår, på förvånansvärt kort tid, allmänt tillämpad yrkeskunskap till att bli personlig minnes-

kunskap. Med minnesbärarna försvinner kunskapen om de historiska arbetsprocesserna, materialen och teknikerna. Traditionsbrottet för hur bönder, torpare och hantverkare i landets södra skogsbygder byggde bostadshus och ekonomibyggnader ligger så långt tillbaka att vi enbart i fragment kan utforska hantverkskunnande och byggnadsskick genom levande traditionsbärare.

Det vi kallar för materiell kultur, som gamla hus och bruksföremål, är som källmaterial beständigare än personers minnen. De materiella minnena når också ner i andra lager i historien än de skrivna texterna eftersom hus och föremål är de konkreta resultaten av att någon gjort något vid ett bestämt tillfälle. De är tidsrelaterade avtryck av funderingar, känslor, behov, möjligheter, kunskaper och färdigheter hos dem som byggt och brukat husen eller tillverkat och använt föremålen. Av byggnader och föremål kan vi alltså lära oss något om en konkret historisk situation.

Ett problem vid undersökningar av byggnader och föremål är att förstå vad det är man har framför ögonen och rätt tolka det man ser. Jämför med en text: läsaren måste behärska det språk, som texten är skriven på, för att innehållet skall framträda. Detta gäller även för historisk materia. Nu

när vi lever på annat sätt, bygger med andra metoder, använder andra byggnadsmaterial och ordnar vår fysiska miljö efter andra förutsättningar har det blivit svårt att förstå den historiska information som finns ”lagrad” i byggnader därför att nutidens erfarenheter och referenser är så olika dåtidens. Vi kan också konstatera att ”kommunikationsproblemet” ökar med större tidsmässigt avstånd mellan den tid som tingen hör till och den tid som tolkar. Gamla byggnader ter sig lätt, med få eller svaga beröringspunkter mellan samtidens betraktare och dåtidens byggare och brukare, som obegripligt ålderdomliga. För att kunna använda byggnader och föremål som historiska källor behöver vi därför handledningar av samma slag som språkens ordböcker och formläror. Detta är en av anledningarna till denna bok. Boken är tänkt som handledning i att förstå äldre byggnadsskick och bygghantverk. Utgångspunkten är uppteckningar från 1920- och 1930-talen i Nordiska museets arkiv av byggmästaren August Holmberg från Blekinge. Hans texter har redigerats och illustrerats med fotografier, som framför allt hämtats från Nordiska museets fältarbeten under den första hälften av föregående sekel.

NORDISKA MUSEETS FRÅGELISTOR

Nordiska museets uppteckningsmaterial är resultatet av att människor utifrån så kallade frågelistor berättar om sina kunskaper, erfarenheter och värderingar. Frågelistorna kan vara korta och allmänna eller långa och mycket detaljerade. Tillvägagångssättet och insikten om värdet av traditionsuppteckningar, kombinerat med föremålsinsamling och fältarbeten, introducerade redan Artur Hazelius, Nordiska museets grundare. När museet 1928 regelbundet började skicka ut frågelistor, var denna form av kunskapsinsamling inte ny, varken i museet eller ute i landet. Den hade pågått i flera decennier. Verksamheten var en viktig del i den systematiska kartläggningen av allmogekulturen.

Under senare år har frågelistmaterialet alltmer fått karaktär av självbiografiskt material, eftersom museet nu vänder sig direkt till meddelarna och ber om deras berättelser och synpunkter på olika företeelser. De äldre frågelistorna, som oftast hade anknytning till den materiella kulturen, syftade i första hand till att samla in faktauppgifter, kring exempelvis byggnadskulturen på landsbygden. Museets medarbetare uppmanade meddelarna att exempelvis beskriva olika

moment i byggandet. De som svarade på frågelistan vände sig då ofta till andra, minnesgoda, äldre personer i trakten, för att komplettera faktauppgifterna. *Meddelarna* eller *ortsmeddelarna* representerade sin bygd. Deras uppgift var att lämna sakliga beskrivningar av förhållandena på orten. Frågelistorna hade ursprungligen alltid ett historiskt perspektiv, där meddelaren ombads beskriva förhållandena så långt tillbaka i tiden som han/hon kunde minnas.

Redan under tidigt 1900-tal hade några tjänstemän vid museet använt frågelistan som redskap vid traditionsinsamling. Nils Edvard Hammarstedt arbetade på 1910-talet med muntliga traditioner, för att göra museets föremålssamlingar och kunskapen om allmogebebyggelsen mer levande och samtidigt sätta in föremålen i ett större sammanhang. Hammarstedt, som har kallats den svenska etnologins grundare, var 1912–1928 föreståndare för Allmogeavdelningen vid Nordiska museet. Han gjorde kontinuerligt uppteckningar under sina forskningsresor runt om i landet. Framförallt samlade han ett stort material genom den korrespondens han hade med en grupp medarbetare ute i landet. På det sättet hade museet redan under 1920-talet skapat ett ”Arkiv för svensk folkännedom”. Det existerar fortfarande under namnet Hammarstedtska arkivet och ingår som en del i Nordiska museets arkiv. Hammarstedt arbetade mest med frågor om tro och sed.

Professor Sigurd Erixon, som kom till museet 1912, började också tidigt arbeta med frågelistor. År 1915 skickade han ut en frågelistor, som behandlade bebyggelse och byförhållanden. Många av sagesmännen var i 70–75-årsåldern, vilket innebär att svaren tidsmässigt täcker en stor del av 1800-talets senare hälft. Under 1930-talet utarbetade Si-

gurd Erixon en plan över ämnesområden som han ansåg museet borde sammanställa frågelistor kring för att dokumentera den svenska folkkulturen. Denna insamlingsmetod har sedan löpt parallellt med fältundersökningarna även om ämnesområdena för de olika insamlingsmetoderna inte alltid varit desamma. Museets tidigaste frågelistor behandlar bland annat härads-, socken- och byorganisation, jordbruk, bebyggelse och byggnadskick samt äldre byggnadstekniker. Syftet med dessa tidiga frågelistor var att rädda kunskapen om den äldre kultur som höll på att försvinna. Det var därför önskvärt att de lokala sagesmännen i sin tur fick intervjua äldre människor om deras erfarenheter och minnen. Beskrivningarna skickades därefter till Nordiska museet.

Den första frågelistan, Nm 1, som handlar om Härads-, socken- och byorganisation, resulterade i drygt 400 svar. Under samma år gav man ut nio större och mer utförliga listor i den så kallade Nm-serien (Nordiska museet-serien). Följande år tillkom också den så kallade Sp-serien (specialfrågelistor) vilket innebar kortare frågelistor kring begränsade teman eller detaljer, ibland tillkomna inför en utställning. Staben av skrivande medarbetare (meddelare) byggdes upp successivt och har under åren varierat mellan 200 och 500 personer.

En särskild grupp av specialfrågelistor skickades ut under Sigurd Erixons ledning för att samla underlagsmaterial till kartverket *Atlas över svensk folkkultur*. Kartorna som behandlar byggnadskultur beskriver bland annat utbredningen av olika konstruktioner och byggnadstyper, som exempelvis korsvirke, skiftesverk, takstödjande stolpar, husknut med dubbelkatt, rännknut, högloftsstuga, stolpbod, loftbodor med svalgång, halmtak, lång- och rundlogar, hölador med

FRÅGELISTOR. År 1929 skickade Nordiska museet ut tre listor med frågor om byggnadsskick och byggnadsteknik. De handlade om **Virke och virkeshantering** (fem sidor med frågor, 229 svar i hela landet), **Knuttimring och skiftesverk** (14 sidor med frågor, 189 svar i hela landet) och **Husgrund och golv** (sex sidor med frågor, 152 svar i hela landet). Under 1930- och 40-talen följde en rad listor om bland annat tak, halmtak, brunnar, uthusbyggnader, torkhus, spisar, samernas byggnader, spån och pärt, kalkbränning, näver och stenstugor. Från slutet av 1940-talet förekommer bara sporadiskt frågelistor kring byggnadsskick och heminredning. Dessa senare listor avspeglar det avslutande skedet i den stora insamlingsverksamhet som 1947 resulterade i boken *Svensk byggnadskultur* av etnologen Sigurd Erixon, vilken fortfarande är standardverket över den folkliga bebyggelsen, och *Atlas över svensk folkkultur* från 1957.

QUESTIONNAIRES. In 1929 the Nordiska Museet distributed three questionnaires asking about building practices and techniques. They concerned **Timber and its treatment** (five pages of questions, 229 responses from all of Sweden), **Log construction and horizontal planking** (14 pages of questions, 189 responses from all of Sweden), and **Foundations and floors** (six pages of questions, 152 responses from all of Sweden). In the 1930s and 1940s these were followed by a series of questionnaires on topics such as roofs, thatching, wells, outbuildings, drying houses, fireplaces, Saami buildings, shingles, lime burning, birch-bark, and stone houses. Since the end of the 1940s, questionnaires about building practices and interior decoration have occurred only sporadically. The latter questionnaires reflect the final stage in the major collection work which in 1947 resulted in the book *Svensk byggnadskultur* by the ethnologist professor Sigurd Erixon, which is still the standard work on vernacular architecture, and *Atlas över svensk folkkultur* from 1957.

Nordiska museets frågelistor om byggande, byggnader och byggnadsmaterial

Frågelista	antal svar i Blekinge	Halland	Skåne	Småland
Virke och virkesbehandling, Nm 10 (1929)	4	4	2	14
Knuttimring och skiftesverk, Nm 11 (1929)	2	2	4	11
Husgrund och golv, Nm 12 (1929)	1	5	2	9
Tak, Nm 14 (1930)	1	2	4	18
Halmtak, Nm 23 (1932)				
Brunnar, Nm 33 (1931)				
Uthusbyggnader, Nm 40 (1931)	–	–	1	9
Torkhus, Nm 50 (1933)				
Tjänstefolkets bostäder och bohag, Nm 69 (1938)				
Torparnas bostäder och bohag, Nm 81 (1938)				
Rödfärgning, Nm 90 (1939)				
Samernas byggnader, Nm 117 (1942)				
Spisar, Nm 65 (1936)	4	3	14	27
Spån och pärt, Nm 130 (1945)	3	7	13	34
Stenstugor, Nm 141 (1948)				
Näver, Nm 140 (1947)	4	7	15	35
Väderrior, stolplador och stackhjälmor, Nm 175 (1960)				
Jordhus, Nm 176 (1961)				
Väderkvarnar, Sp 17 (1931)				
Gård och gårdsplan, Sp 19 (1931)	–	2	3	7
Boningshus, Sp 20 (1931)	–	–	–	6
Mesula och skiftesverk, Sp 24 (1932)				
Spisformer, Sp 22 (1931)	10	–	20	28
Eldstad i fähus, Sp 36 (1933)	1	–	–	4
Rödfärg, Sp 63 (1938)				
Infällda dörrposter, Sp 75 (1939)				
Kransågning, Sp 97 (1941)	2	1	2	15
Kringbyggd fägård, Sp 140 (1942)	–	2	3	7
Kalkbränning, Nm 139 (1947)				

snedställda väggar, etc. Underlagsmaterialet till kartorna samlades in genom fältarbeten. Man utnyttjade också befintligt arkivmaterial och nyinsamlat frågelistmaterial. Sigurd Erixon skrev i inledningen till Atlasverket:

Den tredje huvudutvägen vid materialinsamlingen har varit enkäter per korrespondens med personer ute i orterna, vilka funnits lämpliga härtill på grund av minnesgodhet, kritisk sans och rotfasthet i sina hembygder. Till en början begränsade sig denna utfrågning till ett mindre antal intresserade personer, med vilka kontakter tidigare uppehållits. Denna kärntrupp blev emellertid snabbt utökad. --- Till deras ledning har frågelistor utarbetats av en speciell, för ändamålet utformad typ. Sammanlagt utgå dessa till mer än 140. De blevo i regel stencilerade men ett urval trycktes år 1941 med en orienterande inledning i tidskriften Folk Liv.

Från 1920-talet fram till slutet av 1940-talet sändes ett drygt fyrtiotal frågelistor ut. De behandlade främst teman kring byggande och bostadsförhållanden, exempelvis frågelistorna *Virke- och virkesbehandling*, *Knuttimring och skiftesverk*, *Husgrund och golv*, *Halmtak*, *Uthusbyggnader*, *Rödfärgning*, *Torparnas bostäder och bohag*, *Tro och sed vid husbygge* samt *Bebyggelsesägner*. Svaren illustrerades ofta med teckningar och senare med fotografier.

Det stora intresset för den försvinnande äldre bondekulturen avspeglar sig under 1930- och 1940-talen såväl i museets fältundersökningar, som i frågelistsvaren och föremålsinsamlingen. Det utgör ett gynnsamt källmaterial för byggnadsforskningen, där frågelistsvaren kompletterar de fältarbeten som genomfördes vid samma tid. Frågelistsvaren ger bland annat utförliga beskrivningar om byggnadsmaterial och äldre byggnadstekniker. De så kallade *byundersökningarna*, bebyggelsehistoriska och etnologiska fältarbeten i ett stort antal byar runt om i landet, tillsammans med

ortsmeddelarnas uppteckningar har avsatt ett stort material. Detta har varit utgångspunkten för Sigurd Erixons översikter över den svenska allmogebebyggelsen.

Insamlingen av uppgifter med hjälp av frågelistor har också bedrivits parallellt vid museer och universitetsinstitutioner i Sverige och i Norden, t.ex. har Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) och Lunds universitets folklivsarkiv (LUF) använt sig av denna insamlingsmetod. Det finns också många fria uppteckningar samlade under rubriker som saknas i frågelistorna.

De nordiska frågelistorna är sedan 1995 samlade i en tryckt, kommenterad katalog. Under rubriken ”Bebyggelse, bosättning och byggnadsteknik” är förutom de svenska systeminstitutionerna, som redan nämnts, även följande institutioner representerade: Etnologiska institutionen vid Åbo akademi i Åbo, Islands Nationalmuseum i Reykjavik, Museiverket i Helsingfors, Norsk Etnologisk Gransking i Oslo, Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser vid museet i Brede, Lyngby i Danmark samt Ord och sed, Norsk folkminnessamling, Institutt for kulturstudier vid universitetet i Oslo, Svenska litteratursällskapet i Finland vid Folkkultursarkivet i Helsingfors. Ämnena varierar. Listorna behandlar såväl äldre byggnadstekniker som modernare företeelser. De övriga nordiska frågelistorna är vanligen utgivna senare än de svenska, med undantag för de norska frågelistorna, som började ges ut under 1930-talet.

Kontakten mellan de svenska folkminnesarkiven innebar redan från början en geografisk ansvarsfördelning mellan Nordiska museet, ULMA och LUF. År 1928 beviljades de tre institutionerna så kallade lotterimedel för sin verksamhet. Tanken var att ULMA geografiskt skulle täcka in Nord- och

Mellansverige, LUF Sydsverige och Nordiska museet skulle ha hela landet som sitt insamlingsområde. VFF, som inte tidigare nämnts, är en yngre institution, som har Västsverige som sitt insamlingsområde. ULMA och VFF ingår numera i SOFI-myndigheten (Språk- och folkminnesinstitutet).

Ämnesmässigt har institutionerna också haft olika inriktning. ULMA:s frågelistor har framförallt handlat om tro och sed samt språk och dialekter, medan Nordiska museets frågelistor fram till 1970- och 80-talen i första hand behandlade den materiella kulturen. Men de ämnesmässiga gränserna har varit flytande.

BYGGMÄSTAREN AUGUST HOLMBERG

Svaren till Nordiska museets frågelistor ger möjlighet att bedriva vad som skulle kunna kallas för fiktiva samtal med personer med praktiska historiska erfarenheter. Självfallet är svaren av olika omfattning och djup. Till de mest initierade meddelarna hörde byggmästaren August Holmberg från Blekinge. Han var byggare och han kunde skriva. August Holmberg skrev emellertid inte enbart ned vad han själv

AUGUST HOLMBERG. Här mottar han medalj för arbetet att utforska och dokumentera sin hembygd. Holmbergs byggnadshistoriska arbete presenterades i Nordiska museets skriftserie *Självbiografen* nr 1 år 2000 i artiklarna "August Holmberg som kunskapskälla" av Lena Palmqvist och artikeln "Meddelaren August Holmberg" av Maria Wall. FOTO NORDISKA MUSEET.

AUGUST HOLMBERG. Here he is receiving a medal for his work of researching and documenting his local district. Holmberg's work on building history was presented in Nordiska Museet's series *Självbiografen* no. 1 (2000) in the article "August Holmberg as a source of knowledge" by Lena Palmqvist and the article "August Holmberg the informant" by Maria Wall. PHOTO NORDISKA MUSEET.

"VESTERHULTENS STUGA", ASARUM, BLEKINGE. August Holmbergs teckning och beskrivning i brev (till höger) till Nordiska museet (i museets topografiska arkiv). August Holmberg hade en tydlig och lättläst handstil. Han förtydligade texten med stora bokstäver, citattecken, understrykningar och förklarande bilder. Utdrag ur det handskrivna svaret till frågelista nr 11 Husbygge II: Knuttimring och skiftesverk, Nordiska museet.

"THE VESTERHULTEN COTTAGE", ASARUM PARISH, BLEKINGE. August Holmberg's drawing and description (right) in a letter to Nordiska Museet. August Holmberg had a clear and legible hand. He clarified the text with large letters, quotation marks, underlining, and explanatory pictures. Extract from the hand-written response (EU 2579) to questionnaire Nm 11, House construction II: Log construction and horizontal planking (Nordiska Museet Archive).

varit med om. Han analyserade också och drog slutsatser. På sin ålders höst när han lagt verktygen på hyllan blev han en välkänd utforskare av sin hembygds historia i allmänhet och dess byggnadshistoria i synnerhet. I nedteckningarna finner vi konkreta redogörelser om bygge. Ofta är texten så detaljerad att den kan användas som vägledning för den som vill lära sig hantverket och för den som vill utforska hus. August Holmbergs nedteckningar är antagligen så nära vi kan komma en av de "ordböcker" som behövs vid historiska studier av träbyggnader i Sydsverige.

I de sydsvenska skogsbygderna finns byggnadstyper och byggnadstekniker som är speciella för detta område. Holmbergs text beskriver exempelvis hur man timrat med fyrskrätt timmer, kombinerat knuttimring och skiftesverk m.m. Här beskrivs också bostadshus som illustrerar en utvecklingshistoria från låga, ryggade stugor till loftstugor och vidare in i ett lokalt byggmästarbygge vid tiden kring sekelskiftet 1900. När August Holmbergs egna, mångåriga erfarenheter av byggande inte räckte till vände han sig i sina svar även till sin fars utsagor och till andra äldre personer för kompletterande uppgifter.

August Holmberg svarade i början av 1930-talet på sex av Nordiska museets byggrelaterade frågelistor. De handskrivna arken är illustrerade med teckningar. Holmberg ansåg att teckningen ofta bättre än texten återgav hur en byggnadsdel såg ut eller hur ett arbetsmoment utfördes. Holmberg var en flitig tecknare, tillsynes helt utan konstnärliga ambitioner. Han ritade av hus, byggnadsdelar, arbetsmoment och miljöer på samma sätt som vi fotograferar. Hans skriftspråk är uttrycksfullt och klart men stundtals kan nog en oinvigd uppfatta texten som ändlöst detaljerad.

E. U. 9917

SVEDESKA MUSEETS ARKIV

Fil. Hans Gösta Bontel - N. - Museet Stockholm

NORD. MUS. O. SKANSEN
17 DEC 1936 D. N 3505

Upplysningar om Festerhult.

Koggrannade uppgiften om denna persons namn, härkomst, ålder
om mera torde uppnås genom förfrågan hos kyrkoherren Faltz-Fitzell
i Åreum. De kyrkoböcker varit detta ställe antecknat är av så nytt intresse
att de finnas kvar i Åreum. Jag fick i fjor vissa upplysningar om en
person från 1840-talet av Hr. Fitzell.

Här V H synes platsen för stugan. Om vi säger att
den ligger mitt för kyrkan eller mitt för allén. Så om
vi moderera uttrycket aldrig så lite så blir både
svaren rätt. Det framklingar om jag att den ligger
en smula närmare allén än vad jag tecknat.

För ett 30 tal år sen hade någon fotograf
tagit en vy av Festerhults stuga. Efter en sökning
gjorde jag teckningen för nästan 18 år sen.
Fråga Ingenjör Ögner, kanske han har någon foto.
Den jag lämnar den av, var framtidig byggmästare
L. B. Jönsson, Åreum!

Tar man pennan till hjälp och följer hans beskrivningar genom att själv rita bilder blir man emellertid förvånad över hur exakt han lyckats redogöra för förhållanden och situationer som svårligen låter sig beskrivas med ord.

Holmbergs omsorgsfullt skrivna texter är tillsammans med de andra svaren till frågelistorna samlade i tjocka inbundna böcker. För att inte slita på handskrifterna används maskinskrivna avskrifter som arbetsmaterial. Avskrifterna av August Holmbergs svar omfattar över 200 sidor. Det är alltså ett betydande material han skrev ned.

August Holmberg var timmerman och byggmästare. Av byggnadsmaterialen var det trä som han behärskade men han var orienterad även i andra material. Främst gäller hans beskrivningar trakten runt hans hemsöcken Asarum. Hans egna minnen bör ha sträckt sig ned till mitten av 1800-talet. Under sina pojkkår gjorde han tillsammans med sin far, som också var byggare, långa skogsvandringar och lärde känna byggnadstraditioner och husbygge utanför sin hembygd. August tycks ha frågat ut sin far grundligt. När han berättade om någon riktigt ålderdomlig arbetsmetod hänvisade han till uppgifter han fått av fadern. Sin nyfikenhet bevarade August långt upp i åren för han fortsatte att jämföra och skilja ut det säregna och speciella för de platser han besökt eller de företeelser han kände till. Nordiska museet förstod med tiden att August Holmberg var en speciell person och det hände att museet vände sig till honom för att få förtydliganden eller synpunkter på uppgifter man fått in från andra platser.

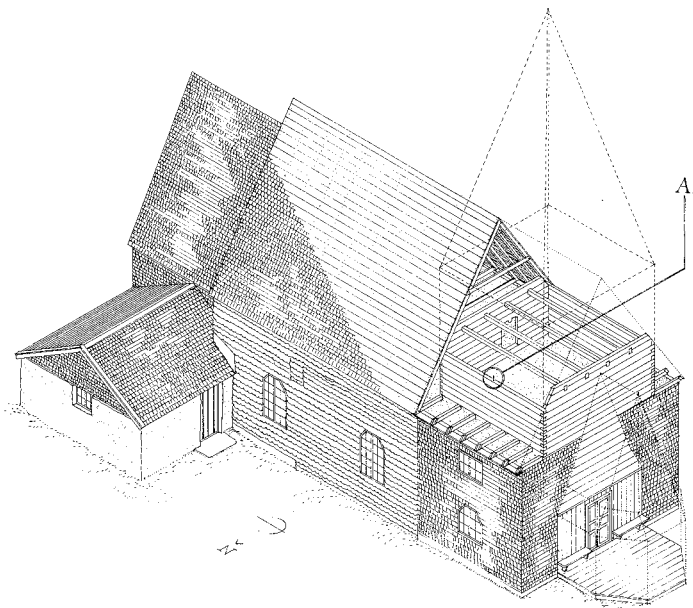
August Holmbergs beskrivningar av bygge bör således vara giltiga för stora delar av södra och västra Sverige från

1800-talets andra hälft fram till 1900-talets första årtionde. Genom sin förmåga att uttrycka sig med text och bild, sina kunskaper om lokalt och regionalt bygge, sitt historiska intresse, sitt säkra minne och sin förmåga att iaktta och dra slutsatser, skapade August Holmberg ett unikt och klargörande dokument om det bygge som kommit att kallas traditionellt. Vad kan vi då lära oss av honom och vilka perspektiv ger han som inte redan är kända?

EN BYGGNADSDETALJ I PELARNE TIMMERKYRKA

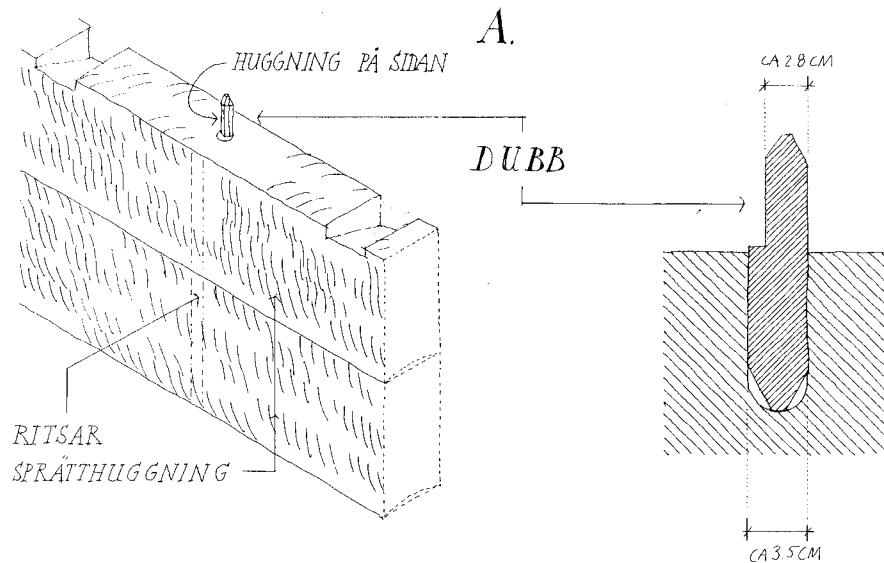
Den timrade kyrkan i Pelarne i Småland byggdes sannolikt under 1300-talets första hälft. Som andra kyrkor har den med åren byggts om, bland annat revs det medeltida västtornet. En rest av tornväggarna är dock bevarad uppe på långhusvinden. I en av de översta timmerstockarna sitter en dymling, eller dubb som August Holmberg kallade träsnaglarna mellan timmervarven. Dubben ser lite underlig ut. På ena sidan är den fasad så att överdelen är smalare än den del som sitter fast i väggstocken.

Vid en undersökning av kyrkan 1986 var det obegripligt för oss varför dymlingen hade denna tillhuggna avsmalning. Flera år senare, vid en detaljerad läsning av August Holmbergs texter, framkom en förklaring när han beskrev hur timringsarbetet gick till. I hans hembygd fanns nämligen ett ordspråk, som säger: ”den timmerkar som icke kan lusa, kan heller icke timra.” Av fortsättningen framgår att lusning hör samman med dubbning, det vill säga det arbetsmoment då väggstockarna sammanbinds med träsnaglar. I korthet var problemet att med den typ av borr, skednavare, som man hade tillgång till var det svårt att få dubbhålen i

PELARNE KYRKA, SMÅLAND.
Kyrkan ritad från nordväst. I den västra delen av kyrkvinden syns den rest som återstår av kyrkans medeltida torn. **A** visar dubben (dymlingen) i den norra tornväggens översta väggstock. Kortstreckad linje anger det befintliga taket över tornresten och vapenhuset. Långstreckad linje visar hur tornet kan ha sett ut.

FOTO ANNA BLOMBERG.
RITNINGAR PETER SJÖMAR.

PELARNE CHURCH, SMÅLAND. The church is drawn from the north-west. In the western part of the attic can be seen what remains of the church's medieval tower. **A** shows the wooden peg (dowel) in the topmost log of the north wall of the tower. The short-dashed line shows the present roof over the residue of the tower and the porch. The long-dashed line shows what the tower may have looked like.

PHOTO ANNA BLOMBERG.
DRAWINGS PETER SJÖMAR.

under- respektive överstock i rak linje över varandra. Om de hamnade snett vreds väggtimret så att skarven mellan timmervarven stod öppen. Väggen blev helt enkelt inte tät. För att avhjälpa vridningen lusade man vilket innebar att man högg till dubbarna och med kilar vred vägstockarna tillbaka i lod och rätt läge.

Förklaringen till den fasade dymlingen i Pelarne kyrka måste alltså vara att när tornet timrades så borrade timmermannen i vart fall ett av dubbhålen snett och var tvungen att räta upp vägstocken med en lus.

Detta kan tyckas vara en obetydlig upplysning, men ingen annan författare har oss veterligen behandlat denna aspekt. Den praktiska betydelsen av arbetsmomentet blir tydligare genom Holmbergs påpekande att lusning var ett

påhitt av något ljushufvud, som vid timring är av ovärderlig nytta, utan vars kännedom och bruk det för alla och en var voro absolut omöjligt att uppföra en byggnad med raka linier och räta väggar!

Uppenbarligen kände August Holmberg inte till hur ålderdomlig arbetsmetoden var, att med kilade dymlingar styra timringen, men genom att jämföra hans text med en medeltida byggnad kan vi konstatera att den innovativa upphovsmannen han tänkte sig i vart fall var verksam så tidigt som vid bygget av Pelarne kyrkas västtorn.

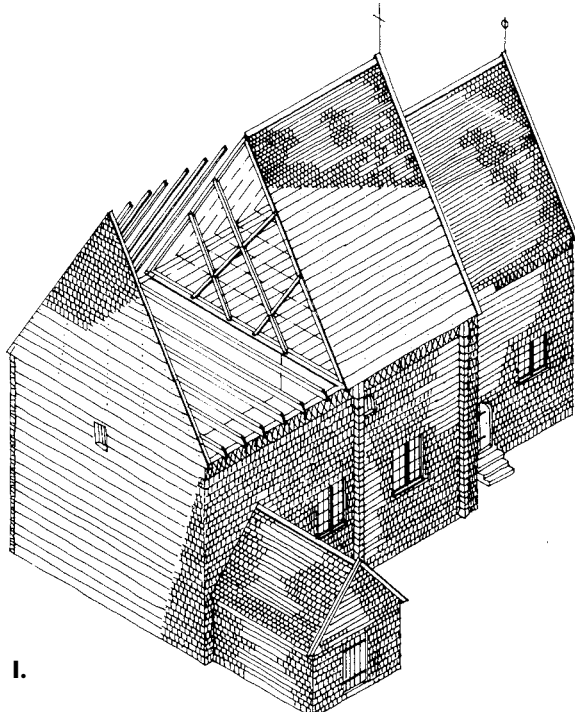
Efter detta konstaterande inställer sig frågan hur vi vidare kan använda denna upplysning som August Holmberg givit oss. Några riktigt gamla (medeltida) profana trähus har, vad vi känner till, inte bevarats i Sydsverige. Genom att relatera iakttagelsen i kyrkan med hans redogörelse kan vi emellertid dra slutsatsen, att byggnadstekniken i de timrade medeltidskyrkorna i denna del av landet och senare tiders allmogehus

i stort sett är densamma, trots att en del byggnadsdetaljer kan tyda på annat. Kyrkorna berättar därför något även om de äldsta profana timmerhusen i landets södra delar.

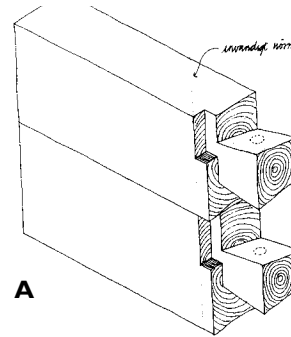
En mer allmän slutsats gäller hur ting och föremål utgör historiska källor. Föremål är till skillnad från text ”stumma”. De måste tolkas och ”avlockas” sin berättelse. Dymlingen i Pelarne kyrka är enbart en träpinne för den som saknar erfarenhet av bygge och timring och inte förstår dymlingens uppgift i byggnadskonstruktionen. För den något mer initierade är det en ovanlig eller obegriplig dymling till dess man förstår meningen med avsmalningen. Då ger den emellertid detaljerad information om en situation för cirka sjuhundra år sedan. När vi betraktar eller undersöker gamla hus eller gamla föremål står vi således i första hand inför historiskt arbete. Någon har tillverkat det vi har framför ögonen och det är genom kunskap om detta arbete som ”kommunikationen” mellan nutid och förfluten tid uppstår.

NORD- OCH SYDSVENSK TIMMERBYGGNADSTEKNIK

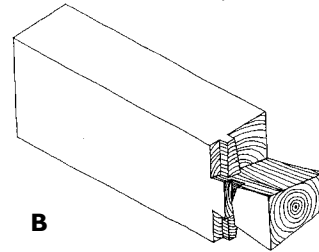
De skandinaviska ländernas historiskt sett dominerande byggnadssätt är knuttimring. Byggnadstekniken består av liggande vägstockar som är låsta i hörnen med knutar. I samtliga de delar av landet, där det fanns barrskog, timrades husen. Andra byggnadstekniker användes i stort sett endast där det saknades lämplig skog. Orsaken var att ligggtimmerhus blev varma samtidigt som de var enkla och snabba att bygga. Benämningen knuttimmer hör samman med låsningen av timmervarven med knutar i ytterhörn och i mellanväggar. Hur allmänt och betydelsefullt byggnadssätt

I.

A

B

I. Granhults kyrka i Småland från 1220-talet, knutarna i kyrkan ser antingen ut som A eller B.

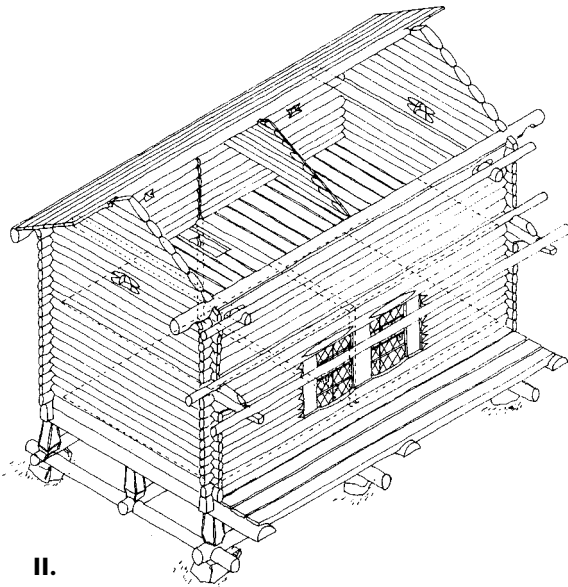
II. Kyrkhärbret i Älvdalen i Dalarna från 1280-talet, eftersom kyrkhärbret är timrat med rundtimmer är knutarna fasade.

RITNINGAR PETER SJÖMAR

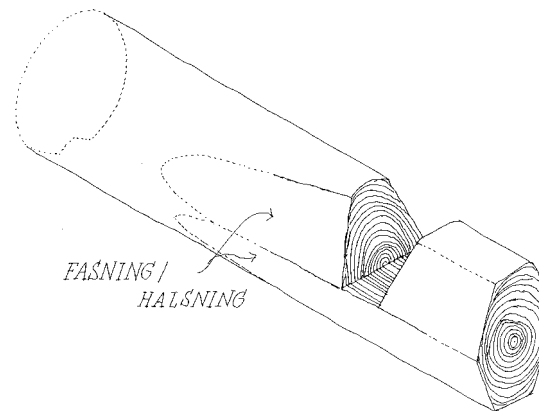
I. Granhult Church in Småland from the 1220s. The corner joints in the church look like either A or B.

II. The church storehouse in Älvdalen in Dalarna from the 1280s. Since the storehouse is built of round logs the joints are bevelled.

DRAWINGS PETER SJÖMAR

II.

FASNING /
HALSNING

tet varit framgår av att ordet knut kommit att bli synonym för hushörn. Det går att gå runt knuten även på ett stenhus trots att det inte finns några knutar i dessa.

Landets allra äldsta timmerhus är kyrkor, t.ex. kyrkan i Granhult strax nordost om Växjö som byggdes på 1220-talet. Det äldsta profana timmerhuset vi känner till befinner sig betydligt längre norrut. På 1280-talet byggdes ett kyrkhärbre i Älvdalen i Dalarna som bevarats in i vår tid. Detta är det äldsta kända allmogehuset i Sverige. Kyrkans timmer är fyrskrätt, vilket innebär att väggstockarna högs plana på alla fyra sidor. Hörnknutarna är laxade och de saknar skallar. Mellan timmervarven sitter dymlingar. Härbret är byggt med rundtimmer. Knutarna är fasade med skallar. Timmervarven saknar i stort sett dymlingar.

De två byggnaderna innehåller alltså likheter men det finns också avgörande skillnader. De är två varianter på samma tema eller mer precist: de utgör olika hantverksmässiga och tekniska lösningar på den gemensamma förutsättningen att bygga med liggande stockar.

Skillnaden mellan de olika regionala traditionerna har inte fått någon större uppmärksamhet. En orsak är säkert att timring relativt tidigt övergavs för andra byggnadssätt i landets södra del. Kunskapen om de specifika hantverksmässiga arbetsmetoderna gick därmed ganska tidigt förlorad. Men August Holmbergs text är, i de delar som rör själva arbetet, så detaljerad och vederhäftig att den, tillsammans med vad man kan se i hus, kan ligga till grund för experiment med en byggnadsteknik som övergavs för mer än hundra år sedan.

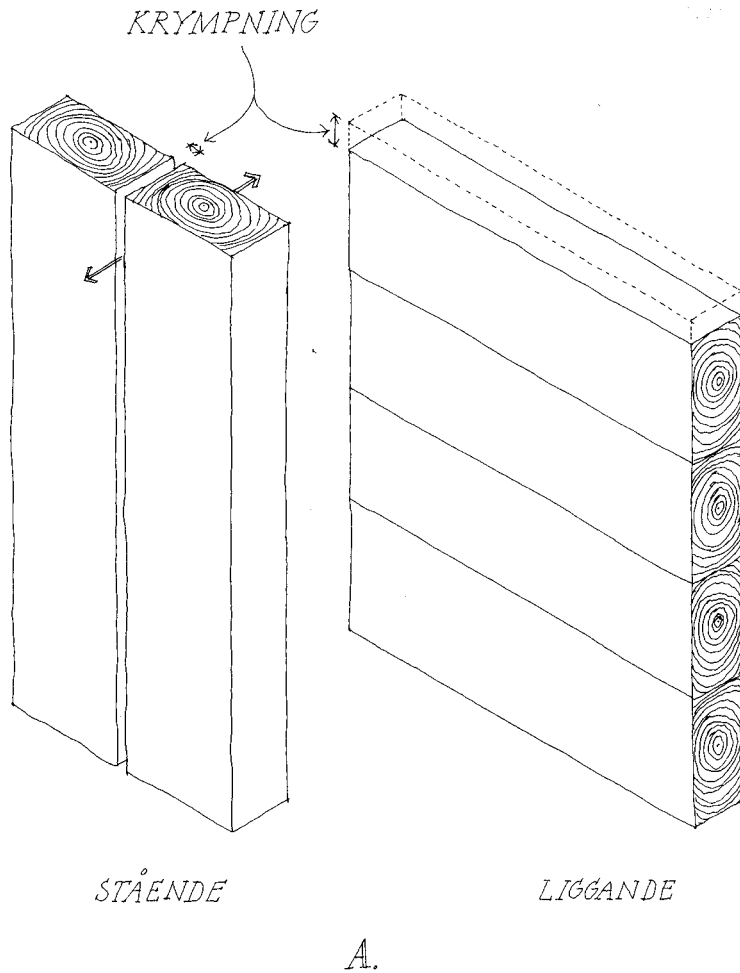
TRÄ I TRÄ

Träets egenskaper utgjorde den gemensamma förutsättningen för de två olika regionala varianterna av timring. I en konstruktion med stående virke medförde träets krympning att det bildades springor mellan väggplankorna. Genom att lägga väggstockarna, eller väggträden för att använda Holmbergs ord, över varandra samverkade tyngdkraften och krympningen. Om det inte fanns några stående konstruktionsdelar som låste timringen hände inget annat vid torkningen än att väggarna sjönk samma något. Förutsättningen var dock att väggstockarna var anpassade till varandra och bildade täta skarvar eller såtar. Detta arbetsmoment hade en rad olika lokala benämningar, liksom verktyget man använde. Holmberg kallade arbetsmomentet för *mejhuggning* och verktyget för *meja*, men konstaterar att motsvarande ord i Norrland var *drag*. Först ritades med mejan två ritser på överträdets undersida. Därefter högs en V-formad ränna på undersidan mellan de båda ritserna.

Betydelsen av att dragrännans kanter var skarpa framgår av kommentaren att det krävdes lång övning att mejhugga och att det i slutet av 1920-talet var få som kunde detta. Anledningen till att dragen måste vara skarpa och exakt anpassade till underliggande stock gav Holmberg när han varnade för att stoppa för mycket mossa i dragrännan:

... ty då kunde träet stanna på mossan och ej sjunka ner, det borde bli absolut tätt! ”Trä i trä” sade man ...

Trä i trä betydde att dragets kanter skulle ligga an mot ryggen på understocken. Då verkade väggtyngden längs de tunna skarpa kanterna vilka pressades samman och plattades ut så att skarven mellan varven blev tät. Detta sätt att

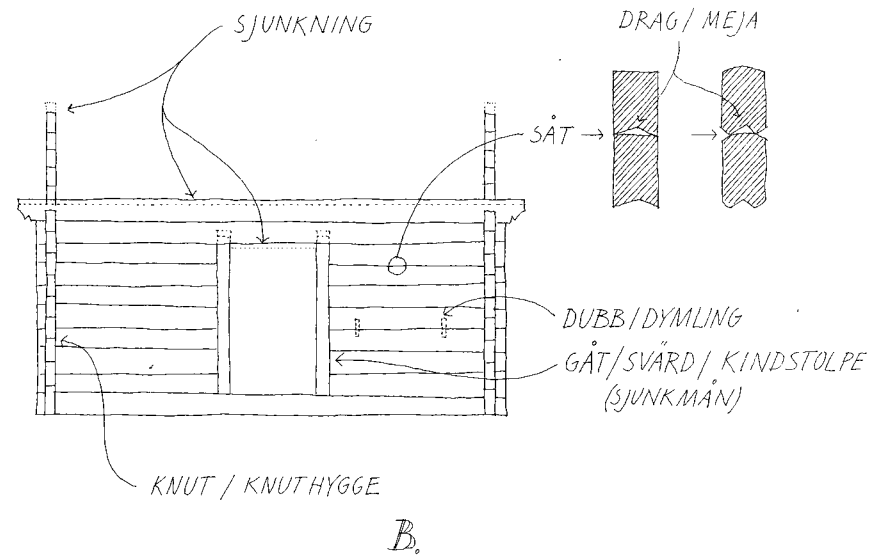
Principskiss av liggtimmerhusets verkningssätt och konstruktion.

- A.** Timmer kan användas stående eller liggande. Nackdelen med det första sättet är att när träet torkar så krymper det. Läst i stående läge, t.ex. i ett ramverk, bildas det vid krympning springor. När timret är liggande samverkar tyngdkraften och krympningen. I en liggtimmervägg sker inget annat vid torkningen än att väggen blir något lägre – den sjunker.

Outline diagram of the principle and construction of log building.

- A.** Logs can be used vertically or horizontally. The disadvantage of the former method is that, when the wood dries, it shrinks. When locked in standing position, for example, in a framework, shrinking leads to cracking. When the logs are horizontal, gravity and shrinking interact. In a wall of horizontal logs the only thing that happens with drying is that the wall becomes slightly lower – it sinks.
- B.** In a house built of horizontal logs, the logs are locked by notches at the corners and by side bucks at openings. In addition, the walls are stabilized by wooden pegs or dowels. In a heated building, the joints between the logs must of course be tight. In Scandinavia this was achieved by grooves cut along the underside of the logs.

DRAWINGS PETER SJÖMAR

- B.** I ett liggtimmerhus är väggtimret låst med knutar i hörnen och med svärd i öppningar. Därtill stabiliseras väggarna av dubb eller dymlingar som naglarna av trä också kallas. Skarven mellan timren kallades ofta för "såt". I en uppvärmd byggnad måste såten självfallet vara tät. I Norden löstes detta med drag (långdrag, medrag) vilket är den huggna rännan på väggstockens undersida.

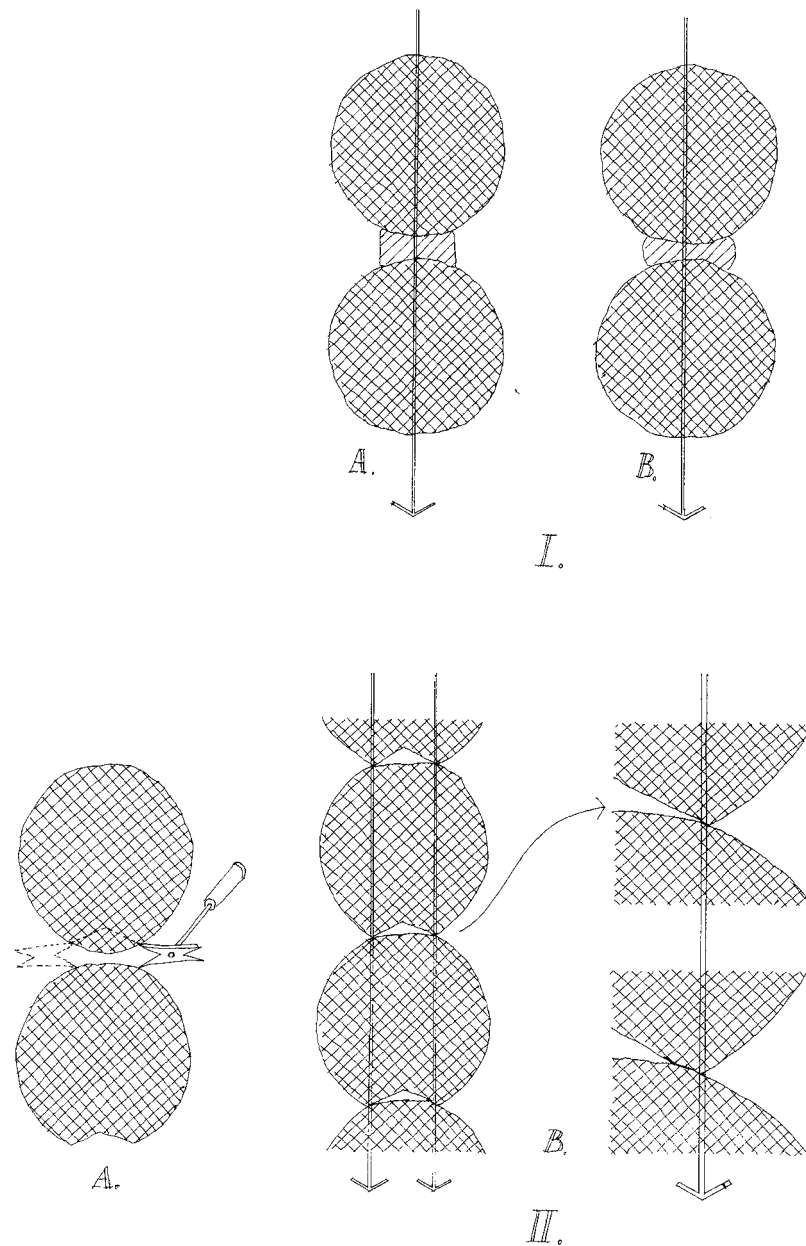
RITNINGAR PETER SJÖMAR

timra med skarpa exakt huggna drag som tätades genom att tyngdkraften formade täta anläggningsytor var speciell för timring i Norge, Finland och Sverige. Både längre öster ut och längre söder ut användes andra metoder vilka i huvudsak innebar att väggarna tätades med ett mjukt fyllnads-material mellan varven vilket inte krävde lika stor omsorg i träarbetet, men inte heller gav samma täthet och livslängd. I äldre texter är Holmberg ensam om att peka på dragets avgörande betydelse. På sätt och vis kan man säga att draget (mejan) är den grundläggande tekniska förutsättningen för byggnadssättet med liggande timmer.

KNUTTIMRING OCH SKIFTESVERK

I de södra skogsbygderna där skogen både bestod av barrträd och lövträd, tillämpades vid sidan av timring en annan träbyggnadsteknik, skiftesverk, som ofta gjordes av ektimmer och innebar att det mellan bärande stolpar sattes in fyllningar av liggande plank. Skiftesverkstekniken har undersökts av arkitekten Gunnar Henriksson i den mycket välgjorda boken *Skiftesverk i Sverige*. Förutom uppmätningar av hus i Skåne, Halland, Småland, Västergötland, Öland och Gotland använde sig Henriksson också av Holmbergs nedteckningar.

Skiftesverk har ofta uppfattats som ett byggnadssätt av helt annat slag än timring. Vad gäller de sentida logarna och ladorna i skiftesverk, som har relativt korta avstånd mellan stolparna, är detta också riktigt. Skiftesverk av denna typ är ramverkskonstruktioner i vilka syllar, stolpar och tvärband bildar den bärande stommen, medan de i nåtspår insatta skiften bildar väderskydd. Bilden ter sig dock annorlunda om timring jämförs med andra typer av skiftesverk.

Principskisser av tätningen mellan väggstockarna i timmerhus.

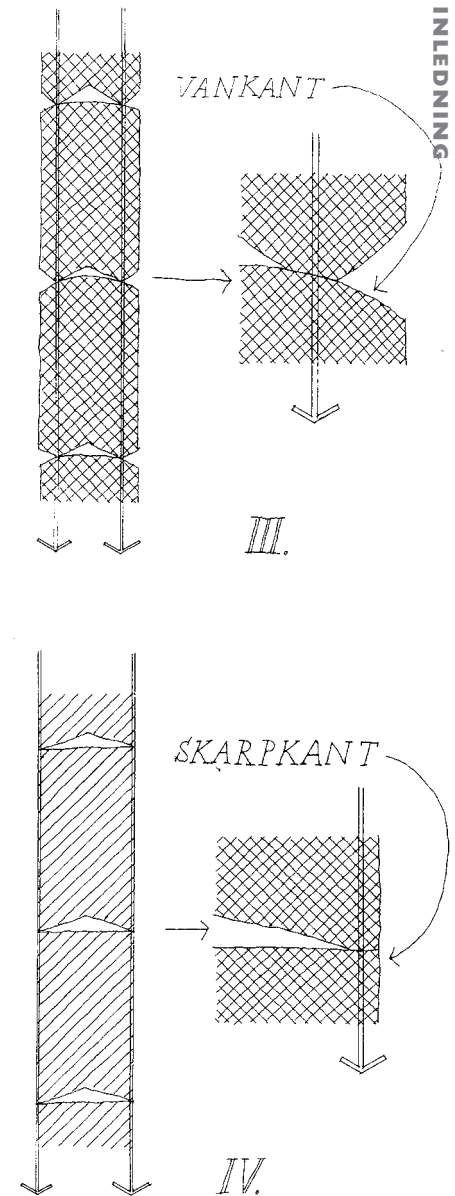
- I. Det vanliga sättet i östra Europa var att täta med ett mjukt fogmaterial (lera, drev, dynga, mossa, etc.) **(A)**. Genom tak- och väggtygden komprimerades fogmaterialet varvid såten tätades **(B)**.
- II. I Norden löstes tätningen genom att timret "drogs" vilket innebar att knutarna höggs så trånga att när en stock lades ned så sjönk den inte helt ned till underliggande stock **(A)**. Med ett dragjärn (meja) ritades sedan rygglinjen på den underliggande stocken över på den överliggande stocken. Draglinjen ritades på båda sidor. Mellan ritserna höggs en skåra. När knutarna justerades så att stocken sjönk helt ned kom tyngden från både tak och väggtimmer att koncentreras till de vassa spetsarna i dragets ytterkanter **(B)**, varvid kanterna pressades samman och formades exakt efter ryggen på stocken under. Ju tyngre väggen var desto tätare blev timringen. Bilden visar rundtimmer vilket i äldre tid var den vanliga timmerformen i norra delen av landet.
- III. Senare blev det vanligt med bilat timmer. Timret höggs då på två sidor, men vankanterna fanns kvar på över- och undersida. Bilningen kunde göras före eller efter intimringen i väggen. Någon skillnad i verkningssätt eller arbetsmetod innebar således inte den nya timmerformen. Med denna "nordsvenska" arbetsmetod blev såten alltid tydligt synlig genom vecket på ömse sidor om draget.
- IV. I södra delen av landet användes, så vitt vi känner till, redan i de äldsta timmerhusen firsidigt bilat timmer. En förklaring till att timret höggs plana på alla fyra sidor kan ha varit att man ofta byggde med ek-timmer vilket var grovt och knappast kunde hanteras utan att det bilats ned till någorlunda behändiga dimensioner. Dragningen eller mejningen som August Holmberg kallade arbetsmomentet gjordes därför mot skarpkant (se vidare under kapitlet Timring). De tätande spetsarna hamnade därmed helt ute i väggstockarnas yttersidor och väggarna blev släta utan tydliga markeringar av de olika varven.

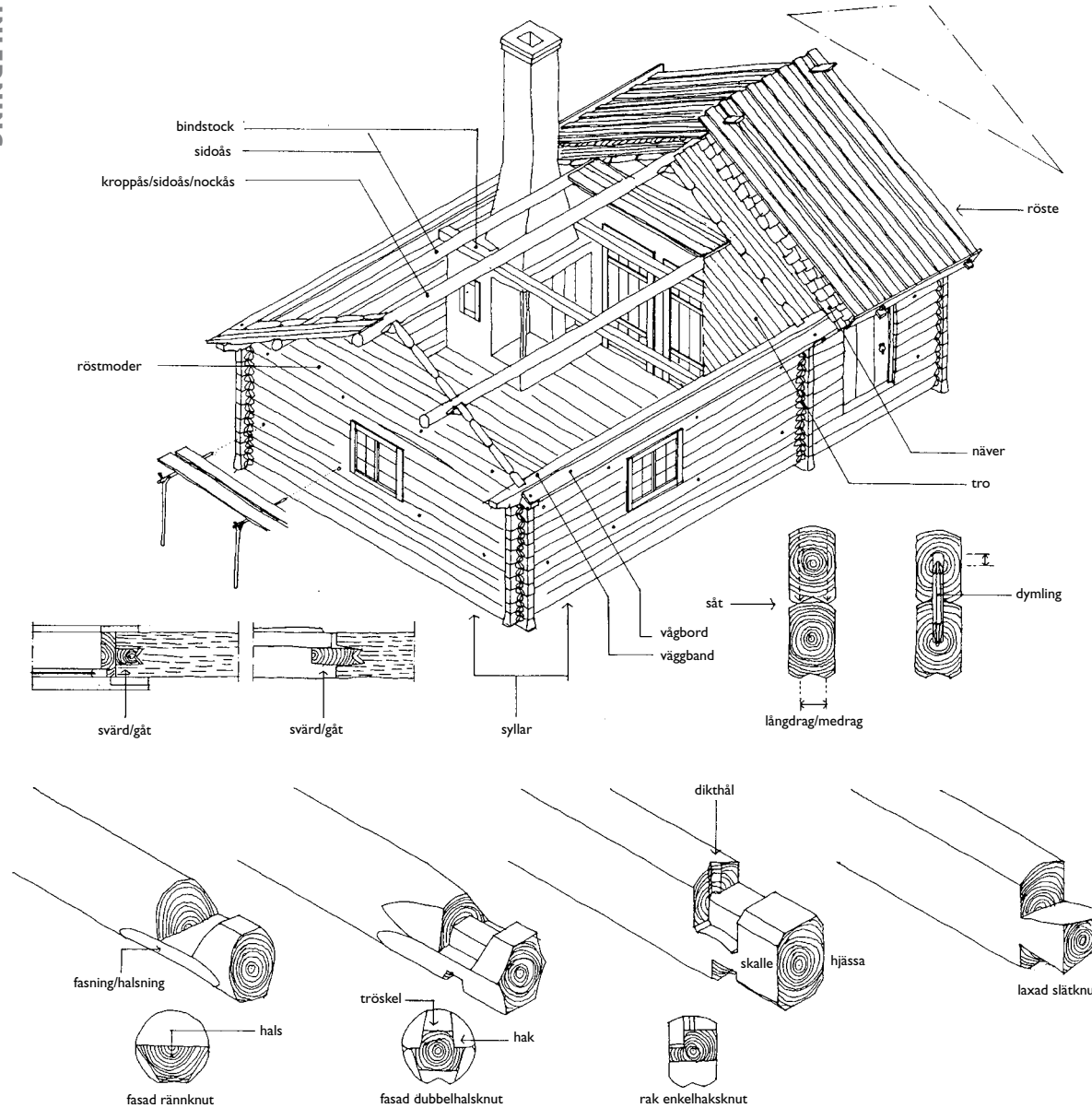
RITNINGAR PETER SJÖMAR

Outline diagrams of sealing between the logs in corner-jointed houses.

- I. The common method in Eastern Europe was to seal the joints with a soft material (clay, caulk, dung, moss, etc.) **(A)**. Through the weight of the roof and the wall the joint was made tight **(B)**.
- II. In Scandinavia the joints were sealed by making the corner notch so tight-fitting that, when a log was put in place, it did not sink all the way down to meet the underlying log **(A)**. With an instrument called a dragjärn or meja the line of the underlying log was marked on the overlying log. The line was drawn on both sides. A groove was then cut between the lines. When the corner notches were adjusted so that the log sank all the way, the weight of both the roof and the wall logs was concentrated on the sharp points of the groove **(B)**, so that the edges were pressed together and shaped exactly according to the ridge of the underlying log. The heavier the wall, the tighter the logs were sealed. The picture shows round logs, in early days the most common form of logs in the northern part of Sweden.
- III. Shaped logs later became common. They were hewn on two sides, but the rounded or "waney" edges were left on the upper and lower sides. The new shape of logs thus did not involve any difference in the construction principle or the working methods. With this "North Swedish" method the joints between the logs were always clearly visible.
- IV. In southern Sweden, as far as we know, logs hewn on all four sides were used in the earliest log houses. One explanation may have been that people often used oak logs which were stout and hard to handle without being chopped to manageable dimensions. The *dragning* or *mejning*, as August Holmberg called the procedure of drawing the lines for the groove, was therefore done against a sharp edge (see further the chapter on log construction). The sealing points of the groove thus ended up at the very outside of the wall logs, giving smooth walls where the different courses were not clearly marked.

DRAWINGS PETER SJÖMAR

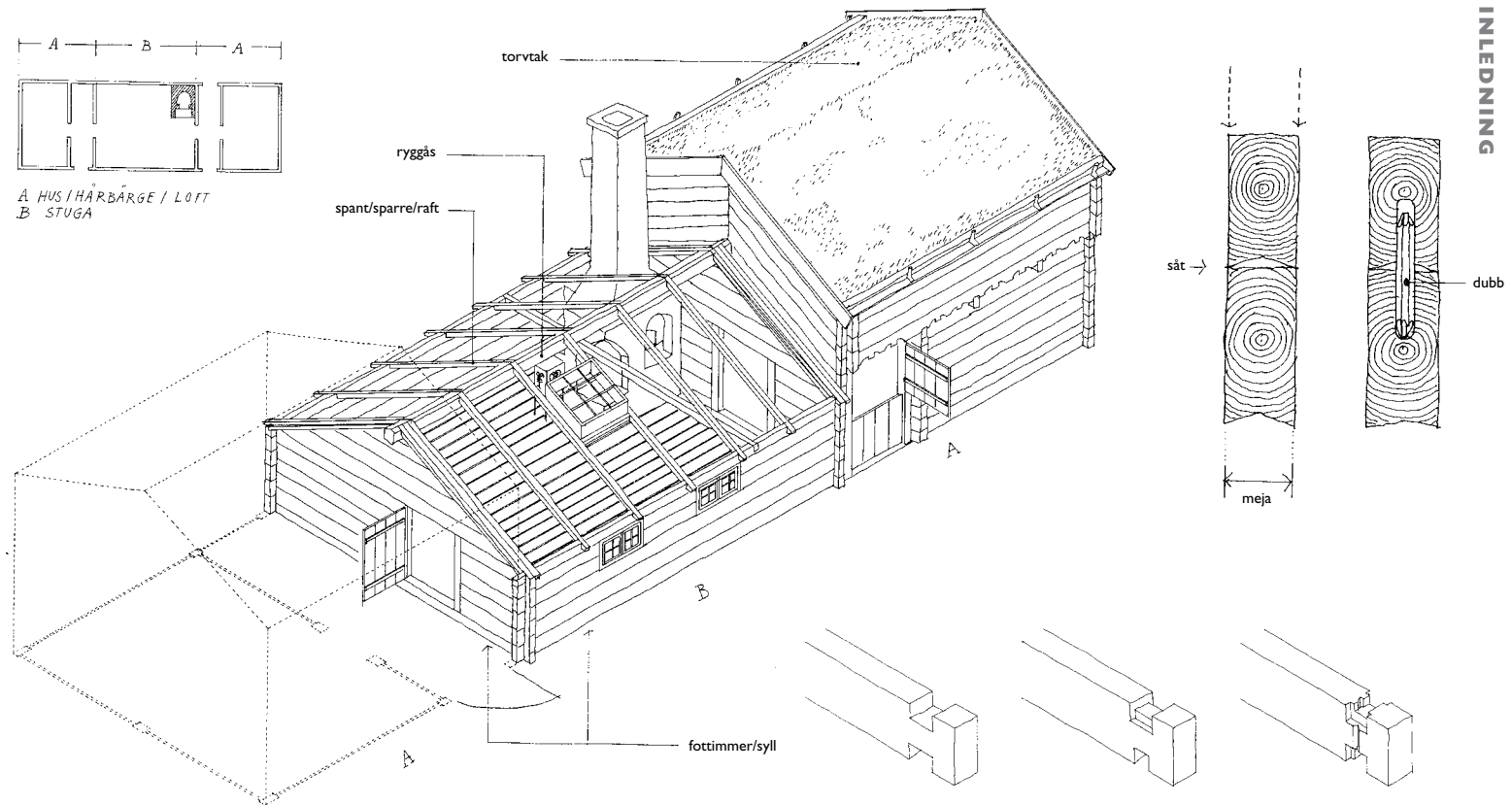
"NORDSVENSKT" TIMMERHUS, PRINCIPSKISS. Bilden visar en trerumsstuga (enkelstuga) med tredingstak från senare delen av 1700-talet eller 1800-talets första hälft. Timringen gjordes mot vankant, det vill säga att stockarna hade kvar sin rundning på över- och undersidan. Draget blev därmed något smalare än timret.

RITNINGAR PETER SJÖMAR.

OUTLINE DIAGRAM OF A "NORTH SWEDISH" LOG HOUSE.

The picture shows a three-room house of the type called a "single house" (enkelstuga) with a tripartite ceiling (flat in the middle, sloping at either side) from the latter part of the eighteenth century or the first half of the nineteenth century. The logs retained their rounded sides on the top and bottom (waney edges). The groove was thus somewhat narrower than the log.

DRAWINGS PETER SJÖMAR.

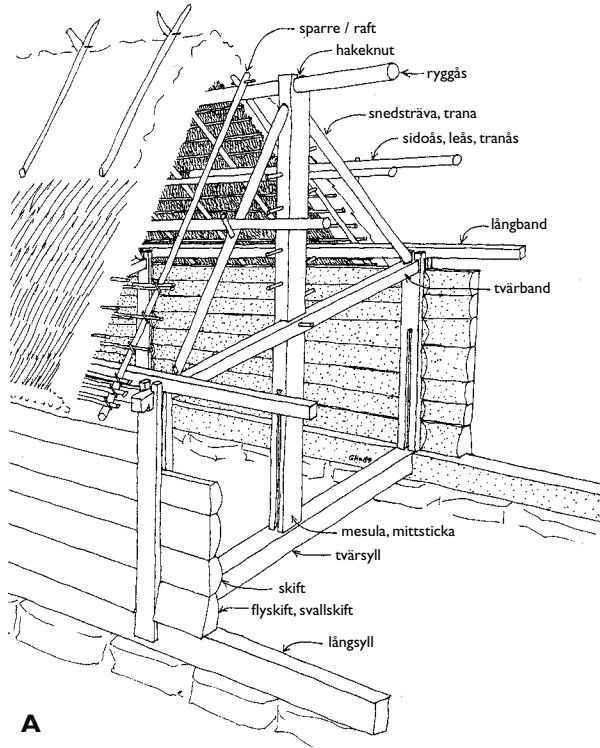

”SYDSVENSKT” TIMMERHUS, PRINCIPKISS. Bilden visar en byggnadstyp som ofta har den litterära benämningen högloftsstuga eller sydgötiskt hus. I stort sett är det ritade huset samtida med det föregående exemplet. På en eller båda sidor om stugan låg förrådsbodar (A). Dessa kunde vara byggda med liggande och knutat timmer eller med skiftesverk med stolpar och skift. Den låga timrade delen (B), som var själva bostadsdelen, hade ganska långt fram i tiden inget undertak utan var byggd med ås i nocken och spant eller sparrar ned till långväggarna. Detta konstruktionssätt gav namnet ryggåsstuga. Det tycks som om det var först mot mitten av 1800-talet som det blev vanligt att förse bostadshusen i landets södra del med innertak. Byggnadssättet med innertak gav benämningen loftstugor.

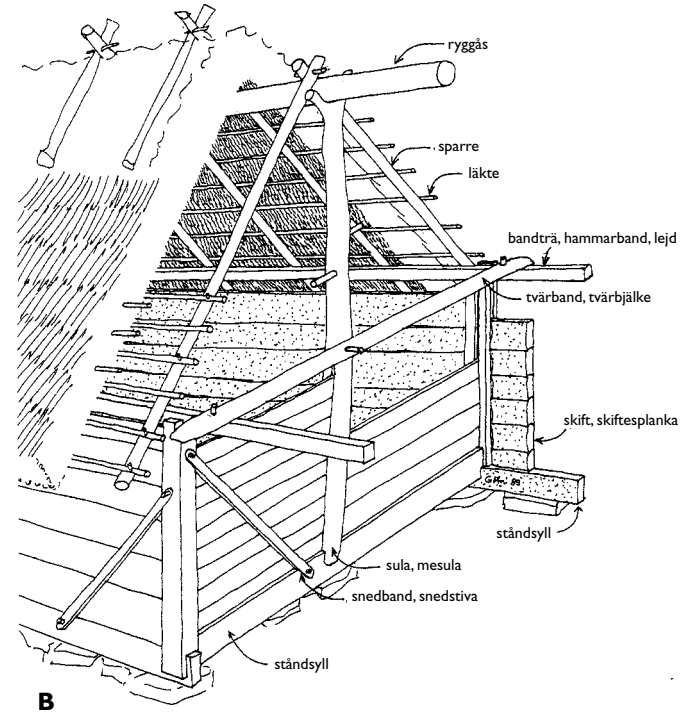
RITNINGAR PETER SJÖMAR.

OUTLINE DIAGRAM OF A “SOUTH SWEDISH” LOG HOUSE. This type of building is often known in the literature as högloftsstuga or “South Götaland house”. The house in the drawing is virtually contemporaneous with the previous example. On one or both sides of the house were stores or dwellings (A). These could be built of horizontal corner-jointed logs or of horizontal planking slotted into upright posts. The low log part (B), which was the actual dwelling house, had no ceiling until relatively modern times; it was open to the ridge (ryggås), with rafters running down to the walls. This design gave the house the name ryggåsstuga. It seems as if it was not until the mid-nineteenth century that it became common to install ceilings in dwelling houses in the south of Sweden. Because the ceiling created a loft, such houses were known as loftstuga.

DRAWINGS PETER SJÖMAR.

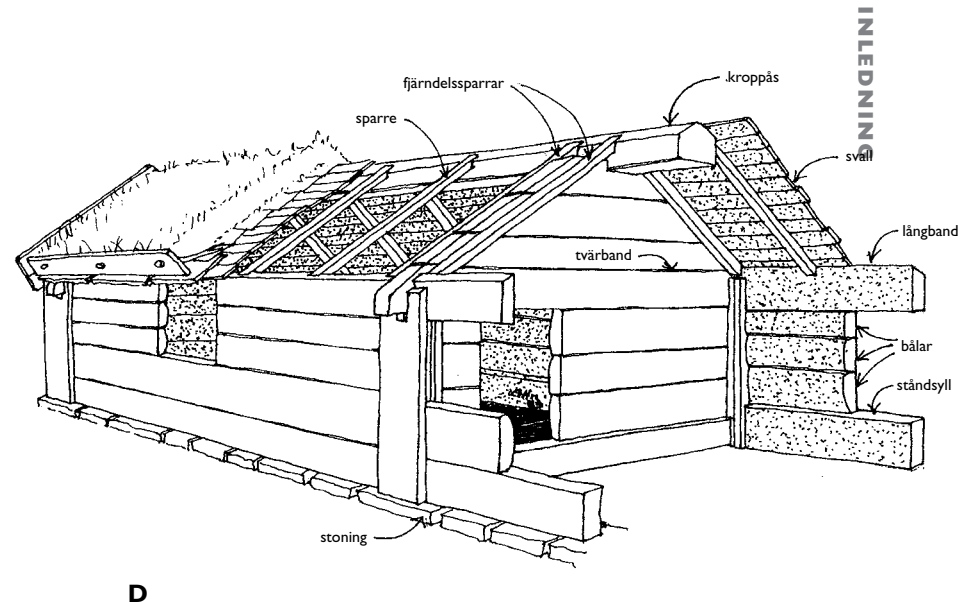
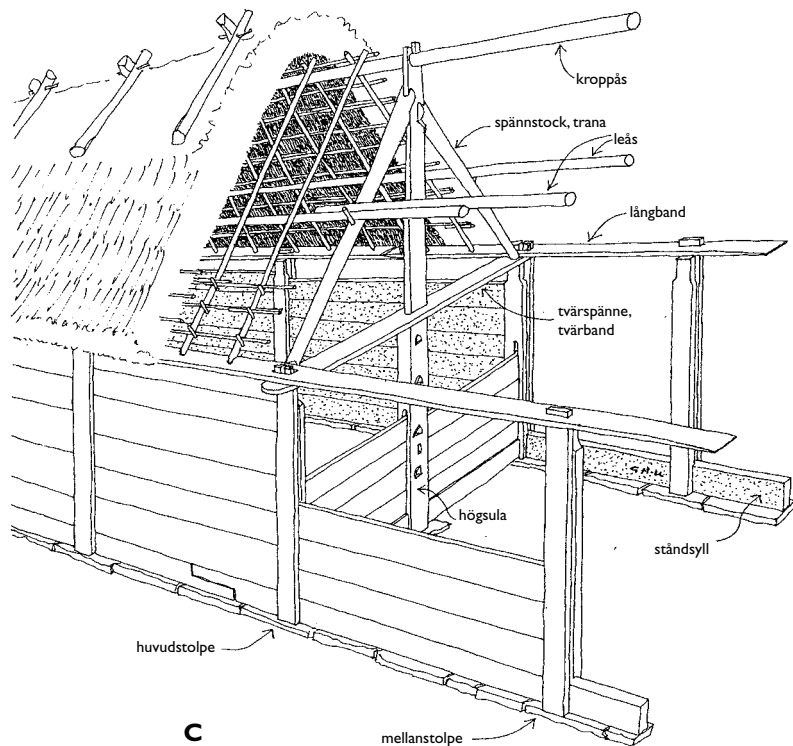
A

B

OLIKA TYPER AV SKIFTESVERK. Principskisser ritade av Gunnar Henriksson, efter Henriksson G. (1996), *Skiftesverk i Sverige – ett tusenårigt byggsystem*, Stockholm. **A** mesula i Västergötland, **B** mesula i Halland, **C** högsula på Öland. Skiftesverkstekniken finner vi framförallt i uthusbyggnader av olika slag. Gemensamt för dessa konstruktioner är det relativa korta avståndet mellan stolparna. Förutom att hålla väggplankorna, skiften eller bälorna, på plats har stolparna också bärande funktion. Taklasterna förs ned genom långbanden eller lejden till stolparna. **D** visar principen för en annan typ av skiftesverkskonstruktion. Det är ett bostadshus på Öland. Så särskilt många bostadshus i skiftesverk är emellertid inte bevarade. Skiften är betydligt tjockare i bostadshus jämfört med uthus. Avståndet mellan stolparna är också längre varför skiften är bärande. Taklasterna förs via sparrarna ned på det övre skiftet och sedan vidare ned i väggen. Stolparnas funktion är enbart att vara sammanhållande, det vill säga de fyller samma uppgift som timmerhusens knutar.

DIFFERENT TYPES OF HORIZONTAL PLANKING. Outline diagrams by Gunnar Henriksson, from his book *Skiftesverk i Sverige – ett tusenårigt byggsystem* (Stockholm, 1996). **A:** a crown-posted barn (mesula) in Västergötland; **B:** a crown-posted barn (mesula) in Halland; **C:** a crown-posted barn (högsula) on Öland. The horizontal planking technique is found above all in outbuildings of various kinds. What these designs have in common is the relatively short distance between the posts. Besides holding the wall planks in place, the posts also have a bearing function. The weight of the roof is distributed through the wall plates to the posts. **D** shows the principle for a different type of horizontal planking. It is a dwelling house on Öland. Not many dwelling houses of horizontal planking are preserved, however. The planks are much thicker in dwelling houses than in outbuildings. The distance between the posts is also longer, so the horizontal planks support the roof. The load of the roof is distributed via the rafters down to the top course of planks and then down through the wall. The function of the posts is solely to keep the planks together; in other words, they do the same job as the notches in log buildings.

Få hus av detta slag har emellertid bevarats, varför August Holmbergs text även på denna punkt ger intressanta upplysningar. Holmberg fäste uppenbarligen ingen större vikt vid att hörnförbindelsen bestod av stolpar jämfört med knutar. Sett utifrån frågan hur väggkonstruktionen fungerade och hur den tillverkades var det för honom som byggare ingen avgörande skillnad mellan att timra på knut eller timra på stolpe. I båda fallen var det väggtyngden i kombination med dragens skarpa kanter som gav täta, dvs. varma hus.

Historiskt sett är det intressant att försöka hitta likheter mellan de båda byggnadssätten eftersom vi inte vet när timmerbyggnadstekniken uppstod. I Norge har man funnit hus som är något äldre än de från 1200-talet i Sverige. Även om det är möjligt att det kanske finns någon ännu äldre timmerbyggnad kommer emellertid inte bilden att förändras.

De äldsta bevarade timmerhusen i Norden är från 1100- och 1200-talen, men hur byggde man tidigare?

För att få svar på den frågan finns det inga andra källor än de fynd som arkeologerna gräver fram i vikingatidens och den tidiga medeltidens kulturlämningar. Ett problem är dock att lämningarna av åtminstone bostadshus visar långa byggnader som inte kan ha varit knuttimrade, men väl byggda med stolpar som sammanhållande konstruktionselement. Att August Holmberg, som både byggt ligg-timmerhus och skiftesverkshus, inte gjorde större skillnad mellan dessa byggnadssätt visar på släktskap mellan dem vilket öppnar för teorier om timringens ursprung i långa stolphuggna byggnader med dragna skift av rundtimmer eller bilat timmer.

BAGGEBODA, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE. *Hos vissa bönder samlades under 1800-talet stora tillgångar som omsattes i byggnader och gårdsanläggningar som t.ex. denna gård i västra Blekinge. Två stora stensladugårdar på båda sidor av en fägård. Mangården med sin trädgård är inhägnad med staket. Bostadshuset, som är byggt i två fulla plan, är så långt att det har sex tvärväggar (tolv knutar).* FOTO NORDISKA MUSEET.

BAGGEBODA, JÄMSHÖG PARISH, BLEKINGE. Certain farmers in the nineteenth century amassed large assets which were converted into buildings and farms like this one in western Blekinge. Two large parallel stone byres are placed on either side of a cattle yard. The dwelling house with its garden is surrounded by a fence. The house, which is two full storeys, is so long that it has six transverse walls (twelve corner joints). PHOTO NORDISKA MUSEET.

ETT TIDSDOKUMENT

Den noggranne läsaren kan således hitta nya vinklingar på vår bebyggelse- och byggnadshistoria i Holmbergs texter, men det finns även andra motiv för att publicera hans nedteckningar. De är ett tidsdokument, inte minst på grund av alla de vid första intrycket kanske ovidkommande kommentarer och långtgående spekulationer som August försåg sin text med. Holmberg skildrade ett samhälle som inte längre finns kvar: en jordbrukar- och hantverkarvärld som var på väg att lyftas ut ur de begränsningar som gavs av den ekonomiska och sociala uppdelningen i bönder, torpare och statare och mellan stad och land. Från dessa bygder gav sig många i väg till Amerika med förhoppningen att de där skulle finna bättre omständigheter att leva under. Men vid sidan av instängdhet och knappa resurser pekade Holmberg också på utvecklingskraft. När den tidens traditionella produktionsmedel och produktionsformer inte längre räckte till, skapades, att döma av flera av Holmbergs anekdotiska berättelser, utrymme för nytänkande och nya lösningar. Den uppmärksamme läsaren kan ana sig till ett nytt samhälle i vilket lokal teknisk innovationskraft gav nya möjligheter. Denna bas av uppfinningar och lokal produktion var en av förutsättningarna för den samhällsomvandling som senare gav oss välfärdssamhället. Den omtalade småländska företagsamheten kan ju knappast ha varit bunden till enbart administrativa gränser utan bör rimligen varit något som hörde samman med livsbetingelser och självuppfattning, det vill säga sådant som delades av befolkningen i de södra skogsbygderna.

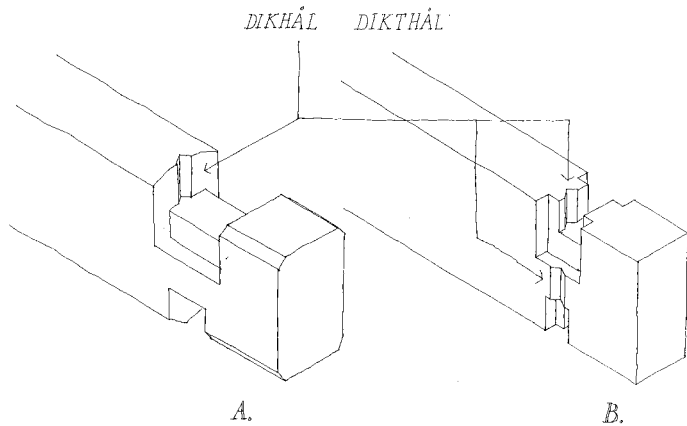
August Holmberg berättar således inte enbart om det försvinnande bondesamhället, utan också om det samhälle

STUGA I LIMMANÄS, FJÄRÅS SOCKEN, HALLAND. De små eller direkt fattiga förhållanden, som torpare och backstugusittare levde under, gällde självfallet inte enbart de bygder som August Holmberg skrev om. En följd av den stora omstrukturering av landsbygden under 1800-talet, med bland annat skiftena, var att landsbygdsbefolkningen delades upp i en mindre grupp, som fick det bättre, och en större grupp, som fick det sämre. För dem som fick det sämre var bostadshus av det slag som bilden visar inte ovanliga. Krukväxter i fönstret visar att stugan är bebodd. På framsidan ligger sly som antagligen skall huggas upp till ved. Klädning och vindskidor är slitna och vittrade. Taktäckningen ser ut som den snart skulle rasa av, men taket är nödvändigtvis inte så dåligt som det ser ut. Det är täckt med tång vilket ger ett "rufsigt" utseende.

FOTO NORDISKA MUSEET.

COTTAGE IN LIMMANÄS, FJÄRÅS PARISH, HALLAND. The meagre or downright poor conditions in which crofters lived naturally did not only apply in the areas about which August Holmberg wrote. A consequence of the major restructuring of the countryside in the nineteenth century, with the enclosure reforms and other changes, was that the rural population was divided into a small group who became better off and a larger group who found themselves worse off. For the latter a dwelling of the kind shown in the picture was not unusual. The potted plants in the window show that the house was inhabited. At the front is brushwood which is presumably waiting to be chopped up for firewood. The weatherboarding and bargeboards are worn and mouldering. The thatching looks as if it is about to fall off, but the roof need not be as bad as it looks. It is thatched with seaweed, which gives a "shaggy" appearance. PHOTO NORDISKA MUSEET.

KNUTAR MED DIKHÅL. **A** dubbelbaksknut från den norra delen av landet. Knutar med de trekantiga hålen som fylldes med mossa kallades på sina ställen för varmbonade knutar. **B** visar motsvarande knuttyp i södra delen av landet. Dikhålet hörde samman med "raka" knutar, det vill säga den typ som högs i bilat timmer med lodräta kanter på knutskårorna. När timret torkade öppnade sig knuten och blev otät. Ett sätt att (hjälpigt) klara detta problem var de mossfyllda dikhålen, men svårigheten att få täta sammanbuggningar var antagligen också förklaringen till de komplicerade haken och ursparningarna man kan finna i flera av de sydsvenska knuttyperna. RITNING PETER SJÖMAR.

CORNER NOTCHES WITH CAULKING HOLES. **A** double square notch from the north of Sweden. Notches with triangular holes were filled with moss to keep in the heat. **B** shows corresponding notch types in the south of the country. The caulking holes went together with "straight" notches, that is, the type cut into hewn logs with vertical edges on the notch cuts. When the timber dried, the notch opened and was no longer tight. One makeshift to solve this problem was to fill the hole with moss, but the difficulty of achieving tight joints was probably also the reason for the complicated locks and recesses that can be found in several of the southern Swedish notch types. DRAWING PETER SJÖMAR.

som växte fram i dess ställe. Ännu under slutet av hans liv var landsbygden intensivt befolkad. Jord- och skogsbruk var fortfarande huvudnäringar, men nya brukningsmetoder och redskap medförde lokal verkstadsproduktion och förändrade byggnadsbehov. Av detta landsbygdssamhälle med förhållandevis starkt lokalt tekniskt och produktionsmässigt initiativ, återstår inte längre så mycket. Förskjutningen av det ekonomiska initiativet till regionala, befolkningstäta centra har medfört avfolkning. Rekreation och naturupplevelser tycks vara den just nu framträdande möjligheten för det framtida bruket av de skogsbygder som ligger på alltför långt avstånd från kunskaps- och informations-samhällets tillväxtregioner. På sätt och vis kan man säga att situationen är tillbaka till den natur- och kulturmiljö som August Holmberg på sitt speciella sätt skildrar.

Ett av Holmbergs sidoteman med anknytning till de lokala produktionsmöjligheterna rör olika kluriga uppfinningar och deras upphovsmän. Ofta tycks dessa ha varit smeder. Att smeder fungerade som ortens innovatörer var inte så underligt. Man gick till smeden när man ville tillverka, justera eller förbättra sina verktyg och redskap. Man levde på vad som fanns i närheten och vad man själv och ortens hantverkare kunde tillverka. Den tekniska förmågan var, att döma av August Holmberg, både omfattande och innovativ, men alla påhitt var inte lyckade utan blev i stället ihågkomna för det lustiga eller till och med misslyckade resultatet.

Ett samhälle som måste klara sig på de materiella och intellektuella tillgångarna i närområdet uppmärksammade rimligen människor med särskilda egenskaper, färdigheter och kunskaper. August Holmberg var inne på detta när han

berättade om de i boklig kunskap oinitierade men handlingskraftiga och kapabla byggmästare han mött i sin barn-dom. Läsa och räkna kunde de knappast, men däremot bygga.

EN KÄLLKRITISK KOMMENTAR

Hur trovärdiga är August Holmbergs texter som bebyggelse- och byggnadshistorisk källa?

Svaret är att källvärdet beror på vad han skriver om. Han uppfattade sig uppenbart själv som utforskare av det samhälle och den bygd han vuxit upp och varit verksam i. Men att betrakta August som den ”genuina folkkulturens” opåverkade nedtecknare vore att missförstå honom. Han redogjorde för vad han sett, vad han hört, vad han varit med om och säkert också vad han läst och av allt detta drog han slutsatser. I byggnadsarbete var han utan tvekan sakkunnig och vederhäftig, vilket t.ex. framgår av spår i gamla hus efter de olika arbetsoperationer han redogjorde för. I sydsvenska timmerhus ser det ofta ut precis så som August Holmberg beskriver. Därmed inte sagt att allt byggnadsarbete gick till exakt så som han uppger. Han berättade om det han varit med om. Andra byggmästare och hantverkare kan ha arbetat med andra metoder.

De slutsatser han drog var mer eller mindre välgrundade. I allmänhet framgår det av sammanhang och skrivsätt när han ger sig in på mer spekulativa resonemang. Han tog sig nämligen samma rätt, som vilken forskare som helst, att resonera och påstå, men det speciella med honom var att han inte tillhörde den akademiskt skolade krets som uppbar tolkningsföreträdet om vilken kunskap som var intressant och relevant.

Det finns anledning att ta August Holmbergs forskarambition på stort allvar. Genom sina kunskaper om det praktiska byggnadsarbetet var han inte enbart en säker iakttagare utan också en skarp analytiker, även om hans bygganalyser rör förhållanden som i sin detaljeringsgrad kanske i första hand blir begripliga för hans sentida byggande kollegor. Det är också som forskare, och inte som källa, vi valt att betrakta honom när vi gjort en bok av hans nedteckningar. Vi har betraktat oss som hans redaktörer och vill lyfta fram vad vi tror var hans avsikt och försökt göra den tydlig för en nutida byggnadshistoriskt intresserad läsare. Utan ett omfattande redigeringsarbete var det nämligen inte möjligt att trycka Holmbergs nedteckningar. De skrevs inte för att publiceras sammantaget som en text. Originalmaterialet består som tidigare nämnts av flera nedteckningar som är strukturerade efter ett antal frågor. August svarade på frågorna i stort sett i den följd som de var ställda men ofta erinrade han sig något han glömt och kunde då plötsligt byta ämne och komma tillbaka till en fråga han behandlat tidigare. Frågelistorna lappar också delvis över varandra varför de tillsammans leder till ett otal upprepningar.

Till att börja med var vi tvungna att ställa upp en innehållsmässig disposition och ordna materialet efter denna. Upprepningar och oklarheter har då strukits bort. Likaså har vi varit tvungna att utesluta en stor del av de folklivsskildringar som inte hör till ämnet för denna bok.

I det första kapitlet har de avsnitt samlats som handlar om yrkesgrupper och arbetsförhållanden. Det andra kapitlet behandlar trä som byggnadsmaterial: valet av träd, skogsarbetet och hur virket tillverkades. Ett långt avsnitt om

TORPET SKÄRSNÄS, KRISTIANSTAD, SKÅNE. *Torpet byggdes i början på 1800-talet och bestod då av den högra delen av byggnaden. Marken som brukades var liten och det är inte svårt att föreställa sig de knappa villkor som torpets bosättare måste ha levt under. Som på så många andra platser där man levde under knappa förhållanden betraktades vid denna tid Amerika som möjligheternas land. En son i torpet reste iväg men kom hem efter en tid. Under Amerikabesöket lärde han sig spela dragspel vilket skall ha varit en förklaring till att stugan i början på 1900-talet byggdes till med sal – man behövde plats för att kunna dansa till dragspelsmusiken. Möjligen hade också Amerikapengar betydelse för att det blev en tillbyggnad.* FOTO PETER SJÖMAR 1995 .

THE CROFTER'S COTTAGE OF SKÄRSNÄS, KRISTIANSTAD, SKÅNE. The cottage was built at the start of the nineteenth century, when it consisted of the right-hand part of the building. There was little land to till, and it is not difficult to imagine the meagre conditions in which the crofters must have lived. As in so many other places where poor people lived, America was regarded at this time as the land of opportunity. A son from the croft emigrated but came back home after a time. During his visit to America he learned to play the accordion, which is said to explain why the house was rebuilt at the start of the twentieth century with an added room: they needed a place to dance to the accordion music. It is also possible that the money from America was instrumental in the extension of the house. PHOTO PETER SJÖMAR 1995.

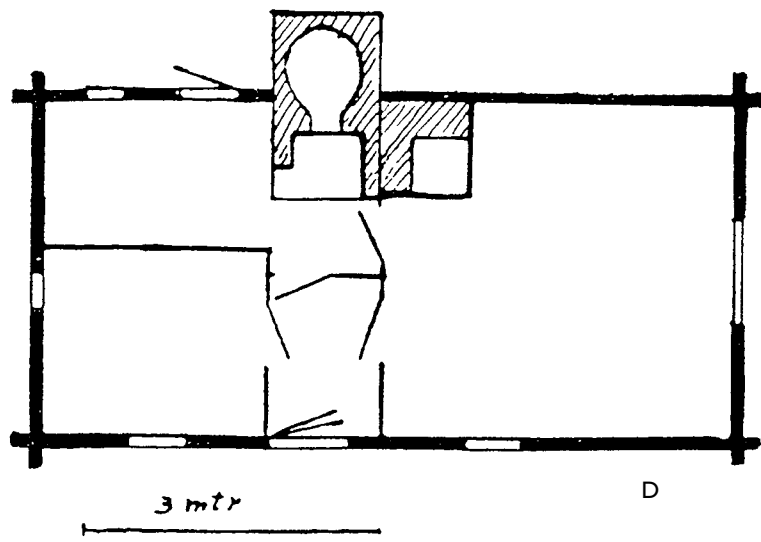
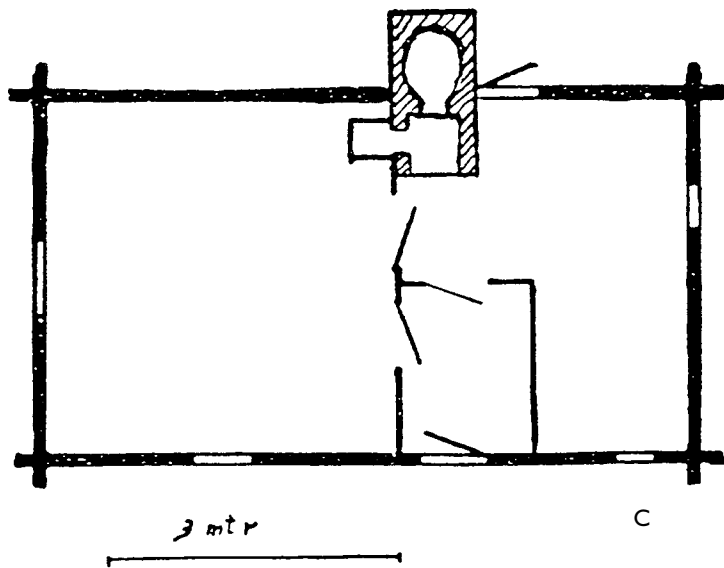
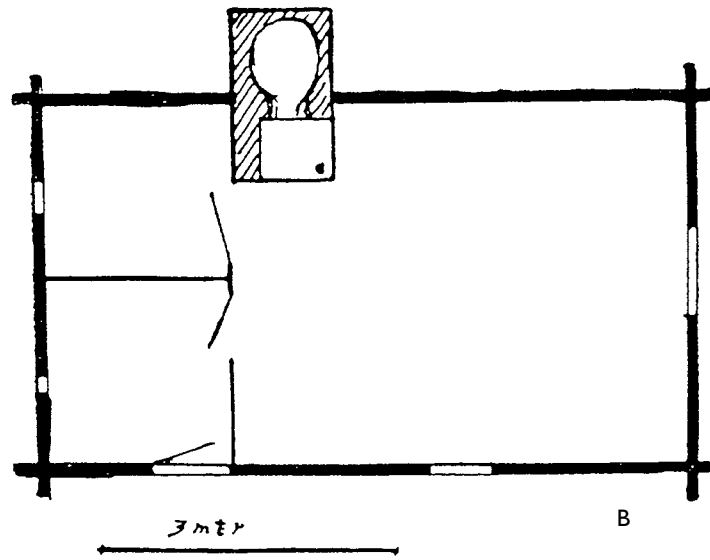
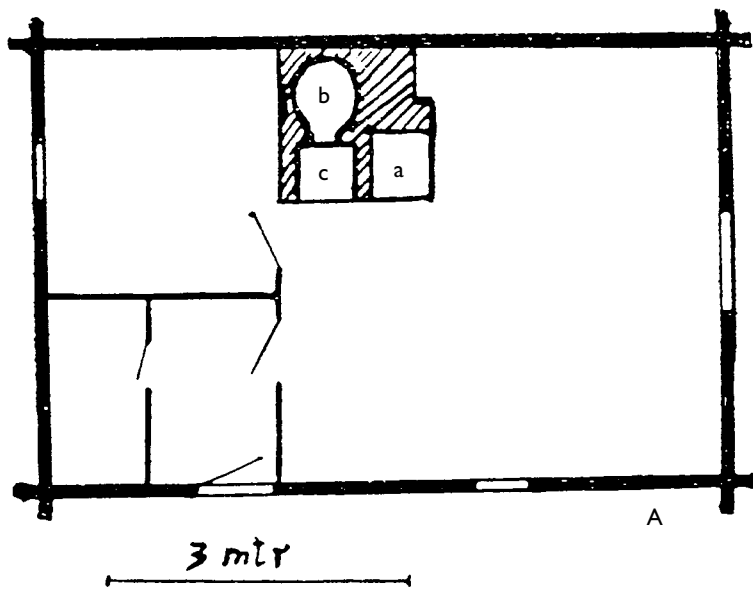

TORPET SKÄRSNÄS, SKÅNE. *Insidan av timmerväggen i stugrummet. Ritserna på väggen visar var dubbarna sitter och hur dubbningen gick till. Enligt August Holmberg kallades detta "att tolka upp en dubb". Hans beskrivning (vilken i citatet är oredigerad) behandlar första väggstocken ovanpå fotvarvet: "Såsnart foten knäppt och vattenfallet huggits på dettas övra ytterkant, sattes timmerträet ovanpå ute i själva ytterkanten, ett par små spånor stacks in på vattenfallet så att träets ytter sida kunde stå i det närmaste lodrätt, derpå tog man 'loalnen' med venster hand och höll denna stadigt rätt medan man med blyertspenman i högra handen drog upp lodlinien både å fot och timmer på yttersidan naturligtvis. I äldre tid drog man linien antingen med en spetsfilad spik, eller med den ena av jerncirkelns spetsar. (En blyerts kostade pengar och såna var det ont om.) När alla linierna till dubbhålen dragits upp, vräktes träet in på 'ströet' samt vändes uppåt med sin underkant derpå tog man en vinkel och drog en rits tvärt mot varje högrits både på foten och timrets uppåtvända kant." Den enda skillnaden mellan Holmbergs beskrivning och väggen i torpstugan är att i den senare är ritsarna på timrets insida medan beskrivningen anger timrets utsida, men denna avvikelse är enbart en variant på samma arbetssätt. FOTO PETER SJÖMAR 1995.*

THE CROFT OF SKÄRSNÄS, SKÅNE.

The inside of the log wall in the living room. The scratches on the wall show where the dowels are placed and how the dowelling was done. According to August Holmberg this process was called by the term *tolka*. His description (which is unedited in the quotation) deals with the first wall log above on the bottom course: "As soon as the foot has been clasped and the water run-off hewn on its outer top edge, the log was set on top at the very outer edge, a couple of small shavings were stuck into the water run-off so that the outer side of the log could stand as near vertical as possible, after which you took the plumb line in your left hand and held it steady while holding the lead pencil in the right hand and drawing the vertical line in both the foot and the log on the outside of course. In older days you drew the line either with a filed nail, or one of the points of a compass. (A lead pencil cost money and that was in short supply.) When all the lines for the dowel holes had been drawn, the log was heaved up on to the foot and turned with its lower edge upwards after which you took an angle-iron and scribed a line at right angles to each vertical line on both the foot and the upturned edge of the log." The only difference between Holmberg's description and the wall of the crofter's cottage is that in the latter the scratches are on the inside of the logs while the description has them on the outside. This discrepancy, however, is just a variant of the same method.

PHOTO PETER SJÖMAR, 1995.

DEN VIKTIGA ELDEN. *I bostadshuset var elden primär. På sätt och vis kan man säga att huset var byggt runt en eldstad. Elden användes till att torka, koka, steka och baka och den gav värme och ljus. Eldstädernas utformning ger möjlighet till konkreta tidsmässiga jämförelser. Behovet är det samma nu som då, men när vi idag tar hjälp av elpatroner, radiatorer, expansionskärl, värmeväxlare, termostater och annan teknik, hade man i slutet av 1800-talet enbart tillgång till den öppna elden.*

*Under några veckor i början på 1920-talet gav sig etnologen Sigfrid Svensson ut och studerade folkkulturen i Blekinge. Undersökningen, som var särskilt inriktad mot eldstaden, resulterade i uppsatsen ”Spis och ugn i de gamla blekingska allmogehusen” i **Blekingebygden** 1923. De olika spistyperna är ritade efter denna artikel. Sigfrid Svensson tyckte sig kunna urskilja fyra olika typiska placeringar av eldstaden:*

- A.** *Öppen spis, så kallad vråspis (a), bakugn (b) med gruva (c) var sammanbyggd och stod helt inne i huset. Detta ansåg han var den äldsta typen av eldstad.*
- B.** *På 1920-talet blev det vanligt att ugnen delvis byggdes inne i och delvis utanför huset. I östra Blekinge hade en öppen spis gruvans tidigare funktion.*
- C.** *I landskapets västra del hittade Sigfrid Svensson eldstäder av samma typ som August Holmberg beskriver. Bakugnen anslöt till en kokspis med murar runt om. Spisöppningen kunde tillslutas med träluckor. I bostadshus med denna typ av eldstad var kök och rum ofta åtskilda med mellanvägg och rummet värmdes upp av en gjuten sättugn. Denna eldades från spisen i köket.*
- D.** *Den fjärde modellen var att ugn och kokspis utgjorde en enhet i köket och att rummet, stugan, hade öppen spis med egen skorsten. Skillnaderna mellan de eldstadsarrangemang som Sigfrid Svensson dokumenterade hörde sannolikt till stor del samman med moderniseringar från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Att han kunde urskilja varianter förklaras nog av att husbyggets förändringar fortfarande var relaterade till lokalt skick och bruk. När någon prövat en lösning och funnit den bra tillämpades den av andra.*

THE IMPORTANT FIRE. Fire was primary in the dwelling house. In a way it can be said that the house was built around a fireplace. Fire was used to dry, boil, fry, and bake, and it also gave heat and light. The design of fireplaces allows us to make concrete chronological comparisons. The need is the same now as it was in the past, but whereas we today use immersion heaters, radiators, expansion tanks, heat exchangers, thermostats and other technology, people at the end of the nineteenth century had nothing but open fire.

During a few weeks at the start of the 1920s, the ethnologist professor Sigfrid Svensson headed out to study folk culture in Blekinge. His research, which was mainly focused on the fireplace, resulted in the essay “Spis och ugn i de gamla blekingska allmogehusen” in **Blekingebygden** 1923. The drawings of the different types of fireplace are based on this article. Sigfrid Svensson distinguishes four different typical positions for the fireplace:

- A.** An open hearth, known as vråspis (a), baking oven (b) with ash-hole or gruva (c) all built together and completely within the house. He considered this to be the oldest type of fireplace.
  - B.** In the 1920s it became common for the oven to be built partly inside and partly outside the house. In eastern Blekinge an open hearth fulfilled the earlier function of the ash-oven.
  - C.** In the western part of the province Sigfrid Svensson found fireplaces of the same type as those described by August Holmberg. The baking oven was connected to a stove with walls around it. The opening of the stove could be closed with wooden shutters. In dwelling houses with this type of fireplace, kitchens and rooms were often separated by dividing walls and the room was heated by a cast-iron stove fed from the fireplace in the kitchen.
  - D.** The fourth model was for the oven and stove to be a unit in the kitchen while the room had an open fireplace with its own chimney.
- The differences between the fireplace arrangements documented by Sigfrid Svensson probably have to do with modernizations in the late nineteenth century and early twentieth century. That he was able to distinguish variants is explained by the fact that changes in house construction were still related to local customs and habits. When one person tried a new solution and found it good, it was applied by others.

hur vattensågarna var konstruerade har vi emellertid varit tvungna att utesluta, likaså ett avsnitt om brobyggande och annat anläggningsarbete. Det tredje kapitlet handlar om den sydsvenska formen av timring och det fjärde kapitlet behandlar byggnadssättet med stolpar och skift. De olika takkonstruktionerna är samlade i kapitlet därpå. Sedan följer i två kapitel de historiskt viktiga takmaterialen: torv och olika typer av trätak. ”Övrigt om tak” innehåller uppgifter om innertak, avtäckningar och de yngre takmaterialen. August Holmbergs uppgifter om bostadshusen är så utspridda att det inte varit möjligt att samla dessa i ett kapitel annat än det som rör eldstaden i bostadshuset. Efter detta kapitel följer några av de olika byggnadskategorierna och byggnadstyperna: ladugården, ängslador, torkhus och enklare kojor. Det avslutande kapitlet behandlar brunnar.

För att det skall vara möjligt att få överblick över bokens innehåll är kapitlen uppdelade i underrubriker. Vi har valt att göra den underordningen relativt detaljerad även om det fått till följd att texten under underrubrikerna då och då blivit kort. Som ytterligare ett redskap för att hitta och lättare förstå de ofta ganska detaljerade beskrivningarna med många facktermer, finns det sist i boken ett register som ger förklaringar till ordens betydelse eller hänvisningar till de avsnitt i texten där dessa förklaras.

Den nu publicerade texten följer således inte dispositionen i originaltexterna. Detta har inneburit att vi flyttat om mellan stycken och ibland också mellan meningar. Någon gång har vi lagt till några ord för att sammanhangen skall bli begripliga och i andra fall har vi behövt stryka bort. Vi har också tagit oss friheter i Augusts språk och skrivsätt.

Målet har varit en lättläst text som bär tydlig prägel av personen August Holmberg.

En del av redigeringsarbetet har bestått i att bildsätta texten. Där det varit lämpligt har vi använt Augusts teckningar, men vi har också ritat egna. Även här vill vi lämna den reservationen att vi kan ha missförstått honom. En ritad bild är därtill betydligt mer exakt än vad en text är. I de delar där August inte lämnat tillräckligt detaljerade uppgifter har vi valt att rita utförandet så som vi, efter våra erfarenheter, ansett vara rimligt.

De ritade illustrationerna är tänkta som direkta förtydliganden till texten. Fotografierna är delvis valda med en annan ambition. Det omfattande historiska fotomaterial som finns på Nordiska museet och vid de regionala museerna ger möjlighet att studera och illustrera bebyggelsemiljöer och byggnader som inte längre finns kvar eller som är påtagligt förändrade. Att visa detta har varit ett syfte med boken. Ett annat har varit att sätta in August Holmbergs beskrivningar i ett geografiskt större sammanhang. Vi har satt passarspetsen i Asarums socken i Blekinge och med fotografiernas hjälp dragit allt större cirklar. Det visar sig då att en del är lika medan annat skiljer sig åt. Därmed har vi försökt göra August Holmbergs berättelser till något mer än vad han nog själv tänkte sig: nära cirkelns brännpunkt ger hans nedteckningar svar men längre ut mot dess periferi övergår svaren till att bli till frågor. På så sätt hoppas vi att hans iakttagelser och slutsatser kan få betydelse även utanför de områden som de direkt berör.

History generally proceeds from written documents, which means that information about earlier times is coloured by whoever wielded the pen – what the person recording the information was able to say or had reason to say. Written historical sources are mostly scholarly, religious, legal, and administrative documents. Often they can tell us about everyday events, but they rarely describe the occupational skills of peasants or craftsmen. If we want to know more about how people tilled the soil, built houses, or made artefacts, we have to turn to other sources than written documents.

One possibility is to interview old craftsmen. The knowledge passed on by word of mouth and practice is valid at precisely the moment when it is used, but it also points backwards. How far back an accepted way of doing something goes, however, is often difficult to ascertain. Traditional knowledge is characterized simultaneously by its antiquity and by its adaptation to the present. An obvious limit is imposed by what the craftsman has heard and learned from someone who was a link in an unbroken chain of tradition – a tradition bearer. Time is thus an important aspect. When people have stopped doing something in a particular way, generally applied occupational knowledge can become, in a surprisingly short time, personally remembered knowledge. When the carriers of memory disappear, with them goes a knowledge of historical work processes, materials, and techniques. The breach in the tradition of how farmers, crofters, and craftsmen in the forest districts of southern Sweden built dwelling houses and outhouses is so far back in time that we have only fragments of craft skills and building practices to explore through living tradition bearers.

What we call material culture, such as old houses and utility objects, is more durable as source material than people's memories. Material relics also extend down to other layers in history than written texts, since houses and objects are the concrete results of someone having done something on a particular occasion. They are time-related impressions of thoughts, feelings, needs, possibilities, knowledge, and skills in the people who built and used the houses or who made and used the objects. From buildings and objects we can thus learn something about a concrete historical situation.

One problem in investigations of buildings and objects is to understand what we have and to interpret it correctly. Compare this with a text: the reader must master the language in which the text is written if the content is to become clear. The same applies to historical matter. Since we now live in a different way, build with other methods, use other building material, and organize our physical environment differently, it has become difficult for us to understand the historical information that is stored in buildings, because present-day experiences and references are so unlike those of the past. We can also note that the communication problem grows with increasing distance between the time when the things were made and the time of the person interpreting them. Old buildings, with few or weak points of contact between today's observer and yesterday's builder and user, can easily seem incomprehensibly archaic. To be able to use buildings and objects as historical sources, we therefore need guidance of the same kind as the dictionaries and grammars we have for language. This is one of the reasons for the present book. It is intended as guidance in the understanding of old vernacular architecture and building crafts.

The point of departure is the records left by the master builder August Holmberg from Blekinge in southern Sweden from the 1920s and 1930s, now in the archives of the Nordiska Museet. His texts have been edited and illustrated with photographs, mostly from fieldwork undertaken by the Nordiska Museet in the first half of the twentieth century.

THE NORDISKA MUSEET'S QUESTIONNAIRES

The records in the Nordiska Museet are the result of questionnaires to which people responded by telling of their knowledge, experience, and values. The questionnaires can be short and general or long and highly detailed. The realization of the value of recording traditions, and the approach of combining this with artefact collection and fieldwork, was introduced by Artur Hazelius, founder of the Nordiska Museet. When the museum started to distribute questionnaires regularly in 1928, this way of collecting knowledge was not new, neither in the museum nor in Sweden. It had been going on for several decades. This work was an important part of the systematic survey of peasant culture.

In recent years the questionnaire material has increasingly taken on the character of autobiographical material, since the museum now turns directly to the informants and asks for their narratives and viewpoints about various phenomena. The older questionnaires, which were mostly concerned with material culture, aimed primarily to collect factual information, for example, about rural building culture. The museum staff encouraged the informants to describe, for instance, different stages in the construction of a building. Those who responded to the questionnaire then often asked other old people in the district, known for their good me-

mories, to supplement the data. The informants were local representatives of their district. Their task was to provide objective descriptions of the situation where they lived. Originally the questionnaires always had a historical perspective, with the informants being asked to describe conditions as far back in time as they could remember.

In the early twentieth century some curators at the museum had already used questionnaires as a tool for recording tradition. In the 1910s Nils Edvard Hammarstedt worked with oral traditions, to give more life to the museum's artefacts collections and the description of peasant culture, and at the same time to put the objects into a broader context. Hammarstedt, who has often been called the founder of Swedish ethnology, was head of the field research department at the Nordiska Museet 1912–1928. He was constantly recording information during his research trips round the country. Above all, he collected a large body of material through the correspondence he had with a group of collaborators all over Sweden. In this way the museum had created a special archive by the 1920s. It still exists under the name the Hammarstedt Archive, as part of the Nordiska Museet's archives. Hammarstedt worked most with matters of belief and custom.

Professor Sigurd Erixon, who came to the museum in 1912, also began to work with questionnaires from an early stage. In 1915 he distributed a questionnaire dealing with vernacular architecture and village conditions. Many of the spokesmen were aged about 70–75, which means that the responses covered much of the second half of the nineteenth century. In the 1930s Sigurd Erixon drew up a plan of the topics that he thought the museum should compile ques-

tionnaires about in order to document Swedish folk culture. This method of collection has since run parallel to field studies, although the topics studied by the different collecting methods have not always been the same. The museum's earliest questionnaires concern, among other things, the organization of villages and parishes; agriculture; architecture and building practices and old building techniques. The aim of these early questionnaires was to rescue knowledge about the archaic culture that was disappearing. It was therefore desirable that the local spokesmen interviewed older people about their experiences and recollections. The descriptions were then sent to the Nordiska Museet.

The first questionnaire from 1928, Nm 1, which is about the organization of villages and parishes, yielded over 400 responses. In the same year nine large and more detailed questionnaires were published in the "Nm Series" (Nordiska Museet Series). Subsequent years also saw the addition of the "Sp series" (special questionnaires), which were shorter, based on limited themes or details, sometimes compiled in preparation for an exhibition. The staff of local informants was gradually built up; over the years it has varied between 200 and 500 persons (cp. illustration page 11).

A particular group of special questionnaires was distributed under the leadership of Sigurd Erixon to collect material for the publication *Atlas över svensk folkkultur*. The maps dealing with building culture show, for example, the distribution of different construction methods and building types, such as timber framing, horizontal planking, roof-supporting posts, log construction with different notching (*dubbelkatt*, *rännknut*), the low farmhouse with a high loft on either side (*högloftsstuga*), storehouses on posts, loft-

houses with galleries, different types of thatched roofs, long and round barns, hay sheds with sloping walls etc. The data for the maps were collected by means of fieldwork. Existing archival material and newly collected questionnaire material was also used. Sigurd Erixon wrote in the introduction to the Atlas:

The third main approach in the collection of material has been questionnaires answered by correspondence by local people who have been deemed suitable for this purpose because of their good memory, critical sensibility, and firm roots in their localities. Initially the questionnaires were confined to a small number of interested persons with whom contacts had previously been maintained. This nucleus was quickly expanded, however. ... To guide them, questionnaires have been drawn up of a special type designed for the purpose, totally 140 questionnaires. They were generally duplicated but a selection of them was printed in 1941 with an introduction in the journal Folk Liv.

In the period from the 1920s up to the end of the 1940s over forty questionnaires were distributed. They dealt chiefly with topics concerning building and housing conditions, for example, the questionnaires *Timber and its Treatment*, *Log Construction and Horizontal Planking*, *House Foundations and Floors*, *Thatched Roofs*, *Outbuildings*, *Red Paint*, *Crofters' Dwellings and Household Furniture*, *Beliefs and Customs in House Building*, and *Settlement Legends*. The responses were often illustrated with drawings and later with photographs.

The great interest in the vanishing peasant culture is reflected in the 1930s and 1940s, both in the museum's field studies and in the questionnaire responses and the artefact collecting. This provides good source material for research on buildings, as the questionnaire responses supplement

the fieldwork done at the same time. The questionnaire responses yield detailed descriptions, for instance, of building materials and old construction techniques. The village studies, involving fieldwork by settlement historians and ethnologists in a large number of villages all over Sweden, together with local informants' records, have generated a large amount of material. This was the basis for Sigurd Erixon's surveys of peasant architecture in Sweden.

Collecting data with the aid of questionnaires has thus been pursued in parallel at museums and university departments in Sweden and the rest of Scandinavia; for example, Dialect and Folklore Archives in Uppsala (ULMA) and Lund University Folklife Archives (LUF) have used this collection method. There are also many free records gathered under headings not found in the questionnaires.

Since 1995 the Nordic questionnaires have been assembled in a printed catalogue with commentary. Under the heading "Buildings, Settlement, and Construction Technique" the following institutions are represented, apart from the Swedish sister institutions already mentioned: the Department of Ethnology at Åbo Akademi in Turku; the National Museum of Iceland in Reykjavik; the National Board of Antiquities in Helsinki; Norwegian Ethnological Research in Oslo; the National Museum's Ethnological Surveys at the museum in Brede, Lyngby in Denmark; "Ord og sed" (Word and Custom), Norwegian Folklore Collection, Department of Culture Studies at the University of Oslo; the Swedish Literature Society in Finland at the Folk Culture Archives in Helsinki. The topics vary. The questionnaires deal with both old building techniques and more modern phenomena. The other Nordic questionnaires were usually issued later

than the Swedish ones, with the exception of the Norwegian questionnaires, which began to appear in the 1930s.

Contacts between the Swedish folklife archives led to a geographical division of responsibility between the Nordiska Museet, ULMA, and LUF right from the beginning. In 1928 the three institutions were granted lottery funding to finance their operations. The idea was that ULMA would cover northern and central Sweden, LUF southern Sweden, and the Nordiska Museet would have the entire country as its collection area. The Western Swedish Folklore Association (VFF), which has not previously been mentioned, is a younger institution with western Sweden as its collection area. ULMA and VFF are now part of the authority called Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI, the Institute for Dialectology, Onomastics and Folklore Research).

As regards the subjects covered, the institutions have also differed in orientation. ULMA's questionnaires have above all been about customs and beliefs along with language and dialect, while the Nordiska Museet's questionnaires up to the 1970s and 1980s were primarily about material culture. The dividing lines between subjects have been fluid, however.

THE MASTER BUILDER AUGUST HOLMBERG

The responses to the Nordiska Museet's questionnaires allow us to carry on fictitious conversations with people with practical historical experiences. It goes without saying that the responses vary in scope and depth. One of the most knowledgeable informants was the master builder August Holmberg from Blekinge (p. 13). He was a builder and he was able to write. However, August Holmberg did not only

write about what he himself had experienced. He also analysed and drew conclusions. In his autumn years, when he had laid down his tools, he became a well-known researcher of the history of his locality in general and its building history in particular. His records contain concrete accounts of building. The text is often so detailed that it can be used as guidance for those who want to learn the craft and for those who want to study houses. August Holmberg's records are probably as close as we can come to one of the "dictionaries" that are needed in historical studies of timber buildings in southern Sweden (cp. illustrations page 13–14).

In the forested districts of southern Sweden there are building types and techniques which are specific to the area. Holmberg's text describes, for example, how people built using square-hewn timber, combined corner jointing and horizontal planking etc. He also describes dwelling houses illustrating a history of development from low, ridged houses to loft-houses and on to what was built by local master builders at the turn of the century. When August Holmberg's own many years of personal building experience were not sufficient, his responses were also supplemented with statements by his father and inquiries to other elderly people.

In the early 1930s August Holmberg responded to six of the Nordiska Museet's building-related questionnaires. The hand-written sheets are illustrated with drawings (pp. 14 and 15). Holmberg thought that a drawing was often better than a text for conveying what a part of a building looked like or how a particular task was performed. Holmberg made copious drawings, seemingly without any artistic ambitions. He drew houses, details of buildings, work processes, and places in the same way as we take photographs.

His written language is expressive and lucid, but for the uninitiated it can occasionally feel excessively detailed. If you use a pencil and follow his descriptions by drawing pictures for yourself, however, you might be surprised at how exactly he has managed to describe situations which are hard to put into words (cp. illustrations page 15).

Holmberg's neatly written texts, together with the other answers to the questionnaires, are gathered in thick volumes. To reduce wear on the manuscripts, typewritten transcriptions are now used as working material. The transcripts of August Holmberg's responses comprise more than 200 pages. He has thus left us a considerable amount of material.

August Holmberg was a carpenter and master builder. Timber was the building material he knew best, but he also had experience of other materials. His descriptions chiefly concern the area around his native parish of Asarum in southern Sweden. His own recollections must have gone back to the mid-nineteenth century. As a boy he took long walks in the forest with his father, who was also a builder, and thus learned about building traditions and house construction outside his own district. August seems to have questioned his father thoroughly. When he was writing about something really old he referred to information acquired from his father. August retained his curiosity up to an advanced age, continuing to compare things and discern what was distinctive about the places he visited or the phenomena he knew about. Through time the Nordiska Museet understood that August Holmberg was a special person, and it sometimes happened that the museum approached him for clarification or opinions concerning information received from other places.

August Holmberg's descriptions of buildings should thus be valid for much of southern and western Sweden from the second half of the nineteenth century to the first decade of the twentieth century. Thanks to his ability to express himself in words and pictures, his knowledge of local and regional building, his interest in history, his sure memory, and his ability to observe and draw conclusions, August Holmberg created a unique and informative document about what is called traditional building. What can we learn from him, and what perspectives does he provide which were not already known?

A DETAIL IN THE WOODEN CHURCH OF PELARNE

The timber church of Pelarne in Småland was probably built in the first half of the fourteenth century. Like other churches, it has been rebuilt over the years; among other things, the medieval west tower was demolished. A residue of the tower walls is nevertheless preserved in the attic of the nave. In one of the upper logs is a dowel, a wooden peg (p. 17). It looks rather strange. It is bevelled on one side so that the upper part is narrower than the part fixed in the wall log.

In an investigation of the church in 1986 it was incomprehensible to us why the dowel was narrowed off in this way. Several years later, a detailed reading of August Holmberg's texts provided an explanation, as he described how log construction was done. In his native district there was "a proverb which says: A carpenter who can't 'lusa' can't build either." From what he goes to say it is clear that the verb lusa is connected to dowelling, that is, the stage in the work when the logs are tied together with wooden pegs. Briefly, the problem was that with the type of drill – an auger – that

was available it was difficult to get the dowel hole in the upper log directly above the hole in the lower log. If the holes were not aligned the log was twisted so that the join between the logs was open. The wall was thus not weatherproof. To correct the twist, the builders had to be able to lusa, which meant that they cut the dowels to shape and used wedges to twist the logs back plumb and in the right position.

The explanation for the bevelled dowel in Pelarne church must thus be that when the tower was built, the carpenter drilled at least one of the double holes obliquely and had to straighten the log by lusning (cp. illustrations page 17).

This may seem to be an unimportant detail, but no other author, to our knowledge, has considered this aspect. The practical significance of this procedure becomes clearer from Holmberg's observations that lusning was an:

invention by some genius, which is of invaluable benefit in log construction, without the knowledge and use of which it would be absolutely impossible for anyone to erect a building with straight lines and plumb walls!

August Holmberg evidently did not know how archaic the method of using wedged dowels to steer the log construction was, but by comparing his text with a medieval building we may say that the innovative inventor that he envisaged was at any rate working as early as the time of the construction of the west tower of Pelarne church.

After this observation comes the question what further use we can make of this information from August Holmberg. No really old (medieval) secular wooden buildings, as far as we know, have been preserved in southern Sweden. By relating the observation in the church to his account, however, we can draw the conclusion that the building tech-

nique used for the medieval log churches in this part of the country and in later peasant houses is virtually the same, even though some details might suggest otherwise. The churches therefore tell us something about the oldest secular log houses in the southern parts of Sweden.

A more general conclusion concerns how objects constitute historical sources. Objects, unlike texts, are “dumb”. They have to be interpreted so that the narrative is coaxed out of them. The dowel in Pelarne church is only a wooden peg for those who lack experience of building and log construction and do not understand the role of the dowel in the structure. For a more knowledgeable person it is an unusual or incomprehensible dowel until one understands the point of the bevelling. Then, however, it provides detailed information about a situation about seven hundred years ago. When we regard or investigate old houses or old objects we are thus primarily looking at historical work. Someone made what we have before our eyes, and it is through knowledge of this work that “communication” between present and past arises.

SWEDISH LOG CONSTRUCTION TECHNIQUES

Historically, the predominant mode of building in the Scandinavian countries is log construction (p. 19). This consists of horizontal logs interlocked at the corners by means of notches. In all the parts of Sweden where there was coniferous forest, houses were built of logs. Other building techniques were used, broadly speaking, only where there was no suitable forest. The reason was that log houses were warm while simultaneously being easy and quick to build. In Swedish the term for the technique is ‘knuttimmer’, which

refers to the “knots” (knut) by which the courses of logs were tied at the corners and in interior walls. The prevalence and importance of the technique is evident from the fact that the word knut became synonymous with the corner of a house, now used even for stone houses even though they are not tied at the corners by notched logs.

The oldest log buildings in Sweden are churches, for example, the one in Granhult just north-west of Växjö, built in the 1220s. The oldest secular log building we know of is much further north. In the 1280s a church storehouse was built in Älvdalen in Dalarna, still surviving to the present day. This is the oldest known peasant house in Sweden. The logs in Granhult church are square-hewn, which means that they were chopped flat on all four sides. The corner joints are dovetailed and lack protruding heads. There are dowels between the courses of logs. The Älvdalen storehouse is built of round logs. The corner joints are bevelled with protruding heads. The courses of logs virtually lack dowels (with the exception of the gables, which could not be tied with notches). Cp. illustrations page 17.

The two buildings thus show similarities but there are also crucial differences. They are both variants on the same theme, or more exactly: they are different technical solutions to the shared approach to building with horizontal logs.

The difference between the different regional traditions has not attracted any great attention. One reason is no doubt that log construction was abandoned relatively early in favour of other modes of building in the south of Sweden. Knowledge of the specific craft methods was thus lost early on. But August Holmberg’s text, in the parts concerning the actual working methods, is so detailed and authoritative

that it can be used, together with what can be seen in houses, as a basis for experiments with a building technique that was abandoned more than a hundred years ago.

WOOD ON WOOD

The properties of wood were the shared precondition for the two different regional variants of log construction. In a structure of vertical timber, the shrinking of the wood leads to the formation of cracks between the wall planks. By placing the logs horizontally, there was interaction between the law of gravity and the shrinking. If there were no vertical structural details tying the logs, nothing else happened when the logs dried than that the walls subsided somewhat. For this, however, it was essential that the logs were shaped to fit each other with tight joins. There were several local designations for this part of the work, and for the tools used. Holmberg called the process ‘mejhugging’ and the tool a ‘meja’, but notes that the corresponding word in Norrland was ‘drag’. First two lines were scribed with the meja on the bottom of the upper log. Then a V-shaped groove was chopped on the underside between the two lines.

The importance of sharp edges on the groove is clear from the comment that it took long practice to do mejhugging and that there were few people at the end of the 1920s who could do it. The reason why the groove had to be sharp-edged and an exact fit for the underlying log is stated by Holmberg when he warns against sticking too much moss into the groove:

... for then the log could stop on the moss and not sink down, it had to be absolutely tight! “Wood on wood”, they said ...

Wood on wood meant that the edges of the groove had to be touching the top of the lower log. Then the weight of the wall acted along the thin sharp edges, which were pressed together and flattened so that the join between the logs was tight. This way of building with sharp, exactly cut grooves sealed by gravity, ensuring tight contact surfaces, was specific to log construction in Norway, Finland, and Sweden. Both further east and further south, other methods were used, mostly involving the sealing of the walls with a soft filler between the logs; this did not require such great care in the woodwork, but it was not as weatherproof and durable. In early texts Holmberg is alone in pointing out the crucial importance of the groove. In a way one could say that the groove (meja) is the fundamental technical feature of the log construction method (cp. illustrations page 21–23).

LOG CONSTRUCTION AND HORIZONTAL PLANKING

*In the southern forested districts where there were both coniferous and deciduous trees, another technique was practised alongside corner-jointed log construction. It was called ‘skiftesverk’, which may be translated as horizontal planking, often using oak. The walls between the roof-bearing posts were filled with horizontal planks slotted into the uprights. This technique has been investigated by the architect Gunnar Henriksson in his book, *Skiftesverk i Sverige*. Apart from measuring houses in Skåne, Halland, Småland, Västergötland, Öland, and Gotland, Henriksson also used Holmberg’s records.*

Horizontal planking has often been perceived as a technique of a completely different kind from log construction.

As regards modern barns built in this technique, with relatively short distances between the posts, this is indeed correct. Horizontal planking of this type consists of frames in which sills, posts, and cross beams form the bearing framework, while the planks slotted into the posts give protection against the weather. The picture looks somewhat different, however, if log construction is compared with other types of horizontal planking. Few houses of this kind have survived, however, so August Holmberg's text gives interesting information on this point too. Holmberg evidently attached no great importance to the fact that the corner joint consisted of posts rather than notches. From the viewpoint of how the wall structure functioned and how it was made, for him as a builder there was no crucial difference between log construction and horizontal planking. In both cases it was the weight of the wall in combination with the sharp edge of the joins that gave weatherproof – that is, warm – houses.

Historically it is interesting to try to find similarities between the two building methods, since we do not know when the log construction technique arose. In Norway houses have been found which are slightly older than those from the thirteenth century in Sweden. Even if it is possible that there might be older log buildings than this, it will not change the overall picture. The oldest surviving log houses in Scandinavia are from the twelfth and thirteenth centuries, but how were houses built before this?

To arrive at an answer to that question, there are no other sources today than the finds that archaeologists excavate from layers of the Viking Age and Early Middle Ages. One problem, however, is that the remains – of dwelling hou-

ses at least – show long buildings which cannot have been made of corner-jointed logs; they were built with posts held together by structural elements. The fact that August Holmberg, who built with both logs and horizontal planking, did not make any great distinction between these building methods shows the affinity between them, which should leave us open to theories about the origin of log building in long, post-built houses with courses of round timber or hewn timber (cp. illustrations page 24–27).

DOCUMENT OF A TIME

A careful reader can thus find new angles on the history of buildings in Holmberg's text, but there are also other reasons for publishing his records. They are a document of a time, particularly because of all of Holmberg's comments and speculations, which might at first seem irrelevant and far-fetched. He described a society which no longer exists: a world of farmers and craftsmen who were in the process of rising above the limitations imposed by the economic and social division into landed farmers, crofters, and landless agricultural labourers, and the division between town and country. Many people left this area to go to America, in the hope of finding better circumstances in which to live. Yet despite being confined and having scant resources, Holmberg also drew attention to their development capabilities. When the traditional means and forms of production of the time were no longer sufficient, this created scope for innovative thinking and new solutions, judging by several of Holmberg's anecdotes. An attentive reader can get an inkling of a new society in which local technical inventiveness

gave new opportunities. This base of inventions and local production was one of the preconditions for the transformation of society that later gave us the welfare state. The entrepreneurial spirit for which the province of Småland is famous can scarcely have been restricted within administrative boundaries; it must surely have gone hand in hand with living conditions and self-perception, in other words, shared by the population of the southern forests.

August Holmberg thus tells us not only about the vanishing peasant society, but also about the society that emerged in its place. At the end of his life the countryside was still intensively used. Agriculture and forestry were still the main livelihoods, but new farming methods and implements led to local workshop production and changed building needs. Not much now survives of this rural society with its relatively strong local technical initiative and production. The shift of the economic initiative to densely populated regional centres led to depopulation. Recreation and enjoyment of nature now seem to be the major possibility for the future use of the forested areas, which are located too far from the growth regions of the knowledge and information society. In a sense one can say that the situation has returned to the natural and cultural environment that August Holmberg describes in his special way.

One of Holmberg's subsidiary themes associated with the local production conditions concerns various ingenious devices and their inventors. These seem often to have been blacksmiths. It is not surprising that smiths functioned as local innovators. People went to the blacksmith when they wanted tools made, adjusted, or improved. They lived on

what was locally available and what they themselves and the local craftsmen could make. Technical ability, judging by what August Holmberg says, was both impressive and innovative, but not all the inventions were successful; instead they could be remembered for the amusing or even fruitless result.

A community that has to cope using only the material and intellectual assets in the vicinity must surely have noticed individuals with particular properties, skills, and knowledge. August Holmberg touches on this when he describes the master builders he met in his childhood, men who had no book learning but who were efficient and capable. They could hardly read or do arithmetic, but they knew how to build (cp. illustrations page 28–30).

SOURCE CRITICISM

How trustworthy are August Holmberg's texts as a source for the history of building?

The answer is that the source value depends on what he wrote about. He evidently perceived himself as an investigator of the community and the district where he had grown up and worked. But to regard him as the unaffected recorder of "genuine folk culture" would be to misunderstand him. He described what he had seen, what he had heard, what he experienced, and no doubt also what he had read, and he drew conclusions from all of this. He was undoubtedly an authoritative expert on building, as is evident, for example, from traces in old houses of various building procedures. Log houses in southern Sweden often look exactly as August Holmberg describes the construction methods. This is not

to say that all building work was done exactly as he says. He recorded his own experience. Other master builders and craftsmen may have used other methods.

The conclusions he drew were more or less well founded. In general it is clear from the context and his mode of writing when he indulges in more speculative discussion. He assumed the same right as any researcher, to discuss and make claims, but what was special about him was that he did not belong to the circle of academics who have the preferential right to decide which knowledge was interesting and relevant.

There is good reason to take August Holmberg's scholarly ambitions seriously. Through his knowledge of practical building work he was not only a sure observer but also an astute analyst, although his analyses concern matters which are examined in such detail that they are perhaps primarily comprehensible only to his fellow builders. It is also as a researcher, not a source, that we have chosen to regard him when we have made a book out of his records. We see ourselves as his editors and emphasize what we think were his intentions, and we have tried to make these clear to a present-day reader interested in the history of building. Without extensive editing it would not have been possible to print Holmberg's notes. They were not written to be published as a coherent text. The original material consists of several records structured according to a number of questions. Holmberg largely answered the questions in the order in which they were put, but he often remembered something he had forgotten and could then suddenly change the subject and come back to a question he had dealt with earlier. The

questionnaires also partly overlap, which leads to countless repetitions.

To begin with we were obliged to arrange the material according to content and order the material on this basis. Repetitions and obscurities have then been deleted. Likewise, we have been forced to omit many of the accounts of folk life which have nothing to do with the topic of this book.

The first chapter gathers the sections dealing with occupational groups and working conditions. The second chapter deals with wood as a building material: the choice of trees, forestry work, and how the timber was produced. A long section about how water-powered saws were designed has been omitted, however, along with a section about bridge building and similar construction work. The third chapter is about the southern Swedish form of log building, and the fourth chapter deals with the method of building with posts and horizontal planks. The different roof structures are gathered in the following chapter. There are then two chapters concerning the historically important materials used for roofing: peat and various types of wooden roofs. The subsequent chapter contains data on ceilings, stripping roofs, and later roofing materials. August Holmberg's information about dwelling houses is so scattered that it has not been possible to assemble it in one chapter except as regards the fireplace. After this chapter come some of categories and types of buildings: the byre, meadow barns, drying houses, and simple cabins. The concluding chapter deals with wells.

To make it possible to grasp the general content of the book, the chapters are subdivided with section headings. We

have elected to make the subdivision relatively detailed, even though one consequence is that the amount of text under the headings is sometimes very small. As yet another device to make it easy to find and understand the often rather detailed descriptions with many technical terms, the books ends with an index which explains the meaning of the words or refers to the sections in the text where they are explained (cp. illustrations page 32–34).

The text now published here thus does not follow the arrangement of the original. This means that paragraphs and sometimes also sentences have changed position. Occasionally we have added a few words to make the context comprehensible, and in other cases we have had to delete things. We have also taken some liberties with Holmberg's language and way of writing. The aim has been to achieve a text that is easy to read while still bearing the personal stamp of August Holmberg

Some of the work of editing has consisted of illustrating the text. Where appropriate we have used Holmberg's drawings, but we have also produced some of our own. Here too we do so with the reservation that we might have misunderstood him. In addition, a picture is more exact than a text is. In the parts where Holmberg did not give sufficiently detailed information, we have chosen to draw the procedure as we think plausible, based on our experience.

The drawings are intended to clarify the text. The photographs have been chosen with a partly different ambition. The extensive historical photographic material in the Nordiska Museet and in the regional museums enables us to study and illustrate places and buildings which no longer

survive or which are radically changed. Demonstrating this has been one aim of the book. Another has been to put August Holmberg's descriptions in a larger geographical context. We have set the point of the compass in the parish of Asarum in Blekinge in southern Sweden, and with the aid of the photographs we have drawn increasingly large circles. The results show that some things are similar while others are different. We have thereby tried to make August Holmberg's records into something more than he himself envisaged: close to the centre of the circle his notes provide answers, but towards the periphery the answers become questions. We hope in this way that his observations and conclusions can be of significance outside the areas which they concern directly.

BYGGARE OCH BYGGNADSARBETE

GRIMMETORPET, ÖRKENEDS SOCKEN, SKÅNE. *En typisk "högloftsstuga" med en låg ryg-gad stuga med skorsten mellan två höga förrådsbodar. Bodarna kallades beroende på orten för hus, härbärke eller loft. Fotografiet visar torpet på sin ursprungliga plats innan det flyttades till friluftsmuseet i Broby. Bostadshuset och ekonomibyggnaderna bildade en sluten rektangulär gård. I bildens framkant växer havre –och gott om tistel. I slätten upp mot gården finns ett köksland med potatis och grönsaker. FOTO NORDISKA MUSEET.*

Den som var mästare fick i folkets mun gärna sin titel förkortad till byggers, ett namn som man ännu kan få höra om en husbyggmästare. Inom Asarums församling var i min barndom Bengt Olsson i Torstarp, Nils Soneson i Elmta kända såsom mycket dugande byggmästare, och Hallbergs Zackris från Rumpeboda såsom en förträfflig kvarn- och sågbyggare i gamla stilen. Av dessa kunde endast Bengt Olsson räkna de 4 enkla räknesätten. Nils Soneson kunde läsa och under en period när han tjänstgjorde som sexman lärde han sig nödortoftigt att skriva, men räkna kunde han endast på följande sätt: talet 25 skrev han ### · ### ·### ·### ·###. Han levde så länge att jag såg hans räknemetod. Hallbergs Zackris kunde däremot varken skriva eller räkna, och kunde med största svårighet stava igenom en vers i psalmboken. Men snille hade han i gott mått och kunde ge träffande svar och bitande repliker, som

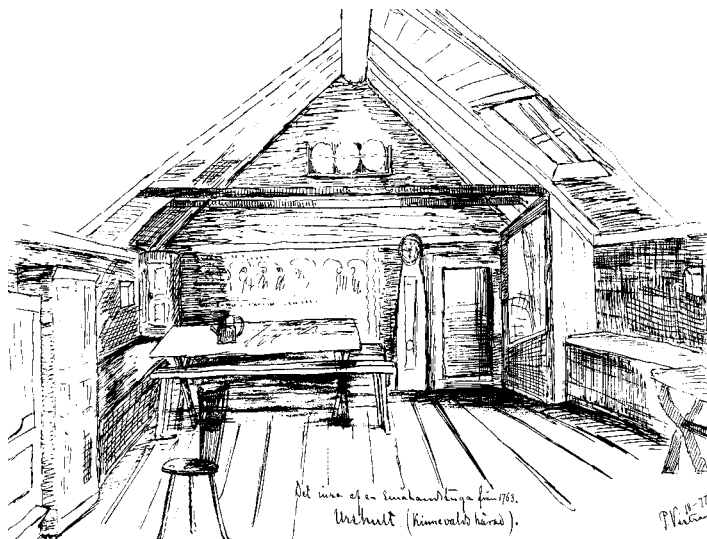
GRIMSTORP, KNÄREDS SOCKEN, HALLAND. Mellan två höga bodar ligger den låga ryggade stugan. Boden till vänster är emellertid ombyggd och inredd med rum och eldstad. Den högra delen tycks fortfarande användas som förrådsbod. Stugan är timrad medan de högre delarna ser ut att vara byggda med skiftesverk. Bikuporna är placerade under stugans takfot. FOTO NORDISKA MUSEET.

i en mängd ännu kvarleva i folkets mun. Jag såg honom endast en gång, han dog säkert 1864. Någon slags teoretisk kunskap var då icke känd på landsbygden, ens till namnet.

HÅNDSPIKAKARL OCH ALLEHANDAMAKARE

Förr, såväl som nu, tillkom den ena generationen efter den andra. Följden blev, att även byggnadsarbetarna måste rekryteras med folk av yngre datum. Den som begynte såsom nybörjare fick namn av hjälpkarl, tills han inhämtat någon kännedom i yrket, då han benämndes timmerkarl. Byggnadssnickare är ett i språket senare tillkommet ord som förr icke fanns. Den som arbetade med det grövre arbetet såsom väggar, stolpar, takstol med mera, var och förblev endast timmerkarl även om han så småningom även lärde sig att tillverka fönster och dörrar. De som gjorde dessa var snickare. Dessa hade alltid sin hyvelbänk med sig. De var, vad man sade bänkarbetare, samt ansågs stå ett trappsteg högre i rangskalan än timmermännen. En person som dög till lite av varje, men utan att vara yrkeslörd, kallades såväl på bygge som i annat arbete för handspikakarlar.

Hos en mästare blandades icke arbetet ihop, så att en person ena dagen arbetade som timmerman och andra dagen arbetade såsom murare. Så var dock icke förhållandet i det

STUGA BYGGD 1763 I URSHULTS SOCKEN, SMÅLAND. Teckning av P. Vistrand 1827. Ryggad stuga med takfönster. Inredningen följde ett bestämt mönster: låga bänkar utmed väggarna och ett stort bord med högsätet på kortsidan intill ett hörnskåp. NORDISKA MUSEET.

dagliga livet. Då försökte åtminstone var och en att vara sig själv nog. Man var allehandamakare och hjälpte både sig själv och husbonden med både det ena och andra. Det förekom att en torpare fick gå från arbetet på åkern eller från dyngstaden och göra en slump lerbruk varmed han kröp in i bakugnen och med fingrarna som murslev klen- te till de värsta sprickorna. En annan gång fick han gå till bysmeden efter en handfull smeslagg (avfallet från det ham- rade järnet som fanns runtom smidesstället), blanda detta i något lera och sand, och klena springorna på sättugnen när denna rökte in allt för outhärdligt. Sådant förekom överallt och dagligen under vardagsbestyren, men sådan sammanblandning av yrkesutövning förekom ej på ett ställe

där nybyggnad pågick. Vardagsarbetet fick bli så gott det kunde, men ett nybygge ville man åtminstone låtsas att det skulle vara ordning med.

I de skånska städerna fanns takstolsbyggare som gå från bygge till bygge, och ej gjorde annat än hugger ihop takstolar, verkliga specialister, men några särskilda specialister på takstolsbyggen har vi ej haft i Blekinge. Den som timrade upp väggarna byggde även takstolen. Å andra sidan säger det sig själv att om ett källarhus, ett bränneri eller en lagård uppfördes med väggar av gråsten, fick ju en timmerman bygga takstolen. När spanten restes så skulle muraren vara med på reskalaset, och vid sidan av träbyggmästaren sitta vid bordsändan tillsammans med bonden själv samt ta lika många supar. Den som gick under bordet ansågs ej vara karl för sin hatt.

Då som nu var vars och ens medfödda begåvning högst olika, och därför blev också uttrycket ”sämre och bättre timmerkarl” följden. Vid arbetares antagande hade de bättre naturligtvis företräde. Arbetsfolk togs i allmänhet från omgivande ort, ty skråförordningen lade i viss mån hinder i vägen för utomsocknes att tränga sig in. Först när denna upphörde och näringslagen blev fri blev det oordning och sammelsurium med både yrket, titlarna och framför allt gick yrkesskickligheten alltmera baklänges.

NÄRINGSFRIHET OCH YRKESSKICKLIGHET

Så länge skråförordningen var gällande och de styrande inom församlingarna utnämnde sockenmästare inom de olika yrkena strävade varje mästare, allt efter kunskap och begåvning, att upprätthålla arbetets helgd och anseende genom att utföra sitt arbete så solitt och formfulländat som

SJÖTORPET, ALMUNDSRYDS SOCKEN, SMÅLAND. I den södra landsdelens skogsbygder byggdes fram till mitten av 1800-talet bostadshuset som en låg stuga vid sidan av en eller mellan två högre bodar. Den låga stugan var en ålderdomlig kvarleva, sannolikt från den tid då man under sen vikingatid eller tidig medeltid övergick från att bygga långa stolpburna hus till små timrade hus. För att få ut rök och för att få in ljus hade stugan en öppning i taket. Innan man började mura skorstenar och sätta in glasfönster kunde därför den del man bodde i inte byggas med inner-tak eller med vind. Förrådsbodarna kunde däremot byggas högre med

mellangolv. Byggnadssättet med olika höjd på taknocken fortsatte man att använda även efter det att eldstaden försetts med murad rökgång upp över nocken. På rökålets plats sattes ett glasfönster. Huset i Sjötorpet är alltså av ålderdomlig typ, men det speciella följer inte alltid det generella. När fotot togs är den högre delen inredd med eldstad medan den lägre tycks sakna skorsten. Till bostadshuset hörde nästan alltid en liten omgärdad trädgård. Här ligger trädgården på gaveln och den är inhägnad med fisknät. I trädgården står två bikupor av halm under skyddshuvar av papp. FOTO NORDISKA MUSEET.

nånsin möjligt. Arbetet ansågs viktigt och ansvarsfullt och man räknade det för en heder att kunna göra sitt arbete väl. Detta smittade ifrån sig till arbetarna så att även dessa blev måna och plikttrogna. Den mera begåvade strävade efter att bli mäster en gång, och detta visste han var omöjligt om han slarvade med arbetet.

Så kom näringsfrihetslagen som brådstörtat medförde en revolutionerande förändring. Ingenting hindrade numera en tilltagsen yngling från att, så snart han bara lagt ett fack trossbotten och nödortfött lärt sig att slå i en spik, etablera sig såsom mästare. Om yrkesskicklighet var nu icke längre

BOSTADSHUSET PÅ GÅRDEN ÖRNANÄS, ÖRKENEDS SOCKEN, SKÅNE.

Denna långa byggnad såg när den byggdes på 1810-talet ungefär ut som Grimmetorpsstugan med låg stuga och högre förrådsbodnar. Uppe på vinden kan man på förrådshusens gavelrösten fortfarande se taklinjen från stugans låga yttertak, men stugan var sannolikt redan från byggnadstiden försedd med innertak. I mitten av 1870-talet byggdes stugans väggar på så att takfoten blev jämbhög, huset förlängdes och över denna långa länga lades ett helt tak. Till ombyggnaden hörde också att en av förrådsbodarna gjordes om till sal med kakelugn (i den andra inreddes senare ett kök). Den gamla byggnadstypen hade därmed förändrats till ett långt och högt hus, men kvar fanns ålderdomliga delar och drag. Själva stugrummet (det ligger bakom de låga parställda fönstren rakt under den andra skorstenen) har fortfarande kvar sitt innertak upplagt på långsgående åsar. Huset har två ingångar som på den tid då ingångarna gick genom förrådsbodarna. FOTO NORDISKA MUSEET.

fråga, var det bara någon som ville anlita honom att uppföra ett hus så kunde ingen hindra honom häri. Denne så kallade mästare anställde en mera kunnig arbetare som fick leda och ordna arbetet. Denne som kallades "bäste man" blev första uppslaget till förmän och arbetsledare vid sidan av byggers själv. En sådan mästare som med rafs och slarv utförde sitt arbete, kunde följaktligen göra sitt arbete billigare och åtog sig därför gärna arbetet på ackord, som förut varit nästan okänt. I den på detta sätt uppkomna konkurrensen fick de gamla solida mästarna allt svårare att bestå. Efterhand som de dog bort kom inga nya i stället. Nu är de

INTERIÖR FRÅN STUGA I N. RÖHULT, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE.

Denna bild visar på samma gång ålderdomliga drag och tidsmässig anpassning. Spisen är arrangerad på gammalt sätt med kokspis (gruva) och bakugn bakom en trälucka och en sättugn. Byggnadssättet är det nya med plant tak, långväggar med hel rumshöjd och ordentligt höga väggfönster. Dörrarna är släta. Den skenbara indelningen i ram och speglar är målade och motsvaras inte av något verkligt ramverk.

FOTO NORDISKA MUSEET.

INTERIÖR I STUGAN I TORPET SKÅRSNÄS, KRISTIANSTAD, SKÅNE.
När man skaffat sig fler uppvärmda rum så att alla inte behövde bo i samma, försåg man stugan med innertak. Dessa stugor kallades för loftstugor. FOTO PETER SJÖMAR 1995.

i det närmaste försvunna. Näringsfriheten och utvecklingen har således hand i hand med varandra bidragit till att den gamla yrkesskickligheten gått förlorad.

POJKAR OCH KVINNOR

Pojkar och kvinnor fick plocka mossa och bära hem till bygget. Mossan användes att täta fogarna emellan väggtimren. All torv som åtgick till taken fick kvinnfolket hacka upp i lagom storlek och lägga i högar. Den bars sedan fram till bygget på en bår. Björknävern, som lades på takbräderna under torven, och vanligen avskalats flera år i förväg, skulle

övergjutas med vatten så att den blev mjuk och ej krullade sig. Även detta var pojkars och kvinnors göra, så att på ett dåtida bygge fanns sysselsättning för många fler än endast timmermännen.

BYGGNADERNAS UTFORMNING

Vad jag minns gjorde man sig möda med att efter Norrstjärnans riktning bestämma boningshusets läge så att längdriktningen blev antingen norr-söder eller öster-väster. Storleken tog man i regel så att man gjorde sig underrättad om hur stor den eller den byggnad var som man ville efterlikna och som fallit byggherren i smaken. Om denna förebild passade med läge eller omgivning, eller om den byggandes resurser tillät honom att kosta på sig en byggnad som tanken utsett, tycktes vara helt och hållet likgiltigt. ”En ann är så god som en ann”, tycktes utgöra drivfjädern. Under övergångsperioden 1830–1860 då bönderna allmänt övergick från bruket av ryggåsstugorna till höga timrade hus med övervåning (loft såkallat), var det mången som i övermod byggde så att han måste gå från gård och grund.

Ritningar hade man icke ens en aning om. När varken bonden eller byggmästaren kunde räkna annat än i huvudet och ej med siffror så fick ju allting gå på ”guds försyn”. Visserligen fanns det många bönder som under ett par veckor gått i Karlshamns Trivialskola och lärt sig att räkna åtminstone något så att de kunde hålla räkning på tjänarnas löner och kanske något mera, men de förstod sig icke det ringaste på att ha någon verklig praktisk nytta av konsten. Jag vet detta så väl, emedan jag från mitt åttonde år började bli anlitad av alla omkringvarande bönder och yrkesmän när de skulle uppgöra sina årsräkningar. Personer

som annars var duktiga och framstående, till och med kyrkvårdar, var ohjälpligt bak flötet så snart det gällde siffror och matematik.

Fick emellertid byggmästaren som han blivit inlärd, måste man rättvisligen erkänna att han i regel ägde ett sunt omdöme i fråga om både form och proportioner, vilket framgår av de få gamla ärevördiga och hemtrevliga bondbyggnaderna som ännu finns i sitt gamla skick. En atmosfär av trygghet och lugn slår en till mötes vid första anblicken av en sådan gammal gård.

Så länge man timrade med skogshugget timmer och ej med firsågad plank, kunde ej timmervarvens antal ligga till grund för beräkning av vägghöjden. Takstolens lutning togs helst efter samma hus som utgjorde modell för det som skulle nybyggas. Annars följde man regeln att låta höjden ifrån vabordet till spetsen av takstolen utgöra tredjedelen av husets bredd. Detta kallades för treingstakstol och gav en trygg och säker form på huset. Till ladugårdar togs gärna vinkeltakstol. Denna höll 45 grader och blev betydligt högre. En treingstakstol håller endast cirka 34 grader. Men för all del, detta sätt att bestämma takets lutning kände ej de gamle till.

BYGGARBETSPLATSEN

I äldre tid byggdes alltid husen på platsen där det skulle förbliva. När vi fick ångsågar i gång, så att man enkelt kunde arbeta till både fyrkantigt och plant virke, så blev det

LÄNGA MED BOSTADSDEL OCH EKONOMIUTRYMMEN, SKOMAKARBODA, HJÄRSÅS SOCKEN, SKÅNE.

Denna inte särskilt gamla byggnad liknar inte en högloftstuga, men har ändå likheter med ett äldre domligt sätt att arrangera bostaden. Huset har två ytterdörrar. Mellan dem finns stugan/köket.

Under stugufönstret finns den för byggnadstypen typiska prydnads- eller grönsaksträdgården.

FOTO NORDISKA MUSEET.

ekonomiskt fördelaktigare att provisoriskt arbeta till både fot, bjälklag, väggar och takstol på någon jämn och vacker plan tätt vid sågen. Sedan transporterar alla husets olika delar till den bestämda boplatsen. Dessutom kunde både grundläggare och timmermän arbeta var och en med sitt samtidigt, varigenom åstadkoms att man under samma tid kunde ha flera byggen i arbete på en gång. Nu började även den tekniska kunskapen att göra sig gällande. Den som ej kunde förstå en ritning, samt att med ledning av denna göra sina beräkningar, var ur spelet. Det dög ej längre att göra som de gamle gubbarna att ”bygga efter hutet” (huvudet).

YXOR OCH SÅGAR

Det verktyg som framför allt kom till användning vid byggnadsarbeten var bilen. Vår sydsvenska typ på dessa yxor var ett långt yxblad, 15–16 tum långt i eggen, med slät egg på ena sidan och snedslipad på andra sidan. Ögat till skaftet gjordes något snett, och skaftet var ändå snedare. Således en avsevärd skillnad mot norrlandsbilorna som ej är mer än 7–8 tum långa i eggen, med tjockare blad och snedslipade på båda sidor, samt har skaftet sittande rakt. Sättet för bilans användning är också olika. Sydsvensken rör sig framåt när han bilar till en stock, norrlänningen däremot rör sig baklänges. Yxan kallades bila. När man högg med den sade man att man bilade träet. Smälänningen sade att

man skrädde träet. Men en och annan av de gamle sade att de lätte till stocken. Sådana stora bilor kallades även tvehändsyxor, till skillnad från ett slags kortare bilor som hölls endast i en hand.

Allt tillbehör till redskap som var av trä fick i regel var och en göra åt sig själv. På auktioner fanns alltid något gammalt redskap att köpa. Det som bestod av järn och stål fick smederna göra, vi kunde ej som nu gå i butiken och köpa fabriksvaror, ty sådana fanns ej. Det värsta var att få sågblad. Det säger sig själv att hur mycket man filade och skrapade på en handsmidd sågklinga, som dessutom endast bestod av järn utan något stål, så måste den bli tungkörd och höll sig aldrig skarp. Man anlätade också nästan alltid yxan när det gällde att få av ett stycke trä. Endast där det var fråga om att ändar av tvenne trä skulle sluta tätt måste sågen anlitas. Så var också skickligheten i att bruka yxan mycket högt uppdriven. De gamle var i stånd att med yxa forma till och färdiggöra saker som vore totalt omöjligt för nutidens arbetare, så litet som de nu lär sig att hantera den.

I detta sammanhang är väl bäst att beskriva på vad sätt man skaffade sig sågar, då inga fabrikssågar fanns. Så långt tillbaka som de gamle visste att berätta hade vid vattenfall uppbyggt smedjor med väldiga hammare som drevs med vattenhjul. En sådan koloss var i stånd att uthamra ett stycke järn bättre och jämnare än när smeden hamrade för hand. Hos dessa storsmeder kunde man beställa både sågar till skogssågning och sågblad till vattensågarna i åar och större bäckar. Sådana storsmedjor fanns i våra orter i Ölnehult, Loberget och Holje (nuvarande Olofström). Även vid Granefors kopparhammare, ½ mil norr om Karlshamn, tillverkades ganska många sågblad. De gjordes av endast

**INTERIÖR FRÅN STUGAN ELLER KÖKET
I DET FÖREGÅENDE HUSET SKOMAKARBODA.**
Paret Ljunggren vid köksbordet i sin stuga som har plant tak och ljus in från väggfönster. Här är det enbart hörnskåpet som visar släktskap med bostadsrum med ryggås och takfönster. FOTO NORDISKA MUSEET.

GÅRD I SNÖSTORPS SOCKEN, HALLAND. Denna fyrbyggda gård har höga balmtäckta tak. I bildens högra del syns bostadshusets gavel. Proportionerna mellan bredd och höjd är ungefär samma som i det föregående huset. Långväggarnas höjd ges av avståndet från golv till det plana innertaket i bostadsrummen. Takmaterialet ger takvinkeln.

Takvinkeln och husets bredd ger nockhöjden. Ungefär så här ser hus från 1900-talets första decennier ut i stora delar av Halland och Skåne. Släktskapet med ålderdomliga hus som t.ex. Grimmetorpet kan te sig avlägset, men blir tydligt när man studerar planlösning och byggnads-sätt. FOTO NORDISKA MUSEET.

järn, men undergick en så kallad sätthårdning efteråt så att de kunde bli rätt vassa, men skärpan stod sig icke länge. Filarna varmed man skärpte sågbladen var likaså hemgjorda och grovt huggna, så att fin egg var omöjligt att erhålla.

BEMANNING OCH TIDSÅTGÅNG VID TIMRING

Tillfölje av den mångsidighet som yrket fordrade, när inga maskiner fanns som kunde tillarbeta något trä, krävdes alltid långt flera arbetare på ett bygge än vad som nu för tiden behövs. För att uppföra bara en liten ryggåsstuga med ett tillhörande litet höganloft hade två vanliga dugliga timmermän att göra en hel sommar. På en ladugård eller en vanlig bondstuga fanns vanligen 6 till 8 timmerkarlar förutom byggers själv. Byggen började vanligen om våren, och ett av ovan omtalade slag pågick fram till på hösten. Allt måste göras för hand med dåliga och mycket olämpliga verktyg i jämförelse med dem som står nutidens timmermän till buds.

Hur många timmerstockar kunde man timra in i ett hus på en dag? Detta berodde icke allenast på hur kunnig och arbetskraftig en person var, utan minst lika mycket på goda och lätthanterliga verktyg. Så länge man byggde med skogshugget timmer var en regel omöjlig att uppställa, först när man började timra med kantskurna plankor kunde detta låta sig göras. Man kunde då i regel räkna med att varje van timmerman satte fast 4 stycken 14 fots plank per dag. Själv har jag kunnat räkna 5 per dag och mången gång påbörjat den sjätte, men detta berodde ej på att jag var kraftigare än andra, utan på att jag i England förskaffat mig bättre sågar och navare än dem som fanns här hemma att få köpa, samt att jag tog alla mått mycket noga. Gjorde man detta passade allting bra när det slogs ihop. De kortaste partierna av hu-

set, mellan knuten och fönstret, som brukade vara 4–5 fot långt och som kallades vinge och som det sattes 2 stycken dubbar i varannan och 3 dubbar i varannan bit, har jag satt 11–12 stycken per dag. Men jag fick ej utan risk av förlust räkna med mera än 7, högst 8 sådana per man när jag gjorde kostnadsberäkningen. Ibland kunde jag få arbetare som ej ens kunde presteras detta antal.

Ett bestämt antal ser vi således är omöjligt att bestämma. Arbetstiden i fallet ovan har varit 12 timmar per dag.

ERSÄTTNINGSFÖRM

Även om byggers själv åtagit sig arbetet för en viss, i förväg, bestämd summa hade alltid byggnadsarbetare daglön. Att arbetarna samfällt skulle ha kosten, var så vanligt att därom gjordes aldrig någon bestämmelse. Arbetsfolk av alla slag hade alltid födan på stället där de arbetade. Bruket att hålla sig själv med kost förekom endast vid allmänna byggnader såsom tingshus och skolhus. Dessa var allmänna arbeten där ingen enskild person kunde åläggas försörjningsplikt, varför var och en fick sörja för sig själv. Så betraktades sådant arbete med åtföljande omsorg om det dagliga brödet såsom ett ”syndastraff”, som talet lydde.

ARBETSTIDER OCH MÅLTIDER

På landsbygden i Blekinge var det vanligt ända till fram mot slutet av 1870-talet att arbetet på gårdarna, både för jordbruksarbetarna och hantverkare, började klockan 4–4.30. Kom någon på arbetet senare sågs detta med ogillande. Sölkörv och latstake blev benämningen på en sådan. Kvällen förut hade moran (husmodern) skurit en skiva bröd samt lagt sovel av något slag ovanpå denna. En sådan till

varje man stod på det långa bordet i stugan, dit var och en gick fram och tog sin beskärda del och gick direkt ut. Kniv begagnades ej. Om såsom ofta hände någon under natten legat på hörännet, i koladugården eller stallet, var det högst få som gjorde sig besvär att tvätta händer eller ansikte innan han tog itu med maten. Det betraktades nästan som lyx att hålla sig ren. Detta första mål kallades frukostabet. Vid klockan 9 blev ett nytt mål mat, davramål. Då satt man till bords. Klockan 12 blev middag och även då satt man till bords. Klockan 4.30–5 fick man merafton. Vid niotiden om kvällen, stundom ej förrän 10, fick man kvällsmat, natare (uttalas med brett a). Kaffe var sällsynt och om det förekom bestod det av bränt korn, samt dracks ej ur koppar som vi nu gör, utan serverades i runda spolkoppar av lergods, rymmande cirka ett kvarter, samt inmundigades med en träsked till maten, såsom man förtär mjölk eller välling.

Någon särdeles brådska gjorde man ej vid måltiderna så att rasterna vid dessa bidrog till att ge kroppen någon vila, och det var just ej storbrådska under själva arbetet. Man pratade mycket och gjorde gärna hyss och förtret för varandra. Nybörjarna var alltid utsatta för drift så långt

GÅRDEN LILLE HANSA, SÅLLSTORPS SOCKEN, HALLAND. *Bakom ladugården i skiftesverk ligger bostadshuset. De två parställda fönstren mellan de två ytterdörrarna visar var stugrummet ligger. Detta bostadshus har alltså ungefär samma plan som de föregående, men det är högre med ett halvt plan ovanpå bottenplanet. I Småland och de delar av Halland, Skåne och Blekinge där man hade god tillgång till timmer var det vanligt att timra på bostadshusen med ytterligare varv. I skogsbygderna är därför husen resligare och taken är flackare jämfört med slättbygderna där de i stället är långa och låga upp till takfoten med spetsiga tak som är anpassade till halmtäckning.* FOTO NORDISKA MUSEET.

som möjligt. Endast den som var känd för att alltid ha en slagfärdig knytnäve till hands fick sköta sig själv.

ARBETSKLÄDER

Kläderna! Ja, det var så lite som möjligt. Ett par träskor på fötterna och sällan strumpor under tiden april–oktober, ett par grova blaggarnsbyxor och en skjorta av dito tyg. Detta senare var nästan nödvändigt, ty de flesta var välsignade med löss och den sträva skjortan var ett förstklassigt rivjärn, som vid minsta rörelse tvingade husdjuren att byta om plats.

SÅNG UNDER ARBETET

Om det sjöngs under arbetet? Jo, det vill jag lova! Hemgjorda visor och en massa nidvisor som i vår tid säkert åstadkommit kallelse till häradsrätten, sjöngs varje dag, helst om eftermiddan sedan eftermiddagssuparna gjorde verkan. Bildning eller hyfsning fanns hos allmogen knappast någon tillstymmelse till. Det kunde inte gärna begäras heller. Den som var i besittning av katekes, psalmbok, Lasse Maja, Tummeliten, Fågel blå och någon gång Genoveva, denne hade ett storartat bibliotek.

BYGGSUPAR

Brännvin förekom till alla måltider, även hos den mest nitiske läsarbonde som det åtminstone periodvis icke fanns ont om. Den som icke tog sin måltidssup blev utsatt för hån och nidvisor så att han måste följa plägseden, hur inbiten läsare han för övrigt ville gälla för att vara. Extra brännvin skulle det efter gammal sed för övrigt bestås: 1. När foten knäpptes ihop, detta kallades knäppebrännvin. 2. När det

så kallade lycketräet, som gick helt över alla fönster och dörrhål, lades in, detta kallades lyckebrännvin.

När en trappa sattes upp i ett hus, höll var och en noggrann uppsikt över vem som först gick upp för densamma (den som byggde den var naturligtvis undantagen). Denne, om det sen var man eller kvinna, skulle bestå ett halvstop brännvin.

Den som timrade fast den sista trekantiga biten i spetsen på gavlarna skulle ha en stor extra sup. Likaså den som fästade kronstången i ryggåsstugorna med tränagel. Båda dessa sistnämnda supar kallades med ett gemensamt namn kronsupar och hade från äldre tid säkerligen ansetts såsom en hedersbetygelse. Jag hörde i min barndom flera gubbar berömma sig av att ”i den eller den stugan har just jag fått kronsupen”. När till sist takstolen restes, var det riktig folkfest. Under kvällen och den följande natten pågick denna, då förutom timmermännen, folk från hela omnejden kom tillstädes. Mat och brännvin skulle byggnadsarbetarna ha så mycket de orkade konsumera. Av våtvarorna kom en del den församlade menigheten tillgodo. Följden av denna ”spendering” blev rätt ofta otrevligheter av många slag, gräl och slagsmål med ombundna lemmar, sveda och jämmer i släptåg. Ännu idag bibehålles plägseden att ställa till med reskalas i Blekinges landsbygd när en takstol reses. Numera urartar dessa sällan till så vilda orgier som i den gamla goda tiden.

VIRKE OCH VIRKESBEREDNING

SKRÄDNING AV BJÄLKE I SKOGEN. Bild i den förre sparrhuggaren Ernst Anderssons album "Motiv från Jämforsens skogsområde", Småland. Fotot togs sannolikt på 1940-talet. KALMAR LÄNS MUSEUM.

En fråga i frågelistan lyder: ”Hur länge brukade virke stå sig, och under vilka omständigheter förtärdes det fortare?”. Denna fråga kan ej besvaras på annat sätt än genom att meddela de fakta som erfarenheten och iakttagelserna givit upplysning om.

Så länge de gamla byalagen förekom, med sina på ett obetydligt område sammanförda och i klump uppförda byggnader av alla slag, var dränering av marken knappt tänkbart och förekom så vitt jag vet icke heller. Många av källarna kunde stå fyllda av halvalnsdjupt vatten under ett par månaders tid, både höst och vår. I ett sådant hus kunde virket omöjligt stå sig på långt när så länge som i ett hus beläget på torrare grund, hur grovt och kärnfullt träet från början än var tilltaget. Följaktligen kunde både fot och timmerväggar som byggts på torr grund, som delvis stod sig 150 till 200 år, icke stå sig hälften så länge där marken var sumpig eller tidvis led av vattenfukt.

Två exempel: I sommar har på Långeboda hemman golvet och de gamla ekbjälkarna som fanns i den gamla

ladugården, som byggdes före 1800, rivits ut emedan cementgolv skall inläggas. Trots urin och all orenlighet som täcker golvet i en koladugård, var golvbjälkarna så hårda och ofrätta att de kunde legat ännu ett århundrade. Stenfoten var hög endast på den ena sidan. På andra sidan låg foten i nivå med gårdsplanen, men marken bestod av grovt morängrus uppblandat med många orstenar.

Däremot har jag sett flera hus som byggts av gott timmer i min tid, som allaredan måst rivras på grund av röta, förorsakad av vattenfukt kommande från vattensjuk grund. Värst lider träet när det kommer ett slags röta vi kallar ”brand”. Träet antager då en mörkbrun färg som både löser upp träfibrerna och krymper ihop dem, så att de brister på tvären hellre än på längden av träet. Detta förekommer helst i nedre lokalerna över källarna där osund, av vattenånga mättad luft är instängd, men förekommer likaså ofta i ladugårdar. Frisk luft är botemedlet, men ytterst sällan tillåter användandet av lokalen att luften i tillräcklig mängd kan komma till de angripna partierna. Ett sådant hus kan sägas vara värdelöst.

Den gamla gästgivarebyggnaden på Hokadahl byggdes av bonden Måns Olsson, enligt vad gamla papper utvisa 1794 och står, fastän omärandrad vad fönstren beträffar, ifråga om

AVVERKNING AV GRAN MED TIMMERSVANS. Bild i den förre sparrhuggaren Ernst Anderssons album ”Motiv från Järnforsens skogsområde”, Småland. Fotot togs sannolikt på 1940-talet. KALMAR LÄNS MUSEUM.

väggar och rumsinredning i nästan samma skick som den byggdes och ser ut att kunna stå fullt ut lika länge till. Stenfoten är knappt alnshög, men jordmånen är en moränvall med grovt grus och småsten.

Således ser vi att ange någon viss regel eller bestämma någon viss tid för timrets varaktighet låter sig icke göra. Yttre omständigheter och markens beskaffenhet är härvidlag de faktorer som i hög grad är bestämmande för virkets framtida bestånd sedan det kommit på sin plats i en byggnad.

DUGLIGT BYGGNADSVIRKE

De yttre kännetecknen på dugligt byggnadsvirke, i vad det angår den inre kärnans beskaffenhet, är något som för en stor del skogsbor är medfött att med ögat fatta men som är

ytterst svårt att teoretiskt inlära. Vad först furan beträffar bör stammen vara jämn, slät och utan upphöjda bulor (barkens sprickor och ojämnheter tillhör växtsättet). Finnes bulor, även obetydliga, tillkännager detta att friska grenar brutits av vid snöfall, åskslag eller av kullstörtande träd. Dessa har sedan av kommande årsringars ved blivit övertäckta, så att när allt är övervuxet endast ett ärr är synligt (som i de flesta fall ej upptäckes av ett ovanligt öga). Har hackspetten påbörjat eller upphuggit något hål på stammen finns i de flesta fall någon skada inuti själva kärnan, antingen en ruttad övervuxen gren eller en frösspricka. (Det hör icke hit, men det saknas icke exempel på att hackspetten och grönölingen av rent okynne, eller alltför ivrig verksamhetslust, hackat hål i fullt friska furor.) Frössprickor, även kallade svallsprickor, är även för ett vant öga omöjliga att upptäcka så länge trädet står på rot. Endast när skarp frost befriat trädets inre lager från all fuktighet och det uppstår hård blåst, kan en vaken iakttagare urskilja ett svagt gnisslande ljud när trädet böjde sig för blåsten. Ljudet tillkännager att sprickor finns inuti stammen.

Den grova, gråa med otaliga sprickor försedda barken på en fura borde ej räcka högre från marken än sådär 10 fot (3 meter). Där ovanför borde barken vara ljusgul samt försedd med tunna, spindelvävslänkande flagor som vid minsta vindfläkt sattes i rörelse och som, när en solstråle snuddade vid dem, frambringade ett underbart vackert färgspel. Sådana träd kallades timmerträd. De innehöll kärna av yppersta beskaffenhet. Nästan hela stammen bestod av kärna, med blekgul till brungul färg, samt kunde ett långt stycke upp från roten vara så rätkliven att man kunde spanta tunna 5–6 fot långa vävstickor därav. Den yttre veden var helt vit

APTERING MED TIMMERSVANS.
Månsarps socken, Småland.
FOTO NORDISKA MUSEET.

omkring $\frac{1}{2}$ till $\frac{3}{4}$ tum tjock, samt var vuxen nästan tvärs om stammen. Vanligtvis gick spiralen i riktning från höger vid roten till vänster högre upp. Fibrerna i denna ytved var så sammantrasslade om varandra att de mest liknade ett hårt slaget hamprep. (Här uppstår ett svårförklarligt problem: det som nu var mogen rätkluvan kärna hade en gång varit ytved av lika hoptovad beskaffenhet. Hur kunde det då, när det ombildats till kärna bli så rätkluvan?)

I en del furor, men mera vanligt i granar, förekommer ett slags torröta inuti stammen, så att större eller mindre ihåligheter uppstår. Exempel gives då ett träd, vars diameter i roten varit 75–90 cm, varit av torröta så uppfrätt att den yttre friska veden ej haft större tjocklek än 7–10 cm. Ihåligheten kan sträcka sig från 3–6 fot högt, sällan högre, samt har konisk form så att den slutar i en spets. Ovanför var trädet friskt och fullt användbart. Sådana ihåliga avsågade rotstycken kallades munkar och användes att göra laggkärl av.

Kännetecknet på att ett växande träd var angripet av torröta, bestod i en onaturlig utsvällning av stammen vid roten, samt så högt upp som ihåligheten sträckte sig. Gärna växte det även mossa istället för lavar på utsvällningen. På träd som var svårt anfrätta så att en spricka uppstått sippade ur denna ut ett mörkt tjärliknande vatten. Man sade då: ”Där står en monkafur, monkagran” o.s.v.

Granens kännemärke på att innehålla gott moget trä var förutom rank, reslig och jämntjock stam, en frisk krona, samt att de nedre, i tät skog alltid vissnade grenarna hängde

VIMMERBY SOCKEN, SMÅLAND. Det klena timret, som sannolikt är avverkat vid en gallring, barkas i skogen. En flyttbar ställning ger bekväm arbetshöjd. FOTO NORDISKA MUSEET.

som förlamade nästan längs med stammen. De många barrlösa småkvistarna spretande om varandra, nästan liknande ett söndrigt fisknät. Dessa nerhängande grenar ymnigt överdragna med långa trådliknande gröngrå lavar. Sådana granar var ypperliga timmerträd.

AVVERKNINGSTIDER

Huggning av skog till byggnadsvirke borde efter gammal utsago ske först efter nyår, och helst taga sin början samtidigt med nyårsnyets ingång. Under januari och februari månad pågick sedan avverkningen. Icke större mängder skog än de gamle hade för vana att hugga medhanns under denna tid. Men så kunde en ny ägare komma till en gård senare på våren eller eldsvåda kunde förrinta ett hus så att det blev nödvändigt att hugga timmer längre fram. Då ansågs det timmer som högs i blåbärstiden, det vill säga något efter midsommar då blåbären var mogna, vara lika hållbart och varaktigt som det som högs under vintern.

På Ihre gård byggde jag för cirka 20 år sedan till ett par gästrum på södra gaveln av den på 1820-talet byggda mangårdsbyggnaden. Genom eldsvåda förstördes den före 1820 befintliga byggnaden (en ryggåstuga), så att den byggnad jag restaurerade blev uppsatt av så kallat blåbärstimmer. Brådskan gjorde att så fort träden huggits, och vid den nedanför gården befintliga vattensågen sågats, timrades det in i väggarna. Till alla delar raka motsatsen mot vanligt förfaringssätt. Men när jag sågade ner gaveln för att få dörrhål

GRANEN FÄLLS. I nederkanten ligger en färdighuggen bjälke. Bild i den förre sparrhuggaren Ernst Anderssons album "Motiv från Järnforsens skogsområde", Småland. Fotot togs sannolikt på 1940-talet. KALMAR LÄNS MUSEUM.

till rummen på båda våningarna befanns virket både hårt och utan nämnvärda maskhål. Således lika bra som om det nyss blivit upptimrat. Timret bestod av mycket gamla grannar som var hårt som ebenholts i årsringarna.

Ek som skulle användas till byggnadsmaterial höggs först frampå våren, i maj månad, då saven var kommen i trädet. Emedan den avflådda barken i någon mån användes vid hemgarvning och till största delen försåldes till yrkesgarvarna. Bok, oxel och vildapel (surapel) som begagnades till verktyg och slöjdalster, höggs likaså i allmänhet först fram på våren.

Någon absolut regel för trädfällning, som under alla förhållanden strängt följdes existerade ej. Det berodde på den enskilde personens inneboende driftighet och företagsamhet, samt till icke ringa del på hans ekonomiska resurser. Men en önskan att göra undan sina skogsbestyr under ovan nämnda tid, fanns hos alla.

KÖRGILLE

Framtransporteringen av egen skog skedde i regel utan tillhjälp av grannarna. När någon nerifrån kusten som ej själv ägde skog inköpte timmer uppe i skogsbygden, ställde denne nästan alltid till med ett körgille, därvid inbjudande icke allenast sina grannar och vänner i hemorten, utan så många bönder han kunde få tag i uppe i närheten där timret hämtades skulle vara med. Det var riktiga folkfester.

Skogshuggarna fick sin ranson uppe i skogen där middagen vanligen hölls. Torkat kött, fläsk, ost, smör, pannkakor och stora brödkakor hade de med sig. Brännvin hade man ej på flaskor utan i två till tre stora kopparkrus. Sent om kvällen eller natten då de kommit fram till virkesägarens hem

fortsattes kalaset, både om natten och ibland hela följande dagen. Det var fester som stod i mantal och gav anledning till utläggningar och jämförelser lång tid efteråt. Ju mera mat och brännvin där fanns och ju längre kalaset varade ju mera beröm slösades på värden, som stundom blev i sådan sinnesstämning att han varken hörde eller såg. Ännu förekommer, då ett hus rivits och skall flyttas, att det ställes till med körgille, men dessa är icke ens skuggan av de gillen som förekom för 50–60 år sen. Det var den tidens sed, och bottnade ej i folkets begär efter starkvaror. Numera erlägges betalning för körslor. På de gamla körgillena förekom ingen annan betalning än kalaset. Det hade ansetts såsom en skymf om någon erbjudit betalning då kalas förekom.

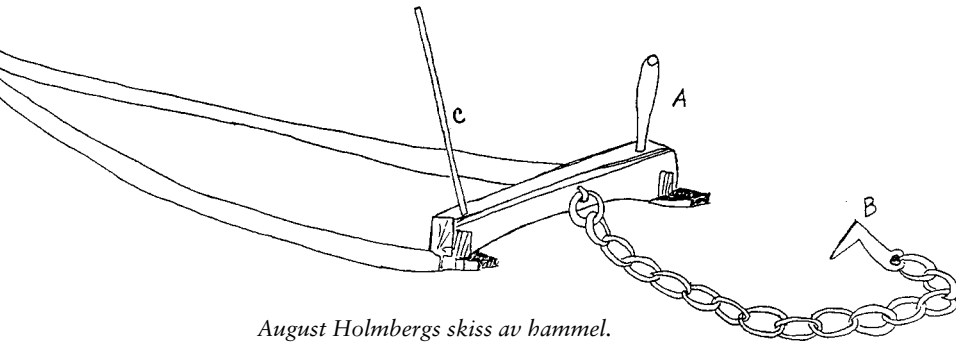
HAMMEL, KROK OCH KÄTTING

Virkets transporter fram ur skogen försiggick både något annorlunda och med andra körredskap än när man framforslat detsamma till mera farbar väg. För att gå i följdriktig ordning talar vi först om själva skogskörslorna.

Allt grövre virke, såväl sågstockar som längre, fyrkantigt eller runt, kördes på ”hammel”. Den bestod av flera delar. Först okanet som var ett på kant liggande björk- eller någon gång bokträ, 3 fot långt, 5–6 tum tjockt och 8–9 tum högt. Den övre kanten rak men med uppåtbuktat mittparti på undre kanten. Cirka 6 tum från vardera ändan var skaklarna, som låg under okanet fästade med en grov eknagel, av 1 tums diameter. Naglen gick igenom skaklarna och vidare upp genom hela okanets bredd. Ovanpå okanet var på vänstra sidan, nämmersidan, ett borrat hål av lika diameter, vari en aln lång målstake stacks ner. Denna målstake tjänade till flera ändamål. Först skulle han utgöra stöd för de på

hammeln pålassade stockarna. Därefter, om under körseln i brant och lutande terräng, lasset visade benägenhet att falla över mot vänstra sidan satte körsvennen axeln mot målstaken och stöttade lasset. Ville däremot lasset andra vägen hoppade köraren upp med ena foten på okanet. Tog med båda händer fatt i övre ändan på målstaken, kastade kroppen bakåt och gav en häftig knyck så att lasset kom på rätt köl. På högra sidan, fjämmersidan, satt en cirka en fot lång stake som var huggen grövre i övre ändan så att den liknade en klubba. Den kallades länkknabbe och användes vid lassningen till att slå fast länkyxan, och vid avlassningen att slå loss länkyxan med. Mittpå okanets baksida var med en grov mårna fastsatt en tums grov järnring med cirka 5 tums öppning. I denna ring hängde en grov järnkätting (kobbälänken) av 7 fots längd, försedd i ena ändan med en mindre järnring och i andra ändan med en grov länkyxa.

Vid lassningen togs den långa målstaken ur. Genom att använda den såsom spak (eller spett) kastades stockarna upp på hammeln, så att ungefär en aln av stocken gick framom hammeln. Länkknabben lät man hela tiden vara

August Holmbergs skiss av hammel.

A = Länkknabben, B = Länkyxa, C = Målstake.

NORDISKA MUSEET.

på sin plats. Därigenom hindrades stockarna att trilla över hammeln i marken på andra sidan. Var stockarna mycket stora kunde hända att man fick nöja sig med en enda, men vanligen togs tre till fem stockar varje gång. Kättingen, eller kobbälänken, som hängande i ringen släpat efter hammeln togs nu runt om lasset. Den ändan i vilken länkyxan satt stacks igenom ringen som satt i ändan på kättingen. Man drog åt så hårt som möjligt, varefter länkyxan slogs genom en av kättingens märflor och ner i en av stockarna. Ofta hände att knabben satt så fastklämd att den var omöjlig att få loss. Då fick yxan tjänstgöra som klubba, men detta gjorde man ogärna ty var det kallt var järnet fruset och skört, och då tålde ej länkyxan många slag av en järnhammare förrän den brast på mitten.

När terrängen var mycket stenig och full med uppstående stubbar efter trädfällning, samt snön ej täckte marken till större djuplek än en halv aln, kunde man icke använda hammeln till körslor. Tyngden av lasset tryckte ner okanet så djupt att det stötte mot de uppstående stenarna eller stubbarna. Då fick man istället köra fram stockarna på krok. Denna var till form och utseende precis som en skackel, fastän något grövre, annars gick det till på samma sätt. Främre ändan var fäst vid oxoket med en grov lädertistel, precis som en hammel. I andra ändan satt en 8 tums lång eknagel vinkelrätt upp. I stocken som skulle framforslas borrades ett hål som passade till eknageln. På övre sidan av stocken borrades likaledes ett hål för en målstake, som nu kallades styrstake. Om detta uraktlåtits hade stocken snurrat runt flera gånger om, och emedan tisteln höll kroken stramt fäst vid oxoket kunde stocken vridit nacken ur led på båda två oxarna.

**SKOGSHUGGNA BJÄLKAR KÖRS
PÅ PARLASS TILL VIRKESUPPLAG.**
*Bild i den förre sparrhuggaren
Ernst Anderssons album "Motiv
från Järnforsens skogsområde",
Småland. Fotot togs sannolikt på
1940-talet. KALMAR LÄNS MUSEUM.*

UPPLAG MED SKRÄDDA BJÄLKAR.
*Bild i den förre sparrhuggaren
Ernst Anderssons album "Motiv
från Järnforsens skogsområde",
Småland. Fotot togs sannolikt på
1940-talet. KALMAR LÄNS MUSEUM.*

Mastträ måste köras på krok, men var terrängen där dessa långa och grova kolosser skulle fram alltför oländig, kunde icke ens krok användas. Då bands två till tre kättingar ihop och ena ändan gjordes fast om trädet, den andra vid oket. Men att köra med enbart kätting var riskabelt. Eftersom intet underlag fanns i form av krok eller hammel törnade ofta förändan av stocken mot en sten eller stubbe. Den stramt spända kättingen kunde lätt brista och den lösa ändan kom framflygande med hisklig fart, så att ett ben på körkarlen eller någon av oxarna ofta blev avslaget. Dessutom hände i branta utförsbackar med frusen glatt snö att mastträdet kom i glid. Då skall jag lova att det blev fart i folket. En sådan koloss var omöjlig att hejda, de arma dragdjuren blev ofta lemlästade. Av denna orsak kättingkörde man stockar endast i yttersta nödfall.

Då man skogskört virket till farbar väg togs endast de grövre stockarna på hammel och allt mindre och lätthanterligare virke kördes på vagn till sågverket. De grövre arbetsvagnarna kallades boltavagn. Till dragare i skogen användes alltid oxar.

UPPLÄGGNING I FLO OCH STAPEL

När träden var fällda och avsågade till sina bestämda längder kördes de vanligen tillsammans till en lämplig plats där marken var någorlunda jämn och stenfri, och där flera skogvägar (brötar) förenades. En sådan plats kallades lasten. Ibland hände att timret ej avbarkades förrän det transporterats hit. Endast sågstockar som var ämnade till plank och bräder skalades alltid genast träet var fällt. På lastplatsen lades ett par skrotstockar parallellt på något avstånd från varandra. Dessa kallades lynnor och på dessa

rullades stockarna upp samt flathöggs en smula mittför varje lynn så att de låg jämnt och stilla medan de bilades. Denna lilla flathuggning kallades stockning. När några stockar sålunda planats och underlagts, sades det att man lagt dem till gabbs. Stockar som skulle bli väggtimmer bilades nu till ungefärliga tjockleken på de två sidorna och något av rundningen på kanterna bilades även bort.

Därpå lagrades de på tvenne andra lynnor med flatsidorna upp och ner, gärna 12 i varje lag. Varje lag kallades en flo, och när full flo lagrats upp lades trä tvärsöver mittöver lynnorna. På dessa lagrades en ny flo, och så fortgick man så högt man orkade lyfta timret. Stapel kallades hela högen.

TORKNING AV VÄGGTIMMER

Såvida ej särskilda oförutsedda händelser inträffat som nödvändiggjorde en forcerad inflyttning i bostaden, brukade timret få ligga kvar i stapeln tills något efter midsommar då det fördes fram till byggnadsplatsen. Där timret undergick en ny bearbetning innan själva upptimringen tog sin början. Virket hade nu, om väderleken varit gynnsam, hunnit bli halvtorr. För att bli fullkomligt torrt fordrades att virket var täckt med ett provisoriskt tak, samt fick ligga ett års tid utsatt för sol och luft. Men förr, lika litet som nu, kunde någon bestämd regel härvidlag följas, vad än både teori och erfarenhet har att invända.

HUGGNING AV VÄGGTIMMER OCH BJÄLKAR

Skulle man hugga bjälkar eller annat fyrkantigt trä i marken lade man helst ut ett par lynnor innan trädet fälldes, naturligtvis på den plats där man beräknade att trädet föll, emedan ett sånt stort trä varit omöjligt för en eller två man

BJÄLK- OCH SPARRHUGGARE. Bild tagen någonstans i mellersta eller södra delen av landet. FOTO SVENSKA SKOGSVÅRDSFÖRENINGEN.

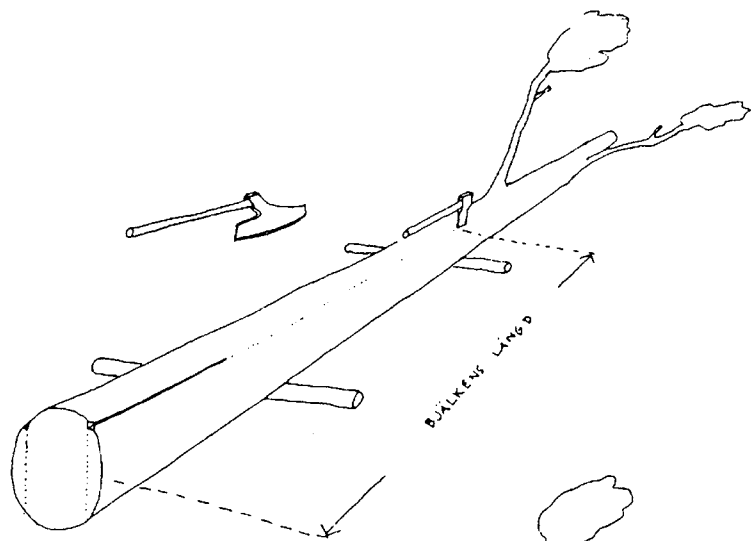
DEN GROVA SVALLEN HUGGS BORT PÅ EN BLIVANDE BJÄLKE.
Skiss och bildtext av August Holmberg: Skogshuggare "tjöitande" på en bjälke, stocken inunder är "lynnen", som lades innan trädet föll. NORDISKA MUSEET.

att lyfta (bockar användes aldrig i skogen). Trädet kvistades så långt som bjälken skulle bli, med undantag av en eller annan grov gren som trängt ner i marken. Denna fick tillsvärdare sitta kvar emedan den bidrog till att stödja trädet så att det låg fast.

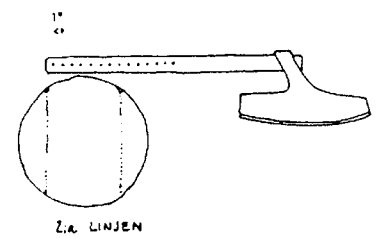
För att kunna hugga sidorna raka måste den mindre vane huggaren begagna sig av snöre, men det fanns en och annan

som ägde en förvånansvärd förmåga att hugga en stock rak utan att linslå den. En linje måste man visserligen ha, men den höggs efter ögonmått med den långa bilan, så att en skråma blev synlig i barken. Detta sätt att linjera upp en stock kallades bastning (basta upp sidan). Det tillgick så här: Vid rotändan avsattes bjälkens tjocklek efter mått (tumtal) och utmärktes med ett litet hugg i barken. Därefter avsattes storleken i lilländan (då först bjälkens längd uppmätts) men här drevs huggyxan med ett hugg ner i träet så att den satt kvar samt stod rakt upp med hammaren. Nu gick huggaren åter till roten, tog fatt i bilan, och under det han höll ögat oavbrutet fäst på den i lilländan kvarsittande yxan högg han lindriga hugg i barken allteftersom han gick fram längs trädet, hugg i hugg ända tills han nådde lilländan. Nu vände han sig om och granskade linjen (bastningen). Om på något ställe en krök uppkommit rätades detta med några nya hugg tills linjen blev fullkomligt rak. Jag har sett flera skogshuggare som varit i stånd att icke en utan flera gånger med endast en huggning basta sidan fullkomligt rak. När första sidan bastats gällde det att basta motsatta sidan. För att underlätta detta hade man i skaftet på bilan, från yttre ändan räknat, slagit in mässingsstift på ett tums avstånd från varandra. Om bjälken exempelvis skulle bli 10 tum, satte man det tionde stiftet vid den först upphuggna linjen, och ändan av skaftet visade då var andra linjen skulle gå fram.

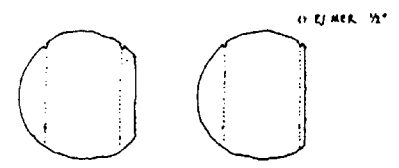
Den massa ved som nu var utanför bastningen måste först till ganska nära linjen huggas bort med bålyxan. Den huggande ställde sig med båda fötterna ovanpå trädet, och med väldig sväng drev han den långskaftade yxan till halva sin längd in i träet för varje hugg. Denna första huggning kalla-

1
T.A. LINJEN
A. BASTNING

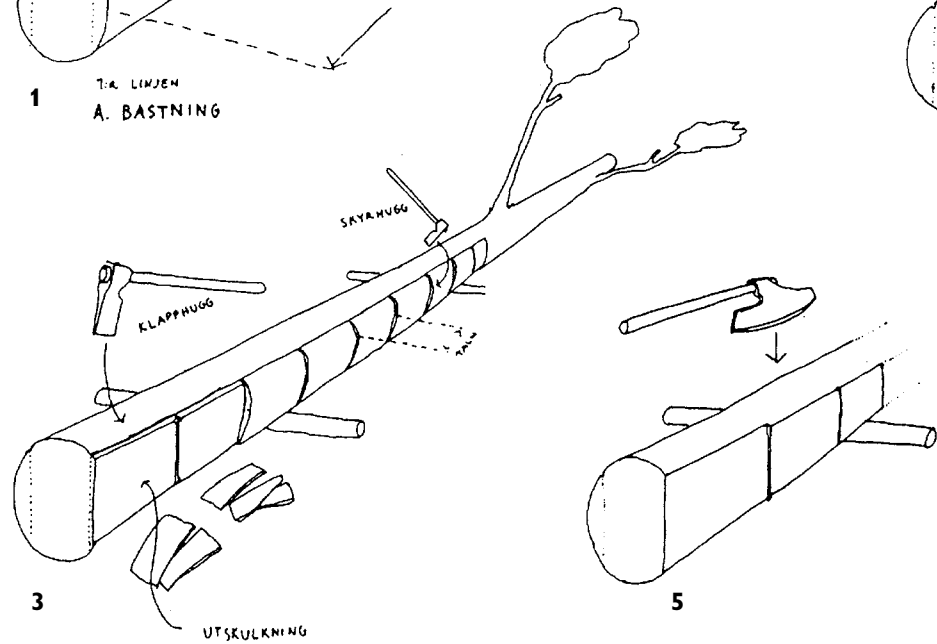
2

T.A. UTSKULNINGEN

Z.A.

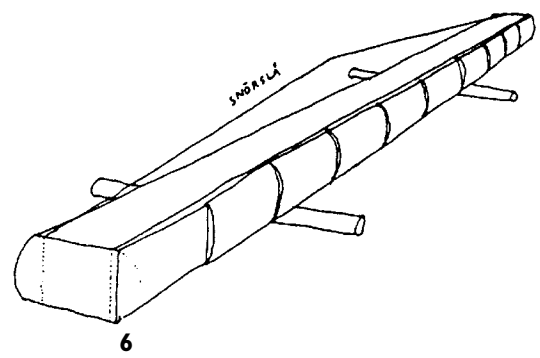
4

3

5

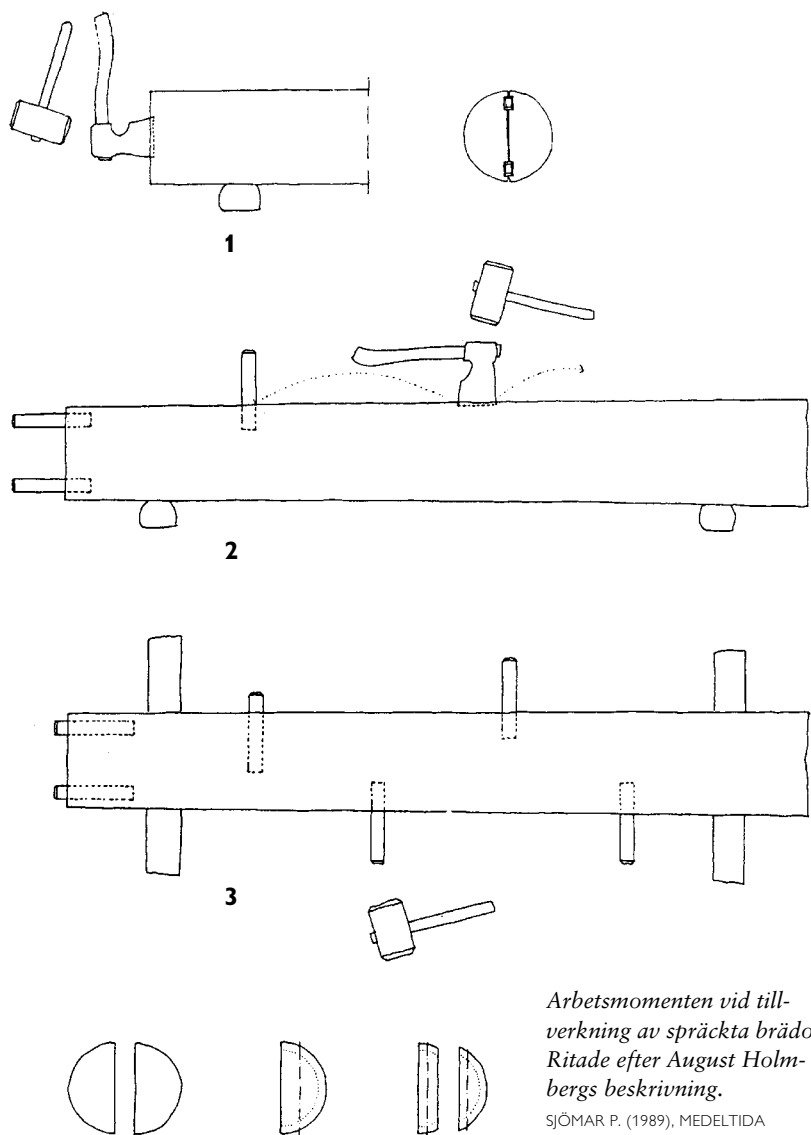
UTSKULNING

6

SÄDRÄLA

ARBETSMOMENT VID TILLVERKNING AV BJÄLKE I SKOGEN. Ritat efter August Holmbergs beskrivning. SJÖMAR P. (1989), MEDELTIDA TIMMERBYGGNADSKONST, GÖTEBORG.

Arbetsmomenten vid till-
verkning av spräckta brädor.
Ritade efter August Holm-
bergs beskrivning.

SJÖMAR P. (1989), MEDELTIDA
TIMMERBYGGNADSKONST,
GÖTEBORG.

des stundom klossning, men den äldsta benämningen var tsjöita (nästan omöjligt för andra än blekingar att uttala). En och annan kallade det för skulkning.

När stocken var grov och det var mycket ved som skulle huggas bort högg huggaren först tvärhugg (skyrhugg) från barken ända till den bastade linjen. Skyrhuggen höggs på en alns avstånd från varandra och sålunda avdelades den massa som skulle borthuggas i kortare partier. Med väldiga klapphugg drevs sedan yxan längsmed träet varvid stora sammanhängande stycken, kallade skulkar, lossade och föll ner. Sen måste mera skyrhugg och mindre utskulkning företagas tilldess en knapp halv tum återstod till linjen att hugga bort med bilan. Blev det mera kvar än en halvtum var det för styvt att hugga med bilan.

En van bilare lät bilan falla rakt ner så att hela den långa eggen skar fram. Därmed åstadkoms en slät vacker huggyta, nästan lika jämn och vacker som om den varit hyvlad. Nybörjaren och den ovane ville helst resa bilan något i höjden med den främre ändan, men då var det nästan omöjligt att hugga slät yta, utan huggen satt som fula streck snett om sidan. Man sade om en sådan huggare att han ”skrev upp huggen”.

Då bjälkens båda sidor var färdiga höggs toppen av så att bjälken blev fri, varpå den lades kull på lynnen så att en av de huggna sidorna kom uppåt och den andra neråt. På denna uppåtvända sida måste linjen slås med snöre, doppat i rödfärg emedan intet annat syntes på den ljusa, nyhuggna sidan. Så tillgick bjälkhuggningen och tillgår förresten än i dag när det behövas stora bjälkar till hamn- eller brobyggnader vilka inte kan hanteras vid de små sågverken.

KLYVNING AV BRÄDOR OCH STOLPAR

I äldsta tider klöv man fram en stor del bräder. Vid reparationer av gamla byggnader har jag på flera ställen påträffat bräder som varit kluvna. Så långt fram som i min barndom hände flera gånger att en torpare lät klyva bräder till någon reparation om han ej själv hade dragare att köra stockar till sågen.

Klyvning av bräder tillgick på följande sätt: Man sökte ut släta, kvistfria furor som fälldes och höggs av till viss längd. I lilländan satte man till en bredeggad handyxa, på vilken man slog ett par kraftiga slag med en träklubba så att en fin öppning uppstod mitt i stocken. Ett halvt dussin kilar av torr hård bok, 12–14 tum långa, omkring 2 tum breda och 1 ½ tum tjocka i storändan, hade huggits till. Tvenne sådana drevs in i den av yxan väckta ändan. De sattes ej in nära kärnan utan längre ut, sådär 1 tum innanför barken. När stocken började visa tillstymmelse till spricka tog en man och satte eggen av yxan mot barken mittpå trädet, samtidigt som en annan med träklubban utdelade ej alltför hårda slag på yxhammaren. Så fortgick man tills man kom till andra ändan. Därpå rullades stocken runt och samma procedur övergick den motsatta sidan. Man höll yxan så vitt möjligt rakt ner mot kärnan av träet.

Arbetet kallades spåra och den fina spricka som först uppstod för yxa och kil sades väcka trädet. Nu drevs med kraft kilarna ned. När ändkilarna pressats helt in sattes kilarna in från barksidan i den alltmer vidgade sprickan. En och annan speta som gick snett över sprickan höggs av med yxan. Nu var stocken mitt itu, men var den så stor att det kunde bli exempelvis fyra bräder, utom ytan, i varje halva så delades vardera halvan på nytt mitt itu, varpå dessa grövre

delar ånyo klövs i mitten. När den sista brädan skildes från ytan kunde det hända att rotpartiet, som alltid var något segare, spräckte av sista brädan så att den blev tunn i själva ändan, men däremot ytklumpen blev så mycket tjockare. En sådan ytklump kallades böstel och den skamfilade brädan kallades för utskott (utskott kallades även mindrevärdiga bräder vid sågverken).

De tunna skivor som nu erhållits ur stammen kallades brädämne. Först sedan de huggits jämna med bilan sade man om dem att det var bräder. Klyvning av allt trä bör i regel börja i lilländan (toppändan), samt alltid delas så att vardera delen på ömse sidor om sprickan har ungefär lika motståndskraft. Annars springer den svagare delen av in-

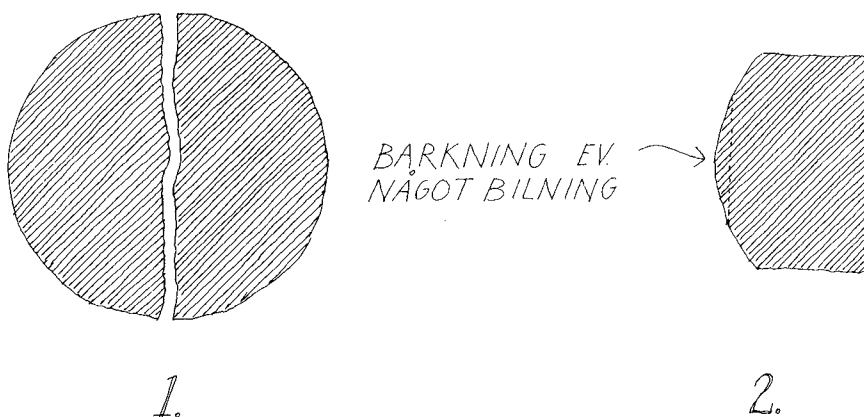
TIDERSRUMS KYRKA, ÖSTERGÖTLAND. Spräckt bräda från 1260-talet, ca 30 cm bred och 2 cm tjock. Spräckspår visar att den kilats ut. Med yxa har den grova ytan sedan jämnats till. I kyrkan finns närmare 300 kvadratmeter klädning på tak och gavlar av detta slag. FOTO PETER SJÖMAR.

nan man kluvit fram till ändan. Ytorna som blev frånskilda brädämnen kallades av somliga för utrännare.

Som här beskrivits tillverkades bräder så sent som på 1860-talet då far klöv bräder åt Sone Pamp och Ola Gammal i Björnamåla.

TILLVERKNING AV SKIFTESVERKSSTOLPAR

Stolpar till ladugårdar förekom, och förekommer ännu i dag, av mycket olika dimensioner. Tog man dem av furu och trädet ej var större än att det blev endast en i varje stock tog man dem helst 6 tum tjocka och 6–8 tum breda, men i de gamla ladugårdarna hade stolpar olika dimension. Först sedan rundsågarna kom i bruk var det möjligt att få lika storlek på hela antalet. När stolparna klövs ut så att man fick två i varje stock blev storleken ännu mer varierande. Av ek kan man ännu finna sådana som håller från 4 ½ till 7 tum i tjocklek och från 6 till 12 tum i bredd.

Arbetsmoment vid tillverkning av stolpar med spår för skift, ritat efter August Holmbergs beskrivning. RITNING PETER SJÖMAR.

Den kluvna kärnsidan vändes alltid utåt. Därför bilades den rak och så jämn som möjligt. På båda kanterna högg man sedan bort så mycket så att man fick plan yta till spåret för skiften (som utgjorde vägg). På den sida av stolpen som vändes in i byggnaden lade man ej ner så mycket arbete, men all bark skalades omsorgsfullt bort.

Tillhuggningen i skogen skedde alltid på lynnor, men som dessa stolpar hade svårt för att stå på kant under huggningen hölls de fast med en eller två järnhakar vilka fästades med ena ändan i lynnen och den andra slogs ner i kanten av stolpen. Dessa hakar kallades hållhakar och var från 1 aln till 30 tum långa. De var gjorda av 1 tums fyrkantigt järn, men mycket tunna i båda de krökta hakarna som slogs in i träet.

Då stolparna körts till byggnadsplatsen lades de av timmerna ut på långa lynnor, ställdes på högkant varefter spårhuggningen vidtog. En och en halv tum från yttersidan slog man en linje med ett snöre, färgat med skrivkrita, endast i regnig väderlek använde man rödfärg. 1 ½–2 tum längre in slog man den andra linjen, och mellanrummet mellan linjerna skulle nu huggas bort till 1 ½ tums djup. Detta kallades spåra eller spårhugga. Verktyget var en tumsbredd 6–7 tum lång yxa kallad både sylyxa och glyggyxa, men först höggs en rand längs båda linjerna, antingen med bilan eller en bredeggad handyxa. I ekstolpar förekom ofta stora vresiga fält, där som grenar vuxit ut från stammen. Här måste man hugga spåret med stämjärn sedan man först borrat tätt med hål med en navare. Innersidan av spåret höggs slät och jämn med huggyxan. Nu var stolpen färdig att tappas i ändarna.

"HUR LÄKTEN HÖGGS I SKOGEN" För att de lätta träden skulle ligga utan att kantra omkring kvistade man endast i mån som huggningen fortgick." Skiss och kommentar av August Holmberg. NORDISKA MUSEET.

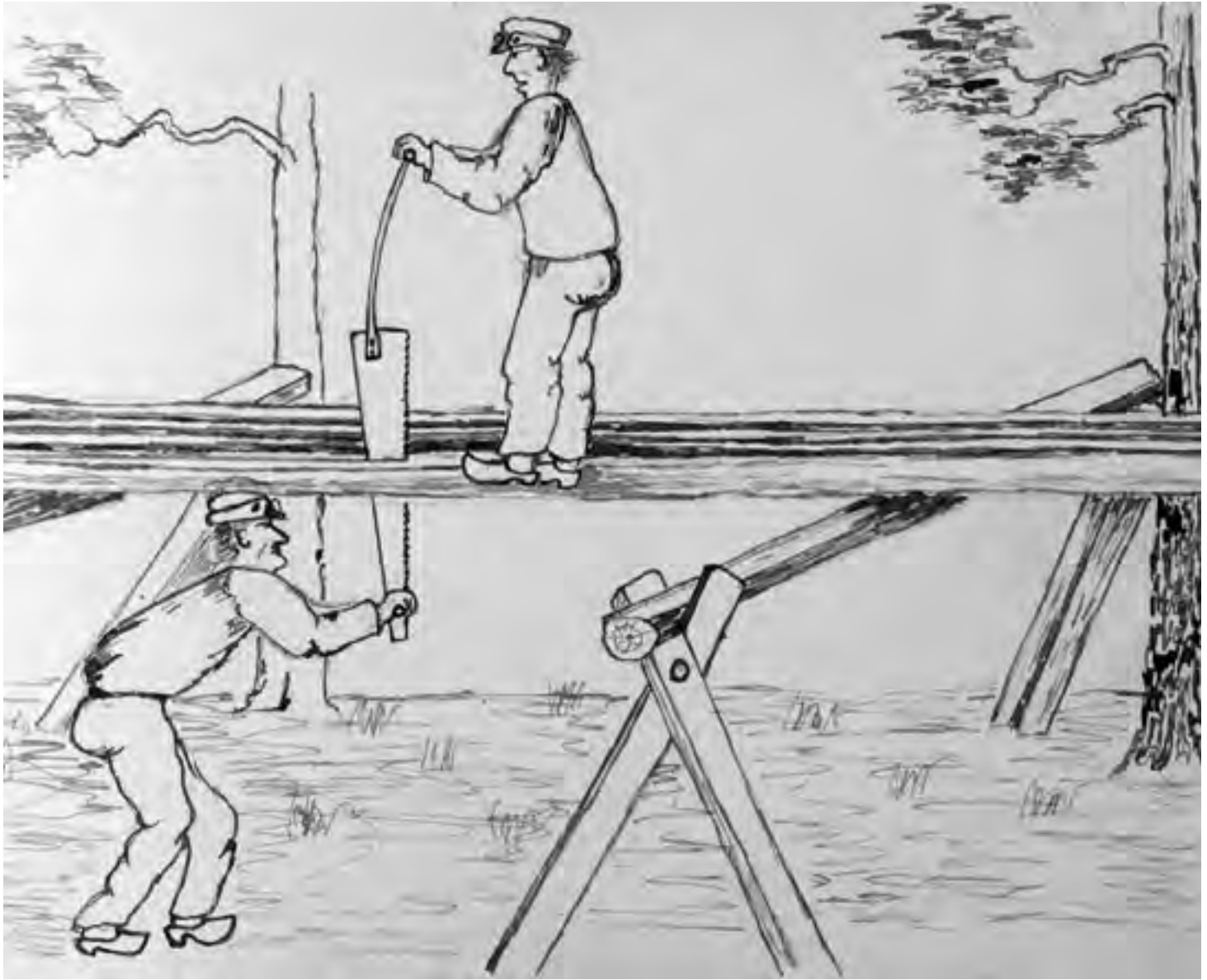
HUGGNING AV LÄKT

Läkt användes förr till nästan alla tak, såväl tegeltak som halmtak och ofta var takspånen pinnade fast i läkt. Läkten höggs i skogen av långa smäckra furor och granar. Dessa småträd fälldes med ett par snedhugg på båda de motsatta sidorna av stammen, varpå stammen med handkraft bröts omkull på så sätt att trädet ej fick falla åt någon av de sidor som huggits, ty då hade trädet brustit och detta borde det ej göra. Meningen var att det skulle hänga fast vid stubben medan den höggs färdig. Man kvistade ej heller fortare än man högg.

Huggningen försiggick med en bredeggad handyxa med snedslipad egg på båda sidor. Huggaren började vid roten och ställde sig grensle om trädet samt gick baklänges. När

han huggit en aln på ena sidan påbörjade han huggningen på den andra, på så sätt blev läkten färdig så fort han gick fram. Man högg efter ögonmått, tjockleken borde vara 2 tum och längden på läkten togs 10 alnar, dessa kallades byggnadsläkt. Av något grövre träd höggs ett annat slags läkt som var 12 alnar långa och 2 ½ tum tjocka. Dessa kallades stegläkt och användes till stegar, stängselslanor m.m. När båda sidor huggits färdiga skildes med ett par kraftiga snedhugg toppen ifrån. Den lilla återstoden vid roten som hittills hållit läktan fast vid stubben yxades till. Nu lades läktan på sidan medan den skalades på kanterna. Om på undersidan någon kvist satt kvar togs även denna bort vid skalningen.

Därpå restes läktan upp och ställdes snett mot någon

växande fura där den fick stå att torka. Vid borttransporten fick de bäras på axeln ut ur skogen emedan det i en trångvuxen läkteskog var omöjligt att komma fram med körredskap (där skogen växte gles, blev den för tjock i stammen att hugga läkt av). Arbetsslönen för en tolfte läkt var 4 daler (67 öre). Var skogen mycket vacker och huggaren väl van kunde han någon gång hugga 20–22 st per dag, men i regel hann han ej mera än 15–16 st.

KRANSÅGNING

Stocksågning för hand tillgick så här: På en någorlunda jämn och stenfri plats i skogen, så belägen att transporter av stockar dit ej var alltför besvärligt, sattes savstöet (sågstädet) upp. Var det så heldigt att tvenne träd av någorlunda storlek växte på 6 eller 7 alnars avstånd från varandra fick dessa utgöra det fasta stödet. Mot dessa reste man upp ett par grova pålar, 7 fot långa och med cirka 7–8 graders lutning. Ovanpå vardera ändan av dessa pålar vilade inre ändan av en sågbock bestående av två grova bastanta stockar (bockbommar), 5–6 alnar lång. I de andra ändarna var bockbommarna försedd med tvenne mycket grova ben av

AUGUST HOLMBERGS SKISS AV KRANSÅGNING. Enligt Holmberg räknades ersättningen för kransågning ut på följande sätt: "Avlöningen för sågningen beräknades efter så kallad savaln (sågaln), som avlästes på så sätt att till den vanliga alnen, med 24 tum per aln, lades tjockleken av stocken mätt på mitten. Hade då stocken en diameter av exempelvis 18 tum, blev det 1¼ aln till varje savaln. Detta egendomliga räkningsätt bibehölls så länge stocksågning för hand förekom, oaktat att det på grund av sin skriande orättvisa ofta gav anledning till blodiga slagsmål och många tragedier i skogarna. Jag har själv som liten pojke varit med om både arbetet och tragedier, så jag kan tala av egen erfarenhet." NORDISKA MUSEET.

lika höjd som pålen. Med ett par grova naglar var de fästade vid bockbommarna samt var sneda både åt sidorna och utåt. Därigenom pressades tyngden av de på bommarna upplagda stockarna mot de växande träden så att hela tillställningen stod fast och bastant. Råkade bockarna när de rests upp att något avvika från horisontallinjen, fick man antingen gräva undan eller och fylla jord inunder bockens fötter tills de blev både parallella och horisontala.

De upplagda sågstockarna avplanades något vid varje bock så att de låg jämnt och stadigt. Därefter slogs, både över och under, en linje med ett snöre som färgades med skrivkrita då det var torrt och vackert väder. I annat väder fuktades snöret i en liten träho med vatten i vilket man lagt rödfärg. Linjerna var slagna efter den tjocklek virket skulle ha som skulle sågas.

En man gick ovanpå stockarna och höll i handtaget som satt fast i en lång, något böjd sågtånge eller såghals som var av järn och fyrkantig ända ner till sågbladet. Där var den uthamrad flat och försedd med en djup skåra i mitten så att den omslöt sågbladet till vilket den var fastnitad med tvenne järnsprintar. Övre handtaget kallades krycka. Sågbladets längd var något över en meter och 4–5 tum brett i nedre ändan, samt 7–8 tum brett i övre ändan. Nedre ändan var försett med ett cirka 20 tum långt handtag som på framkanten hade en skåra, 3 tum djup, i vilken sågbladet passades in. På högra sidan fanns även en öppning, bredare över och smalare nedtill. Häri slog man en kil av hårt träslag (ek), så att handtaget satt fast medan arbetet pågick. Under sågningen drog den undre sågaren, som gick på marken, i handtaget och den övre sågaren tryckte med kraft neråt med kryckan. När sågen skulle upp lyfte båda samtidigt i sina

respektive handtag. Den övre sågaren skulle samtidigt som sågen gick ner styra bladet så att det följde den slagna linjen. Den övre, som borde vara kunnigast, kallades förskärare och den undre hjälpskärare.

Skulle det bli bräder eller plank i stocken fordrades flera sågsömmar. Då sågades alla dessa från ändan fram till första bocken. Hjälpskäraren slog kilen loss i handtaget så att sågets ända blev fri, varpå förskäraren drog upp sågbladet ur stocken. Därefter hoppade han ner på marken. Nu tog vardera mannen sin yxa och de ställde sig vid varsin bock. De stack eggen av yxan mellan bocken och stocken (på den sida av bocken som vette från sågningen) som ändsågats.

Genom att på samma gång trycka neråt med yxskäftet och samtidigt pressa yxan mot bocken flyttades sågstocken en tum i sänder tills den kom så långt fram om bocken att sågbladet kunde gå ner i de sågade springorna. Nu kunde sågningen fortsätta fram till andra bocken, då samma förflyttning måste upprepas. När stockarna flyttades på bockarna med yxorna, kallades detta att fjäta fram stocken (de båda skarpa hörnen av yxans egg kallas fjätar, framfjäte och bakfjäte). I slutändan sågades ej längre än tills man kom 8–9 tum från ändan. Denna lilla bit, som kallades savhund, fick vara hel. Bräderna eller plankorna skildes sedan var för sig med kil.

"DEN KVARVARANDE RUINEN AV GÄRAGÖLS VATTENSÅG."
Teckning av August Holmberg. NORDISKA MUSEET.

VATTENSÅGARNAS TILLKOMST

Sågverk av den gamla enkla konstruktionen fanns överallt vid även obetydliga bäckar här i Blekinge och försvann först då mossodlingarna började på allvar mot slutet av 1850-talet. Det fanns tjugovis sådana förfallna sågskelett kvar sen jag började mina strövtåg i skogarna. För att ge en skildring av dessa måste jag framlägga en hel kulturhistoria.

Blekinge har, med undantag av strandbygden aldrig varit något jordbruksland. Ända fram på 1870-talet måste de flesta av bönderna i skogsbygden köpa en stor del av den spannmål de behövde. Betraktar man landskapet i detalj får man det bestämda intrycket att naturen avsett det till betesland och ej till åkerland. Befolkningen, som förr på skogshemmanen var mer än dubbelt mot nu, måste därför få sin utkomst på annat sätt än av vad de små och steniga åkrarna kunde ge. Skogsprodukter har alltid varit en säljbar vara. Eftersom Blekinge av naturen gynnats med god skogsmark och för skogens växt gynnsamt klimat, har det

HOLJEÅN, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE. Vid detta fall ligger två sågar eller kvarnar med dubbla vattenhjul. I bildens vänstra del syns resterna av vad som har varit ett såghus av det enkla slag som Holmberg skriver om. FOTO 1918 NORDISKA MUSEET.

SÅGPLATS FÖR TRANSPORTABEL CIRKELSÅG. *Anläggningar av detta slag ersatte de gamla vattendrivna sågarna.* FOTO SVENSKA SKOGSVÅRDSFÖRENINGEN.

alltid ägt betydlig tillgång på sådana av de mest skilda slag. Boken växte här, lika reslig och vacker som i Sydsåne. Bokskogen intog ända fram på 1880-talet trots pottaskebränning, stavhuggning och svedjande stora arealer. Eken växte ymnigt, insprängd till och med i furuskogarna. Barrskogen bestod förr till största delen av fur. Granen fanns enstaka eller i små bestånd men har först på de sista 50 åren fått den stora spridning den nu har. Således låg det för den hungrande befolkningen lättast till hands att skaffa sig medel till uppehälle genom avyttring av skog och av trä förfärdigade slöjdalster.

Eftersom Blekinge är välförsett med små vattendrag som överallt bildar små forsar på den mycket kuperade terrängen fanns naturliga betingelser i riklig mängd för anläggandet av små sågverk. Visserligen sågades för hand överallt i skogarna, men det var sällan någon bonde hade mer än ett lag sågare och det blev så liten avverkningsprodukt att det blev aldrig någon summa för detta. Kunde däremot bonden bygga en vattensåg. Även om vattnet i bäcken endast räckte till att driva denna i två månader varje vår så blev det likväl betydligt mera än vad två sågare åstadkom på ett helt år. Alla vattendrag i Blekinge gå från norr till söder och kunde man då passa på att flotta stockarna någon sträcka med vattnets hjälp så fick man det en liten bit närmare kusten och avsättningsorten.

Vid laga skiftet bestämdes att vattenfall beläget inom byns ägor skulle få utnyttjas i proportion till gårdens hemmanstal, likgiltigt sedan på vilkens ägor vattenfallet låg. Denna bestämmelse var nog klar men gav i praktiken ändå anledning till olika tolkning, varav följde att utnyttjandet ej alltid blev vad ämnat var. Antag att i en by fanns 6 bönder

av vilka de två var välbärgade eller åtminstone i bättre omständigheter än de andra fyra. Då gick det vanligen så till att av de bättre i byn lät bygga en såg som de gemensamt använde. Ville nu de andra begagna sågen så svarades: ”Bygg er egen såg. Vattnet har ni laglig rätt att använda, men sågen är vår. Vi har själva bekostat den, vill ni ha något sågat får ni betala självgift för detta, och detta endast i det fall att vattnet räcker längre än medan vi sågar vårt eget virke.” De som först byggde tog naturligtvis den bästa och lämpligaste platsen så att det var sällan det blev två sågar byggda vid samma fors, men det hände ibland, åtminstone vid de större vattendragen.

Vid den tiden kom aldrig någon bonde på idén att reglera något vattendrag. De fick genom egen erodering utskulptera sin fåra och tumlade fram med större kraft och våldsamhet endast där markytan danade en avsats eller tvenne klippartier bildade en ravin, men de flöt stilla där kärr eller sank mark bildade en bredare botten. Nu kunde det hända att någon med konst åstadkom ett litet fall, medelst uppdämning av vattnet vid yttre ändan av någon bredare dalbotten, så att en liten såg kunde anläggas. Ett sådant fall var icke upptaget av lantmätaren, varför ägaren till detta fritt kunde disponera vattnet utan att någon annan hade något att säga därom.

Den, som i våra dagar strövar fram längs ett vattendrag och ser de bördiga dalbottnarna upptagas av välodlade fält där säden vajar och vattendraget som genom reglering gjorts tamt och medgörligt, kan aldrig föreställa sig att här för 40 à 50 år sedan var en uppdämd forsande ström. Då var dalbotten ojämn, tuvig och översållad med säv, pors och odonbuskar. Vid ändan av fältet hade ett litet kulturförsök

gjorts i form av en avlång fyrkantig sågbyggnad som vilande på en underbyggnad av konstlöst uppstaplade grova gråstenshällar. Sågbyggnaden saknade gavlar och hade dåligt tak och bristfälliga väggar.

Före min tid då småsågen hade sin glansperiod förekom ingenstädes här i Blekinge skogsavverkning i sådant omfång att man kunde tala om stordrift. De små enbladiga sågverk som fanns i mängd, även vid mycket obetydliga bäckar, kunde på grund av vattenbrist ej vara i gång mera än 2 à 3 månader varje vår. Att vid sådana sågar anställa yrkesvana sågare var mer än bondens kassa tillät. Vid många sågverk krånglade bonden med att försåga sitt virke. Men vid de större vattendragen fanns vanligen på samma plats förutom såg även en kvarn. På många sådana ställen hade någon yrkesvan mjölnare på arrende övertagit både såg och kvarn. Denne måste i sin tur hålla sig med en dräng som sålunda blev upplärd i yrket. När drängen en gång skulle gifta sig och sätta bo, måste han efter dåtida lag bli skriven hos någon jordägande bonde. Då blev den vanliga följden att denne dräng fick sig ett torpställe i närheten av där sågverket var beläget och när sågning förekom skötte han om arbetet. Med tiden blev det ju många som fick en smula inblick och övning i att sköta en såg men egentligen yrkeslärda fanns till en början ej. Sådana kom hit till Blekinge först när ett par Göteborgsfirmor började att exploatera blekingeskogarna på 1830- och 1840-talet. Dessa hade yrkesvana värmländska sågskärare med sig. Först nu kunde ortsbefolkningen av dessa få lära sig att sköta sågarna på mönstergillt sätt. När sedan på 1870-talet cirkelsågarna kom i bruk, fordrades med nödvändighet väl vana sågskärare. Olyckorna blev till en början ändå både många och svårartade.

TIMRING

TIMRAT UTHUS PÅ GÅRDEN NORRA RÖHULT, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE. *Av typen att döma bör det vara en hölada. Den med tränaclar fastsatta brädklädseln visar att gaveln inte är timrad och att takbärningen måste vara sparrar. Jämfört med exemplet på nästa sida är timringen enkel. Framsidans timmer är visserligen bilat men i långsidan ligger rundtimmer som endast är planhuggt längst ut för att passa i knutskårorna. Spåntaket ligger på rundvirke och huggen läkt. Taket har varken vindskidor eller nockbrädor. Takfotens spånboten utgörs av en kraftigare bräda (vågbord) som stöds av några korta snedställda störar.* FOTO 1924 NORDISKA MUSEET.

HÖGLOFTSSTUGA I MÖLLERYD, HJORTSBERGA SOCKEN, BLEKINGE. Den gård som givit möjlighet till detta bygge måste en gång varit stor och rik. Både stuga och hus är byggda med liggande timmer. Huset till vänster var tidigare ett förråd, men med tiden inreddes ett rum med eldstad. Här fanns också förstugan in till stugan. Den högra delen måste också ha fungerat som bod. Den tycks inte ha fått någon eldstad men väl ett stort fönster med gardiner och krukväxter på fönsterbänken. Kanske boden byggdes om till sal. I den högra gaveln syns också hur bostadshusen en gång var smyckade och formgivna enligt de möjligheter som timringstekniken gav. Övergången mellan bottenplanet och den övre timringen är markerad med utskuret ornament. Det utkragade timmer som bär gavelutskottet är format som karnis med droppnäsa. Att ställa en av gavelbyggnaderna på tvären har inte varit den vanliga lösningen. I regel stod husen och stugan i rad med taknockarna i samma riktning. FOTO NORDISKA MUSEET.

Alldeles bortlagt att uppföra hus med liggande, hopdubbat timmer med släta knutar är det nog icke, fastän det endast förekommer i skogsbygden och mycket sällan. 1925 byggdes en sådan stuga i Hallandsboda. Det sista bostadshus jag byggde på så sätt var 1912 åt bonden Emil Mickelsson i Ebbarp.

Den del av ladugårdarna vari korna hade sin plats, timrades förr likaså med liggande timmer, men jag har mig ej bekant att sådant förekommit under de sista 40 åren. Flera orsaker har medverkat till att detta bruk försvann. Så underligt det låter, är själva klimatet i någon mån en av orsakerna. Vi har väl då och då haft stränga vintrar även under de senaste decennierna, men i min barndom hade vi stränga vintrar med massor av snö varje vinter. Då behövdes varma lokaler för djuren, i synnerhet för torparna som ej hade mer än högst två kor som icke kunde alstra så mycke värme som i en lagård där det var 15–20. Dessutom blev ju arbetet betydligt billigare, det är skillnad på kubikinnehållet i en tolft 1 x 8 tums bräder eller en tolft 3 x 8 tums plank, och båda delarna täcker ändå lika stor yta av väggen. Tillika blev arbetet lättare, så att en man kunde få upp 10 gånger mera i väggyta med att spika på bräder än vad han kunde

DUNSHULT, URSHULTS SOCKEN, SMÅLAND. Ladugård med timrat fähus och/eller stall. Den bortre delen med lada och loge är byggd med skiftesverk. Ovanpå stallet finns höränne eller någon typ av foderbod. På framsidan skjuter den timrade väggen ut något. Det timmer som vilar på bjälkarna har, jämfört med boden i detta kapitelns första bild, ett likartat men anspråkslösare skuret ornament. Gaveln med snedställda och fastnaglade bräder visar att timringen inte går högre upp än till vabordet. FOTO NORDISKA MUSEET.

prester i timring. Visserligen tog det någon tid att resa stolpar o.s.v., men prisskillnaden blev ändå betydlig. Men i äldre tid då det var svårt att få mycket trä sågats timrades som sagt den delen av ladugården där kreaturen installerades. Den övriga delen, bestående av logar och laduutrymme, sattes upp med stolpar och skiften.

Källarhusen timrades med låga väggar ovanpå murarna. Även fårbodarna ute i hagarna timrades ihop, och själva brunnskaren timrades 6- eller 8-kantiga. Detta var ett knepigt arbete som det icke gick att låta vem som helst ta itu med. Det tör hända att det ännu kan finnas någon sådan i Jemshögs skogsbygd, för 30–40 år sedan fanns sådana vid de flesta gårdar. De gamla ”bastuerna” (brytstugorna) var till största delen timrade.

Säga vad man vill om de gamla timrade husen. Visserligen var de opraktiska när vi använde spännpapp på väggarna. Genom sin benägenhet att sjunka ihop, sätta sig, försakade de alltid otrevliga bucklor på papp och tapeter. Men det blev en stomme i sådana hus, som gladeligen stått emot en påfrestning av en äkta amerikansk tornado. Byggde amerikanerna på sådant sätt, behövde inte hela städer blåsa omkull. Det finns mycket i vår gamla byggnadsteknik som i hög grad överträffar allt utländskt importerat mick-mack. Skada blott att vårt svenska folk så litet förstår att hålla på det inhemska, gedigna och verkligt vackra i vår gamla, från förfäderna ärvda byggnadskultur.

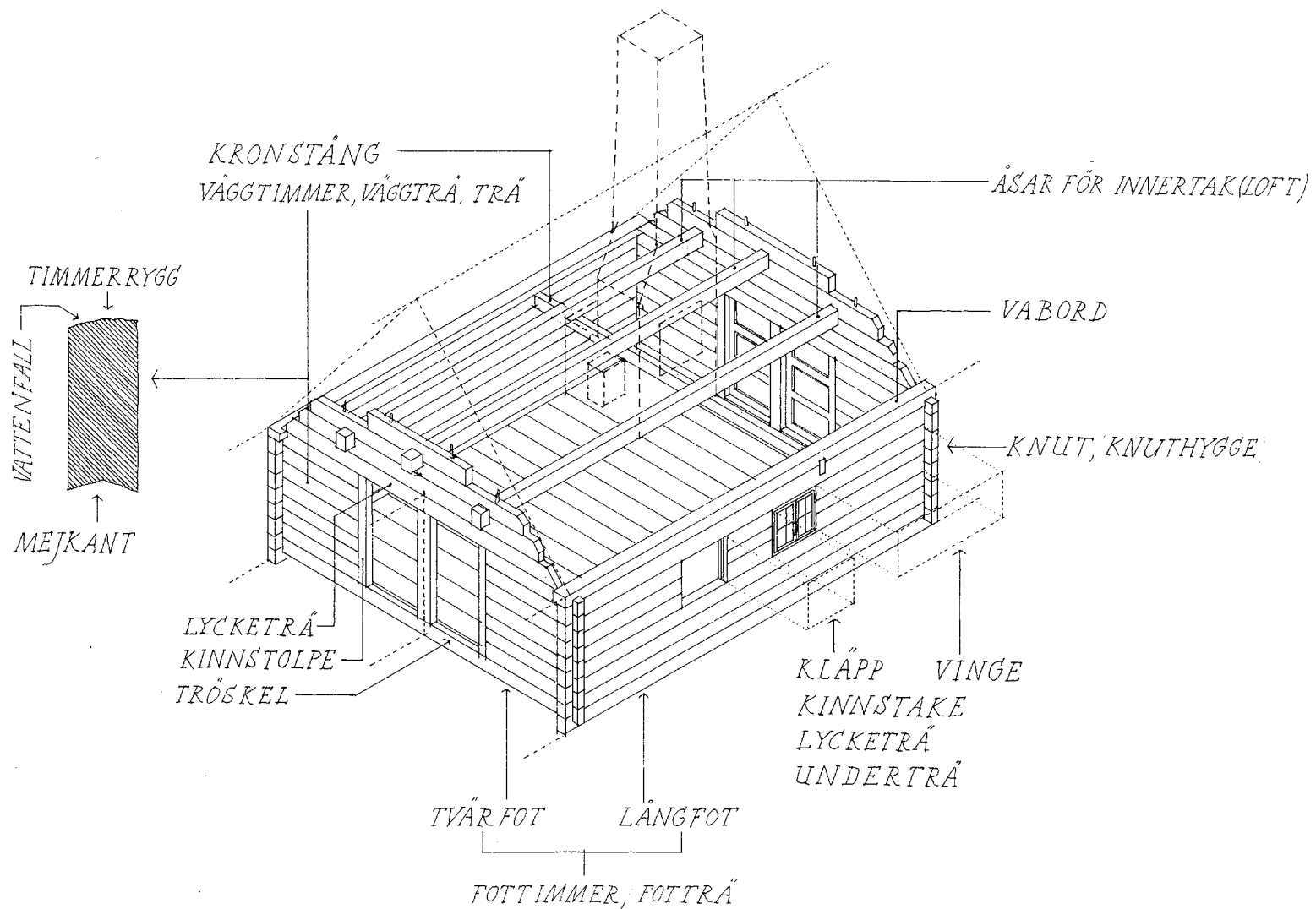
BYGGNADSSTÄLLNING OCH STRÖ

Byggnadsställningar upprättas något olika i södra och nordliga Sverige. I Norrland är huvudställningen utanför väggen uppsatt med spiror och tvärbommar på vilka ställ-

ningsplanken vilar, invändigt har man där bara en enda planka på vilken man går medan man bilar till det i väggen fastdubbade träet. Allt arbete med lodning, märkning, mejhuggning m.m. utföres på den yttre breda ställningen. Här nere i södra Sverige, där vi från äldsta tid timrat med trä som huggits plant först i skogen och ytterligare efter torkningen ”revhuggits” på bockar hemma vid bygget, har vi ingen ställning utvändigt förrän takstolen är rest och taket skall läggas på. Medan timringen pågår häftar man med ett par spik i vardera ändan en grov ribba snett i varje hörn, på vilkas snedstöd man lägger en planka, som man går på medan man loar, borrar och mossar samt med klubban slår ned timret på dubbarna. Sågning samt uttagning av knuthygget och mejhuggning försiggår alltid nerpå bjälklaget där en del bräder placerats lösa, stundom så otätt att man trampar igenom med ena benet opp till midjan. ”Letar du efter råttor?” var det vanliga tillmälet från arbetskamraterna, när någon på detta sätt oförvarandes trampade igenom ställningsbräderna.

Bräder eller ytor som lades ut på bjälklagen till att gå på kallades och kallas ännu för strö. ”Lägga ut strö” heter det.

När taket skulle påläggas borrhade man igenom timmerväggen hål på cirka 3 alnars avstånd från varandra i vilka en grov rund stör stacks in. Den yttre ändan antingen vilade i en grov klyka eller stacks igenom ett hål borrhade i en bräda, som ställdes på ända. På dessa störrar lades dubbla lag bräder och så var ställningen fix och färdig. Hålen i väggen täpptes igen med en tillhuggen plugg. Detta enkla och primitiva sätt att bygga ställning berodde på att spiken var jämförelsevis dyr. Fram till slutet av 1860-talet kostade 100 smidda 3 tums spik 36 skilling, först på 1870-talets början

LOFTSTUGA. Principskiss med August Holmbergs benämningar. Bilden ritad efter undersökningar av bostadshusen i gårdarna Sporrakulla, Östra Göinge kommun och Örnäs, Osby kommun samt torpet Skärnäs, Kristianstads kommun, Skåne. RITNING PETER SJÖMAR.

kom klippspik i handeln och den var något billigare, 4 daler (67 öre) för 100 stycken.

Någon gång borrhade man ställningshålen i en kloss som med två mindre dubbar sattes fast i väggen, men som dessa små dubbar ofta brast tvärt av när det kom tung belastning på ställningen var man rädd för att använda denna metod. Först när spiken blev billigare tog man mera allmänt itu med att sätta upp ställningar på sistnämnda sätt.

DANNEMARK, RINGSMÅLA SOCKEN, BLEKINGE. Både den långa stugan i två plan och brunnskaret är timrade. Karet är byggt på precis det sätt som August Holmberg beskrev med en fyrkantig fot och en åttkantig överdel. De fyra spetsarna i foten är täckta med plank. FOTO 1927 NORDISKA MUSEET.

Vanligen fick man flytta ställningen i höjden tvenne gånger förrän man kom upp så högt att man kunde lägga in det övre bjälklaget. Då våningshöjden ökades till 3 meter fick man ändå lägga några plankstumpar ovanpå varandra på övre ställningen samt en plank ovanpå dessa för att räckta upp.

Såväl det gammaldags huggna väggtimret, som den sågade plank som efterträdde de förra vid väggtimring, halades alltid upp med handkraft. Var det mycket långa timmerträ, 8–10 alnar, blev det ”alle mans sjå” med att bära in och hala upp sådana.

LÅNGFOT OCH TVÄRFOT

I de gamla ryggåsstugorna låg alltid tvärfoten inlagd så att den med halva sin höjd (4–5 tum) var högre än långfoten. Detta var förhållandet såväl med tvärfoten vid gavlarna som den inre fot på vilken mellanväggen, som utgjorde skiljevägg mellan stuga och kök, var timrad. Annars blev det slättnacke, och detta var en styggelse för Gud och en oerhörd skandal för den timmerkarl som var så oförståndig i arbetet att han ”timrade slättnacke”.

I äldsta tid togs fotträden (syllarna) mycket grova, 8 x 9 – 8 x 10 tum, och ställdes nästan alltid på högkant (det gavs exempel på då fotträden hade sin största tjocklek på bredden istället för på höjden, troligen beroende på okunnighet om själva sättet, ty någon praktisk nytta var det ej). Från underkant uppåt mätte man av 6 tum, samt slog där en linje med ett kritat snöre. Där högg man från linjen till överkant in en fals, 1 ½ tum djup. I gavelträet höggs en likadan fals och likaså i tvärfoten, som avdelade boningsrummet från de utanför belägna förstun och köket, men denna fals fick

sättas lägre så att när foten knäppts ihop alla falsarna låg lika högt. Meningen var att golvbräderna skulle, såväl med sina ändar som med början och slutkant, vila på dessa falsar för att förhindra golvdrag.

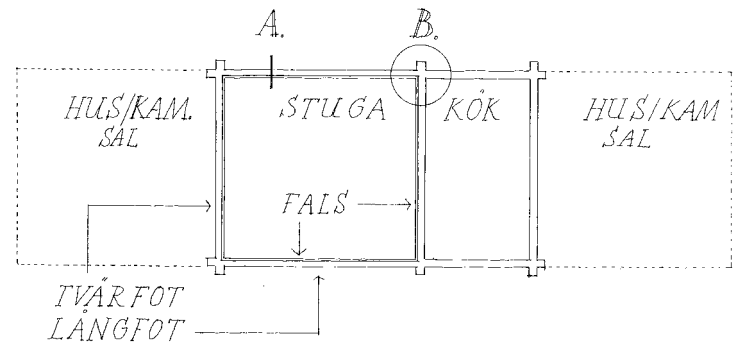
SKARVNING AV FOTTIMMER

I äldre tid förekom inte så ofta skarvning av fotträden som nu för tiden då byggnaderna uppföres bra mycket längre än förr (d.v.s. allmogens byggnader). De äldsta skarvarna var så kallade hak-skarvar. De försågs med hak såsom lås, och dessutom borrades alltid ett par grova tränaglar igenom.

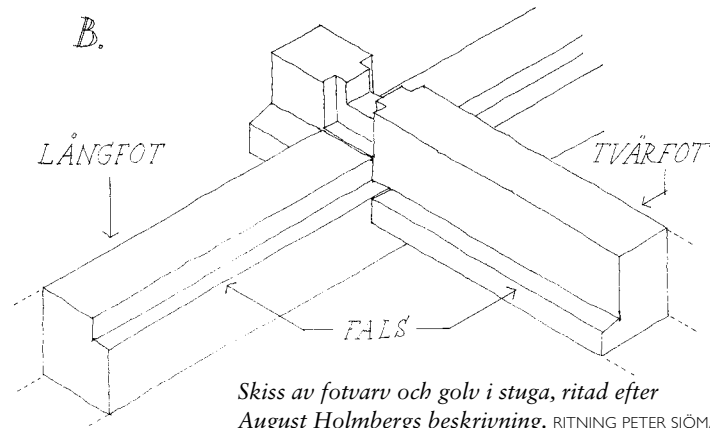
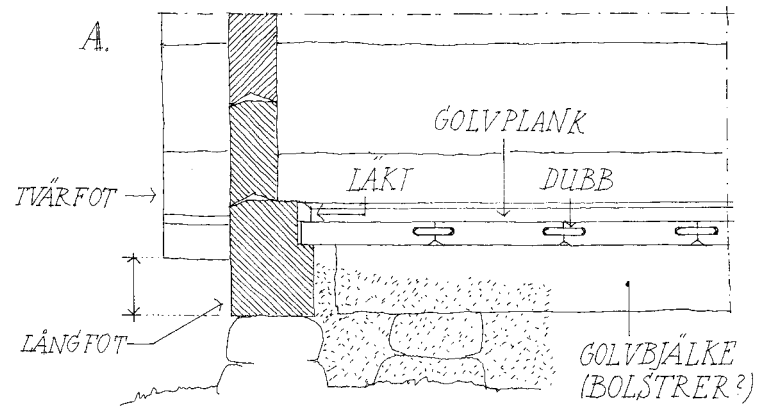
KNÄPPEBRÄNNVIN

När foten knäpptes ihop, man sade knäppa foten, vankades knäppebrännvin. Icke i sådana småglas som vi nu har, som tycks ha genomgått "Egyptens sju svåra år", utan i tumlare, gjorda av ett avsågat kohorn med en av trä förfärdigad botten. I norra Hoka fanns ett sådant, rymmande en så stor portion att det enligt utsago fordrades "sju sväljande", d.v.s. man behövde svälja sju gånger för att få ned innehållet. Själv blev jag vid konfirmationsåldern serverad en sup av denna tumlare, som gick under benämningen "Stövelskaffet", och fastän min härdade kropp tålde minst tre gånger mer än någon annan, så nog kändes en sådan sup.

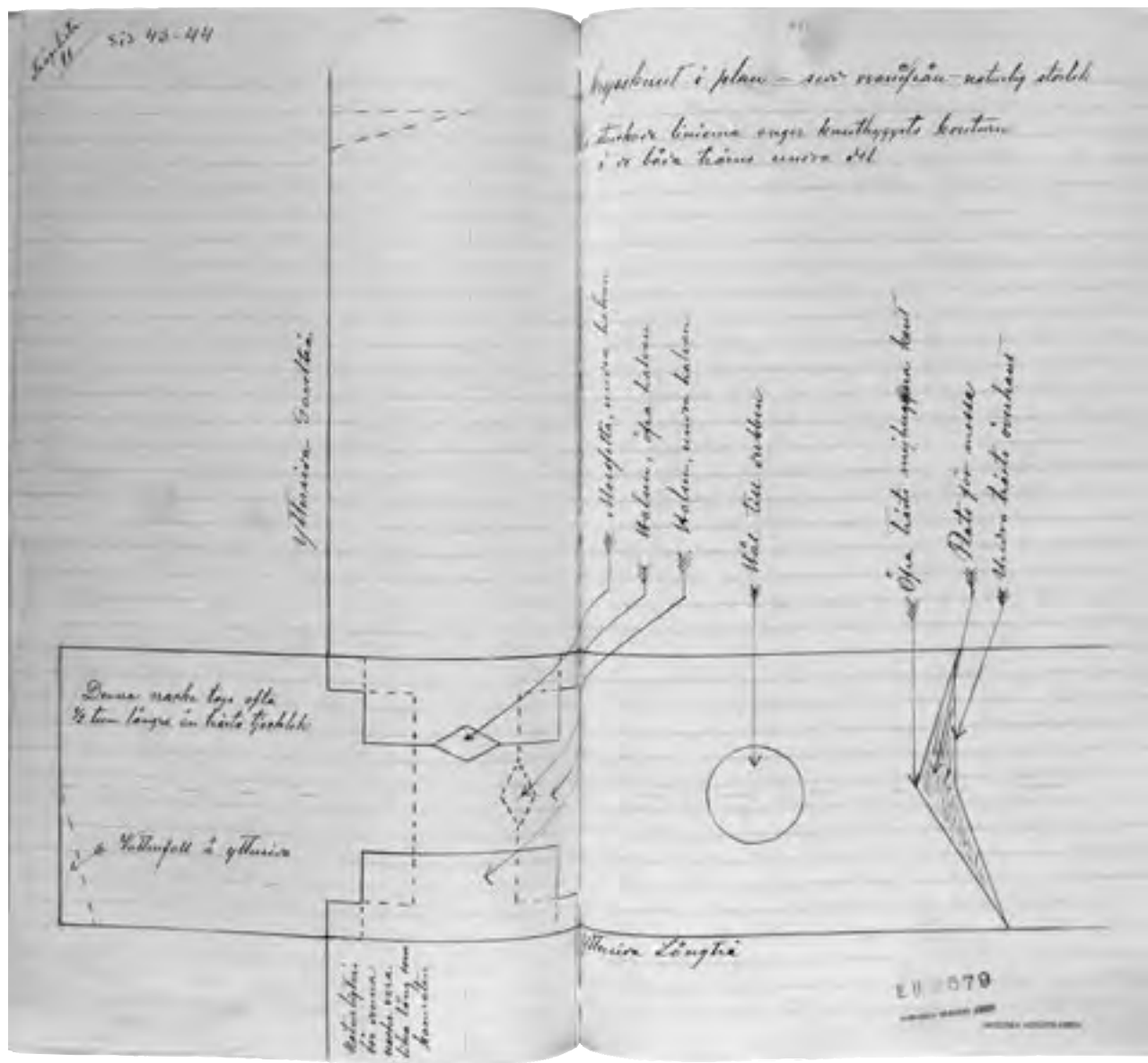
Hurdan redan bland folket som arbetade blev, sedan de inmundigat några dylika dragnaglar, är inte svårt att förstå. (Jag gör en avvikelse från ämnet genom att berätta sådant, men skall vederbörande erhålla en klar överblick över folkets liv under det dagliga arbetet, sådant det förr tillgick, så måste man säga både A och O.)

TIMRING

Skiss av fotvarv och golv i stuga, ritad efter August Holmbergs beskrivning. RITNING PETER SJÖMAR.

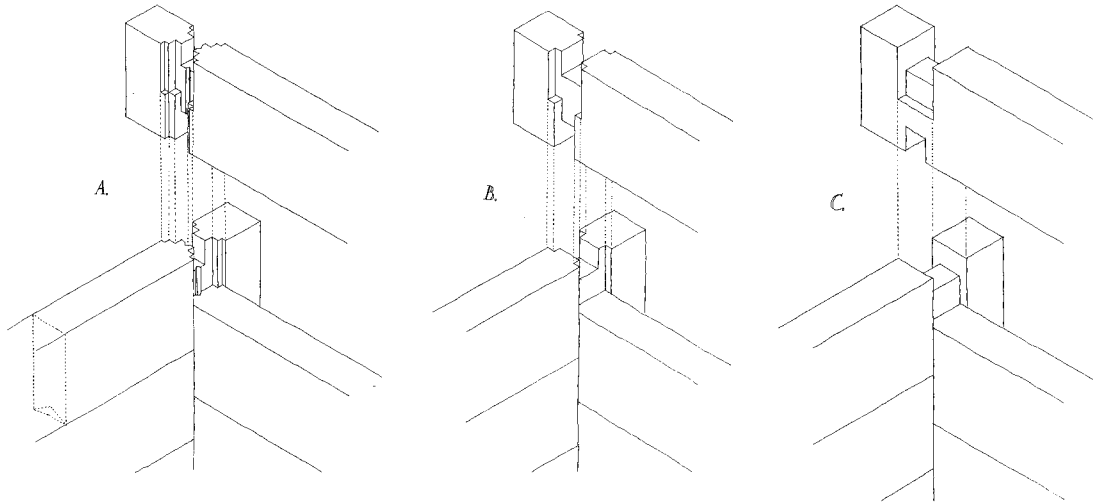

August Holmbergs
 ritning på knut för
 varma byggnader,
 det vill säga knut
 med "tätthygge"
 och "mossfetta".
 NORDISKA MUSEET.

GOLV OCH GOLVBJÄLKAR

Bolstrarna, eller undre golvbjälkarna, fälldes icke in i foten utan togs nätt och jämnt lagom långa emellan fotträden, samt lades lösa på stenar som vältrades dit under dem på ett par ställen. Fyllde ej stenen upp fullkomligt lade man en träklamp ovanpå.

Golvet, vanligen 2 tum tjockt, ströks med en hyvel (så kallad tjur) på kanterna, samt dubbades sedan ihop i med små dubbar, precis som vi ännu dubbar ihop loggol. Sällan dubbades det fast i bolstrarna, det blev så tungt att det låg stilla av sin egen tyngd. Vid båda ändar spikades en huggen läkt ovanför golvbräderna i foten. Denna läkt var en motsvarighet till vår nu brukliga golvpanel (fotbräda).

Var det någonstans att en golvplanka råkade bli för kort så att en öppning uppstod, varigenom en nyfiken orm sökte sig väg in på golvet, stoppade man dit en tuss moss. Men för det mesta fick det vara så, det var ju endast om sommaren sånt kunde hända och då var man ju ute i arbete dagen lång.

VÄGGTIMRETS FORM

Någon annan form på timret i väggarna än flata sidor har, så vitt jag vet, ej förekommit på lantmännens byggnader. Men väl har någon gång uppförts en byggnad där timrets yttersida fått utbuktad konisk form, så att timret blivit tunnare både i övre och nedre kanten, men denna typ har arkitekterna importerat från annat håll.

*Analys av den tidigare ritningen av August Holmberg. I texten skrev Holmberg: "Den tecknade figuren torde bättre än en långrandig beskrivning åskådliggöra hur knuthyggen såg ut här i Blekinge." Alldeles lätt att förstå ritningen är det dock inte. **A** visar en perspektivisk bild av knuten såsom Holmberg ritade den. Alldeles omöjligt att göra en knut av detta slag är det inte men det skulle ta lång tid. **B** visar en mer realistisk variant som är enklare att hugga men som fungerar på i stort sett samma sätt genom att det inte finns någon rak "väg" för vind och kyla in genom knuten. När man önskade "tätthygge" var det nog denna variant man använde. **C** visar en vanlig knuttyp i södra Småland, västra Blekinge och norra Skåne. Den har bindtröskel i mitten men den är öppen för drag i den del som är ovanför bindtröskeln eftersom det inte finns något tätthygge.*

KNUTAR. Bilden till vänster är från ett bostadshus i Blekinge och bilden till höger är från fähusdelen i en lada i Småland. Båda knutarna är av samma typ som **c** i föregående bild. Timret i bilden till vänster är delat i mitten med såg. I den högra bilden är väggtimret urtaget mitt i stocken. FOTO NORDISKA MUSEET.

KNUTHYGGEN

Kryssknut med en smalare hals i själva hygget användes såväl till boningshus som källarhus och den del av ladugården där kreaturen hade sin plats. Till ängslador ute i slåtterängarna nöjde man sig med enklare hyggen, fastän även på dessa knutar gick ett stycke utanför väggen. I dessa högg man bara ett hak på underkant och likaså på överkant, som grep om vartannat. Det kallades hakknut eller bålhygge.

De halvtumsdjupa hak i knuten på båda sidor där det ena träet grep in i det andra, kallades tätthygge, och den lilla snedskåra som satt i inre nackens flatsida (både onyttig och obehövlig för övrigt, emedan man aldrig kom åt att med säkerhet få någon mossa att stanna kvar där när som träet slogs ner) kallades ”mossfetta”.

Efter kryssknut fick vi den släta knuten (slätknut, stjärtknut), knut med laxstjärt och till sist zinkknut.

SKARVNING AV TIMMERTRÄ I VÄGG

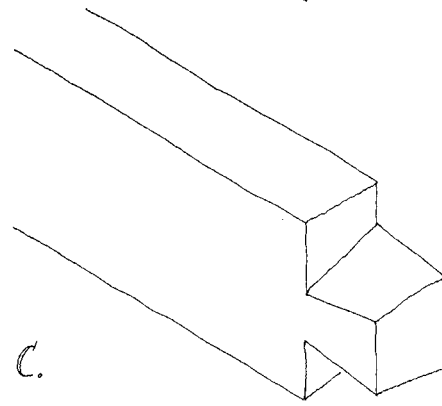
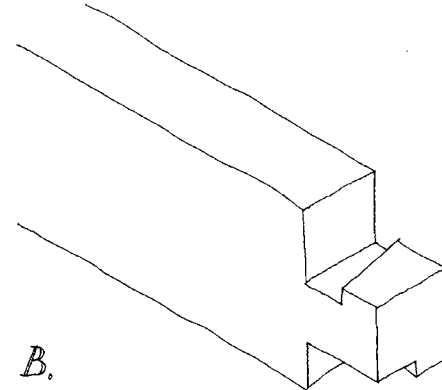
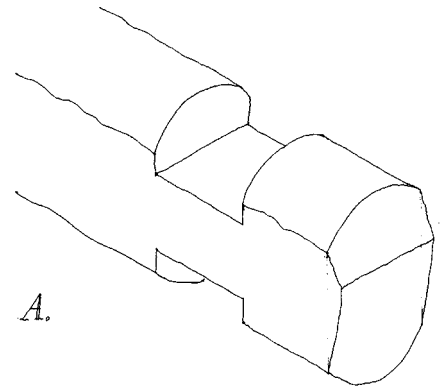
I Norrland, där timmerträden tagas så långa att de räcker från knut till knut, förekommer icke mycket skarvning. Annat blir det i Sydsverige, där vi i regel timrar med 6–7 alnar långa plankor. Och även på den tiden då vi timrade med skogshugget längre timmer behövde man skarva, emedan annars en massa ändrar av timret kastades bort till ingen nytta. Skarvningen av väggtimret tillgick på följande sätt, som är en urgammal metod vars ursprung jag ej känner.

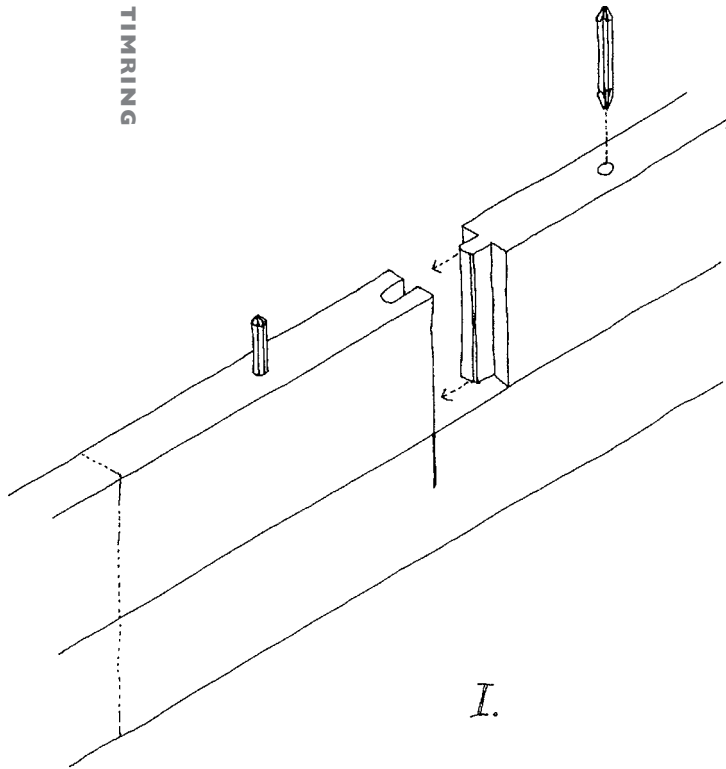
Alla lodmått, och således även skarvarna, ritades upp efter lostocken. Den bestod i äldre tid av en 1 tum tjock, 3 tum bred och 3 till 4 fot lång, mycket noga uppriktad bräda, försedd med en bly- eller järnkula (på 1880-talet byttes den ut mot lostockar med inlagda små ihåliga glasrör, fyllda

De övriga knuttyper
Holmberg skriver om:

A hakknut eller bålhygge som användes i de enklaste byggnaderna som ängslador och fårbodrar (här är timret ritat med två plana sidor, vankanter på över- och undersida och utan mejhuggning. **B** och **C** visar två slätknutar, den övre med så kallad knäppa vilken bör motsvara zinkknuten. Den undre knuten är laxad.

RITNING PETER SJÖMAR.

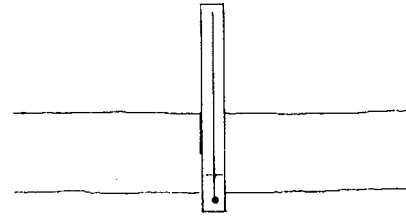

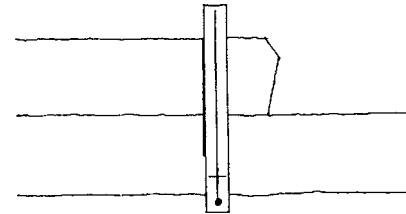
I.

Skarvning av timmer i vägg, ritad efter August Holmbergs beskrivning. **i.** Skarvtypen. **ii.** Lodrit för skarven ritas på undertimret. **iii.** Lodriten förs upp på ena timret. **iv.** Tapphålet borras och huggs ut. **v.** Lodriten förs upp på det andra timret. **vi.** Tappnen tillverkas. **vii.** De båda timren på plats och dubbade. **viii.** Skarven sedd uppifrån med dikthål i tapphålet för mossa och skråsidor på tapphålets bröstytor för att ytter- och innersida skall bli tät.

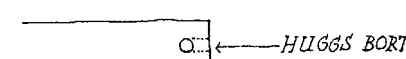
RITNING PETER SJÖMAR.

II.

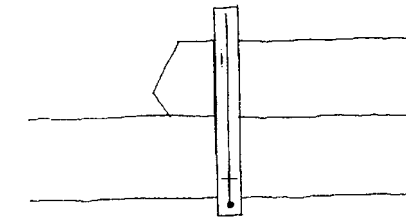

III.

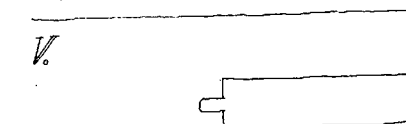

IV.

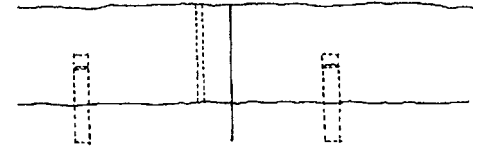
HUGGS BORT

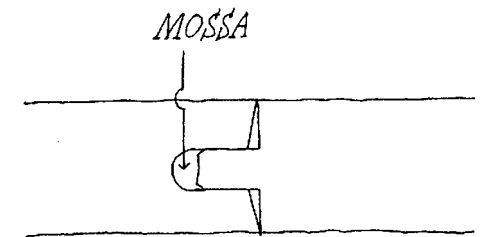
V.

VI.

VII.

VIII.

med 90-procentig sprit, med undantag av en liten lufttom blåsa). Det timmerträ som sist slogs ner på sina dubbar och mossades var vid sista märkningen upplodat samt avskuret efter lodlinjerna från båda sidor, så att det var något svagare i mitten. Där det 1 ½–2 tum från ändan borrats hål med navaren, så att den mittersta tredjedelen av tjockleken var borthuggen från borrhålet till timrets ända så att ett spår eller gaffel bildats. I det motsvarande timmerträet gjordes en tapp som noggrant passade in i denna gaffel, dock så att den var en halv tum kortare. Därigenom kunde man få plats med en smula mossa i gaffelns innersta ända.

Alla skarvar av timmerträ i vägg gjordes lika och görs så än i dag, likgiltigt sedan om byggnaden är avsedd till bo-stad, till källarhus eller fähus. Det förekommer kanske ännu att om någon torpare ökar på rumshöjden i stugan med ett eller två varv plankor att denne krånglar med att sätta ihop träna på annat sätt, vanligen då med snedhygge som i de äldsta kindstolparna. Men detta beror på att personen icke är i stånd att konstruera en verklig väggskarv. Detta förekommer ej hos någon som är van i yrket.

Dubbarna som sammanhöll väggplanken, blev alltid placerade tämligen nära skarven, vid båda sidor om densamma.

DÖRRTRÖSKEL

Där dörrarna skulle ha sin plats höggs en 2–3 tums fals ner i tvärfoten, avsedd för dörren att slå emot när den stängdes. Falsen höggs så lång som dörren var bred. Detta stycke av foten kallades tröskel. När vi sedan började göra särskilda karmar, i vilka dörrarna hängdes, överflyttades namnet tröskel på det undre tvärstycket i karmen.

VINGE OCH KLÄPP

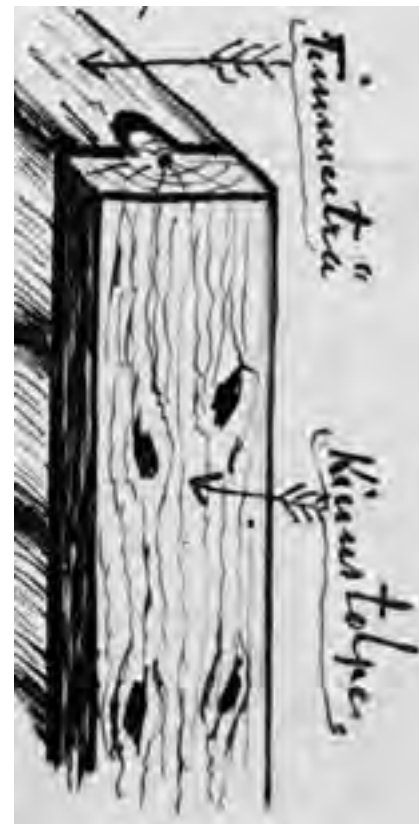
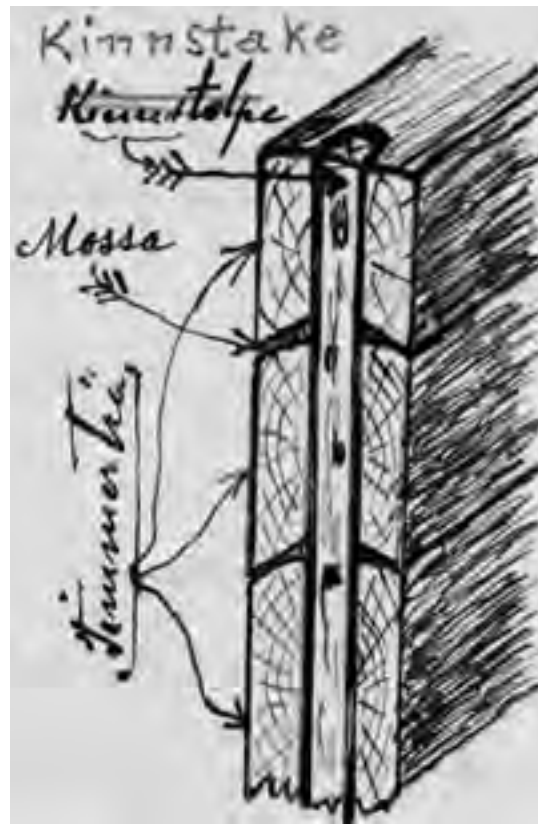
Om endast ett fönster fanns på väggen i rummet kallade man vardera delen av väggpartiet mellan knut och fönster, samt från fönster till tvärväggen mellan de olika rummen, för vinge. Men fanns det två eller flera fönster på väggen blev det ju små väggpartier mellan fönstren, och dessa kallades kläpp (ental), kläppa (flertal). Om en sådan kläpp var så kort som t.ex. 1 aln, kunde där icke vara plats till mer än två dubbar. För att sätta upp en sådan så att den ej blev skev, fordrades god insikt i timmeryrket.

Såvitt jag vet har aldrig förekommit på något slags byggnader här i Blekinge, att man timrat hela väggar och efteråt huggit upp hål för fönster och dörrar, utan när man timrat upp till fönsterhöjd mätte man ut fönstrets bredd och tog de följande timmerträen endast så långa som ”vingen” skulle bli. Man tog endast så mycket större öppning som vad ”kindstolpen” skulle bli, och detta var vanligen 2 tum, vid varje sida om fönstret naturligtvis.

I knuten låg alltid det sista träet med cirka halva sin bredd högre än det motsatta, och eftersom man alltid ritade upp knuthyggen efter lostock, måste även den andra ändan av träet ligga lika högt. Detta hjälpte man med en kort plankbit som lades tvärs på det underliggande. Denna plankbit kallades ”dräng”. Var den icke precis lika hög som ”överhygget” fick man lägga en lagom tjock spån ovanpå.

UNDERTRÄ OCH LYCKETRÄ

Det timmerträ som fanns närmast under fönstren kallades helt enkelt underträ, och de trän som gick helt över fönster och dörrhål hade överallt namn av lycketrä. Till lycketrä hade man i förväg valt ut och lagt undan så många som

åtgick runt om huset av de rakaste och bredaste som fanns i lagret. (Lycka = omfatta, fortsätta över.)

Höjden från golvet till fönstrets dagkant borde vara lika högt som skivan på ett bord, så att om man t.ex. ställde ett bord intill fönstret borde skivans övre sida och dagkanten av fönstret vara lika (30 tum). Numera tar man 77 cm (31 tum) i vanliga bostadsrum.

KINDSTOLPE OCH KINNSTAKE

I alla de ändrar av timmerträ som vette mot fönster och dörrhåll sattes alltid något slag av förstärkningsträ för att de icke skulle vrida sig skeva. Dessa ändförstärkningar har under min tid undergått flera förändringar vad formen beträffar, men alla ha haft till uppgift att tjäna samma ändamål. De första jag såg, och som troligtvis var allmänna före min tid, bestod av en stolpe eller planka av samma tjocklek som timret, av 5 eller 6 tums bredd, som på den mot timret vettande kanten fått en skarpt snedhuggen fördjupning, i vilken det från båda sidor lika snedhuggna timrets ändrar gick in i. Metoden var enkel och lätt att åstadkomma därför att allt arbetet med densamma kunde göras med yxa. Men den blev icke stark såvida icke förstärkningsstolpen, som kallades kindstolpe, bestod av ek, som dock sällan var fallet.

Så där 1850 kom på vissa mindre timrade husbyggnader ett annat slags kindstolpar av enklare form, som gjordes så att man med navare borrhade ett hål i timret cirka 2 tum från ändan, och sen med yxan högg ut ett spår, i vilket insattes en rund, skalad, rak och jämntjock granstake som kallades kinnstake. Men detta får endast betraktas såsom ett försök att komma ifrån de gamla opraktiska kindstolparna, tilldess man funnit på någon bättre och bastantare typ. De förekom

i rätt många ryggåsstugor och även i ”ovanbjälkshus” hos både bönder och torpare. Under tiden hade utexperimenterats fram ett nytt slags kindstolpar, bättre och ändamålsenligare än de nu omtalade, och som fortfor att vara i bruk så länge vi timrade hus på det gamla maneret, med liggande timmer. Dessa såg ut som figuren visar.

Alla kindstolpar, alias kinnstakar, var med en 2 tum lång tapp nersatta i fotträdet om det fanns vid dörrhål, och i underträet vid fönster. Övre ändan hade likaså en tapp som gick upp cirka tre tum i lycketräet.

SJUNKNING

Den nu omtalade tappen på kindstolparna var så lång att den tog sin början 1 ½ tum under lyckträets understa kant. Avsikten härmed var att när väggtimret torkade ihop skulle intet hindra timret att samfällt sjunka ihop. Därför slogs ej heller varken dubbar eller spik igenom kindstolpen och in i ändarna på timret. Så länge man timrade ryggåsstugor bidrog den betydliga tyngd som lastades på taket av jordtorvor, till att trycka ihop timret och befordra hopsjunkningen. När vi sedan började bygga både större och mindre hus med bjälklag över rummen brukades ofta att bära upp flera stycken stenar och placera dessa tätt vid väggarna oppe på loftgolvet för att fortare få timret att sjunka ihop. Stenarna togs så stora som man orkade släpa upp, det var regel att man ville visa sina bästa kraftprov när det gällde att bära upp sjunkstenar.

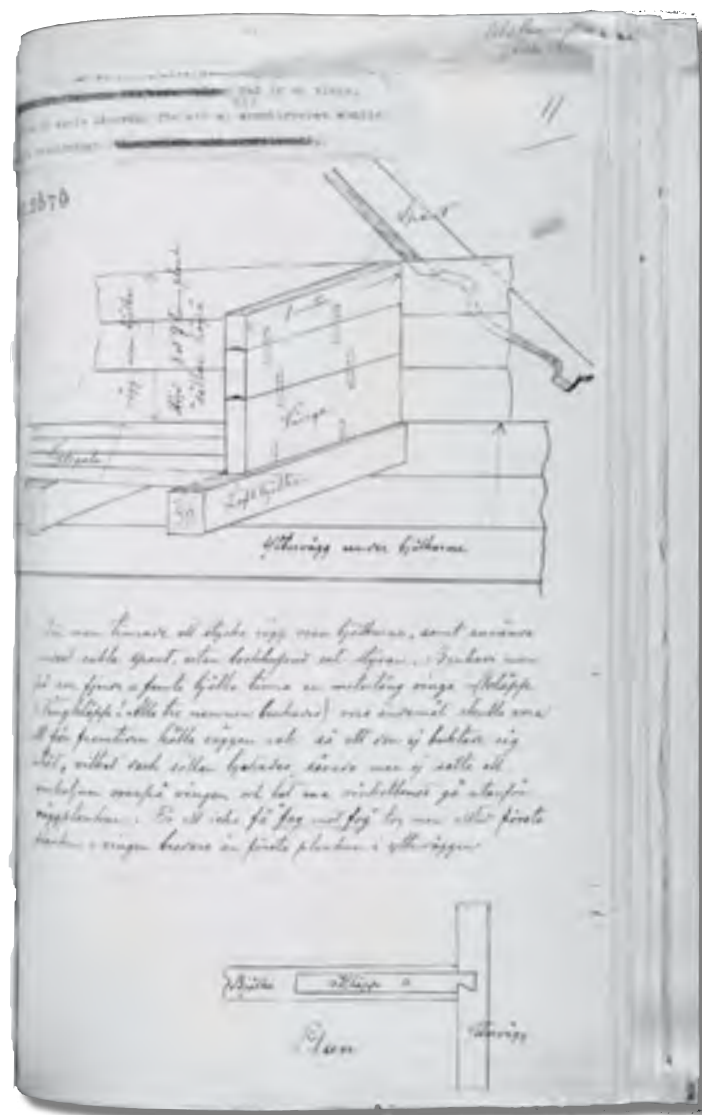
BJÄLKAR

När bjälkarna skulle läggas in ställdes en kort bastant steg mot vardera yttersidan med nedre ändan på ströet som låg

på första bjälklaget. En man tog nu ena änden av bjälken på axeln och gick upp för stegen, samt lade ändan av bjälken på väggen. Under uppgången sköt de andra på bjälkens andra ända, så att den följde med. Nu halades bjälken upp en 3 eller 4 fot, varpå den först uppkomne mannen tog ett säkert grepp om väggen med ena handen och slog andra armen om bjälken för att varsamt hala denna åt sig samtidigt som mannen i andra ändan gick uppför den andra stegen med sin ända av bjälken. Så snart denna kommit upp i jämnhöjd med väggen skulle den förste skjuta bjälken tillbaka, så att även den sist uppkomna bjälkändan kunde vila på väggen. Först nu kunde denna flyttas till sin plats samt märkas upp och läggas ner.

I äldre tid lämnades en nacke av bjälken utanför väggen på vilken spanten skulle vila, direkt om det så önskades, men i allmänhet lades först ett vabord av 4 tums tjocklek och 8 till 12 tums bredd på bjälknackarna. Vabordet förbands med grova naglar med bjälknackarna. Ovanpå detta vabord sattes så foten av spanten, som i sin tur fasthölls av en snett borrarad inslagen tränagel.

Dessa nackar försågs ofta med faser, snedhörnor eller ibland med i ändarna inborrade hål satta på sådant sätt att de bildade någon enkel figur. Utsmyckningen av nackarna berodde helt och hållet på hur kunskapsrik och fantasifull byggers var och likaså hur vittberest han var, så att han sett "nåt i dän stora verlden". Några färdiga schabloner eller teckningar till sådant hörde jag aldrig omtalas, och tror icke att sådant fanns att tillgå, åtminstone för en byggers på landet. Tyvärr är alla sådana bjälkornament försvunna för längesen.

August Holmbergs skiss av vinge – vingkläpp över loftsbjälkarna. NORDISKA MUSEET.

VINGKLÄPP

När man timrade ett stycke vägg ovan bjälkarna, samt använde endast enkla spant utan bockhuvud och styvare, brukade man på var fjärde eller femte bjälke timra en meterlång vinge (kläpp, vingkläpp). Dess ändamål skulle vara att för framtiden hålla väggen rak så att den ej buktade sig utåt, vilket dock sällan lyckades, såvida man ej satte ett vinkeljärn ovanpå vingen och lät ena vinkelbenet gå utanför väggplankan. För att icke få ”fog mot fog” tog man alltid första plankan i vingen bredare än första plankan i ytterväggen.

ARBETSMOMENTEN VID TIMRING

Från och med det första bottenträet till och med det översta, i vilket bjälkarna lades ner, behandlades alla på likartat sätt. I gamla tiden, då ingen egentlig brådska rådde och daglönen var så gott som ingen, hjälptes alltid två man åt gemensamt med varje trä, vilket även var nästan nödvändigt då ett bilat timmerträ av 8–10 alnars längd, 4 tums tjocklek och stundom 14–16 tums bredd i storändan varit bra tungt för en man att hantera. Men i vår jäktande tid, sedan vi börjat timra med sågad plank och avlöningen pressats i höjden över det rimliga gräns, fordras det att varje man sköter ensam sitt trä.

REVHUGGNING

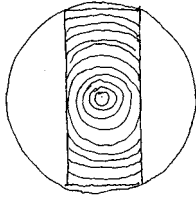
Såsom jag förut omtalat, revhöggs eller färdigbilades timret nere på marken, innan det timrades in i väggarna. Någon efterbilning sedan timret kommit i vägg har icke förekommit här nere under min tid, och troligen icke förut heller av våra timmermän. Däremot förekom när Karlshamn–Vislanda järnvägens byggnader uppfördes, 1873 och 1874, att en

del norrländska timmermän hade sysselsättning vid dessa, och de nyttjade den metoden att bila timret sedan det kommit i vägg, men denna metod var ej inhemska här nere.

På byggnadsplatsen använde man bockar vid arbetet med timret. Bocken bestod av en 6–7 fot lång grov stock, som för det mesta var flathuggen endast på övre sidan. Cirka en halv aln från vardera ända var inborrade två stycken grova, snett ställda ben, så att bocken skulle stå stadigt. Härpå upplades nu det i skogen förarbetade, eller som det kallades skohuggna timret. Var endera sidan av varje timmer rakt, samt ej skevt eller vint, fick denna sidan förbli sådan, varemot den andra ritades av med ett rev så att det fick sin bestämda grovlek, vanligen 4 tum. Revet bestod av en 5 tums bred bräda, 8–9 tum lång, försedd med ett hak som skulle följa den raka sidan av timret. Så långt från haket som man ville ha timret tjockt, slogs en grov spik som filades skarpt spetsig. När man nu tog med vänstra handen om revet vid haket och med den högra vid spiken, samt gick baklänges och drog revet långs åt kanten på timret, så rev spiken en rand som gott syntes. Vad som blev kvar av träet utanför denna rits skulle huggas bort med bilan. Man kallade den uppkomna ritsen för revmärke, och den lilla huggning som nu behövdes kallades revhuggning.

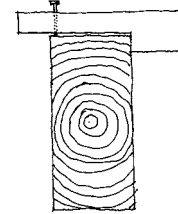
Detta nu beskrivna arbete förekom ända till man började att vid sågverken helt försåga både plank och grövre timmer. Det förekom nog även i äldre tid att en och annan, för att spara på skogen, lät stocksågare klyva timmerstockarna med handsåg mitt itu. Man hade då den ena sidan färdig med detsamma, men den yttre barksidan måste revhuggas likväl.

A

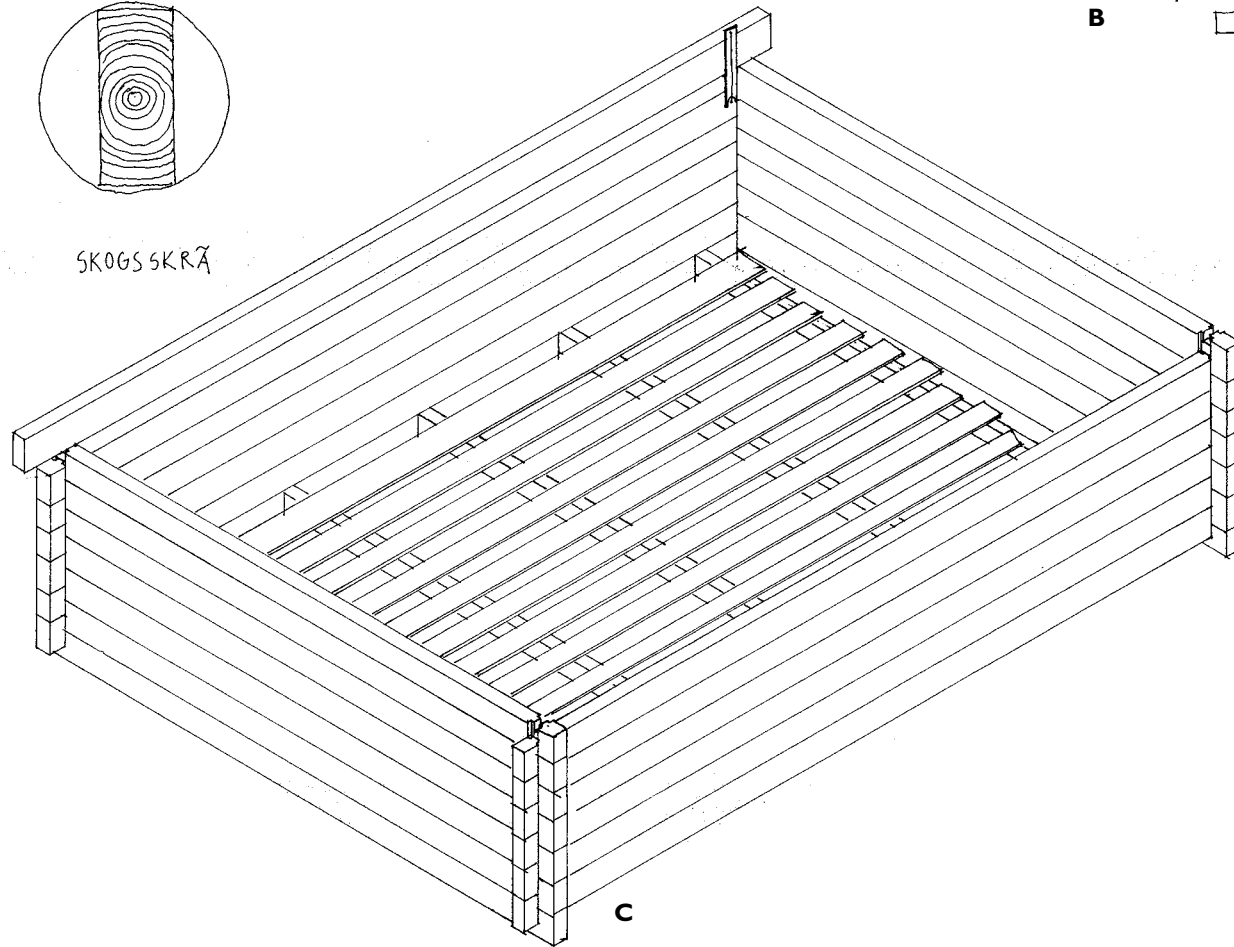

SKOGSSKRÅ

B

REVSKRÅ

C

Arbetsmoment vid timring, skisser efter August Holmbergs beskrivning. **A** Skogshuggning. **B** Revhuggning. **C** Ritning av lodritser för knutar. När man timrade en vinge vid sidan av en öppning och alltså endast låg med en ända över en knut var man tvungen att lägga en "dvärg" under den andra ändan för att den skulle komma upp i rätt höjd. August Holmberg skriver inte mycket om hur knutar högs. Detta ansåg han uppenbarligen inte värt att uppehålla sig vid så när som på följande

kommentar: "Var timret så långt att det räckte från knuten till mellanväggen, lodades huggens ritser upp i båda ändar. Var det kortare, lodades endast knuten upp samt skarven i andra ändan, där nästa trä skulle möta. Utanför knuten lodades även upp så att träet kunde sågas av där, ty var ändan långt utanför sprack den i 9 fall av 10 och gick sönder när timret slogs ner sista gång [...]. Själva knuthygget aumejades på samma gång både på sidan och i ändan."

FÖRSTA TIMMERVARVET OVAN FOTTIMRET

För att förhindra vatten att sugas in högg man så kallat vattenfall på övre utkanten av foten, ½ tum djupt på yttersidan samt med sned lutning cirka 2 tum inåt. Följaktligen måste första väggtimret bli snett efter på yttre underkant och huggas bort motsvarande parti på insidans underkant, i annat fall kunde träet ej stå lodrätt upp med yttersidan.

Sedan borrade man hål i foten till det antal dubbar man behövde (60 till 70 cm mellan varje), varpå dessa slogs ner, timret lyftes upp och sattes ovanpå dubbarna. Man hade naturligtvis, med anvisning av de på en och samma gång uppritade lodritsarna, både på fot och timmerträ borrat hål till dubbarna i förväg. Med timmermansklubba slog man ner timret tills det endast blev en öppning kvar på cirka 2–3 tum. Nu undersöktes med lodstocken om träet stod med yttersidan lodrätt, i annat fall fick man med timmerkilen lyfta träet samt sätta lös vid dubbarna för att med dessas tillhjälp bringa träet i lodrätt ställning.

ATT TOLKA UPP EN DUBB

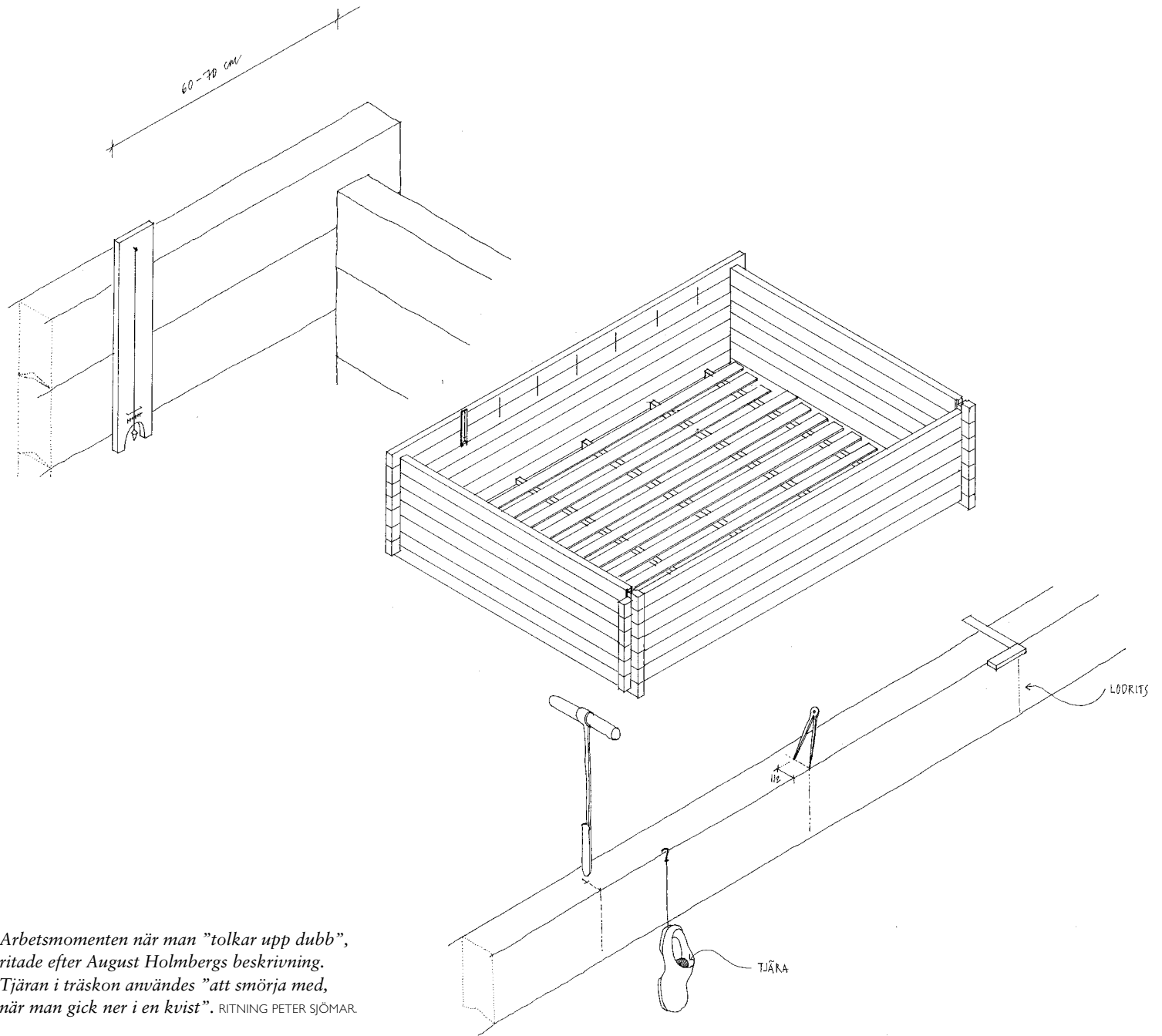
Som sagt så snart foten knäppts och vattenfallet huggits på dennas övre ytterkant sattes timmerträet ovanpå ute i själva ytterkanten. Ett par små spånor stacks in på vattenfallet så att träets yttersida kunde stå i det närmaste lodrätt. Därpå tog man loaln med vänster hand och höll denna stadigt rätt, medan man med blyertspennan i högra handen drog upp lodlinjen både på fot och timmer, på yttersidan naturligtvis. I äldre tid drog man linjen antingen med en spetsfilad spik eller med den ena av järncirkelns spetsar (en blyerts kostade pengar och såna var det ont om). När alla linjerna till dubbhålen dragits upp vräktes träet in på ströet samt

vändes uppåt med sin underkant, därpå tog man en vinkel och drog en rits tvärt mot varje högrits, både på foten och timrets uppåtvända kant. Därpå ställde man cirkeln så att det ena benet sattes precis jämt med såväl fotens som träets yttersida och det andra benets spets mitt i timret, varvid man tryckte ner spetsen något så att punkten väl kunde synas. Naturligtvis blev samma punkt, med samma avstånd från yttersidan, avsatt på fotträdet, och punkten sattes precis i den nyss uppdragna vinkelritsen. Träffade något ritshål en större kvist, i vilken navaren kunde ha svårt att arbeta sig ner, mätte man med tumstocken ut ett annat mått, något vid sidan om det första, som nu fick gälla som ursprungligt mått. Detta förfaringssätt kallades att tolka upp en dubb.

DUBBNING

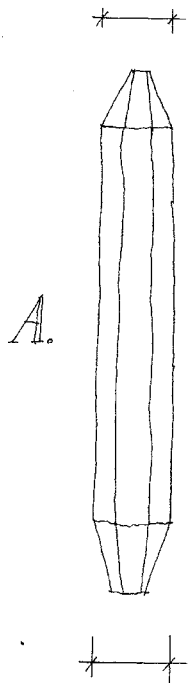
Sedan den förut omtalade uppmärkningen försiggått, tog man itu med att borra hål till dubbarna. Borren, eller navarna, var i äldre tid alltid hemsmidda och bestod till en början av så kallade oxnavare. I hårt trä, såsom fotträden av ek, var de nästan omöjliga att borra ner. För att underlätta arbetet hade man en träsko full med trätjära som med ett snöre fastbundet i en järnkrok hängdes på väggen inom räckhåll. Häri doppades spetsen av navaren som då fick något lättare att arbeta sig ner. När man vridit omkring 3 eller 4 slag var oxet fullt av spån så att navaren måste tagas upp. För att slippa spånen slogs den ett par slag mot kanten av timret. Så doppades den på nytt igen och borrhålet fortsatte tills man kommit sådär 5 tum djupt. Dubbarna togs 8 tum långa. De klövs först med yxa, på vars hammare man slog med en klubba, till den ungefärliga grovleken samt höggs sedan för hand. Först 4-kantiga, därpå fashöggs alla fyra

TIMRING

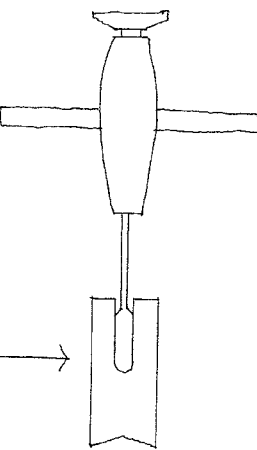
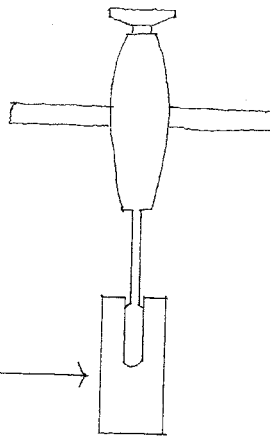
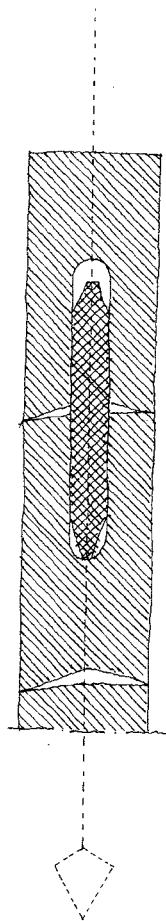

Arbetsmomenten när man "tolkar upp dubb",
ritade efter August Holmbergs beskrivning.
Tjäran i träskon användes "att smörja med,
när man gick ner i en kvist". RITNING PETER SJÖMAR.

NÅGOT SMALARE
I ÖVRE DELEN

B.

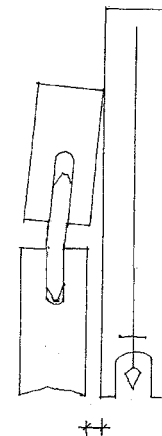

C.

D.

E.

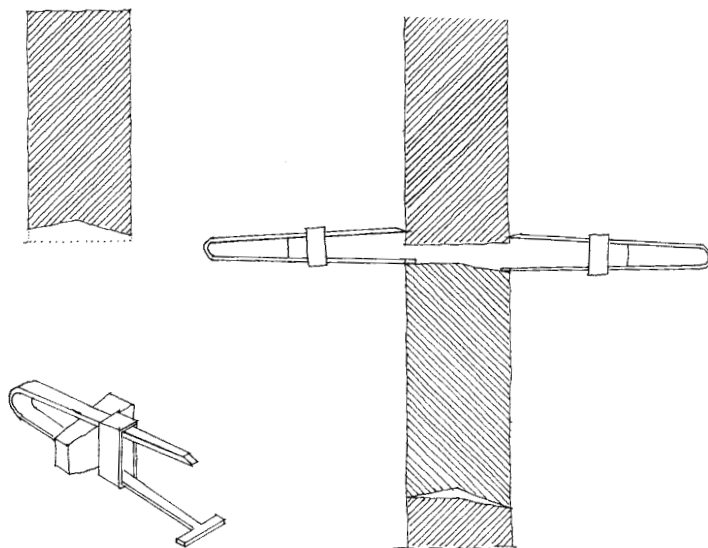
TIMRING

LÖDALN

DUBB OCH DUBBNING. Ritade efter August Holmbergs beskrivning. **A.** Dubb. **B.** För att dubben skulle verka riktigt skulle den sitta i lod. **C.** Dubbhålet borrades med skednavare, först i undertimret sedan i övertimret. **D.** Med den vingliga navaren var det lätt att något av hålen kom snett (eller att de två hålen inte bildade en rak linje). **E.** I så fall vred dubben timret ur väggens lodlinje. När detta inträffat måste dubben lusas. RITNING PETER SJÖMAR.

kanterna samt snedhöggs mycket svagt i båda ändar, så att ändarna fick en svagt konisk form. En riktig dubb skulle vara rak och jämnfyllig så att hela dubben drog, samt nästan omärkligt större i den nedre ändan. Detta för att den skulle bli sittande kvar då man efter mejningen tog upp träet från de i foten eller undre träet nerslagna dubbarna.

När hålen borrats i fot och trä, slogs de färdighuggna dubbarna ner i foten och träet lyftes upp och sattes på dubbarna, varefter man med timmerklubban slog ner träet tills öppningen mellan fot och trä utgjorde cirka 2 tum, så lika

MEJNING. Ritverktyget, mejan, kunde se ut på olika sätt. En vanlig typ i södra delen av landet hade ena skänkeln formad som ett T. Denna del kallades för följare. Den andra skänkeln, ritaren, hade skäregg för att kunna dra upp en rit. RITNING PETER SJÖMAR.

stor som möjligt över allt. Var knutens nackhygge i tvärfoten högre än två tum fick man naturligtvis inte gå längre ner än tills träet stötte mot nacken, men man tog i förväg undan ungefär så mycket i överträet att man i regel kunde få ner detta till cirka 2 tum. Ty ju djupare överträet kom ner innan det mejades, ju bättre såg man lutningen och ifall man behövde lusa. Dessutom slog alltid mejan in säkrare ju mindre uppspända dess käkar var.

(Knuthygget i den underliggande foten var gjort i ordning innan träet lodades upp, i annat fall hade man ej kunnat loda upp överhygget i detta samtidigt med dubbarna. Därigenom kunde man även göra knuthygget i överträet färdigt, sånär som på det lilla som togs bort av mejan och som gjorde att såväl knuthygget som den mejade timmerkanten efter borthuggningen överallt slöt nästan vattentätt till det undre träet.)

Men nu kunde hända att borrhålen blivit sneda, antingen i foten eller träet, kanske om det var illa till i båda två, så att när övre träet slagits ner, det lutade antingen inåt eller utåt. Detta fick avhjälpas med löss, men detta gjorde man först när träet slogs ner för sista gång. För att likväl få träet att stå lodrätt medan man mejade, begagnade man sig av en hjälpreda som kallades länsman och bestod av följande: En plankstump eller bjälkända, 4–5 fot lång, sågades jämn i ena ändan. Något från denna ända slogs timmerhakens ena ända fast in, så att hakens andra ända blev så långt utanför bjälkändan som något mera än timmerträets tjocklek. Nu lades apparaten tvärtom timmerträet, så att hakens krok grep om den ena sidan och den plansågade stockändan stötte stumt mot timret på andra sidan. Därpå tryckte man med kraft ner bortersta ändan av länsman så att timret rätade sig.

Ville länsmans egen tyngd ej förslå att hålla timret rätt och stadigt, fick man på bortre ändan lägga på tillräcklig tyngd. Lutade timret inåt vändes länsman utåt, i annat fall inåt.

MEJNING

När man nu med loaln undersökt om trädet stod rätt, ställde man mejan (i södra Sverige kallas denna meja eller timmermeja, i övre Sverige och Norrland kallas den drag eller timmerdrag, men tjänar överallt samma ändamål och begagnas på samma sätt). Man ställde kilen eller drog åt skruven, beroende på hur mejan var konstruerad, tog mejan i höger hand och lät den undre plana käken av mejan noggrant följa bottenträet samt drog sakta och stadigt mejan långsamt det på dubbarna ställda timmerträet, varvid mejans övre spetsfilade käke rev en liten rand i träet.

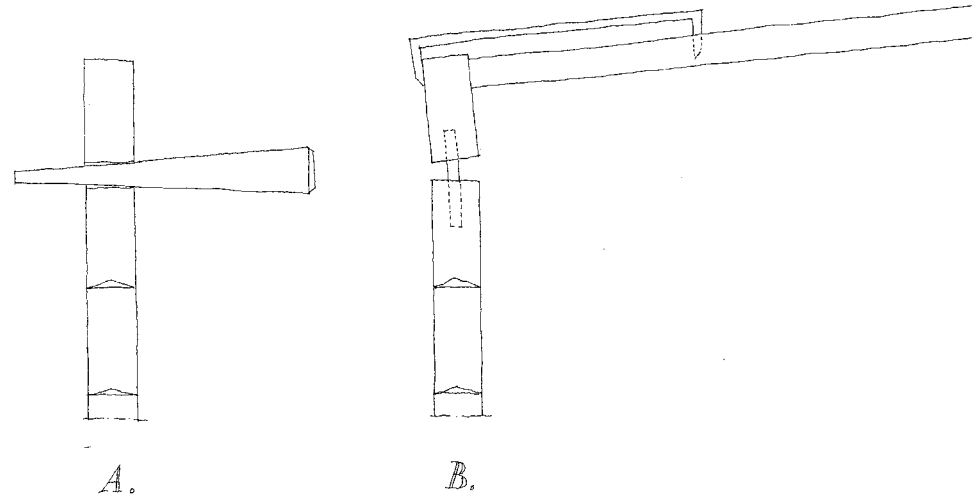
Under detta arbete gick man baklänges och drog mejan efter, både invändigt och utvändigt. Själva knuthygget avmejadades på samma gång, både på sidan och i ändan. Det nu beskrivna arbetet kallades kort och gott: meja ner träet.

ATT HUGGA FÖR HÄNGE

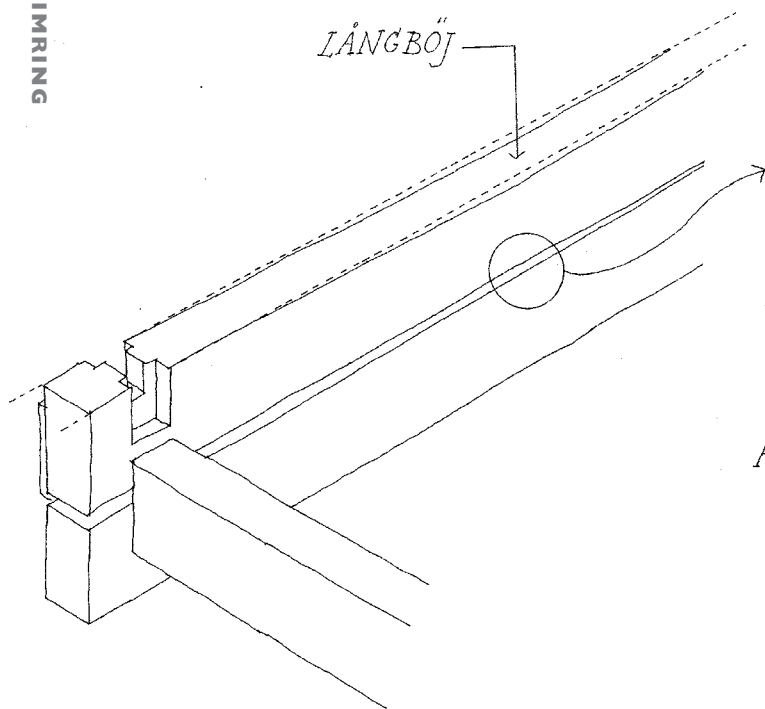
På timret kallades den undre skarpt inhuggna kanten för mejkant och den övre, med yxa och efteråt med oxhyvel avrundade kanten för timmerrygg. Var träna krokiga så att det övre exempelvis låg ett halvt tum utanför det undre kallades det som var utanför för hänge. Detta måste huggas bort (snett förstås, emedan där annars blivit en gapande öppning när träet slogs ner för gott). Man sade att ”hugga för hänge” vilket måste göras före man mejade träet.

TIMRET LYFTS AV DUBBEN

Nu gällde att lyfta upp timret från dubbarna, så att man kunde lägga kull det på flatsidan medan det höggs. Hårtill använde man timmerkilen, en 24–30 tum lång, 3–4 tum bred och lika tjock träkloss av något hårt träslag som var huggen spetsig i ena ändan. Denna sattes in i öppningen mellan träna, varpå man slog med yxa eller klubban i kilens tjocka ända så att den pressades in varvid träet lyftes upp och blev fritt. Var det nu så att någon dubb råkat fastna för hårt i övre träet, följde den med och blev sittande där, vilket sågs med ogillande både av byggers och arbetaren själv. Man sade: ”Nu fick jag fisk”, när sådant hände.

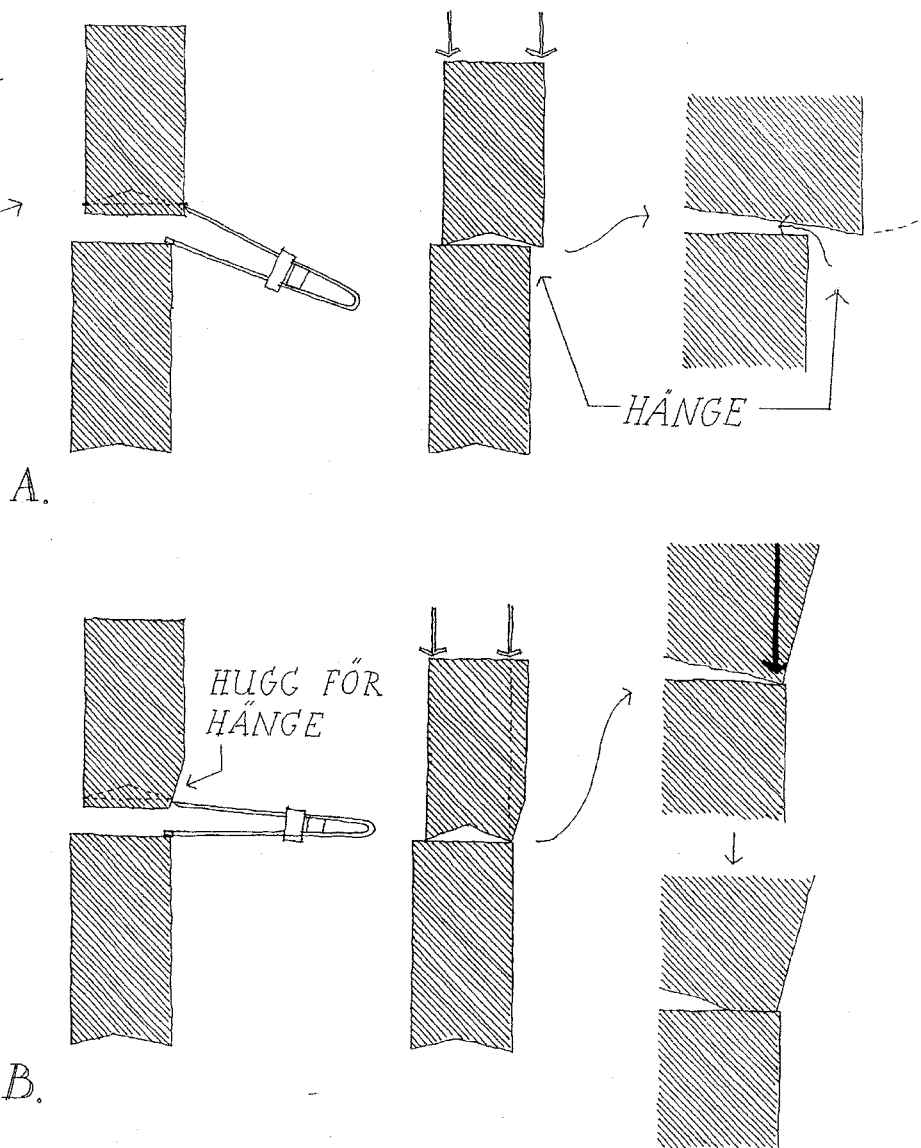

Att lyfta av timret och använda länsman, skisser ritade efter August Holmbergs beskrivning. **A** Timmerkil som användes för att lyfta timret av dubbarna. **B** Länsman som användes för att vrida timret. RITNING PETER SJÖMAR.

Analys av August Holmbergs uppgift om att "hugga för hänge". När det är långböj på timret och denna ligger i väggens sidled kom övertimret att skjuta utanför undertimret (A). Om man mejade (drog) stocken i detta läge kom såten (skarven) mellan väggtimren att vara öppen. När den övre kanten trycktes ned så att den pressade mot undertimret kom väggtyngden att verka innanför den skarpa mejkanten vilket kunde leda till att väggstocken vred sig eller spräcktes. Därför högg man in övertimret så att det passade stocken under (B). Nu kunde det nya väggtimret mejas. Efter mejhuggningen kom väggtyngden att verka på båda spetsarna så att de båda stockarna formas helt exakt efter varandra. Genom tyngden och träets deformation blev skarven tät.

RITNING PETER SJÖMAR.

MER OM DUBBAR

Angående dubbarna måste jag göra en liten erinran. Vad här ovan sades om klyvning och huggning av dubbar äger tillämpning endast i Blekinges strandbygd, och mellanbygden, där eken i alla tider växt i ymnighet. I skogsbygden, där eken förekommer mera sparsamt, använde man både raka enstörar och i synnerhet grova grangrenar till dubbar, när ekträ ej fanns mycket nog. Men man tog aldrig störrarna precis sådana de vuxit. Förutom det omöjliga att skaffa en sådan mängd precis både raka och lika stora, skulle de i alla fall vara kantiga för att kunna bita sig riktigt fast. Dessutom kom ett annat aber. En rund grandubb sådan den vuxit, oavsett om han var absolut rak, var så glatt att träet ej kunde pressas ner på den. Det kunde någon gång hända med färskt ekträ att dubben var så glatt att träet gav liksom en liten knyck och hoppade opp igen, och mera ju häftigare slagen var. Man sade då att dubben spottade.

Detta gav ibland dåliga kamrater anledning att göra någon ett jäkla spratt. Föresatte sig någon att låta någon av kamraterna bli ”utspottad” passade han på, när denna senare av någon orsak var frånvarande, att med en smula såpa bestryka dubbarna där det nyss mejhuggna träet skulle slås ner. Såpan torkades omsorgsfullt bort, så att ögat kunde ingenting upptäcka. Den sågs ej, men var där ändå! När nu den förste kom igen, ovetande om argan list, och skulle slå ner sitt trä, fanns ingen möjlighet att få ner detsamma. Enda utvägen var att ta upp de dubbar som det gick att lossa, de övriga fick huggas av, och borra nya hål samt sätta nya dubbar överallt. Det blev ändå svårt, ty borrhålen i timret hade absorberat någon smul av såpan och vägrade envist att ta fäste trots nya dubbar.

En person, Läsare Håken, blev utsatt för sådant spratt två gånger när Hokadahls drängstuga byggdes. Han förklarade efteråt: ”Jag har aldrig varit ute förr, för ett sånt jämmerligt elände, träet höppade så ja trodde dä skolla furit utanför väggen.”

MEJHUGGNING

Efter att träet på nu omtalat sätt lyfts fritt från dubbarna, vidtog mejhuggningen. Man högg in i mitten av träets kant, så djupt som möjligt, med bakfjäten av huggyxan längs hela träet. Därpå högg man snett in i timmerträets kant, följande ytterst noggrant den lilla obetydliga skåra som mejans skarpa spets ritat på sidan på timret när man mejade. Yxan fick man hålla snett, ungefär 30 grader, under huggningen. Själva timret fick härigenom en nästan knivskarp kant på båda sidor. Man gick naturligtvis baklänges, fastän man vid huggning i kvistar eller vresiga ställen alltid fick vända sig om och hugga från båda håll, i annat fall hade ett stort stycke splittrats ut. Mången gång kunde man få hugga sådana ställen med stämjärnet för att kunna behålla den tunna kanten hel. Det fordrade god övning att mejhugga väl. Den nuvarande generationen är absolut odugliga i mejhuggning, hur goda träarbetare de för övrigt är. Under de sista tio åren har då och då förekommit att det så kallade störtrummet ovan bjälklaget timrats med 4 stycken 9 tums plank som dubbats och mejats ner, men detta arbete har de yngre ej kunnat göra. Mejans är ett redskap som snart försvunnit. Många av mina yngre arbetare känner ej ens till namnet, och har ej den blekaste aning om vartill redskapet användes.

MOSSNING

När nu träet mejhuggits, knuthygget gjorts färdigt, samt skarv och överända utanför knuten sågats bort, skulle träet slås ner. Man lyfte upp det på dubbarna. Träffade ej borrhålen dubbarna direkt, drog man träet fram och åter ett par gånger till man kände att hål och dubbar funnit vartannat. Med vänstra handen höll man träet och tog med den högra fatt i yxan eller klubban, som man förut lagt så att de var inom räckhåll. Med ”slaträet” (ett uttryck som gällde såväl yxa som klubba) i höger hand slog man nu några vackra slag, så att träet sjönk ner en smula på dubbarna. Träet fattade, sade man. Nu tog man fatt i klubban med båda händer och gav slag på träet så att det ekade i bygget, var träet långt med många dubbar tålde det slag av glatta livet innan det kom ner. När det kommit så långt att en öppning återstod på cirka en tum tog man i vänstra handen så mycken mossa som fingrarna kunde gripa om. Gick fram till den ändan av träet som var längst till vänster och började att antingen med fingrarna eller med mosskniven pressa in mossa emellan träna, allt under det man gick baklänges, tills man kom till ändan på träet. Man stoppade ej in så mycket att det blev vad man kallar kompakt, ty då kunde träet stanna på mossan och ej sjunka ner. Det borde bli absolut tätt! ”Trä i trä”, sade man. Det var lagom att fylla halva öppningen. Man fick vara noga med att inte mossan kom in klumpvis utan jämt fördelat överallt. Därpå slog man ner träet med klubban ner i botten, och så var detta träet färdigt.

VATTENFALL

Hur man beredde överkanten till mottagning av nästföljande trä: På det nerslagna träets yttre sida, slog man med kritsnöre, eller drog man efter rätstock en linje, en halv tum djupt ner. Från denna linje och till mitten av träets kant, högg man en sned fas som efteråt gjordes slätare och rakare med oxhyvel. Inre kanten endast hyvlades som den var sågad, eljest höggs den rak, utan snedd. Yttre snedden bildade så kallat vattenfall, och var avsett att förhindra att vatten (regn eller takdropp) pressades av blåsten in till väggens innersida.

LUSNING OCH DESS BETYDELSE

Ifall man behövde lusa hade man i förväg givit akt på vilka dubbar som behövde lusas samt även om det skulle vara topplös eller bottenlös och detta måste man ha i minnet. Om t.ex. träet lutade utåt behövde man topplös, lutade det däremot inåt skulle det vara bottenlös, likgiltigt sedan vilken av husets väggar eller gavlar man arbetade på. Man befann sig alltid innanför.

Lusning är ett påhitt av något ljushuvud, som vid timring är av ovärderlig nytta, utan vars kännedom och bruk det för alla och envar var omöjligt att uppföra en byggnad med raka linjer och räta väggar. Vi har ett ordspråk som säger: ”Den timmerkar som icke kan lusa, kan heller icke timra”, och detta är sant. Ingen timmerman av kvinna född har ännu kunnat berömma sig av att aldrig behövt hjälpa sig fram med lusning, alltid vid något tillfälle. Mången skrythök som sökt arbete, och på tillfrågan om han förstår konsten att lusa övermodigt svarat: ”Sånt bryr jag mig inte om”, har i arbetet visat sig behöva löss nästan till varje trä.

Vi hade en timmerkarl, kallad Trane-Nisse, emedan han var boende i Tranemåla. Han var en god timmerman, men en dålig träarbetare för övrigt. Denne brukade under sina raster hugga båda västfickorna fulla av löss, som han sen hade till hands under arbetets gång. Han fick därigenom namnet ”Lusakong”, ett namn som annars endast tilldelades den som hade ovanligt många husdjur i håret.

TOPPLUS

Först gör vi reva för topplössen. De dubbar som behövde topplöss höggs av i övre ändan på yttersidan, mer eller mindre, allt efter som lössen behövde bli tjocka eller tunna, vilket berodde på träets mer eller mindre lutning. Om t.ex. träet lutade utåt $\frac{1}{2}$ tum, högg man med yxa eller stämjärn bort gott $\frac{5}{8}$ tum i toppen av dubben, samt gjorde denna på så sätt spetsig inåt i själva toppen och lät snedden gå till intet $2\frac{1}{2}$ eller 3 tum ner. Den återstående nedre delen av dubben fick förbli sådan den formats från början. Lusen gjordes alltid av hårt ekträ, eller om sådant ej fanns, av hårdaste bästa kärnfur, cirka 4 tum lång. Den spetsades något i övre ändan en tum ner, där skulle den ha sin största tjocklek, som i detta fall borde vara $\frac{3}{4}$ tum. En kvart eller $\frac{3}{8}$ tjockare lus än vad träet skulle klämmas in var vanligen tillräckligt. Nedre ändan av lusen tunnades av så att den ej var $\frac{1}{8}$ tjock neri ändan.

När nu träet sattes på dubbarna passade man på att sätta dit lusen direkt intill dubben, sålunda att lusens tjockaste parti befann sig cirka 2 tum högre än dubbens övre ända. Borrhålet var ju ovanför så att det var gott om plats för den. När nu träet pressades ner kröp naturligtvis lusen med ner, dock ej i fullkomligt samma tempo som träet sjönk. Med

andra ord den blev efter beroende på friktionen mot dubb och borrhållets tröga innersida. Hade den följt med lika fort som träet sjönk hade den kommit för långt ner. Den borde med sitt tjockaste parti vara något under själva ändan av dubben då träet var nere, då hade den bäst verkan, annars kunde dess effektivitet ej göra den beräknade nyttan.

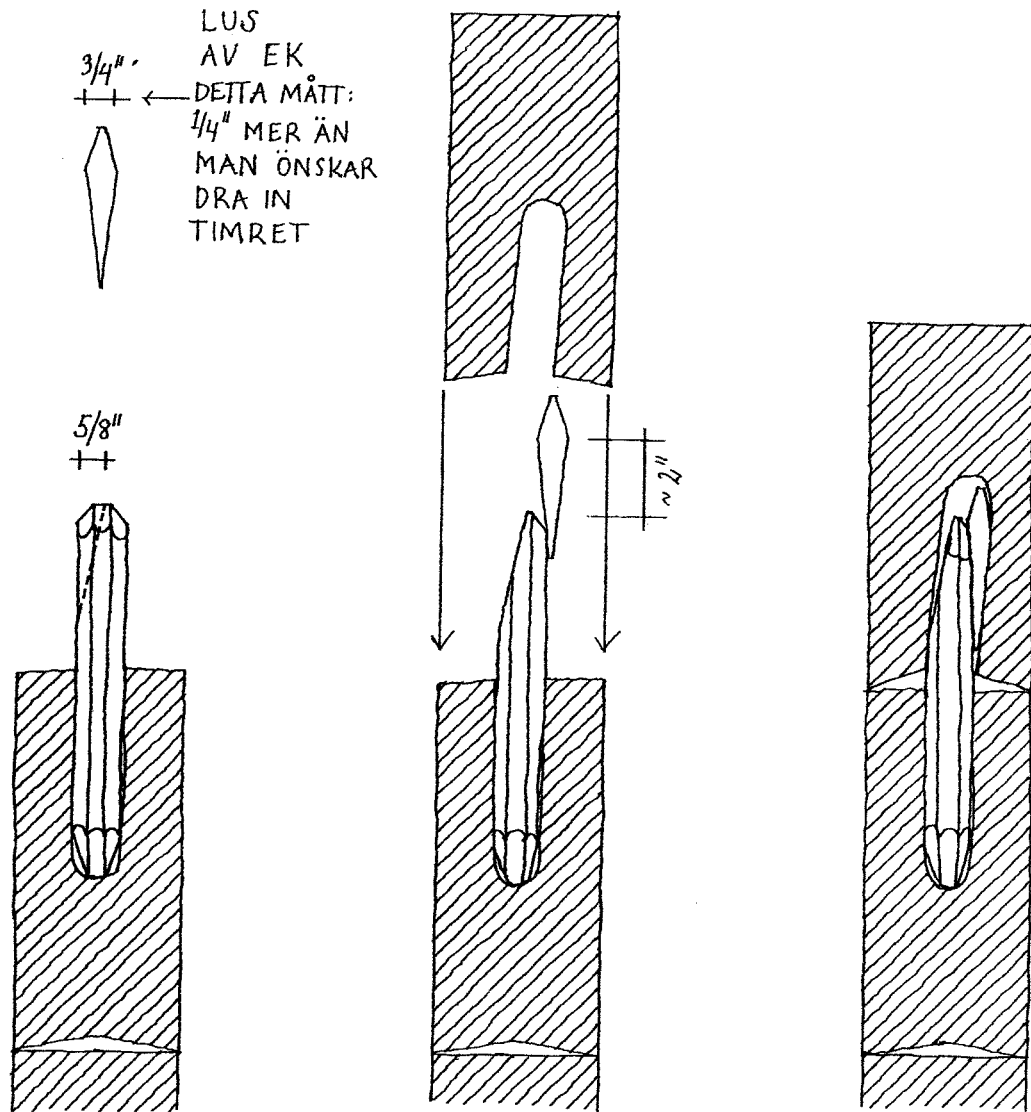
I de flesta fall kunde de här angivna måtten anses pålitliga, men var det t.ex. kvist i borrhålet var träet hårdare och då följde lusen med ner fortare, varför man fick sätta den något högre från början. Att uppställa en vid alla förekommande fall fullt pålitlig regel var omöjligt, endast erfarenheten hade man att i vidriga fall lita till. Men i vanliga fall kan de här angivna måtten anses tillförlitliga, förutsatt att träets lutning var den här angivna. Lutade träet mera fick dubben huggas av mer i ändan och lusen fick göras tjockare, lutade träet mindre behövde man ej hugga av dubben så mycket och lusen blev tunnare.

BOTTENLUS

Så ha vi bottenlusen avsedd att räta timret när det lutade inåt. Här var något mera att iakttaga än när man satte dit en topplus. Ty på ett träd med topplus fick alltid undre kanten förbli orubbad, men emedan bottenlusen utövade sin verkan just i botten av träet följde oundvikligt därav att träet i någon mån drogs inåt. Följaktligen blev det således en, om än obetydlig, avsats enär det undre träet kom något utanför det trä som hjälptes med bottenlus. För att undvika att denna avsats blev för stor, hjälpte man sig fram på så sätt att man drog in underkanten något och pressade ut överkanten något.

TOPPLUSNING. Ritad efter August Holmbergs beskrivning. Riktigt så som han uppgav ser dock inte topplusade dymlingar ut. I stället för att vara snedfasade brukar dubbens dimension vara nedtagen rakt ned (lodrätt).

RITNING KRISTINA LINSCOTT.

På de dubbar som lutade in med överändan högg man av en liten snedd på övre ändans inre sida, men vidtog här ingen åtgärd förrän träet slagits ner för gott. Då borrade man ner ett hål från överkant av träet tills man kom ner till dubben. Man rensade hålet mycket väl för spånor samt högg till en spetsig, nästan trekantig kil som man satte ner till dubbens yttre sida, och slog ner densamma allt efter som det behövdes (denna kil kallades ”kil”, och icke lus). Genom att dubben var avsneddad på inre sidan kunde träet vrida sig rätt. Men först tog man bort lite på dubbens yttre sida nervid foten, eller basen, samt satte en liten lus på motsatta inre sidan, vars storända vändes neråt. När nu träet pressades ner drog denna lus in träet. När lusen i botten och kilen i toppen verkade i motsatt riktning, måste ovillkorligen träet vridas rätt. Men man fick se efter att inte lusen tog botten förrän träet var fullkomligt nere, ty då böjde lusen sig och kunde fylla så mycket att träet ej gick ner. Förstod man att lusen tog botten fick man hugga av den med stämjärnet.

DRAGLUS

Nu kommer vi till det tredje slags löss, kallade draglöss, som avsåg att draga träet fram eller tillbaka. När träet skulle slås ner kunde hända att det blev för trångt i knuten, så att det pressade ut det föregående tvärträet. I sådant fall sade man att ”träet körde ut knuten”. Ville träet åter gå motsatt väg, så att det uppstod en liten öppning för ändan så sade man: ”Det grinar i knuten”. I vilket fall gällde det att avhjälpa felet och härtill måste man ha draglös.

Den eller de dubbar som lutade längs träet, och som var orsak till felet, höggs av en smula i botten på den kant som avvek från raka riktningen, och en liten lus sattes dit

med storändan neråt. När då träet slogs ner pressade lusen detsamma i önskad riktning. Avvikelsen på detta håll blev aldrig stor, från 1 till 4 millimeter sällan mera, men det fick icke vara så ändå. Det gällde att överallt på kanter och ändar få ”trä i trä”. Obs lusen sattes på motsatt sida mot där man högg bort.

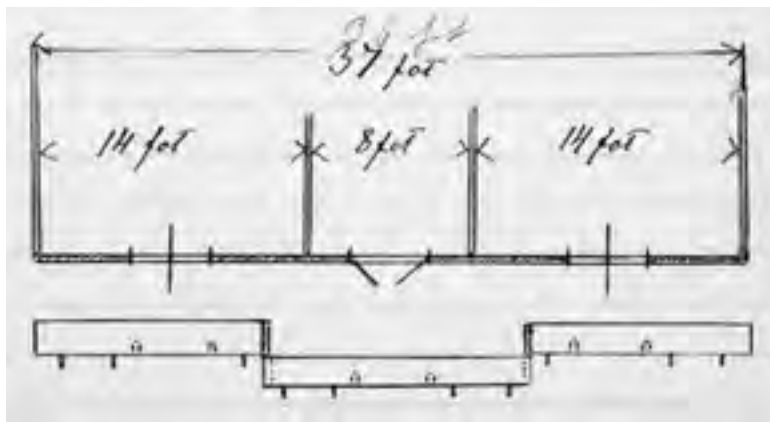
HUR MAN LADE LYCKETRÄ

Nu återstår att beskriva hur man bar sig åt, och vad man hade att iakttaga, när man lade i lycketräet närmast över fönster och dörrhål.

Om vi antar att ett hus vars långsida hade tvenne fönster och ett dörrhål var upptimrat till fönstrens överkant med korta vingar bildade lycketräet det första genomgående förbandet skulle man sätta skarvarna så att största möjliga stadighet kunde åstadkommas. Figuren visar att vi på mitten har tvenne tvärväggar, som om huset byggdes med utstående knutar gick helt igenom väggen och hade nacke utanför och om huset byggdes med släta knutar (zinkkut, stjärtnut) ändå fälldes in med en stjärt i halva långräet. Knutarna utgjorde således ett säkert och bastant stöd. Ifall att någon av ändvingarna avviker från den raka linjen sättes det mittersta timmerträet dit först. Är detta ej händelsen, kan det visserligen tyckas likgiltigt var man börjar, men sätter man dit mitträet först samt hugger gaffel i ändarna på detta så kan man efter vinkel såga till tappen på båda ändtimren och skjuta in tappen i gaffeln. Då står träet stadigt medan knuthygget lodas upp. Man endast undersöker med loaln när tappändan står i lod samt höjer eller sänker knutändan tills detta inträffar. Härpå lodas alla ritser i knuten upp, först därpå dubbritserna och var hålen till kindstolparna

skall vara. Kindstolparna har i förväg mejats och huggits till samt varit insatta för provning en gång men tagits bort och satts vid fönsteröppningen, var och en vid sin plats. Om de stått kvar hade de övre tapparna varit i vägen när lycketräet skulle lodas och mejas. Nu om någonsin gäller att borra rätt, så att träet kan komma dit utan att dubbarna behöver försvagas med någon borthuggning för lusning. Skulle någon vinge stå skev, sätter man gärna en dubb mera än vanligt. Hålen till tapparna på kindstolparna tages upp sådär 1½ tum högre än tapparna är långa, så att icke tappen tar botten och hindrar träet från att följa med i galoppen när huset sjunker ihop.

När träet är mejhugget och färdigt att slås ner, sättes alla kindstolpar på sin plats sedan man i spåret, som huggits och borrats i ändarna på vingtimren, stoppat in mossa. Därpå sågar man av en ribba, något längre än avståndet mellan kindstolparna, och slår dit denna på mitten, så att den spjärnar mot båda stolparna samtidigt och hindrar dessa från att

August Holmbergs skiss av hur man "lade i lycketrä". NORDISKA MUSEET.

falla ur medan man krånglar med att få träet på sin plats.

Dubbning, mejning, mejhuggning och mossning försiggår som förut beskrivits, och när hela sträckan gått om och slagits ner så har man "lyckt" huset. Nu skall lyckebrännvinet vanka! Kaffe bestods ej förr, varför våtvaran fick tagas torr, som drängen sa.

DUBBAR OCH SPIK I KNUTEN

Den i frågelistan framställda frågan om dubbar eller spik användes att hålla knuten stadigt, kan besvaras på två sätt. Både dubbar och spik har använts i knutarna av klåpare i yrket, och om en sådan skulle besvarat frågan hade han säkerligen sagt ja. Men det var mot gällande regel. Ett timrat hus borde vara så hopkommet att till husets väggars sammanhållning skulle endast dubbar användas, och knuthyggen borde bli så tätt hopsatta att knuten höll sig själv. Något annat fick helt enkelt ej förekomma. Om någon arbetade hos en byggers och smusslade med att sätta en dubb i knuten kunde han göra räkning på att ögonblickligt få plocka ihop sina pinaler och ge sig iväg och tacka Gud om han inte fick en spark såsom extra betalning. Å andra sidan har på senare åren förekommit att någon uppifrån skogsbygden eller Småland flyttat här ut och emedan han i hemorten varit van vid timrade hus, låtit sätta upp ett sådant åt sig härute. Eftersom ingen härute längre är i stånd att timra sedan de gamle dött undan, har följden blivit ett slags efterapning av knut, men utan alla förbindningstappar. Därför har 7–8 tums spik behövts i vartenda trä i knuten. Men sådant kan ju inte inrangeras annat än som en avart av byggnadskonst och icke som ett bevis på skicklighet i yrket eller något som är efterföljansvärt.

SKIFTESVERK

STUGA MED HÖGLOFT, EBBARED, VEINGE SOCKEN, HALLAND. *Stugan är byggd med knutat timmer. Takfönstret anger att det är en ryggåsstuga. Boden till vänster (som när fotot togs var inredd) är byggd i skiftesverk vilket framgår av att det inte finns några utskjutande knutlådor i brädfodringen. Sannolikt är även den högra boden byggd med stolpar.* FOTO 1900 NORDISKA MUSEET.

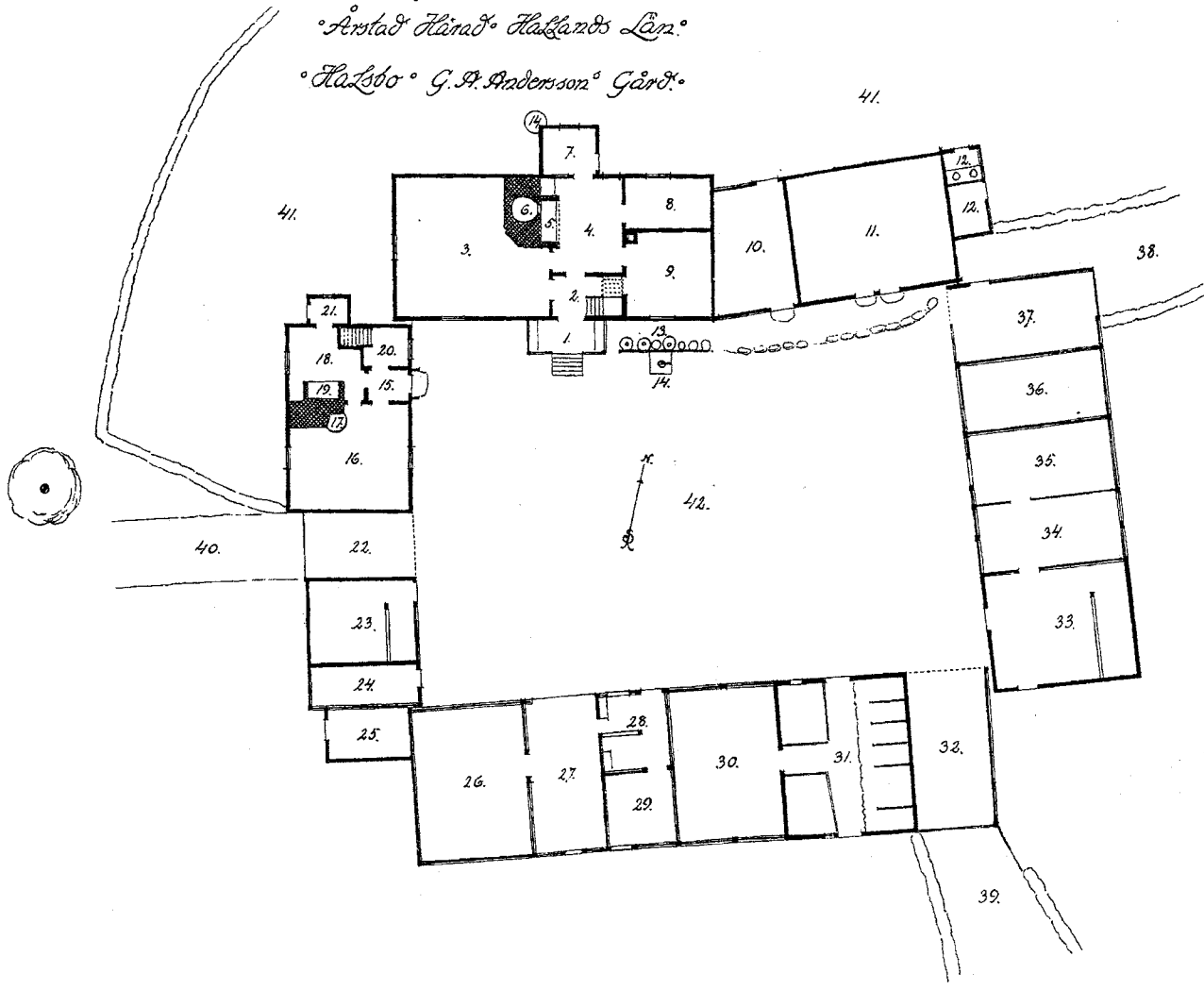

G.A. ANDERSSONS GÅRD, DRENGSEREDS SOCKEN, HALLAND.

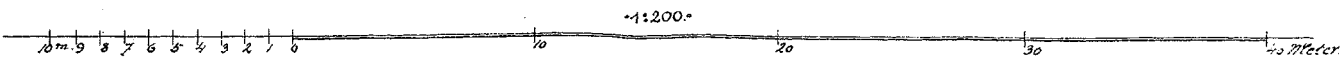
Den knappt 500 m² stora gårdsplanen är helt kringbyggd. Tre lider eller vagnportar leder in på gården. Bostadshuset är timrade. Möjligen är även svinhus, kostall och fårhus byggda med timmer. Övriga delar som lador, loggar och foderbod är byggda med stolpar och skift. Fotografiet visar östra (högra) längan med från vänster räknat: vagnport, sädeslada, hackebod (tidigare tröskkloge), hölada och fårhus. Avståndet mellan stolparna är ca 3 meter. UPPMÄTNING OCH FOTO 1927 AV H. ZANGENBERG, NORDISKA MUSEET.

Att man kan använda nästan vad virke som helst, samt den enkla sammansättningen som gör att nästan vem som helst kan utföra arbetet, har nog varit orsaken till skifteshusens stora utbredning. De så kallade höganloften vid ryggåsstugorna, bestod till största delen av skiftesvirke. Ungefär hälften av alla källarhusen, samt i äldre tid alla ladugårdar på landsbygden, sattes upp med skiften. Ännu förekommer vid byggandet av arbetarbostäder att boningsrummet sattes upp med stående plank, men kök och kammare däremot sattes upp med skiften. Efter något år, då antingen ekonomin blivit bättre, klädes skifteslokalerna med pärlbräder invändigt och med liggande eller stående panel utvändigt. Ännu i många år kommer skiften att användas vid lagårdsbyggen, ty om en gammal lagård rives, duger en stor del av skiften att begagna på nytt, och då sätter man dessa så långt de räcker, åtminstone på baksidan av bygget. Sättes de upp ordentligt samt huggs någorlunda jämbreda, så att fogarna blir horisontala, samt rödfärgas med tjärade stolpar och dörrar, så blir det vackert ut mot grönskande omgivningar.

•Drengsered Socken.
 •Arstad Klänad Hälslands Län.
 •Hälsbo G. A. Andersson's Gård.

- 1.- Förtäggqvist.
- 2.- Sörluga.
- 3.- Sluga.
- 4.- Kök.
- 5.- Kåsespis.
- 6.- Bakugn.
- 7.- Kökförtäga.
- 8.- Kåstammare.
- 9.- Sångkammare.
- 10.- Redskaprum.
- 11.- Fårhus och Redskaper.
- 12.- Afträde.
- 13.- Dörrport.
- 14.- Brunn.
- 15.- Förtäga.
- 16.- Sluga (Undantag).
- 17.- Öpis.
- 18.- Kök.
- 19.- Kåsespis.
- 20.- Kammar och Uppgång till öfre Våringe.
- 21.- Kökförtäga.
- 22.- Port.
- 23.- Svinnhus.
- 24.- Vedbod.
- 25.- Redskaper.
- 26.- Kungöke.
- 27.- Foder och Fröskåge.
- 28.- Häststall.
- 29.- Södenloge.
- 30.- Håladå.
- 31.- Kåstall.
- 32.- Port.
- 33.- Fårhus och Kätte.
- 34.- Håladå.
- 35.- Säck Fröskåge, nu Sluggbod.
- 36.- Vädeslåda.
- 37.- Vagnsport.
- 38.- Sluga till Ulmarken ad. Bakt.
- 39.- Sluga till Hagen (den mindre Skog).
- 40.- Innkörsväg.
- 41.- Trädgård.
- 42.- Gårdsplats.

FOTTRÄ

I utbygden tog man helst ek till fotträ, men i skogsbygden fick man i de flesta fall nöja sig med furu. En torpare kunde få nöja sig med gran, men annars ansågs granen, och detta med full rätt, såsom mindrevärdig till fot. Så länge de uråldriga skogarna fanns var det ingen svårighet att anskaffa träd till en 20 alnars lagård som ej behövde skarvas ihop, men där skarvning förekom tillgick det på likadant sätt som vid andra husbyggnader, de avvikelser som klåpare i yrket tillät sig talar vi icke om.

På ladugårdsbygge följdes samma metod som på boningshus, att fotträdens knuthyggen hade överskjutande nacke, likaså de tvärbjälkar som på några ställen avdelade ladugården och på vilka mellanväggarna skulle ha sin plats. Tvärfot och tvärbjälkar låg alltid med halva sin tjocklek högre än långfoten.

STOLPAR

Till stolpar, såväl när det gällde höganloften vid boningshusen (ryggåsstugorna), som ladugårdar och andra uthus, togs helst ek, om sådant växte i lämplig storlek på gårdens ägor. Dock fanns långt flera ladugårdar med furustolpar än ekstolpar.

HAKARP, BRÄKNE-HOBY SOCKEN, BLEKINGE. *Ett av konstruktionssätten i en skiftesverkslada. Takets spant (sparrar) vilar på vabordet (långband), vilket i sin tur är upplagt på bindstockar (tvärband). Stolparna är gafflade upp i bindstockarna. Takkraften förs via vabordet genom stolparna ned till syll och grund. Avståndet mellan stolparna ser ut att vara ca 2 meter. Skiften sitter insatta i spår i stolparna. Bilden är tagen från tröskgolvet in mot sädesladan. Stolpen i mitten med de inbyggna stegen är klyvaren (klivstocken).* FOTO 1933 NORDISKA MUSEET.

Ända till fram på 1850- och mångenstädes på 1860-talet hade man i regel ingen annan utväg att erhålla stolpar, än att klyva ett träd mitt itu med järnkilar och sedan att med bilan hugga dessa släta och till lämplig storlek. I regel tog man trä som höll 30 till 60 cm i diameter, kapade dessa till den längd som behövdes, samt klöv dem mitt itu. Då fick man tvenne stolpar i varje stock. Träd som var större var alltför svårarbetade och lämnades därför ifred.

Tjockleken höll man gärna vid 6 x 7 tum mellan yttre och inre sidan. Men bredden kunde variera från 6 till 11 tum, och någon gång mera. Den fylligaste, bästa sidan användes utåt och höggs så slät, jämn och rak som möjligt. Innersidan var man inte så noga med, alldenstund man icke i äldre tid brukade kläda väggarna med spåntade bräder som vi nu gör.

När virket torkat i sina upplag i skogen och hemkörts, skulle det ”spårhuggas”, d.v.s. en fals skulle huggas å två motsatta sidor, i vilka ändarna av skiften gick in. Stolparna lades på ett par åsar ner på marken med kanterna i uppåt, 6 eller 8 i bredd. Två man skötte kritsnöret och satte ut måtten med en tolk (en kort bräda med hak i kanterna). En pojke sprang med kritan i handen och drog denna långa snöret så fort gubbarna slog sina linjer. Pojkens sjå kallade man ”beka”, och ej krita. Första linjen slogs vanligen 1 ½ tum från stolpens yttersida, och spåret togs likaså 1 ½ tum ifall man hade sågat skifte. Var det däremot klyvt tog man spåret 2 tum. Falsen kallade man spår, och när man högg ut falsen sades att man ”spårade”.

Falsen eller spåret höggs ut med ett verktyg som kallades ”sylyxa”. En man gick baklänges och drog bilan efter sig med eggen strikt mitt i snörslaget, och en annan följde efter

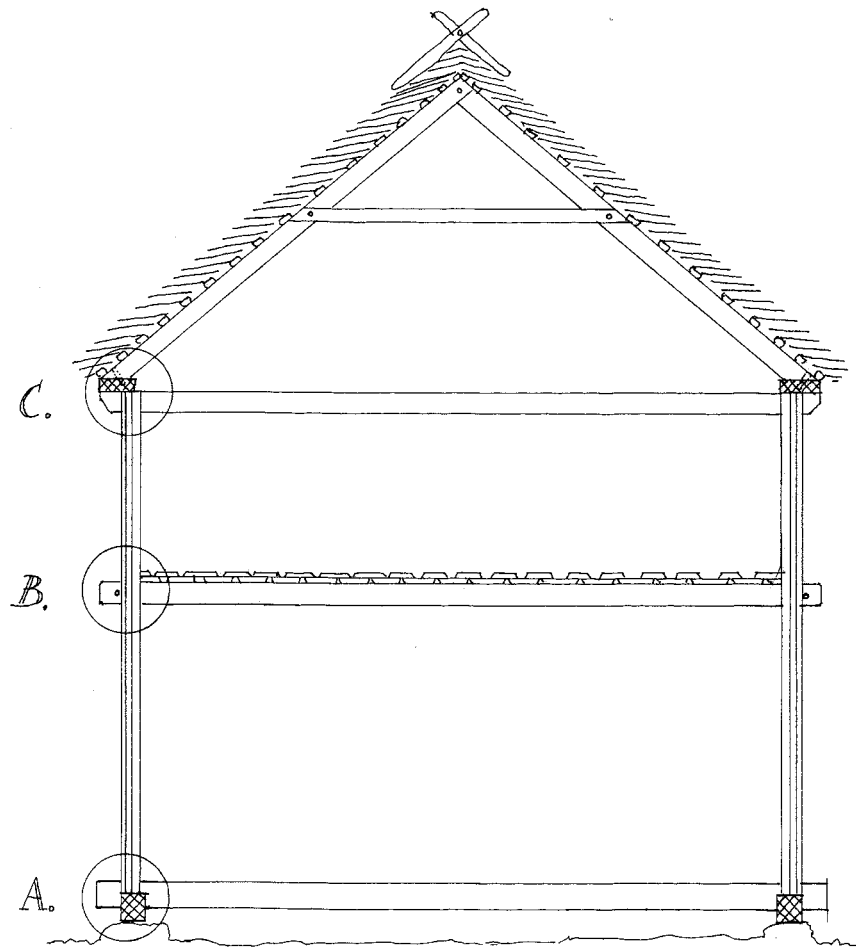
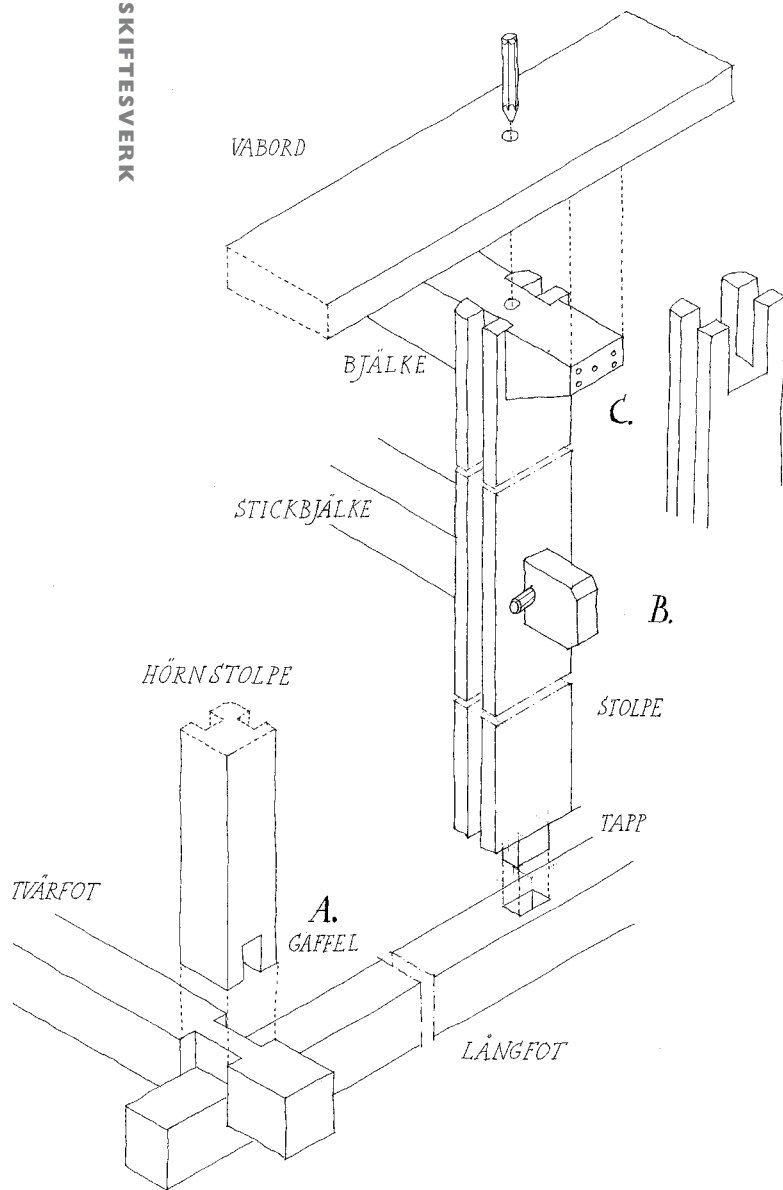
och slog ett bra slag med en timmerklubba för varje gång bilan var stilla i linjen. När man ”sylat” ut spåret högg man spårets båda sidor rent och vackert med timmeryxan, var där nånstans en kvist fick även stämjärnet anlitas. Först nu tappades stolparna. Någon slags hyvel till spåren hade man ej.

De stolpar som träffade tvärbjälkarna, grep med sin nedre ända om bjälken med en gaffelformad uthuggning istället för tapp, men alla de stolpar som kom däremellan gick

YSANDE SOCKEN, BLEKINGE. Huset som ser ut att knappt hålla ihop är byggt med stolpar och skift. Att döma av det tomma urtaget i den vänstra stolpen kan man misstänka att detta enkla bostadshus är byggt av återanvänt material. FOTO CA 1890 BLEKINGE MUSEUM.

SKIFTESVERK

SKIFTESVERKSLADUGÅRD. Principskiss ritad efter August Holmbergs beskrivning. Till vänster detaljer till principskissen. Benämningarna efter August Holmberg. RITNING PETER SJÖMAR.

ner i fotträdet med en tapp. Tapparna kunde, på grund av att stolparna falsats på båda sidor, aldrig bli breda, i regel 4 tum. Var stolpen mindre på bredden, och urgröpningen djup, blev tappen ännu smalare. Någon normalstorlek för tappar, eller för resten vad storlekar som helst, kan varken jag eller någon annan uppge för hugget virke, såvida man följer sanningen. Stolparna, vars höjd ofta varierade, kunde på en mindre lagård vara $4\frac{1}{2} \times 5$ alnar, och på en större 6 alnar, sällan mera.

När stolparna var färdiga att resas upp på sina respektive platser, iakttogs alltid den försiktigheten att toppändan vändes uppåt. Det påstods att det blev otur med kreaturen i ladugården om toppen på stolpen vändes neråt. Men var denna så kallade otur speciellt skulle bestå, visste ingen att ge besked om.

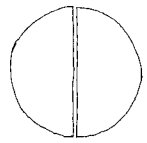
Stolparnas avstånd från varandra i en ladugård, berodde på flera orsaker. Skulle gammalt skifte från en äldre ladugård användas, angav dessas längd avstånden till så många ”skifteslöp” som de räckte. Vid logan utgjorde portarnas bredd måttet. Dessa måste vara så breda att vagnen med ”höstakassen” obehindrat kom igenom. 5 alnars bredd på dessa var det vanliga, men kunde någon gång utökas till 6 alnar. Var det däremot så att man endast hade en lucka på vardera motsatta väggen till logan, sattes endast ett par kortare stolpar kallade ”löshästar” där, som ej var längre än luckans höjd. Dessa stolpar försågs med gaffelformiga ändar, både i övre och nedre ändan, 4–5 tum långa, som grep om nedre skiftet. Det övre skiftet slogs ner i klykan.

SKALLMÖTE, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE. *Detalj*
B och C i föregående bild. FOTO 1933 NORDISKA MUSEET.

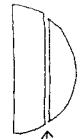

SKIFT

Skiftet kallas ofta i västra Blekinges skogsbygd för "laföre". Den som kapade, mejhögg eller med fogbanken strök till skiften, borrade hålen och satte dit pinnarna (dubbarna), samt mossade och slog ner dem på sin plats, med andra ord uträttade allt härtill hörande arbete, sades "sätta upp skifte".

SPRÄCKNING
I.

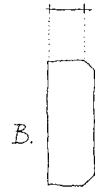
(VID KVI-ST-FRIT TRÄ)

BILNING

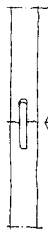
A.

B.

KANTHUGGNING

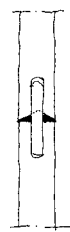
A. SKIFT SOM ENDAST DUBBAS.
B. " " DÄRTILL MEJAS.

← FOGAD MED HYVEL

FÖRVARINGSRUM FÖR
SÄD ETC

II.

MEJAD & MOSSAD

STALL, FÅHUS

SKIFT. Ritad efter August Holmbergs beskrivning. I. Tillverkning av spräckta skift. II. Olika sätt att foga samman skiften.

RITNING PETER SJÖMAR.

De skiftesväggar som dubbades och mossades blev ganska täta i början, men alldenstund icke mer än deras egen tyngd, i varje skifteslöp från fot till vabord, tryckte ner dem torkade de ihop om sommaren. När hösten kom och säden bärgades in hade de ej svällt ut igen. Följden blev att halmstrå, ris m.m. kom emellan och förhindrade samman-sjunkningen, varför man aldrig om en gammal skiftesvägg kunde säga att den var tät.

Sista fyllnadsbiten uppevid vabordet blev nästan alltid smal. För att skaffa något ljus inne i ladan brukade "neka-kråkan" (den kvinna som tog emot och lagrade kärvarna i ladan) bryta loss dessa som sällan sattes dit igen. Man ansåg detta i stället vara bra emedan luftväxlingen därigenom blev bättre för säden.

Skiften var av tvenne slag. I äldre tid hade man huvudsakligen kluvna. Först i slutet av 1800-talet började man mera allmänt använda sågade skiften, som vanligen togs 2 tum tjocka. Visserligen förekom här och där även före 1860-talet, hos ståndspersoner som ville ha vackra byggnader, att man hade handsågade tvåtumsskiften, men dessa var för dyra för allmogen.

Man högg raka vackra furor som höll 8-10 tum i diameter, sågade av dessa i bestämda längder och klöv dem med yxa och kil, mitt itu först, därpå klövs vardera halvan än en gång mitt itu om stocken var kvistfri. Därefter bilades skiften på båda sidor och kanthöggs så att plattan på kanten blev minst 1 1/2 tum. Detta om skiftet skulle dubbas ihop, men skulle det mejhuggas och läggas mossa emellan fick den plana kanten hålla 3 tum. Kluvna skiften kunde var 4-5 tum tjocka.

I väggarna till förvaringsrum för hö och säd, brukade man vanligen endast stryka kanten av skiften med en lång hyvel kallad ”stråke” (fogbank, rubank). Mittpå skiftet borrades med en $\frac{3}{4}$ navare hål, cirka 2 $\frac{1}{2}$ –3 tum djupt. Häri slogs små dubbar av ek som höll ihop skiften. Sköt någon sida av skiftet utanför det andra, höggs detta bort med yxan så att hela väggen blev slät. Hela partiet från fot till till vabord, kallades för ett ”skifteslöp”, d.v.s. partiet mellan tvenne stolpar. Det understa skiftet kallades ”bonnskifte” (bottenskifte), det allra översta ”toppskifte”, men blev detta så smalt som 2 $\frac{1}{2}$ eller 3 tum så kallades det ”fylleskifte”, ibland ”fyllehund”. För att få draghål så att luften kunde komma in bland säd och hö, skar man ut ett korsformigt hål mellan tvenne skift. Dessa öppningar var vanligen 10 till 12 tum långa och 3 tum breda.

På alla stolparnas övre ändar sågade man, för att kunna få dit de sista skiften, in en skåra horisontalt genom den inre ”lanningen”, samt klöv med mejsel och kil ifrån denna 12 eller 15 tum långa innerlanning. Vabordet gick åtminstone så långt in att det täckte över halva tjockleken av skiftet. Därför kunde ej skiften till slut sättas dit, alldenstund de var längre än mellan stolparnas ytterkanter. Den frånkilade lanningen spikades dit igen sedan skiftet kommit upp.

I den del av ladugården som var avsedd för kreaturen, dubbades skiftet med något grövre dubbar (1 tums borr), samt mejhöggs och i alla fogar stoppades mossa. Även vid ändarna i spåret pressades mossa in, så att man fick väggen så tät som möjligt. Med andra ord: man gick till väga med arbetet precis på samma sätt som när man timrade ett boningshus.

BJÄKLÄG

Höjden i en koladugård var i äldre tid sällan mer än 3 alnar och 6 tum, och i stallet 3 $\frac{1}{2}$ aln. Vid denna höjd låg första lagets bjälkar med sin underkant och gick igenom stolparna med en tapp, så lång att man utanför kunde borra in en och ibland två entums pinnar i tappen. Detta för att både hålla ihop båda väggarna och för att ej stolpen skulle pressas krokig utåt. Dessa bjälkar kallades ”stickbjälkar”. Stolparna brukade i regel gå 4–5 fot högre och var i övre ändan gafflade. Bjälken försågs med en inskärning på sidorna så att den nätt gick ner i gaffeln. Det stycke av bjälken som låg i stolpen hette ”hals”. Utanför var bjälken hel och bildade ett så kallat ”huvud”, som ibland kunde formas till med några enkla hål eller olika sågade hörnor, så att de fick ett slags bättre utseende. Den utanför varande ändan av bjälken kallades ”nacke”, och på denna nacke vilade vabordet, som i sin tur utgjorde stöd för spantens nedre ändar.

I själva skiften kunde man ej lägga in några bjälkar. I regn och rusk svällde dessa ut och i solsken torkade de ihop, varför bjälken ej här kunnat ligga säkert.

SKIFTESVERK MED LISTER I STÄLLET FÖR SPÅR

På 1870-talet, då rundsågarna kom i bruk lite varstans så att man kunde såga lister, började vi att spika lister på kanten av stolparna. Dessa fick då bilda falsen. Denna metod var ju mycket billig, men var å andra sidan mycket sämre, ty listerna ruttnade fort upp i nedre ändan där vattenstänket från taket verkade som värst. Dessutom blev där aldrig så tätt för luftdrag som i ett hugget spår. Svårt var det att erhålla sådana små lister så länge inga rundsågar fanns.

BISKORPSTORP, KVIBILLE SOCKEN, HALLAND. *Skiftesverksladugård som är byggd med sågade stolpar (sannolikt kransågade). Även skiften ser ut att vara sågade.* FOTO 1924 NORDISKA MUSEET.

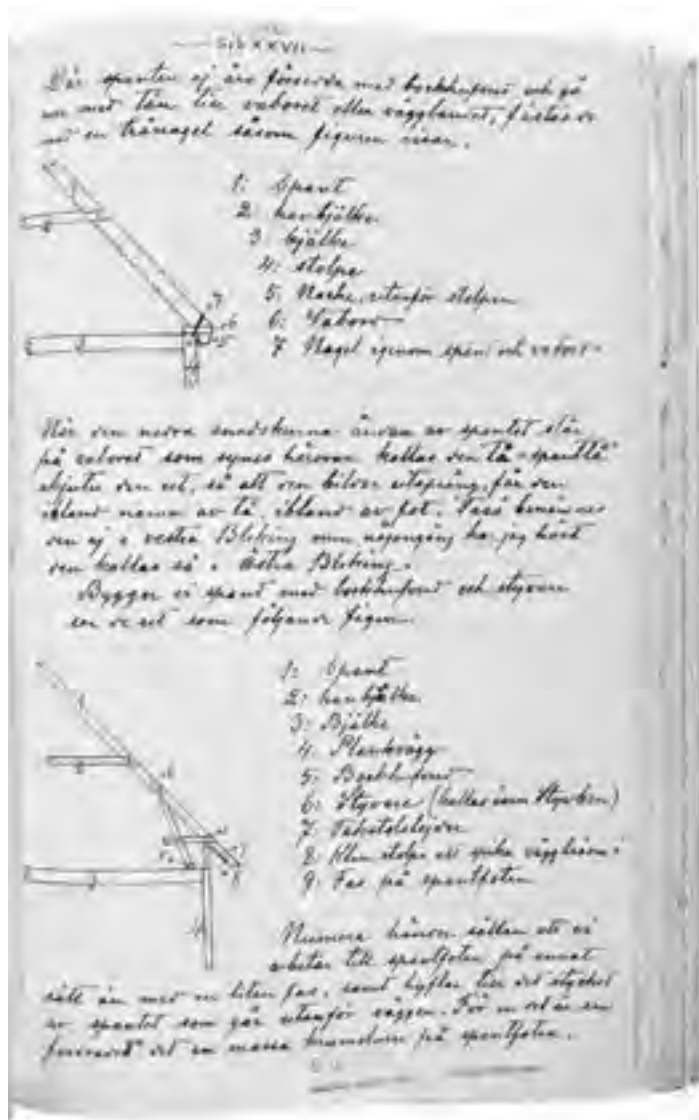
STOLPAR, SPIKSLAG OCH BRÄDFODRING

Där en ny egendom uppstår och nya hus måste uppföras, byggs de nu med stolpar, 3 eller 4 horisontalt löpande spikreglar av 3 x 4 tums dimension och därpå vertikalt påspikade bräder med 1 x 2 tums sågad list över alla fogar. Lätt och bekvämt samt ett arbete som går raskt undan. En ladugård uppförd på detta sätt, kan på den i förväg iordningställda stenfoten läggas an, resas, väggarna påspikas och taket av spån eller papp göras av 4 man på två månader. Inredningen tar ungefär lika tid. Byggt på gamla maneret med genomgående bjälkar med tappar och utsmyckade huvuden samt skiftesverk, hade för dubbelt så mycket manskap även tagit dubbla tiden. Bygget i detta fall beräknat till 40 alnars längd och 10 alnars bredd.

TAKRESNING

G.A. ANDERSSONS GÅRD, DRENGSEREDS SOCKEN, HALLAND.
*Enligt August Holmberg kallades gavelskjulets tak för luttak
eller snedtak. Ladugårdsbyggnadernas takvinkel förefaller
vara 90 grader, det vill säga i vinkel. FOTO NORDISKA MUSEET.*

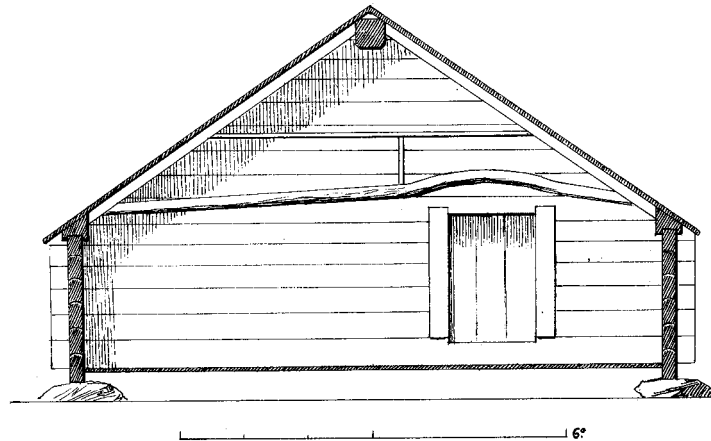
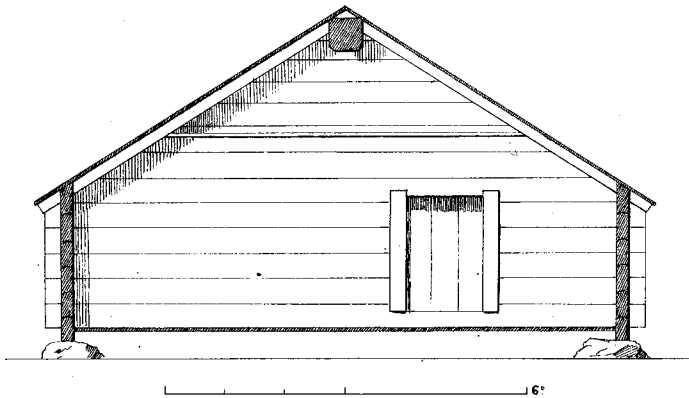
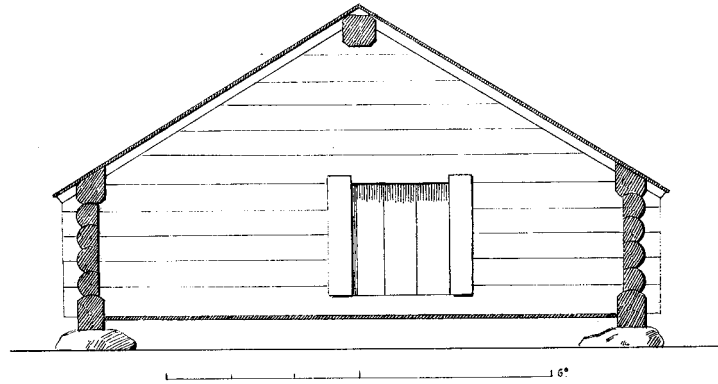
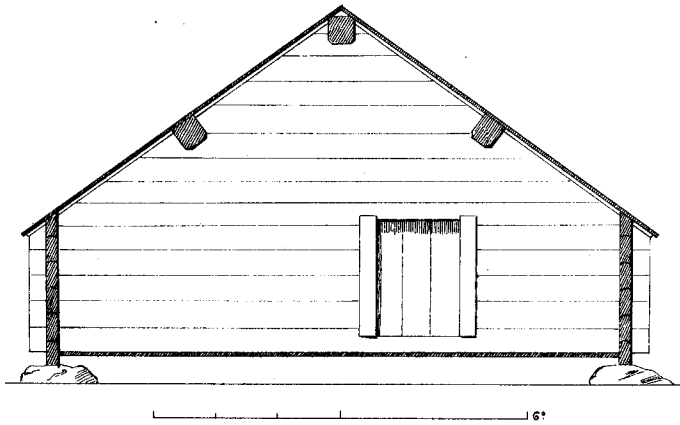

August Holmbergs skisser av takkonstruktion – takfot
i bostadshus av olika ålder. NORDISKA MUSEET.

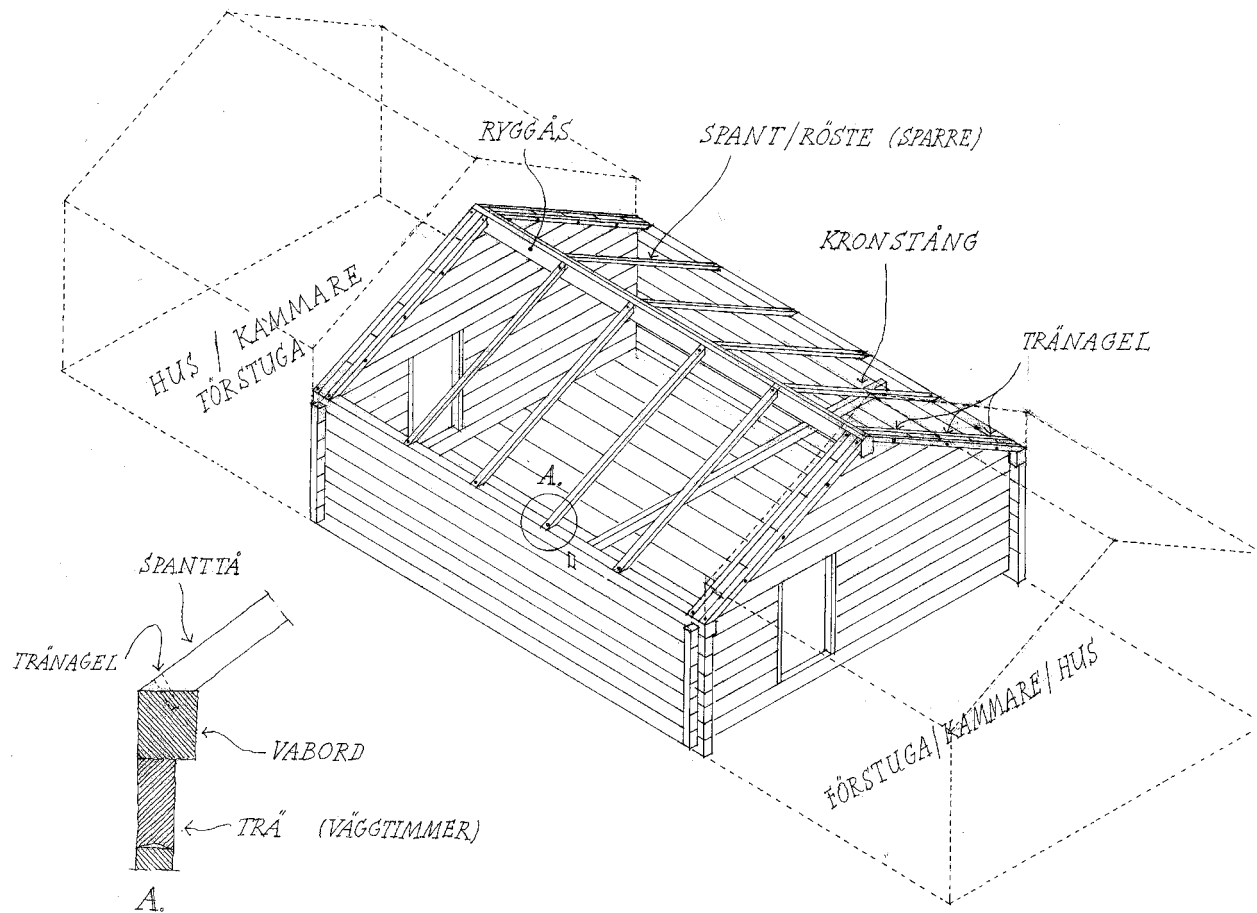
ett gammalt blekingskt ordstäv säger: ”Dä va oin bra kar som funderade på att bygga stuor (stugor) men den som fann på o sätte ’roist’ på stuena han va möet likare (bättre).” Men även resningen har förekommit under många former. Den enklaste jag sett, och vars tillvaro var en följd av fattigdomen, var belägen i Björnamåla. En backstugesittare kallad Petter kusk, hade byggt en stenkoja, något mer än 3 meter i fyrkant invändigt mellan murarna, och lagt några stockar horisontalt ovanpå murarna, vars höjd var sådär 7 fot. Ovanpå åsarna låg ett alns tjockt lager av granris, och detta var hela takkonstruktionen. Petter själv, hustrun och 4–5 ungar, samt en knotig häst, vistades i detta usla och trånga utrymme. Barnen växte upp, blev friska och starka, inte ens nödåret 1868 tog knäcken på dem. Och att de var dåligt utrustade å huvudets vägnar rådde inte stugan för.

VABORD OCH DE OLIKA TYPERNA AV TAKRESNING I BOSTADSHUS

Vaborden, på vilka spanten vilade med sin nedre fot, togs till en stor ladugård 4 tum tjocka och 10 till 11 tum breda, samt lades med största flatsidorna upp och ner. Avsikten härmed var att de icke så lätt skulle bukta sig utåt, då la-

TAKKONSTRUKTIONER I HALLÄNSKA RYGGÅSSTUGOR. I exemplet till vänster i den övre raden består takkonstruktionen av nockås, sidoåsar och takbrädor från nock ned till takfot, i de övriga utgörs takbärningen av nockås och sparrar (spant). Takbrädorna ligger då från gavel till gavel. I den nedre raden till höger ser det ut som om kronstången är fastsatt i sparrarna. RITADE AV R. MEJBORG, NORDISKA MUSEET.

TAKKONSTRUKTIONER I RYGGÅSSTUGA (RYGGAD STUGA) RITADE EFTER HOLMBERGS BESKRIVNING. Kronstången kommenterade Holmberg på följande sätt: "Denna tjänade till olika ändamål. Först och främst ägde de personer som utövade vanhederliga yrken, såsom sotare och rackare, icke rättighet att gå längre fram i stugan än tills de befann sig rakt under kronstången. Där fick de stanna under det att de samtalande med far i huset och stående under kronstången erhöll ersättning för sitt utförda arbete. En

person som straffats för tjuveri, eller blivit beslagen med att gå falsk ed borde inte heller gå längre fram. När en gris, en kalv eller ett får slaktades under vintern, hängdes dessa alltid upp på kronstången medan de stacks, flåddes och styckades. Således var kronstången ett inventarium av betydelse. Örter som samlades under sommaren och som användes till vissa slags rökningar, hade även sin giurna plats på kronstången, hängande i ett snöre vid den sidan som vände mot eldstaden. Detta senare förekom endast här och var." RITNING PETER SJÖMAR.

**RYGGÅSSTUGA I MÖLLE-
RYD, HJORTSBERGA
SOCKEN, BLEKINGE.**

*Takkonstruktion med
nockås och sparrar. I
taket sitter ett fönster
insatt mellan två sparrar.
Stugans exteriör framgår
av bilden på sid 90.*

FOTO NORDISKA MUSEET.

dugården blev vad vi sade ”bukig som en ko”. De skarvades med en lång flatskarv, stundom 3 fot lång, och försågs med 4 till 6 stycken tränaglar av 1 tums diameter. I äldre tid lade man en och annan gång in ett sådant Brett vabord även i bostadshuset, men i regel åtnöjde man sig där med att låta spanten vila endast på översta kanten av timmerträ-

na. Dessa, som endast hade de rätt uppstående dubbarna i mitten av timret som höll dem stadiga, buktade därför ut sig i avsevärd grad. För att förhindra detta satte man på några ställen på varje långvägg ovanpå loftbjälkarna en 3–4 fot lång vingkläpp som med en stjärt gick in i sidans långtimmer. Men detta visade sig opålitligt, när timret torkade blev

stjärten för liten och miste sin hållkraft så att även detta påhitt gjorde föga nytta. Väggen buktade likväl.

För att en icke fackman skall förstå vad jag här omnämnt, d.v.s. orsak och verkan, måste jag framställa en liten överblick över byggnadskonstens utveckling. I och med att de gamla låga ryggåsstugorna kom ur bruk, började man bygga högre väggar så att man kunde lägga bjälkar över första våningens rum och kök. Man nöjde sig till en första början med att upphöra med väggarna så snart bjälkarna inlagts. Omedelbart ovanpå bjälkarna naglades nu fast ett vabord i vilket undre ändan av spanten fästades. Men ryggåsen bibehölls fortfarande och även i denna naglades spanten fast med en pinne av $\frac{3}{4}$ tums diameter. Här förstå vi att om än gaveln sjönk ihop, och således ryggåsen nödvändigtvis måste följa med i galoppen, så kunde den likväl ej pressa ut väggen, alldenstund spanten var fastnaglad i vabordet, och detta i sin tur satt fast med $1\frac{1}{2}$ tums naglar i bjälkarna. Enda följdén blev att spanten rycktes loss från sin förbindelse med ryggåsen, så att denna sjönk men spanten stod kvar, så att ett tomrum uppstod mellan ryggås och spant.

Annorlunda blev förhållandet vid nästa utvecklingsperiod då man, för att få bättre nytta av vindsrummet, fann på att timra väggarna 3–4 fot höga ovanför bjälklaget. Nu kunde man ej lägga in ett brett vabord emedan detta varit i vägen och i varje fall skymt dagern eftersom man i detta överbygge insatte låga fönster. Fortfarande hade man icke annan idé än att behålla ryggåsen och låta spantens fot vila på den timrade väggen. Det säger sig själv att takets tyngd, alldenstund ännu i regel näver och torvtak användes, och den grova 6-kantiga ryggåsens tyngd pressade på väggen allteftersom gaveln sjönk och ryggåsen följde efter. Därför

buktar de översta timmerträna utåt. Stundom så mycket att översta träet efter 30–40 år låg nästan horisontalt. Ännu värre blev det då man kommit så långt i utvecklingen att man byggde hela spant, utan ryggås, och till de första ej förstod att insätta hanbjälke. Nu fick väggarna ännu värre påfrestning. Allt om allt gjorde att man slutligen kom fram till vår nuvarande metod att bygga spant med bockhuvud och styvare, då man är oberoende av väggens mer eller mindre kraftiga motstånd.

SPANT, KRONSTÅNG OCH GAVEL

De äldsta spant jag sett på ryggåsstugorna var i medeltal 3 tum tjocka och 4–4 $\frac{1}{2}$ tum djupa. Det förekom både något klenare och även något grövre. Dessa spant, som också kallades sparrar, hyvlades på båda sidorna och undre kanten. Ibland fasades de båda undre skarpkanterna, ibland hyvlades en rand längs vardera kanten.

Hanbalkar fanns inte på ryggåsstugorna. Men på andra sparrparet, från dörren räknat, naglades med ett par eknaglar fast en motsvarighet till hanbalk, en stång 2 tum tjock och tre tum djup som kallades kronstång.

Vid gaveln sattes en sparre strax innanför gaveln. Utanför placerades en likadan som med övre ändan vilade på den något utom gaveln utskjutande ryggåsen och med nedre ändan vilade på den utstående knuten. Dessutom borrades på tre ställen hål till dubbar som gick både igenom väggtimret och båda spanten. Detta var dåtida sätt att staga gaveln så att den ej buktar in eller ut. En olägenhet medföljde alltid detta sätt att nagla fast gaveln i spanten. Den låga sidoväggen, på vars översta nacke spantet vilade, torkade aldrig ihop så mycket som den högre gaveln. När de genomgående

GAVELSPETS I EN GAMMAL STUGA I SKALLMÖTE, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE. Spanten är fastsatt med trä-naglar till gaveltimret vilket gjort att det bildats springor mellan väggstockarna. FOTO 1933 NORDISKA MUSEET.

dubbarna hindrade gaveltimret att följa med nedför, blev följderna alltid större eller mindre springor mellan gavelträna. Som bordet (matbordet inne i stugan) i regel hade sin plats vid gaveln, brukades ofta dessa springor att sticka knivarna i mellan måltiderna. Därför var det ej någon ovanlig syn att få se tre till fyra långa knivblad sticka ut flera tum utanför väggen på sådana stugor. Bevars väl, hemma gjorde vi på samma sätt.

HUR EN RYGGÅS SATTES FAST I GAVELTIMRET

Efter timmerträets tjocklek högs ett hak, såväl på sidan som inunder på ryggåsen, och ett motsvarande hak togs i översta toppbiten på gaveltimret. Alldenstund ryggåsen var grövre än väggen var tjock, blev det på denna nackar, både innanför och utanför väggen, som styrde gaveln.

Så länge bara ett rum fanns, räckte ryggåsen över det hela och sattes då fast lika i båda ändar. Nu hände någon

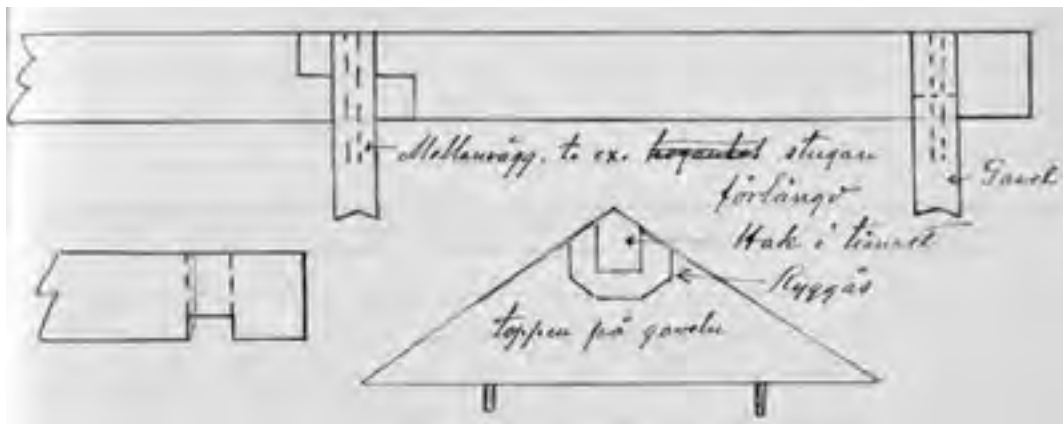
gång att en bonde med mycket folk fann stugan trång och ökade till ett rum. Då måste ryggåsen skarvas just i väggen. Man tog bara halvt i halvt, i den gamla ryggåsen fanns ju nästan färdigt hak genom underhaket i förväg. När man längre fram började inlägga bjälkar över boningsrummen samt timrade på väggarna några varv ovanpå bjälkhöjden så att man fick så kallad nattstuga ovanpå, men ännu bibehöll ryggåsen, så måste denna alltid skarvas över någon vägg. Vanligen fortsatte väggen mellan stuga och kök även ovanför bjälkarna. Ville man så ha en vävkammare eller ostkammare vid gaveln över stugan sattes en brädvägg här efteråt.

TAKRESNING ENDAST MED SPANT

När man inte använde ryggås utan övergick till att bygga spant som var hopfästade i toppen började man också att förstärka spanten med en hanbjälke emedan de annars fres-

tade på väggarna alltför hårt. Jag har funnit att hanbjälkar något efter husens uppförande spikats dit för att hålla ihop eländet, dessa har suttit ganska högt uppe så att nyttan därav har i alla fall varit minimal. Gavlarna bibehölls fortfarande med samma låga lutning, därför kunde knappast några hanbjälkar sättas dit utan att de fästades strax under ryggåsen. Vill man följa sanningen kan man knappast tala om någon regel, alldenstund avvikelserna från det som bort vara regel var nästan lika många som byggen, beroende först på att någon slags byggnadsstadga ej fanns, och likaså därpå att det för de gamle byggubbarna var svårt att följa med i utvecklingen.

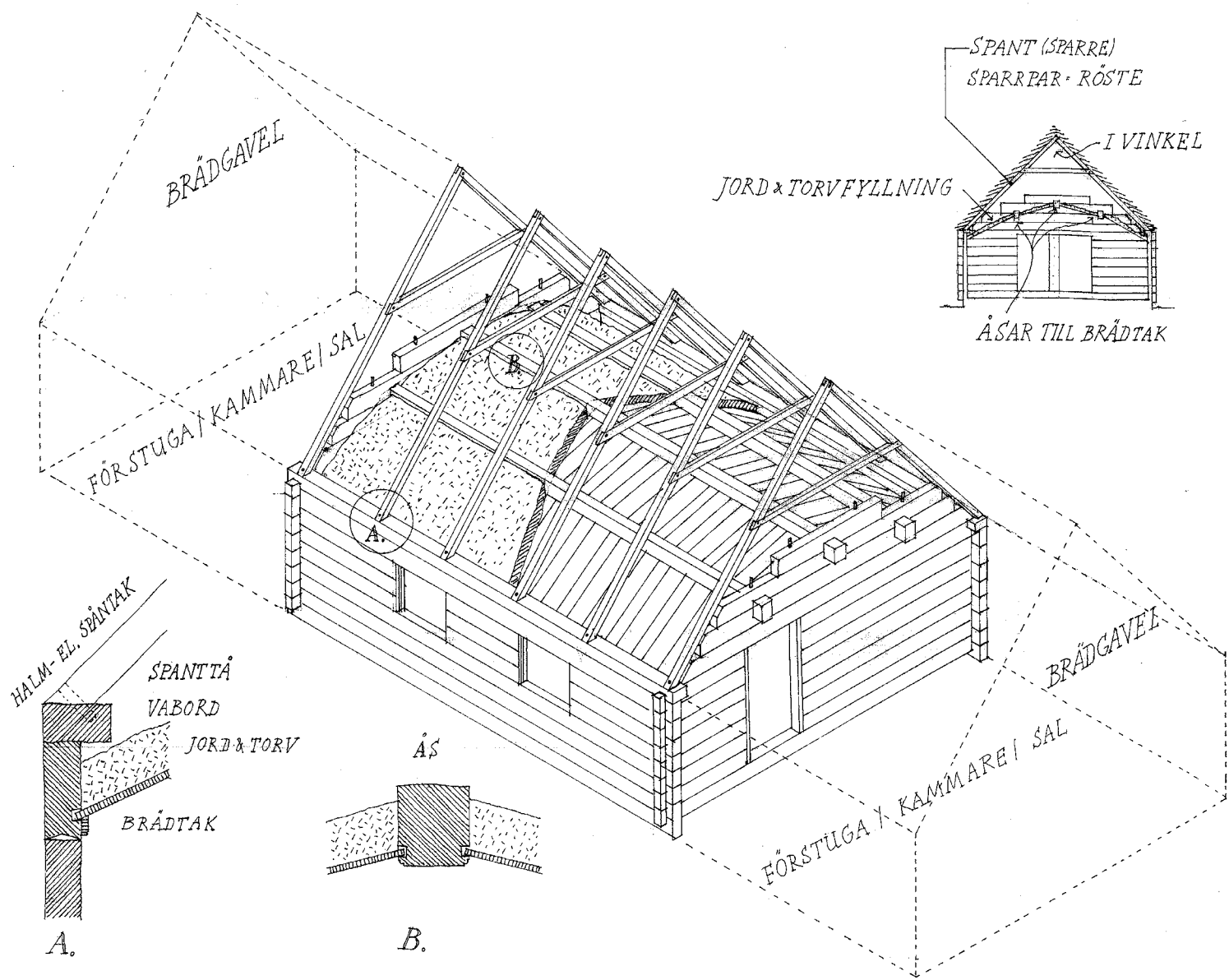
Så snart det blev bruk att bygga utan ryggås hade man alltid hugget timmer, småbjälkar, till spant. Ännu förekommer huggen sparr i skogsbygden. Dimensionerna var mycket växlande, från 4 x 5 tum i småhus, 5 x 5–5 x 6 i större boningshus till 6 x 6–7 x 8 tum i ladugårdar, större källarhus

August Holmbergs skiss av ryggåsknut och skarvning av ryggåsen. NORDISKA MUSEET.

TAKKONSTRUKTION I LOFTSTUGA. Ritad efter undersökning av bostadshusen i gården Sporrakulla, Östra Göinge kommun och torpet Skärnsnäs, Kristianstads kommun, Skåne. Denna typ av konstruktion kommenterade Holmberg på följande sätt: "När ... ryggåsen försvann och spanten började sågas ihop i toppen, antingen med två halvorer eller med topp och gaffelhygge, var det mången som till en början uteslöt hanbalken ... spantet fästas i vabordet, men när man ... timra upp väggarna 60–75 cm ovanför bjälkarna, fick spanten endast vila i timmerväggen. Detta var orsaken till att väggarna pressades utåt ..."

RITNING PETER SJÖMAR.

samt brännerier. Man föredrog, eller rättare sagt förstod ej, att använda annat än fyrkantigt timmer. Först i och med att rundsågar uppfördes lite överallt, samt emedan virket började säljas i kubikfot, fick menige man insikt om att det var bättre att ha trä av annat slag än fyrkant. Till en byggnad, t.ex. 10 meters bredd samt med resning så hög att det fodrar 7 meter långa spant, duger fullkomligt med 3 x 8 tums sparr, och det är skillnad på vad detta går till i kubikfot mot om den skulle byggts som förr av 7 x 8 tums bjälkar.

Fastsättningen av takstolens undre parti, foten eller tån, var också mycket varierande, beroende på om den kom att vila endast på vabordet eller på den mer eller mindre högt upptimrade väggen. I förra fallet borrades en 1½ tums nagel snett igenom ”tån” och ner igenom vabordet. I senare fallet skars eller höggs ett sidohak på vardera sidan av spantet, som passade in i ett motsvarande hak i väggen där spantet slogs ner. Spik användes sparsamt i äldre tid.

RÖST

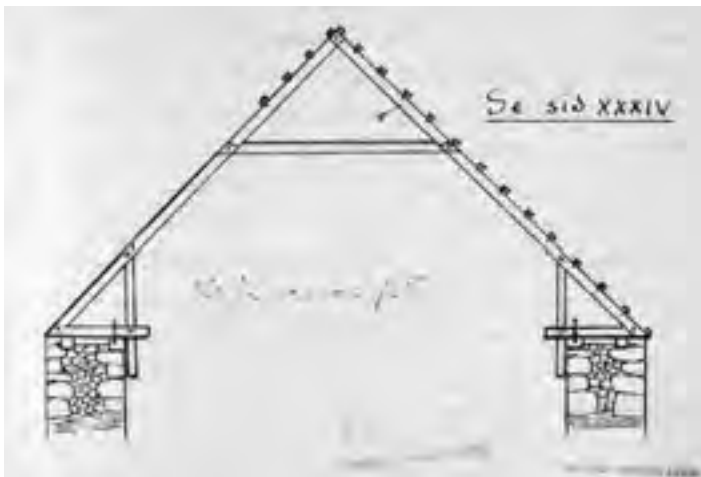
När man sammanfogat tvenne sparrar i toppen märktes de i toppen, vanligen med latinska siffror, och detta kallades ett par. Röst, eller som det på blekingska kallas ”roist”,

STUGA I HÖRBY, BLEKINGE. Stugan har takbjälkar och horisontella takbrädor. I den högra väggen sitter på typiskt sätt två fönster. En sättugn värmer stugan. Gruvan framför bakugnen är dold bakom en trälucka. Den högra dörren leder sannolikt ut till förstugan och den vänstra till en kammare. FOTO 1919 BLEKINGE MUSEUM.

kallade man ej spanten förrän de var uppresta på sin plats. Avstånden emellan spanten, eller rättast sagt från mitt till mitt, har varierat betydligt. I ladugårdar med halmtak, där läkt utgjorde underlaget, kunde avståndet gå upp till 5 fot. Det var dessa läkt som av somliga kallades takraftar, och icke spanten. I boningshus togs avståndet 2 alnar och 6 tum, ty härtill passade det rätt bra med bräder emedan dessa var 7 alnar. Numera tar vi i regel 1 meter, detta passar också till 14 fots bräder. Vid gaveln sitter alltid spantet innanför. Men på hus med frontespis kunde hända att man ett stycke utanför denna, vid ytterändan av utsprångsbommarna, satte ett hängspant i vilket fanns instämnda hål som passade till ändarna på bommen så att spantet hängde i dessa. Ett sådant spant hyvlades, fasades och snyggades till på alla sätt.

UTSPRÅNG VID GAVLARNAS

Det längre eller kortare stycke som taket gick utanför gavlarne kallades utsprång och var på ryggåsstugorna ej längre än tjockleken av det utanför gaveltimret varande hängspantet, som även vindskian pinnades fast uti. Källarhus och den ändan av ladugården som timrades, var försedd med lika kort utsprång. På den ändan av ladugården som bestod av skifte eller bräder var utsprånget även ganska kort, 6–7 tum. Men på slutet av 1860- och början av 1870-talen blev en förändring häri på alla nybyggen. Utsprången växte ut alltmera, så att de vid 1890–1900 antagit alldeles oformliga proportioner, ända till 3 fot. Efter denna tid har de åter förminskats så att de för närvarande håller sig vid 40–50 cm, endast undantagsvis är de längre.

August Holmbergs skiss och kommentar av takkonstruktion över sädeslada i gråsten. "... takstol med 'vinkelroist', d.v.s. spantens yttersidor bildar vinkel i ryggningen. Delvis synes också uppdelningen av läkt för påläggning av halm eller vasstak." NORDISKA MUSEET.

UTSPRÅNGSKALK

Så länge ryggsås användes bestod varje sparre av endast ett stycke som räckte från väggen till ryggsåsen och fästades med inborrade pinnar i båda ändar. Men när det blev modernt att ha utsprång, och husägaren ville ha sådant på det gamla huset, sågades ner ett hak i väggen strax intill spanten och en sparrbit som efter olika smak och konstfärdighet fick de mest olika former i den delen som gick utanför väggen lades ner i haket. Varpå den del av sparrbiten som var innanför väggen och låg direkt intill den gamla sparren spikades fast i denna. Dessa utstående bitar fick många namn, såsom utsprångskalk, utsprångsbom, valp, skägghot, kneka o.s.v.

TAKSTOL PÅ GRÅSTENSVÄGGAR TILL SÄDESLADA

På många gårdar fanns ladugårdar av gråsten stundom av betydande storlek, 15 alnar breda och 40–50 alnar långa. Över den delen där kreaturen var fanns bjälkar inlagda, men där säden skulle lagras undvek man att ha bjälkar, "de var till hinders". I innertaket på de i regel 2 alnar tjocka murarna, lades ett grovt trä i ladugårdens längdriktning. Något från murens yttre sida, inpå muren, lades ett annat trä parallellt med det förstnämnda, fast sällan av så grov dimension. Emellan dessa lades med 5–6 fots mellanrum tvärband, knäppningar, som med stjärthygge fälldes ner i de båda stora träna, bildande således ett stadigt på grund av sin tyngd nästan orubbligt underlag för takstolen. Dessa kallades murlädrar, och kilades under med flata stenskärvor där så behövdes, så att lädrarnas översida kom att ligga vågrätt. På dessa ställdes takstolarna, som byggdes av grova bjälkar med bockhuvud, och försågs med ett styvben som gick ner flera fot innanför murens översida. Meningen var att dessa styvben skulle hålla spantet på sin plats, så att det ej försköt sig utåt, men när nu murarna var krokigt och ojämt murade, hände vid resningen att somliga styvben fick huggas bort till över hälften av sin tjocklek. På andra kunde en stor trækloss behöva kilas emellan styvbenet och muren. Att lägga lejdern noggrant efter snöre, samt göra hak i bockhuvudet, som passade mot lejdern, förstod man icke då. Detta oaktat blev arbetet bastant, här finns sådana ladugårdar som stått över hundra år, bara taken reparerats i rättan tid. Figuren visar en takstol med "vinkelroist", d.v.s. spantens yttersidor bildar vinkel i ryggningen. Delvis synes också uppdelningen av läkt för påläggning av halm eller vasstak. Allting i en sådan takstol fästades ihop med dubbar, naglar och pinnar.

TORVTAK

SJÖTORPET, ALMUNDSRYDS SOCKEN, SMÅLAND. Stugan är den låga byggnadsdelen till vänster. Den högra höga delen med vind innehåller farstu och rum. Båda taken är torvtäckta. Stugans tak ser ut att vara relativt nylagt då fotot togs på 1910- eller 1920-talet. I det högra taket håller två eller möjligen tre takkrokar mulåsen på plats. Den nylagda mulåsen på stugan har enbart två stödjepunkter, en av dem förefaller vara en järnkrok. Farstun skyddas mot takdroppet av en kort hängränna av trä.

FOTO NORDISKA MUSEET.

DUNSMÅLA, URSHULTS SOCKEN, SMÅLAND. Loftstuga med öppen spis med järnkamin. I dörröppningen syns köksspisen som också visas i bilden på sidan 176. Takspararna, som August Holmberg kallar spant, vilar på stugans ytterväggar, tillsynes utan något vabord. Ovanpå sparrarna ligger de takbrädor som Holmberg beskriver tillverkningen av. Det plana horisontella innertaket kan vara ursprungligt, men det är,

med tanke på att väggarna är så låga, troligt att stugan från början varit ryggad (öppen upp mot ryggåsen) och att det horisontella innertaket satts in senare. Att sparrarna är synliga i den sneda delen anger att taket var torvtäckt. Då utgjorde nämligen torven isolering. I senare lofstugor utgjorde innertak och yttertak två olika konstruktioner och ovanpå innertaket låg en isolering av torv och jord. FOTO NORDISKA MUSEET.

På vilka hus förekom torvtak? Med få undantag kan man säga att bostadshusen var täckta med torv, beroende på att dessa tak var varma. Många källarhus, en och annan lagård och rätt många ”bastor” (brytstugor) hade även sådana tak.

TAKBRÄDOR

För att gå i tur och ordning är bäst att jag först beskriver hur taken lades dit och fästades på ryggåsstugorna. Takbräderna hyvlades på undre sidan med så kallad oxhyvel, även kallad tvåmanshyvel. Denna var försedd med handtag i båda ändar, ibland av svarvgods ibland endast av tvenne halvalns långa pinnar som gick igenom hål i hyvelns båda ändar. Arbetet kallades oxhyvla och härtill togs en van arbetare som ”styrer”, och en lärpojke eller nybörjare som fick ”dra”. Försökte nybörjaren att agera mästare, d.v.s. tog fatt i hyvelns akterända samt gjorde min av att överta styrningen, fick han ”på vinan” om detta skedde mot byggers själv. Men var det endast mot någon äldre kamrat, fick det sonas med ett kvarter brännvin, likgiltigt om än hyveln råkade vara hans egen. Rangordning fick det lov att vara.

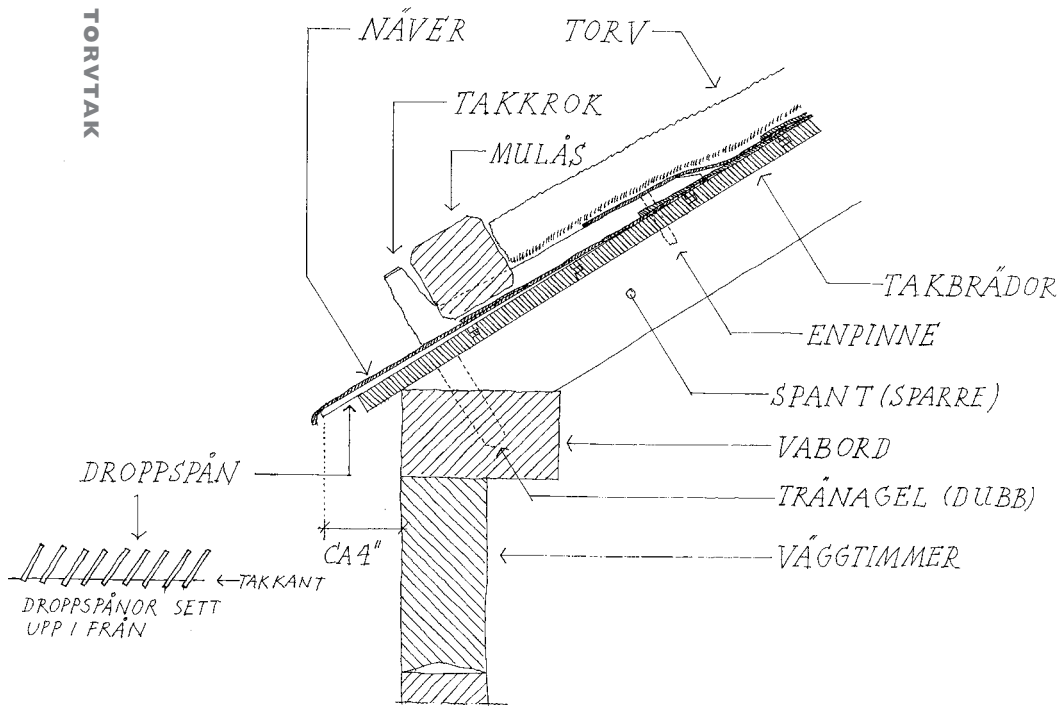
Takbräderna var spåntade. Jag hörde omtalas att det funnits tak utan spåntning, men har ej sett några sådana ehuru

väl flera sådana stugor byggdes i min barndom, och många fick nya tak samtidigt. Nedersta brädan sattes ut några tum utom långväggen, och sen fortgick det tills man kom till ryggningen där de båda bräderna, kommande från ömse sidor, fogades tätt med hyvel.

TAKKROK

Efter att takbräderna lagts på plats skulle nävern dit, dubbel rad längs hela nedre kanten, och i mån som dessa lades dit sattes takkrokarna fast. De var rätt så besvärliga att leta rätt på i skogen, de togs såvitt jag vet aldrig av annat trä än grova enar, åtminstone här i våra trakter. Nedre kroken borde stå upp minst 3 tum och det stycke som låg på taket var 15 till 18 tum långt, flathugget på den mot nävern vettande sidan, samt avtunnad till $\frac{3}{4}$ tum i övre ändan, där den med en halvtums enpinne fästades i svallen (takbrädan). Takkrokarnas ändamål var att hålla upp ”mulåsen” som i sin tur hindrar torven från att rutscha utför taket.

Vidstående figur visar en grov enstam med en stor gren, vuxen ut så pass i vinkel från stammen att man utan att få den för klen kan erhålla en takkrok ur densamma. Någon gång kunde två tillräckligt grova grenar sitta så långt från varandra att man kunde få två kroker ur samma stam, men

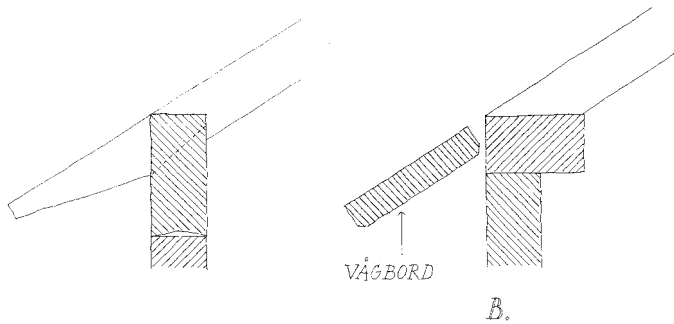

A.

August Holmbergs
skiss till ämne
till takkrok.

NORDISKA MUSEET.

B.

TORVTAK - PRINCIPSKISSER. A torvtak till stuga ritad efter Holmbergs beskrivning. Eftersom sparrarna (spanten) inte skjuter utanför våbordet bildas inget egentligt taksprång. Med den uppbyggnad av taket som Holmberg angav utgörs språnget av att den nedre takbrädan, droppspånorna och nävern som tillsammans sticker ut ca fyra tum. De glest insatta droppspånornas funktion var således i första hand att vara underlag för näverkanten, den så kallade "hovsnävern". Ordet takskägg blir, med tanke på konstruktionen, begriplig som benämning på ett kort utstick med krullig näverkant.

B visar två andra möjligheter att ordna taksprång. I det vänstra exemplet byggs detta upp genom att sparrans nedre del bildar en tass. I det högra exemplet ligger ett våg bord längs med väggen. Våg bordet var vanligen upplagt på utknutarna. Ordet våg bord är en benämning vi känner från den övre delen av landet. Benämningen kan mycket väl vara besläktad med vabor. Sannolikt var betydelsen ett horisontellt (i våg) liggande bräde eller plank (bord). RITNING PETER SJÖMAR.

detta var sällsynt. På en 8 alnars stuga åtgick 9 krokar på varje sida, och då förstår vi att det blev ont om ”krokhygge” till slut.

NÄVER OCH NÄVERTÄCKNING

Nävern, som var ett oundgängligt ämne till alla torvtak skalades av björkarna, helst ”sötövsbjörk”, när saven som om våren tränger upp i stammen tillräckligt absorberats av den tjockare inre barken som satt emellan själva stammen och nävern. Detta brukar inträffa vid midsommartiden. Ju större och slätare björkarna var, ju större blev nävern. Man höll den tunna och mycket skarpa kniven något snett mot stammen, och skar en rak skåra, en aln lång, samt öppnade med knivspetsen ena sidan, ”väckte”. Därpå tog man med båda händer fatt i nävern samt gick baklänges runda stammen och drog samtidigt nävern försiktigt efter sig. Så snart denna var lös väckte man en ny, och så fortgick man så högt upp man räckte på stammen. När man fått ett hundra lades dessa vackert i en hög ovanpå varandra och emballerades med vridna björkvidjor på alla sidor, så att de ej skulle krulla sig när solvärmen torkade dem.

Nävern ruttnar ej på de första 100 åren, såvida ej solen kommer åt att bränna den, d.v.s. om den får behålla torven orubbad. Björknävern, som vanligen avskalats flera år i förväg, skulle övergjutas med vatten så att den blev mjuk och ej krullade sig.

Nävern gick ut över brädan cirka 1½ tum, såväl på gavel som sidor, samt lades alltid så att den vita yttersidan kom neråt (nävern krullar sig alltid utåt). När den så torkade krullade den runt om brädkanten och skyddade den för röta. De övre lagen lades så att de med nedre ändan låg

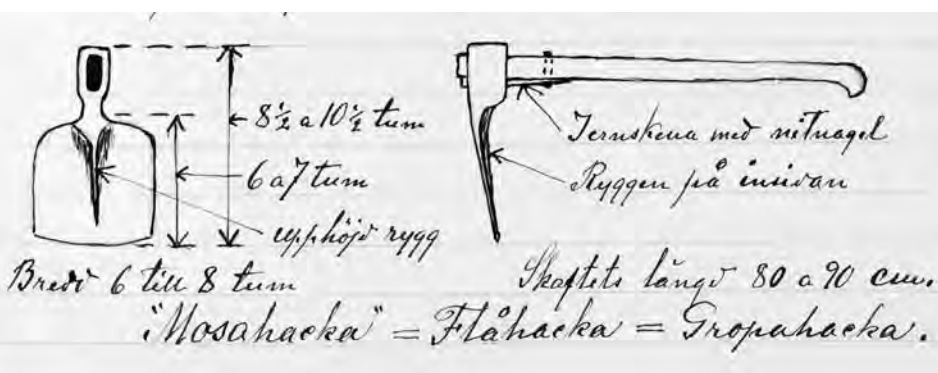
betydligt ovanpå de nedanför varande, och i sidled lades de mycket över de båda som möttes åt inunder. Fanns kvisthål lades en annan ovanpå så att hela taket, fastän bestående av många mindre stycken, utgjorde ett absolut tätt lager för det oppifrån nersilande regnvattnet. Dock lades icke nävern ut fortare än man samtidigt lade dit torv, ty annars hade den

KARSTORP, URSHULTS SOCKEN, SMÅLAND. Denna korta höga stuga med valmade gavelspetsar visar att torvtaken inte enbart användes på de ålderdomliga byggnadstyperna. Mulåsen hålls här på plats av sex takkrokar. Under den utstickande nävern i takfoten ligger sannolikt droppspån. Nocken skyddas av brädor och väggarna skyddas från takvattnet av en hängränna urhuggen ur en klen stam. FOTO NORDISKA MUSEET.

ej legat still utan krullat sig. I ryggningen lades tredubbelt lag som veks neråt båda sidor.

De låg lösa allihop på hela sidorna, ingenstädes fästades de med spik. Över takkrokarnas övre ändar trycktes ett par mjuka nävvar fast, så att ej vatten sipprade ner igenom hålet vid pinnen som gick igenom undre nävern. Kroken fästades nämligen dit först sedan första laget "hofsnaöver" lagts på sin plats. Där taket mötte väggen till det högre varande höganloftet, veks nävern något uppåt i själva brottet för att kunna uppsamla det vatten som möjligen skvalade ner längs loftets vägg. Så var det åtminstone meningen fastän det säl-lan blev någon effektiv nytta med det. På högst få ställen sattes dit någon dropplist, som i alla fall gjorde föga nytta då den endast kunnat fästas utanpå väggen, som vanligen bestod av skiftesverk. Och där som höganloftet timrats upp kunde dropplisten ej heller sättas dit annat än utanpå. Först när man en gång brädbeslog gaveln, kunde dropplisten göra någon nytta.

August Holmbergs skisser till flåhacka. NORDISKA MUSEET.

TORV OCH TORVTÄCKNING

Torven till taken togs från någon äng, vars gräs hade så sega och vittutgrenade rötter som möjligt. Längs åkerkanter dit vitrotten (kvickrotten) utbrett sig tog man gärna ryggnings-torv. Men sådan präktig torv kunde man ej få till alltihop, därför fick man nöja sig med annan ängstorv. Högst ogärna tog man från sandjord, ty den förintades rätt snart. Till de större taken på bondgårdarna kunde torven få hämtas hem långt borta ifrån. Spadar efter nutida begrepp fanns icke. I lucker trädgårdsjord, och likaså i ladugården, hade man träspadar som i yttre tunna ändan härdats i eld. Man tog upp taktorven med en "mosahacka" (mosshacka).

Fältet där torven skulle tagas upp rutades först in med så kraftiga, rakt ner gående hugg med hackans skarpslipade egg (hackan var stälad som en yxa), att huggen trängde ner något djupare än grässvårens tjocklek, så där två tum. De ungefär vinkelrätt mot varandra gående hugglinjerna avdelade torven i önskad storlek. En van flåhackare kunde få torven till något mer än hackans dubbla bredd, samt ännu mera på längden. Man ville gärna ha dem i avlånga fyrkanter. Ehuru väl jag inte tror att detta betyder något, ej heller hörde jag något visst skäl just varför de skulle ha denna form, men faktum var att alla vana torvgubbar gjorde dem avlånga. Av torparnas "kåringar", som var vana att hantera flåhackan, fanns många som var duktiga till detta arbete, och den bonde som hade tillgång till en sådan brukade låta dessa ta upp den torv som erfordrades. Minderåringar, flickor såväl som pojkar, fick bära ihop och lägga i hög tills tiden blev att torven skulle användas då, om vägen ej var lång, dessa bars hem på en bår av tvenne personer. Var vägen längre kördes torvorna hem med oxar. Såväl när torven

BUSKABODA, URSHULTS SOCKEN, SMÅLAND. På den låga stugan ligger ett nylagt torvtak. Torven ligger högt upp mot skorstenens stenavtäckning. Den är utskuren i kvadratiska rutor. Näverkanter skyddar takfot och vindskida. Än har det inte hunnit börja växa på taket men enligt August Holmberg fanns det inte något "... torvtak som legat några år utan att de om våren var försedda med både gräs och stundom örter. Men detta vissnar vanligen bort fram på sommaren. Vad som däremot ej vissnar, var 'taklöken' men den förekom långt ifrån på alla tak ...

För övrigt hörde jag aldrig att någon precis önskade gräsväxt på taket fastän det säger sig själv att ett gräsbevuxet tak var varaktigare. Någon gång kunde en rönn växa upp på ett torvtak och hålla ut och vara vid liv i många år. Björkplantor spirade opp rätt ofta men blev aldrig mångåriga." Omsorgen om taklöken som Holmberg skriver om i slutet på kapitlet blir begriplig när man ser de två krukväxter som gumman (av allt att döma med stolthet) ställt på bordet inför fotograferingen.

FOTO NORDISKA MUSEET.

staplades i högar på upptagningsplatsen, som när den en gång lades på taket, vändes alltid grässvålen neråt.

Tvärsöver ryggnigen hade man gärna större torvor. Dessa ville man ha 3 tum tjocka (de övriga var gott 2 tum) och så långa att de hängde ner $\frac{1}{2}$ aln på varje sida, samt med gräsrötterna så sammanfiltrade som möjligt. Hur tätt man försökte skjuta ihop torvorna på taket blev ju alltid någon öppning emellan dem i övre sidan, detta utfylldes med lös jord, ogärna med sand.

Från början lades alltid torv ovanpå nävern på taken, men när dessa legat några år kunde 1–2 torvor hastigare pulveriseras och bortföras av regn och blåst. För att då skydda nävern så att den ej låg bar, kastade man upp mylla, men ej sand. För det mesta tog man några skoffor fulla av ruttna spånor på ”vedkasten” (vedbacken).

MULÅSEN

När takkrokarna (”takknekarne”) fastsatts med sina pinnar lades mulåsen dit, så att den vilade med sin nedre kant mot krokarnas uppstående krök. Mitt för varje krok höggs, på undre sidan, med yxan ett så djupt hak att mulåsen sjönk direkt ner till nävern. Den fästades ej på något sätt, den låg kvar av sin egen tyngd, förutom tyngden av torvorna, som omärkligt gled neråt vid varje regnskur. Storleken av mulåsen borde i regel varit 4 x 4, men förekom både något större och något mindre. Jag tror inte att det nånsin lagts dit någon av ek, alla jag såg var av furu. Men man tog gärna en kärnfull sådan och högg bort all ytved, så att endast den inre kärnveden återstod.

DROPPSPÅN

Nu återstod endast droppspånen (droppspetorna), vilka tillsammans med den utom takets kant utskjutande nävern utgjorde det så kallade ”taksägget”. På annat ställe har jag redogjort för hur man i roten av ihåliga furor erhöi så kallade ”munkar”, vilka innehöll den allra bästa kärna. Dessa munkar klövs först med yxa i större stycken, som den vane stickmakaren efter ögonmått bestämde att kunna innehålla 4, 8 eller 16 stickor. De klövs med yxa och klubba, på så sätt att när den första delades mitt itu blev det 8 på varje sida, och denna delades mitt itu blev 4 på var sida. När man fått en hög bitar med innehåll av 4 i varje, tog man den stora spingkniven och delade dessa bitar för hand. Bredden blev allt efter munkens tjocklek, från 1 $\frac{1}{2}$ tum till 4 tum, bredare orkade man ej klyva (spinga). Den vita ytveden såsom varande alltid vresig, höggs bort då man skulle spinga med kniven. Längden på stickorna var olika, 20 till 24 tum.

Här är väl bäst att omtala hur droppspånen sattes fast. De vässades med kniv eller yxa tills de blev tunna som ett löv i ena ändan, samt pressades in mellan takbräderna och nävern, men icke vinkelrätt in utan betydligt snett, samt lämnades 1 till 2 tum utanför ”hovsen”. De behövde ej fästas på något sätt, ty torvens och mulåsens tyngd höll dem kvar på sin plats. Man satte dem så där 8–10 tum ifrån varandra, någon gång ännu längre.

FÅLABODA, URSHULTS SOCKEN, SMÅLAND. Timrad byggnad med torvtak och den typ av ljusöppning med draglucka som Holmberg skriver om i avsnittet om ladugårdar. Det kan ha varit ett fähus eller en basta. Bilden ger oss några detaljer till torvtakens byggnadsteknik. Takfoten bärs av stockar (vågbord) som ligger upplagda på knutarna. Under näverkanten syns droppspånor vilka sitter insatta snett och glest på just det sätt som August Holmberg omtalar. Spånornas funktion är att bära upp näverkanten och att skydda väggen från takdroppet. Spånor-

na kunde också kallas för hovsspån: "Takdropp är ett ord som icke förekommer mycket nu för tiden. Förr, vid regn eller när snön smälte på taken så att det ideligen droppar från de många inunder nävern på taket instuckna hovsspånen, sade man att: I dag är det takdropp. Kunde också sägas om det t.ex. bildades ett hål på taket varigenom vattnet droppade ner, men kom mycket vatten sade man att det 'sjalade' (skvalade)." FOTO NORDISKA MUSEET.

VÄXTER PÅ TAK

På gamla halmtak med tjocka mosstorvor kan man varje år, så länge det ej är alltför långvarig torra, få se gräset växa halvalnslångt. Till och med småbjörkar kan växa flera år, och på de gamla torvtaken växte ymnigt gräs, men dessutom förekom en växt kallad taklök, som där den fått insteg icke torkade bort, hur intensivt solen brände. De gamle planterade denna växt på taken med flit då de antingen byggt ny stuga eller lagt om taket på den gamla. Den omsorg de gamle ägnade denna i övrigt obetydliga växt, och så illa som det upptogs om någon skadade eller av okynne rev bort sådana från taken, tycktes tyda på att den på något sätt varit föremål för dyrkan. Den som ville tigga en buske att plantera på sitt stugtak måste vara en välkänd person, och det var med största tvekan som mor i huset kunde förstå sig att rycka upp en liten buske att ge bort. Från första början har den på något sätt stått i samband med kvinnan, ty den man som ville göra sin hustru till viljes aktade sig noga för att på något sätt skada mors taklök. Den finns ännu på källartak och även vid många stugor, planterad i en rabatt, men den gamla pieteten, sådan den förekom i min barndom, har försvunnit.

VEDTAK, BRÄDTAK OCH SPÅNTAK

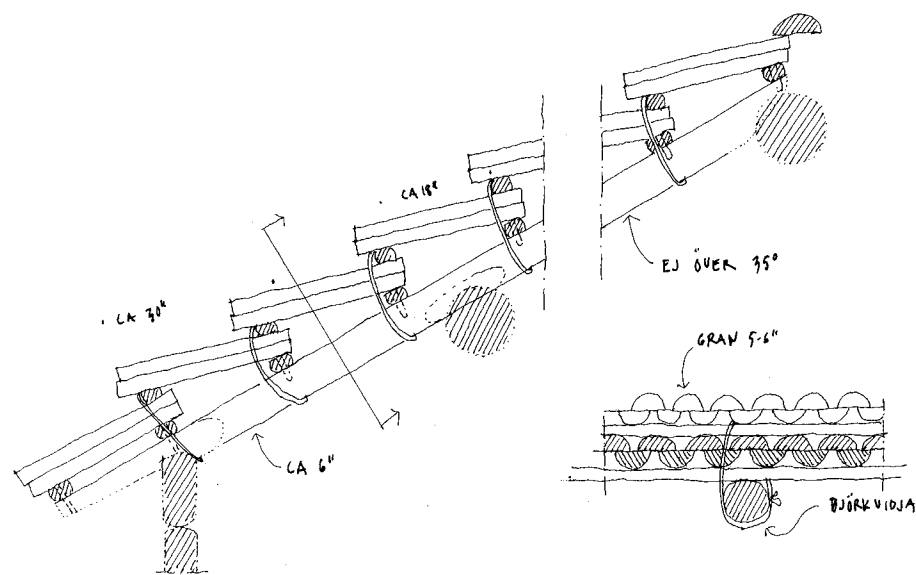
GRANET, HINNERYDS SOCKEN, SMÅLAND. *Stugans lägre del är täckt med brädor och bakar (ytor eller utrännare enligt Holmbergs terminologi). Den högre delen är täckt med spån. Det tycks dock som om även den lägre delen tidigare varit spåntäckt, men att taket tätats med spillvirket från en såg när spånorna tjänat ut. FOTO NORDISKA MUSEET.*

BRÄDTAK PÅ KÖLNA, HALLAND. *En svaghet med den senare typen av bräddtak av klen sågat virke som inte var formstabil var att taken läckte när brädorna vred sig och det blev öppningar mellan under- och överbräda. FOTO NORDISKA MUSEET.*

Hus med kluven ved såsom täckningsmaterial har jag ej påträffat mer än på några ställen i nordvästra Blekinge.

Detta egendomliga sätt att täcka tak på har jag ej funnit annorstädes, varken i södra Småland eller i hela Göinge härad, varför jag måste ge beskrivning härpå. De förekom i Lusaryd och Holje, samt i Nyteboda. Takresningen var säkert icke över 35 grader. Spanten, av vilka det fanns blott tre par, bestod av runda åsar med 6 tums diameter. Utanpå dessa låg nervid takfoten en läkta längs med väggen. Ungefär 18 tum högre upp låg en annan läkt, och på dessa vilade första laget takved. Denna bestod av cirka 30 tum långa, klyvda halv av granklump, med 5–6 tums diameter. Det understa laget låg med den kluvna sidan uppåt, nästan så gott som invid varandra, och över fogarna låg det andra laget med de kluvna halvorna neråt. Ovanpå övre laget, nära övre ändan, låg en läkt som med några björkvidjor var fastbunden inunder spanten. Ungefär 18 tum högre satt så en ny läkt fastpinnad i spanten, och ovanpå denna samt nedre lagets yttre läkt, låg 2 lager takved på samma sätt som det nedersta, och så fortgick det ett par lag till så var man uppe vid ryggnings. Över denna, fastbunden med 3 vidjor, låg en kluven gran, 8–9 tum bred med flatsidan neråt.

TAK AV "KLYVD FANVED" PÅ SKOGLADA. Ritat efter August Holmbergs beskrivning. Enligt Holmberg var lador av detta slag "... mycket gamla, nästan fallfärdiga, och alldenstund jag tjuvjagade på obekant område samt ej ägde minsta aning om att det en gång blivit värdefullt att äga lite noggrannare kännedom om dessa egendomliga skjultyper ... kan jag ej annat än konstatera deras förekomst. Men jag har deras utseende så väl i minnet att jag ... kan lämna en utförlig beskrivning av dem ...". Han tillbringande en halv dag och en natt i en lada täckt med denna taktyp: "... i hållande regn, men taket höll tätt. Yrsnö hade däremot trängt in."

BRÄDTAK

Tak med ett underliggande lag av bräder och alla fogar täckta med ett överliggande lager av tjocka ytor (utrännare), allt fastgjort med pinnar, förekom mest vid de många små sågarna som förr fanns även i rätt obetydliga bäckar. Skjulen framför bastorna (brytstugorna) hade för det mesta tak av sådant material, en och annan fårabod i närheten av gårdarna, och någon gång kunde man få se tredje- eller fjärdedelen av ett ladugårdstak täckt provisoriskt på samma sätt.

Tak av bräder förekom endast på ett och annat ställe på landet, mycket mera inom Karlshamn. Man kunde vid rivning av sådana konstatera att undre laget bräder på övre

EKÖN, HINNERYDS SOCKEN, SMÅLAND. Detta brädtak är mer omsorgsfullt lagt än det i den föregående bilden. Takbrädorna på stugan i Ekön kan mycket väl ha hyvlade vattenrännor av det slag som August Holmberg skriver om. De utkragade stenarna i skorstenen visar att brädtaket ersatt ett tidigare torvtak. FOTO NORDISKA MUSEET.

sidan, cirka 1 ½ tum från kanten, erhållit en 1/8 tum djup halvrund skåra, avsedd att uppsamla vattnet. Skåran var formad med en hyvel som mycket liknade en spånhyvel. Sådana har emellertid icke använts på landet sedan slutet av 1860-talet. Jag har sett en enda sådan, vad den kallades vet jag ej.

TAK AV HUGGEN TAKSPÅN

Många av de gamla vackra bondgårdarna, och hos någon förmögnare bonde även ladugårdarna, var täckta med för hand huggen furuspån. Ekspån, huggen, har förr mycket tillverkats i Blekinge, men endast på beställning från någon kyrkobyggnad (Ringamåla t.ex. 1881) eller till något bygge på ett större gods. Hos allmogen har det ej förekommit.

Till underlag för spånen, ovanpå spanten, var i äldre tid för det mesta endast läkt som, pinnats fast i spanten på förut beskrivet sätt, och så att avståndet från mitt till mitt på läkten var 6 tum. Spånen pinnades fast med små träpinnar i läkten. Hål borrades endast i spånen, i läkten presades pinnarna ner. Pinnarna gjordes av kärnfur och var högst ¼ tum i diameter. Hålen i spånen borrades med ett ”vinnborr”, ett slags borrsväng av trä med 3 ½ till 5 tums vevyta, hemgjord, stundom konstnärligt utsirad med ornament i förhöjt arbete, och ibland försedd med inläggningar av horn eller svart ek.

Spånen, som var 4–5 åttondels tum tjocka i storändan, höggs så tunna i lilländan som möjligt (1/6 tum) samt togs 20 tum långa och 3 till 6 tum breda. De brukade någon gång kokas i en stor gryta full med vatten, i vilket man upplöst en viss del vitriol, strax före påläggandet. Inkokningen av vitriol gjorde den nyttan att spånen icke angreps

av mask, samt blev även i övrigt mycket hållbarare, men på samma gång frätte de sönder händerna på taktäckarna. Huden sprack sönder i varenda led.

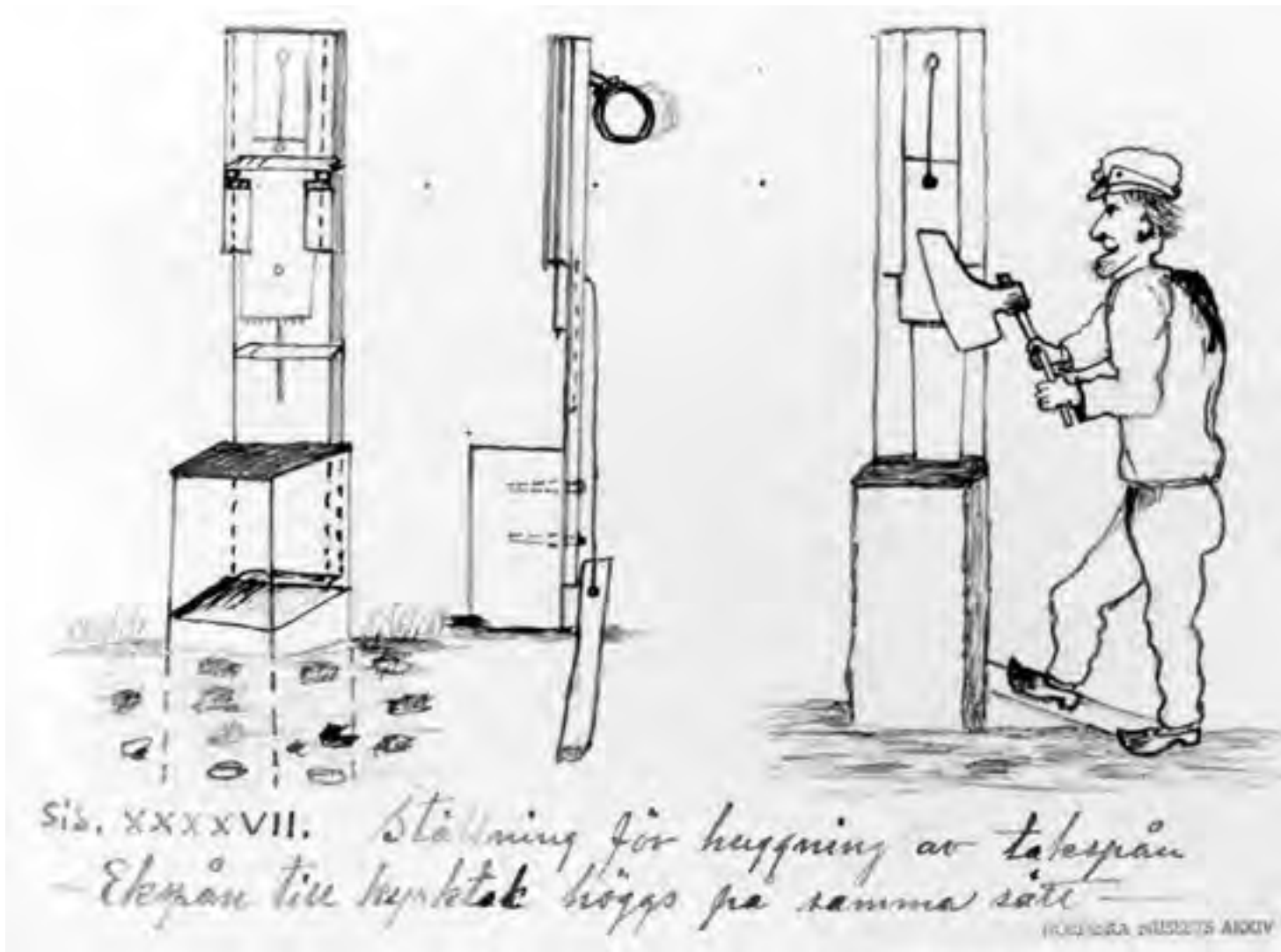
Spånen klövs och höggs vid de större sågverken av ytor, eller sidoutschotten, som alltid blev över då stockarna sågades. Människorna var av nödvändighet tvingade till att vara sig själva nog och var därför mycket mångsidigare ifråga om yrkesutövning än vad de är i vår tid. På grund härav fanns hos nästan varje bonde någon av hans torpare som kunde hugga takspån såväl som annat virkesmaterial. Huggningen tillgick så här.

Utanför såghusets öppna gavel, där allt vid sågen skuret virke sköts ner, blev alltid ytorna lämnade kvar då det övriga virket bars undan och staplades upp i sina särskilda högar eller staplar (båda uttrycken användes). För spånhuggaren blev hans första göra att bära undan alla ytor till platsen där han iordningställt sin huggställning, samt därpå sortera ytorna. De som var mycket kvistfulla lades undan såsom odugliga, emedan dessa ej lät klyva sig. Klyvningen skedde med en bredeggad handyxa på vilken man slog med en träklubba, och klyvningen måste göras på ”svallen”, d.v.s. icke radiellt utgående från kärnan. Naturligtvis måste ytorna kapas i sina bestämda längder förrän klyvningen kunde vidtaga. Detta gjordes med en handsåg. Sågbladet i den första såg far min använde var smitt av en hemsmed.

Spånhuggarens ställning, där han slutligt formade till spånämnen, bestod av en grov, rund eller fyrkantig stock nergrävd i marken så djupt att den stod mycket fast och höjande sig över marken 30–36 tum. På vänstra sidan var en 3 x 9 tums plankor med flera grova tränaگلar fästade vid kubben, samt gick 2 alnar högre upp med sin översta ända

ÖRNANÄS, ÖRKENEDS SOCKEN, SKÅNE. Hyvlad spån på huggen läkt. I läkten sitter pinnarna kvar från ett äldre tak vars spånor var spräckta. Enligt August Holmberg hade denna typ av spån ”... mycket gamla anor, de fanns här och där i min barndom (1860) ... Huggen spån bestod av både fur och gran, dock endast av kvistfri gran. Spån av ek lär icke ha använts till tak å privathus, åtminstone ej i våra orter ... alla sådana tak som pålades före 1850-talet här på landsbygden fästades ... med pinnar ... I medio av 1870-talet då hyvlad spån började läggas på taken kom också 2 tums klippspik i handeln så att man fick något annat än pinnar att fästa dem med.” FOTO PAUL HANSSON.

Ställning för tillverkning av huggen spån. Skiss av August Holmberg. NORDISKA MUSEET.

som hade ett hål mitt i plankan cirka 4 tum nedom övre ändan. Ungefär 18 tum ovanför ändan av huggstocken fanns en tumbred springa i plankans mitt gående opp till cirka 30 tum från huggstocken räknat. På framsidan av plankan var på båda ytterkanter fastpinnade tvenne lister ovanpå varandra så att det hela bildade en fals. I denna fals löpte lätt och behändigt en tumstjock bräda. I undre ändan var denna 15–18 tums långa bräda försedd med ett plattjärn med ½ tum långa, spetsiga taggar som av smeden svetsats fast. Plattjärnet, eller skenan, hade även tvenne hål, genom vilka slagits spikar upp i den omtalade korta brädan. Ungefär 5 tum ovanför nedre ändan var i brädan fastgjord en grov repstump, som med en knut hindrades att löpa fritt igenom, men på samma gång fasthöll densamma. Denna repstump gick igenom springan och löpte ner till marken, där dess andra ända var fastgjord i en cirka 4 fot lång bräda som tjänstgjorde som trampa. I övre ändan av den fritt löpande brädan var en kortare repstump fastgjord i vilken hängde en tung sten. När nu apparaten fick röra sig fritt, gjorde denna stens tyngd att brädan lyftes i vädret, och således fri plats fanns att sätta dit det stycke kluvna trä som skulle huggas till takspån. När detta var gjort och huggaren satte vänstra foten på trampan samt tryckte till, så var hans tyngd större än stenens. Den löpande brädan tvingades därför nedåt och dess med taggar försedda ända trycktes fast i spånen och höll denna fast och stadigt tryckt intill plankan medan huggningen pågick. Alldenstund spånen låg kloss intill plankan kunde den ej bukta sig för huggen utan förblev stadig, så att spånens yta kunde bli slät och jämn. Huggningen gjordes någon gång med en bredeggad handyxa men för det mesta använde man härtill bila.

STICKTAK

Såväl min far som flera andra gubbar hade mycket att berätta om ett slags tak som visserligen bibehölls så länge, fast gamla och stubbiga, att jag sett sådana liggande på husbyggnader, men intet har lagts nytt i våra orter under min tid så att jag fått se hur man därvid gick till väga. Men gamle Sven Månsson i Askaremåla lät vid skogsfällning varje år, av de av mig förut omtalade ”munkar”, spinga så många stickor som kunde erhållas som han sen försålde till sådana som ännu hade dylika tak och behövde reparera dem. Således förstår vi att om än inga nya sådana tak lades, bibehölls de gamla så länge som möjligt. Dessa tak kallades sticktak och bestod endast av sådana smala, tunna stickor som väl antagligen lagts dit på samma sätt som spåntak. Om på ett underlag av läkt eller bräder är mig obekant. Men hur fästades dessa stickor, är en fråga jag under senare år ofta gjorde mig själv, på en tid då inga takspik fanns. Och pinnar hade åtgått 10 tusentals till varje hustak, så smala som stickorna var. Min egen åsikt är att en kluven lång sticka lades över varje lag, att hålla dem fast, men detta är min egen tanke och får ej betraktas såsom faktiskt. Taken berömdes av de gamle såsom varande de varaktigaste man då kände till, och med kännedom om det ypperliga material varav stickorna klövs är detta lätt förklarligt.

HYVLAD SPÅN

I medio av 1870-talet kom så bruket att täcka tak med hyvlad spån. Uppfinningen härav kom säkert från Småland. Den som i våra orter först for omkring i bygderna med en självkonstruerad maskin, dragen av fyra man, och stod till tjänst med att hyvla takspån var uppfinnaren, timmer-

BOSTADSHUS I URSHULTS SOCKEN, SMÅLAND. Spån, främst hyvlade, blev det material som ersatte näver, torv och halm, men de tidigare taktypernas isolering gick man då miste om. Detta gjorde dock inte så mycket för när bostadshusen blev så stora att de byggdes med vind (det vill säga med innertak) kunde isoleringen placeras i det övre bjälklaget. De släta, jämna, tunna och grå spåntaken gav husen nytt utseende som säkert ansågs passande till de nya ljusa fasadfärgerna som kom på sent 1800-tal. FOTO SMÅLANDS MUSEUM.

BASTU, NÅKÄLLA, FJÄRÅS SOCKEN, HALLAND. Spåntak lagt med växlande överlägg i sidled. Nocken skyddas av takhatt av brädor. Det ser ut som om spåntaket lagts ovanpå ett halmtak. FOTO NORDISKA MUSEET.

GRANET, HINNERYDS SOCKEN, SMÅLAND. Många tak såg antagligen ut som det på denna lilla ladugård. Taken var lagade med bakar och spån av olika typ och ålder. FOTO NORDISKA MUSEET.

mannen, gelbgjutaren och bössmeden Sven Andersson från Ulvaboda.

Till hyvlad spån har använts snart sagt alla träslag. Sålunda försöktes med spån av al, men dessa ruttnade bort nästan på två år. Asp däremot är nog det bästa ifråga om varaktighet, men då fordras att klumpen till spånen är rak. Är klumpen krokig blir spånen tärnad (bräckt) och faller sönder förrän den kommer på taket, och spånorna har lätt för att vrida sig i alla möjliga krumbukter så att taken ser ruggiga ut. ”Di spänner ut vingarne, och vill flyga” säger man. Om ett spåntak av fur och gran står sig 14–15 år, så är spån av asp flera år varaktigare.

I Farabohl fanns för ett tjugotal år sen en bonde, Ek-

lund, som hade massvis av långa vackra björkar på sin gård, knappt så grova att de kunde bli fullgod famnved i stammarna. Eftersom alla ladugårdarnas tak var bristfälliga ställde han till med en spånhyvel som kopplades till tröskverksvandringen, varpå han hyvlade en mängd spån av den vackra björkskogen, varav han sålde i mängd förutom vad som åtgick till eget behov. Det var den enda gång jag vet att björk använts till takspån. Försöket upphörde när Eklund flyttade från gården. Men björk visade sig vara ett förstklassigt träslag att hyvla spån av. De är mjuka och böjliga att lägga på taket, krullar icke upp ändarna utan behåller släta vackra flak, samt är mycket motståndskraftiga för röta. Det har förvånat mig att ej något vidare försök gjorts.

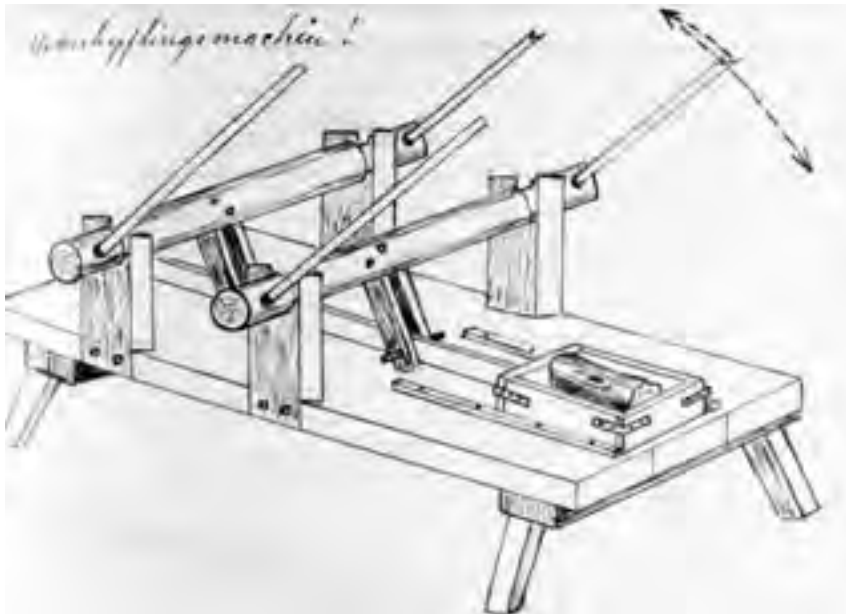

BAGGEBODA, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE. Spåntak var i jämförelse med torvtak betydligt lättare vilket var en fördel när man byggde tak på de stora ladugårdar som blev vanliga under sent 1800-tal. FOTO NORDISKA MUSEET.

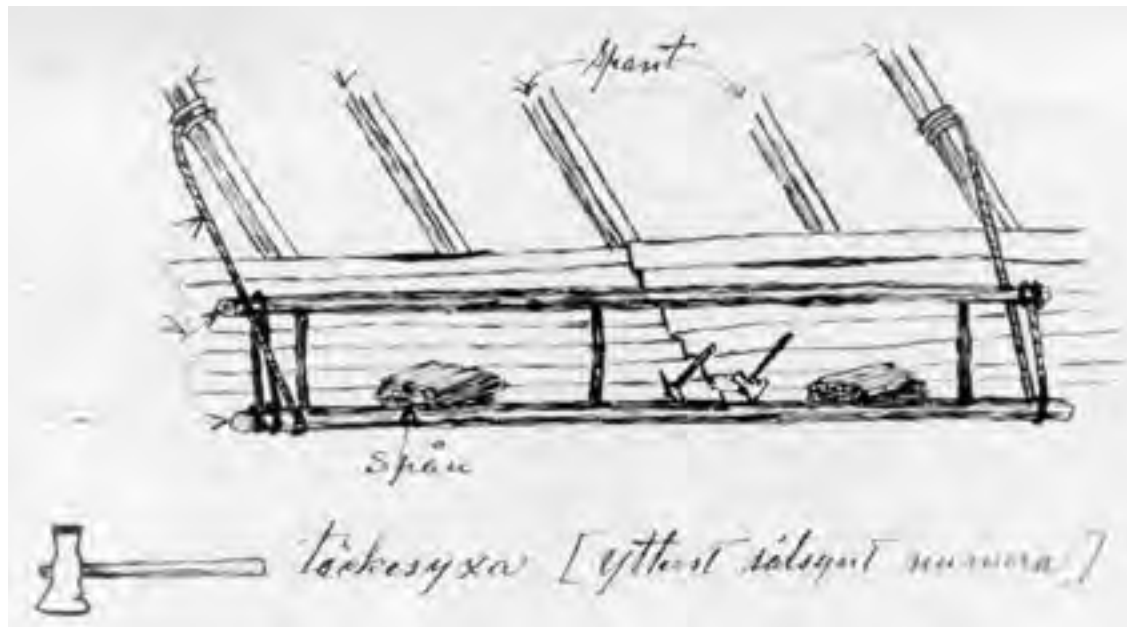
LÄGGNING AV HUGGEN SPÅN

Tak av huggen spån lades ofta så att när spanten rests och stormläkten fastgjorts, pinnades de horisontala takläkten dit. Eftersom varje "flo" (flak) av spånen brukade tagas 6 tum, blev också avståndet från mitt till mitt på läkten 6 tum. Ställning längs sidan av byggnaden var uppsatt vanligen förrän taket läktades. Nu sträcktes ett snöre längs taket, fastgjort i båda ändar med en spik, så att snöret låg 2 tum, stundom 3, utanför läktans eller hovsbrädans kant, och så långt ut lade man ändarna av spånen. Den undre flon av spånen lades kant i kant, och flon ovanpå lades med sin mitt precis över undre fogen. Men på övre flon lämnades en god åttondels öppning mellan varje. Detta för att den vid regn skulle kunna svälla utan att pressas uppåt med

kanterna, vilket blivit en ofrånkomlig följd om spånen legat för tätt. När första hovsraden (man kallade arbetet med första spånraden att hovsa taket) blivit lagd, lade man dit en bräda som noggrant strukits till lika bredd överallt. Den kallades täckbräda samt fasthölls av tvenne, uppåt krokiga, rätt grova trädgrenar, som var fast i brädans båda ändar och vars övre ändar fastspikades högre upp i någon läkta. Dessa hångor var 75–80 cm långa. Ovanpå täckebrädan, men noggrant följande dess nedre kant, häftades med pinnar eller spik en trelist, $1\frac{1}{2}$ – $1\frac{3}{4}$ tum bred. I denna hylla som bildades på täckbrädan lade man i äldre tid den mängd pinnar, och längre fram spiken, varmed spånen fastgjordes vid underlaget av taket.

Sven Anderssons hemgjorda spånhyvlingsmaskin. Skiss av August Holmberg. Hyveln kommenterade Holmberg på följande sätt: "Längst till höger ser vi lådan i vilken den spånklump lades ner, som så småningom förvandlades till användbar takspån. För varje gång spakarna trycktes ner, drogs lådan med spånklumpen framåt, och det undertill fastskruvade tunna men 6 tum långa hyvelbladet avskilde en 1/8 tum tjock spån. Arbetet gick sakta och fodrade en oerhörd kraftutveckling av de 4 män som drog maskinen, men det blev i alla fall takspån. Längre fram i tiden då Sven Andersson uppsatt många spånhyvlar vid vattenverken, skrattar han själv åt sitt första primitiva försök att åstadkomma en användbar spånhyvelmaskin. Han var en mångfrestande man som ifråga om naturlig begåvning stod högt över alla sina samtida så snart det gällde mekanik, och var dessutom begåvad med en så frodig fantasi att om han ägt skrivkonst hade han utan svårighet varit i stånd att framställa en ny upplaga av Tusen och en natt. Hur många nätter har jag ej åhört hans fantastiska berättelser, tagna ur rakt ingenting, men framsagda med en så trovärdig och övertygande min, och ett så orubbligt allvar att det verkade fullt övertygande och sanningsenligt."

August Holmbergs skiss av "täckstege" och "täckesyxa". NORDISKA MUSEET.

LÄGGNING AV HYVLAD SPÅN

Förfaringssättet vid täckning med hyvlad spån är precis det samma. Fastän täckbrädan i senare fallet ej är mer än 3, numera 4 tum bred, samt att den hyvlade spånen ej lägges över fogarna utan med ena kanten långsamt ligger $\frac{3}{4}$ tum över den näst föregående, och den ena gången ligger över vänster, andra gången från höger, bildande så kallat "klink", samt att spiken slås in just i denna överliggande kant. Visserligen så långt ner som möjligt för att kunna hålla spånens nedre ändar släta och jämna, men dock inte längre ner än att nästa flo fullkomligt skyler alla spikhuvud. Eftersom spånen sällan är rak i kanten, "kretas" den nu rak med kniv, och

de som ännu har i behåll de gamla täckesyxorna hugger till spån med denna vid båda gavlarna. Man vill komma så tätt som möjligt med spånen intill vindskivan, som väl någon gång spikas dit i förväg men helst bör sättas dit efteråt, sedan spånen lagts på taket.

På övre kanten av vindskivan spikas efteråt en $4\frac{1}{2}$ till 5 tum bred täcklist (förr kalklist), som i regel går $\frac{5}{8}$ – $\frac{3}{4}$ tum utanför vindskivans yttersida och sågas ihop lodrätt i toppen, så att sammanstötningen här blir precis mitt över den lodräta fog där vindskivorna mötas. Sedan stöter takhatten med sin ända mot kalklisten.

G.A. ANDERSSONS GÅRD HALSBO, DRENGSEREDS SOCKEN, HALLAND. På 1920-talet var flertalet av denna fyrbyggda gårds byggnader spåntäckta. Spåntaket på stugan i bildens mitt var omsorgsfullt lagt. Taket hade vindskidor som var gerade inock och takhatt av två brädor. På mindre viktiga byggnader användes vanligen enklare avslutningar. Den underliga utformningen av taknocken över lidret förklaras av att byggnadens andra takhalva hade halmtak med ryggträ. FOTO NORDISKA MUSEET.

Men innan man kommit så långt måste man ha något slags apparat att hänga fast på taket. I äldre tid, och ännu på många ställen använder man sig av täckstege. En tung otymplig krabat bestående av tvenne på 30 tums avstånd parallella 7–8 alnar långa fyrkantiga eller runda furuåsar som var sammanhållna av 3 grova inborrade enstörar. Den hölls uppe av ett rep i vardera ändan av den undre stegåsen. Repet var fäst på högt uppe mot ryggingen, antingen om ett spant eller instucket i fogarna mellan tvenne bräder. För varje gång man behöver komma högre vältes stegen omkring en gina, varvid man fick iaktta försiktigheten att den ena parten av repet låg ovanpå, den andra inunder övre åsen. I annat fall kunde hända att stegen kantrade runt och skickade både taktäckarna och spånen på en otrevlig hastighetsfärd ner i backen.

Nu använder vi vid spåntäckning endast en enda ås eller en klen, fyrsågad sparr, att ställa fötterna mot när vi ligger på taken, fastgjord som förut omtalats med ett rep i vardera ändan. Helst ta vi en smäcker granstång av 3½–4 tums diameter i rot och till 2 tums i topp samt 8–9 alnar lång. En sådan kan en man med lätthet hantera även vid flyttning högre upp på taket. Det gäller i våra dagar med dess höga avlöning att utan hinder av otymplig hjälpredda kunna forcera undan ett arbete på annat sätt än för en 30–40 år sen (papptak med rännval har jag i många år lagt dit utan någon ställning alls). En driftig och fingerfärdig person kan lägga in 2 tusen spån per dag på 10 timmar. Men då man lägger hovs, och likaså när man slutar i ryggingen blir det mycket mindre, så att i en kostnadsberäkning får man ej räkna med så mycket. Åsen vi har att stödja fötterna mot på taket kallar vi för trampås och är först påhittat i Småland.

TAKHATT

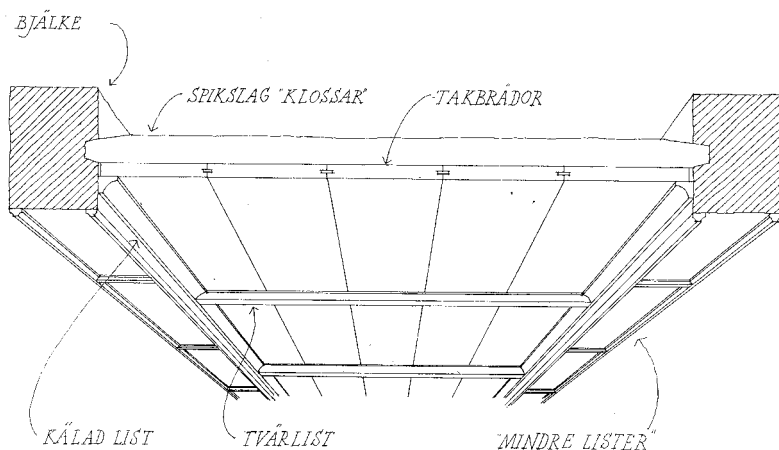
På alla spåntak samt tak av bräder med tjocka ytor till påslag över fogarna, lades takhatt, bestående av tvenne i triangelform hopspikade bräder, som låg över själva ryggingen och som vid skarvningen var snedhuggna mot varandra så att det ena partiet låg 1½ tum ovanpå det andra. I underkant av denna takhatt slogs in en och annan spik som hindrade den från att blåsa ner från taket.

ÖVRIGT OM TAK OCH TAKDETALJER

STORA HOLJE, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE.
Bastu med brutet tak. Gavelväggarna är timrade upp till de punkter där "svallen" är brutna. Här ligger längsgående åsar. Den övre delen av taket bärs antagligen av spant. FOTO NORDISKA MUSEET.

Där bräder finnas inunder i rumstaken är dessa spikade i takbjälkarna. Någon gång förekommer att runt alla fyra väggarna ligger en särskild fris som sågas i giring i alla fyra hörnen, den kallas också takfris. Frisbrädernas ytterkanter är notade (spånt med djup skåra) och i båda ändar av alla takets övriga bräder sågas en kort tapp som passar in i denna not, varpå bräderna för övrigt spikats i takbjälkarna. Dessa tak fordrar stor noggrannhet

Skiss av innertak efter samma modell som "de stora adelsslotten i övre Sverige", ritad efter August Holmbergs beskrivning. RITNING PETER SJÖMAR.

i inläggningen, i synnerhet vid sista brädan, så att den passar väl.

Ett annat slags tak lades in så, att mellanrummet mellan tvenne bjälkar bildade ett särskilt parti. Takbräderna fästades i flera klossar som pressats dit och spikats fast i takbjälkarnas sidor, så högt upp att takets undre sida kom att ligga cirka 2 tum högre än bjälkens underkant. Bräderna låg således i samma riktning som bjälkarna. Dessa plana och släta takpartier delades sedan av med lister i olika stora partier på tvären. Dessa lister kälades i båda kanter och mötte vid sidorna andra lister, som med en skarp kant följde bjälken och som i yttre kanten hade samma kälning som tvärlisterna. Överallt där dessa lister möttes sågades de ihop i gering så brett som kälningen var. Efteråt satte man mindre lister längs bjälkarnas båda underkanter och avdelade dessa på tvären i några stora partier. Även dessa lister gerades ihop. Detta blev mycket vackra tak, men fordrade mycket arbete och en högt uppdriven arbetsskicklighet. Metoden sades vara hämtad från de stora adelsslotten i övre Sverige.

På 1880-talet och sedan framåt fann man på, för att komma billigt ifrån saken, att spänna dessa först med bara papper som med små $\frac{3}{4}$ plattspik med stora flata huvuden spikades fast i varje takbjälke. Då detta ej höll ihop stort

längre än medan det sattes dit spändes taken med juteväv, varav flera vådor syddes ihop så att man fick ett sammanhängande stycke så stort som hela taket. Väven spikades fast med ovannämnda spik vid i förväg uppsatta spännlistor som efter invattrade ränder, slagna med ett krita snöre, spikats fast i väggarna så högt uppe vid bjälkarna som möjligt. Spännlistorna brukar vara 1 ½ tum tjocka och 3 tum breda. Efter att väven fästats i listerna klistrades vitt papper över hela taket, som härpå fick torka ett par dagar, varpå med en stor pensel upplöst krita ströks över hela taket. Vid sidorna av taket spikades ibland endast trekantslister på vilka bårder klistrades såsom avslutning. Men i finare rum sattes istället kälade trälister av 4 x 5 tums bredd, som noga sammansattes i alla hörn och skarvar. Dessa lister klistrades över med tunt papper (detta kallades makulera) och efteråt målades listerna med oljefärg. I skolsalar eller andra större salar kunde man på detta sätt passa ihop 3 till 4 trälister av olika kälning så att hela listverkets bredd kunde utgöra 9–10 tum.

BRUTNA TAK

Endast undantagsvis förekom dessa takformer bland allmogen i äldre tid. Numera används de ganska mycket, fastän i en förvänd form, nedre brottet får nästan lodrätt resning och övre fallet blir för platt. Vid stationssamhällen får man nu ofta se denna vanställda byggnadstyp. Så länge ryggås och sidoåsar förekom högs dessa sneda på yttersidorna så att de passade efter svallens lutning. Sidoåsarna gick utanför gaveln lika långt som ryggåsen, så att vindskivan kunde spikas i ändarna. Sparrarna till sådana tak blev i två avdelningar, ett nedre och ett övre lag.

FRONTESPIS OCH VINDSKUPA

Jag kan inte påminna mig att jag såg någon frontespis sattes upp på landsbygden före 1870-talet. En tid skulle nästan varje bonde ha frontespis (på blekingska frontspess) på sitt hus, i synnerhet i samband med att de gamla nävertaken slopades och papptaken kom i sväng. Pappen var ju ett bättre material, med vilken man åtminstone för tillfället kunde få taket tätt i de båda snedbrotten på taket, som alltid blir så snart frontespis bygges. Värst krängel hade de gamle med att få någon form på takstolen i hörnen. Det framkom verkligen så många olika former härvidlag att det var förvånansvärt. Någon särskild specialist på frontespisbygge fanns icke på landet, men å andra sidan kunde heller ingen utom de bästa timmermännen användas till detta arbete. Frontespis bygges ännu på ett och annat ställe.

Vindskuporna (på blekingska homöjor) kom i bruk ungefär samtidigt. Dock kunde man, fastän sällsynt, få se sådana förut uppsatta på boningshus som antingen ägdes eller från början uppbyggts av någon ståndsperson. Hos allmogen förekom de ej förrän som ovan sagts. De har förekommit med rundade, platta och sadelformade tak.

VINDSKIVA OCH SKÄGGBRÄDA

Såsom avslutning på taket har vid gavlarna alltid uppsatts en bräda såsom vindskydd. På halmtak brukar man sätta två, varvid den översta spikas utanpå den undre. Här uppbäres de av läkten i vilka de fästas med 4" spik. Ofta händer att den nedre brädans underkant fasas eller rundas, och den övre brädans underkant blir då försedd med hålkärl. Ovanpå kanten lägges en täcklist (smal bräda, 3½, 4, 5 tum) på flatan, som vanligen går utanför vindskivan 5/8–3/4 tum

GLOSTORP, VESSINGE SOCKEN, HALLAND. *Halmtaket på stugan har ryggträ, breda vindskidor men inget utskjut i gaveln.* FOTO NORDISKA MUSEET.

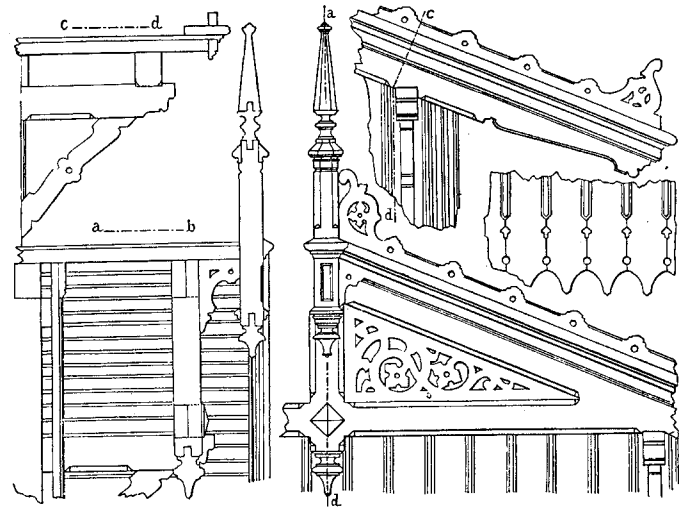
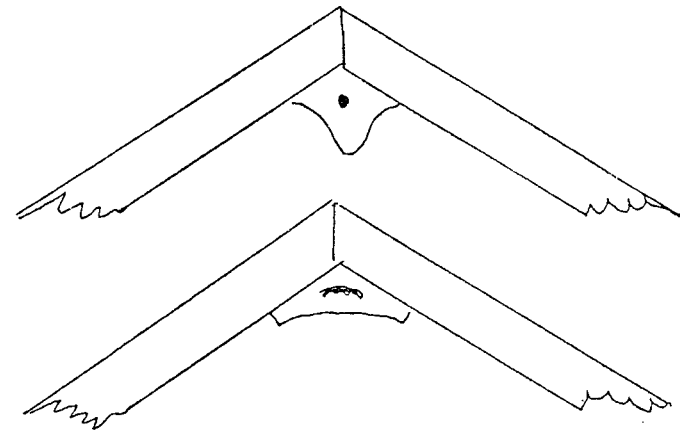
BONINGSHUS I HÖRBY, BLEKINGE. *Jämfört med stugan ovan är detta halmtaks nock täckt med takhuv av brädor.* FOTO 1919 BLEKINGE MUSEUM.

samt i regel fasas på dess nedåt vettande underkant. I ryggingen sågas de ihop så, att sågen skär igenom oppifrån och ner igenom båda bräderna (taklisterna). Ofta kallas dessa kalklister, ett namn som förskriver sig från tegeltakens tid då murarna fyllade mellanrummet mellan takpannan och listan med kalkbruk.

På ryggåsstugorna, och även andra hus, förekom att en klumpigt formad trälapp fästades i toppen av vindskivans undre kant.

Efter 1880-talet blev det modernt att icke allenast såga ut hela vindskivan, utan även den så kallade skäggbredan som avslutade takets underkant på långsidorna, med utskurna figurer i alla möjliga former. Dessutom uppsattes såväl i själva toppen (ryggingen) som på vindskivans nedersta överkant, olika formade ornament som i toppen kunde göras över meterhög och som fick stöd av en grövre spira i mitten, som sträckte sin spets ännu några fot högre och stöttades bakom av en, ofta i fiskform gjord stödbräda som spikades snett från spiran och ned i ryggingen av taket. Men detta krimskrams börjar nu försvinna. Dock finnes en och annan som hellre försakar en nyttig möbel i huset än han vill undvara sina ornament på taket.

Under samma period som timmermannen gjorde en massa ornament i trä, till husens så kallade prydnad, började även murarna att härma efter med olika formade figurer med insänkta fält på det släta partiet av skorstenen, närmast under översta randen (hjässan) av skorstenen. På grund av att materialet ej var så tacksamt att forma, blev dessa figurer ej av så många slag, men nog fanns det åtskilligt.

UTSMYCKNINGAR AV VINDSKIVOR. Överst: August Holmbergs skisser till utsmyckning av vindskivor på ryggåsstugor. Under: Arkitekten A. W. Edelsvärds förslag till utformning av takdetalj, efter Edelsvärd, Detaljer till Landtmannabyggnader, i Tidskrift för byggnadskonst 1863.

LÄKTNING FÖR HALMTAK

Överallt där halmtak förekom fanns läkt såsom underlag på spanten, och dessa fästades vid spanten med pinnar av hårt, torrt ekträ på så sätt att läktan genomborrades med en halvtums navare med ett hål mittför varje spant. Igenom dessa hål slogs pinnarna som var huggna 6- eller 8-kantiga uti yttre (övre) ändan, men i inre ändan var huggna flata, så att de kunde pressas ner i själva spantet. Träffade hålet mittför en större kvist (knagg) i spantet så måste det borraras hål även i detta, men såvitt möjligt var uraktlät man att borra några hål i spanten. Självt har jag under min verksamhet rivit ganska många både boningshus och ladugårdar där läkten varit fästade på nu beskrivna sätt, och ännu finnes ett och annat gammalt ruckel av denna typ.

TEGELTAK

Sen lång tid tillbaka fanns tegeltak, i synnerhet ute i strandbygden, där flera tegelbruk uppstått som använde sig av den där rikligt förekommande varviga bruna, feta leran. Takteglen var enkupiga, skeva fulingar, som med en nacke hänger fast på de huggna läkt som pinnats fast ovanpå spanten. På senare tid har pannornas beskaffenhet i avsevärd grad förbättrats, såväl ifråga om hårdbränning och därav följande större varaktighet, som genom falsar som gripa in i varandra och ger större täthet. Taken är både varaktiga och vackra. De verkar för ögat lugna och stabila. Deras värsta nackdel är den stora tyngden.

I äldre tid var det endast ryggåsstugorna som ståtade med brädbeklädnad ovanpå spanten. De boningshus som täcktes med tegel hade endast läkt ovanpå spanten. För att få de ojämna enkupiga teglen att hålla tätt för regn och yr-

snö, underströks de med kalkbruk. Detta rördes icke ihop som vad en murare nu gör, utan kalken breddes ut i ett tunt lager på logan, varefter en man försedd med slaga (pläjel) började att tröska på kalken precis som när man tröskar säd. En skäppa kalk behövde ett helt dagsverke av en man på detta sätt förrän den blev godkänd av dåtidens murare. Då var också kalken förvandlad till en seg elastisk massa så att den lät sig utdragas i långa trådartade slingor. När den erhållit tillräcklig inblandning av grovt grus blev härav ett bruksmaterial som i hållbarhet föga eftergav cement. När kalken pläjats tillräckligt och gruset skulle blandas i, rördes icke detta i med en raka såsom nu sker, utan kalken breddes ut på kalkbänken (bruksbänken) i ett tunt lager, varpå grovt grus breddes ovanpå i ett nästan tumstjockt lager. Därpå slogs alltsammans med en träklubba. Den var gjord av en ekplanka 15 tum lång och 2–3 tum tjock samt 8–9 tum bred från mitten till den ena ändan och avspetsad så att den i spetsiga ändan ej var mera än ¼ tum tjock. Skaf-tet var inborrat på mitten samt var 2 alnar långt och något snett. På landsbygden kände man ej till annat sätt än det nu beskrivna att bereda kalk till murningsändamål, ända fram på 1870-talet.

PAPPTAK

Något norr om Karlshamn låg garvare Olssons hus (numera Folkets hus) tätt vid landsvägen. 1876 skulle detta ha ett nytt tak av den då till våra orter spridda asfaltappen. Taket på Olssons hus bestod av fyrkantiga rätt tjocka pappskivor som var lagda så att de bildade sneda fyrkanter liggande över varandra sådär 2 tum, samt fästade med smidd plattspik med breda huvuden och cirka 1½ tum långa. Jag

FÅLABODA, URSHULTS SOCKEN, SMÅLAND. Gårdens bostadshus i två våningar har papptak som är lagt med trekantslister. I nederkant är listens lagd som en fotränna på ett plåttak.

tror att dessa papptak tjärats med trätjära emedan lukten tillkännagav detta.

Papptaken har undergått många förändringar ifråga om sättet för deras påläggning. De första lades med pappvådorna rullade oppifrån ryggingen ner till takfoten och fästades vid trekantslister, som man då måste såga för hand förrän man fann på att såga dem med rundsågen. Efter påläggningen tjärades pappen och beströddes med fin sand som ibland kokades i en stor gryta tillsammans med något asfalttjära tills hela massan var torrkokt, d.v.s. sanden hade fått en svart färg men var för övrigt torr så att den utan hinder lät pulverisera sig. Metoden var bra och om det låtit sig göra att framställa en pappsort som ej rönt inflytande av väderlekens förändringar hade dessa tak varit utmärkta. Besväret att transportera upp den myckna sanden var troligen orsaken till att man övergav sandningen och endast höll sig till tjärningen. Eftersom tillverkningen av takpapp var lönande uppstod en massa fabriker som sökte överträffa varandra i att kunna göra billig och sämre papp. Då och då uppdyker ett fabrikat som med brakande annonser omtalar sin förträffliga kvalitet. Men till dags dato är alla tak av papp dyra att lägga på, därtill dyra i underhåll och är ändå bara skräp.

PANNOR AV CEMENT

Cementpannor, som tillverkas i flera färger, är tunna och lätta samt hindras av glasyrskorpan att suga in något vatten. Man kan utan överdrift säga att de är okänsliga för väderleken. De kan utan svårighet läggas över gamla papptak eller spåntak. Det har hänt någon gång att läkt spikats direkt på spanten och cementpannor lagts direkt på läkten utan något mellanlag. I regel är pannorna på undre sidan försedda med en liten klack med hål, varigenom stickes en ståltråd som man syr fast pannorna med vid läkten, så att om än storm rycker i taket hänger pannan kvar på sin plats. Cementpannorna ser ut att åtminstone för närmaste framtiden ta loven av andra takmaterial.

SPISAR I BOSTADSHUS

NILS KARLSGÅRDEN, ESMERED, TÄNNERSJÖ SOCKEN, HALLAND.

Sättugn av märket "Delary" intill rummets öppna spis. Denna förefaller oftare användas till att sitta i än att elda i. Möjligen är det enris som ligger i träträget mellan spis och ugn. FOTO NORDISKA MUSEET.

Figuren på medföljande teckning visar plan och tvärsektion i bonden, kyrkovärden och nämndemannen Karl Jonasons hus i Jepps Hoka. Gården byggdes på 1840-talet och stod i oförändrat skick tills den brann ner i början av 1880-talet. Hela murverket, med bakugn och skorsten, bestod av gråsten och till murbruk hade använts lera, så länge murverket var under tak. Ovanom taket hade använts kalk som först bearbetats med slaga på loggolvet. Båda sidomurarna murade rakt upp till cirka 5 fots höjd. Där var på framkanten av murarna lagd en grov huggen ekstock av 8 x 8 tums diameter. På denna fastsattes muren med en liten inbuktning bakåt tills den kom ovanför bjälklaget, varefter skorstenen gick rakt upp.

Detta sätt att göra valv över spisen var det vanligaste i min barndom, även i ryggåsstugorna. Dock fanns på många ställen, när skorstenen ej var så hög att trycket av den blev för stort, i stället för trästock ett riktigt valv, som ett brovalv. På något ställe där man hittat en lång stenflisa var denna lagd tvärsöver sidomurarna för att uppbära den ovanpå varande skorstensmuren.

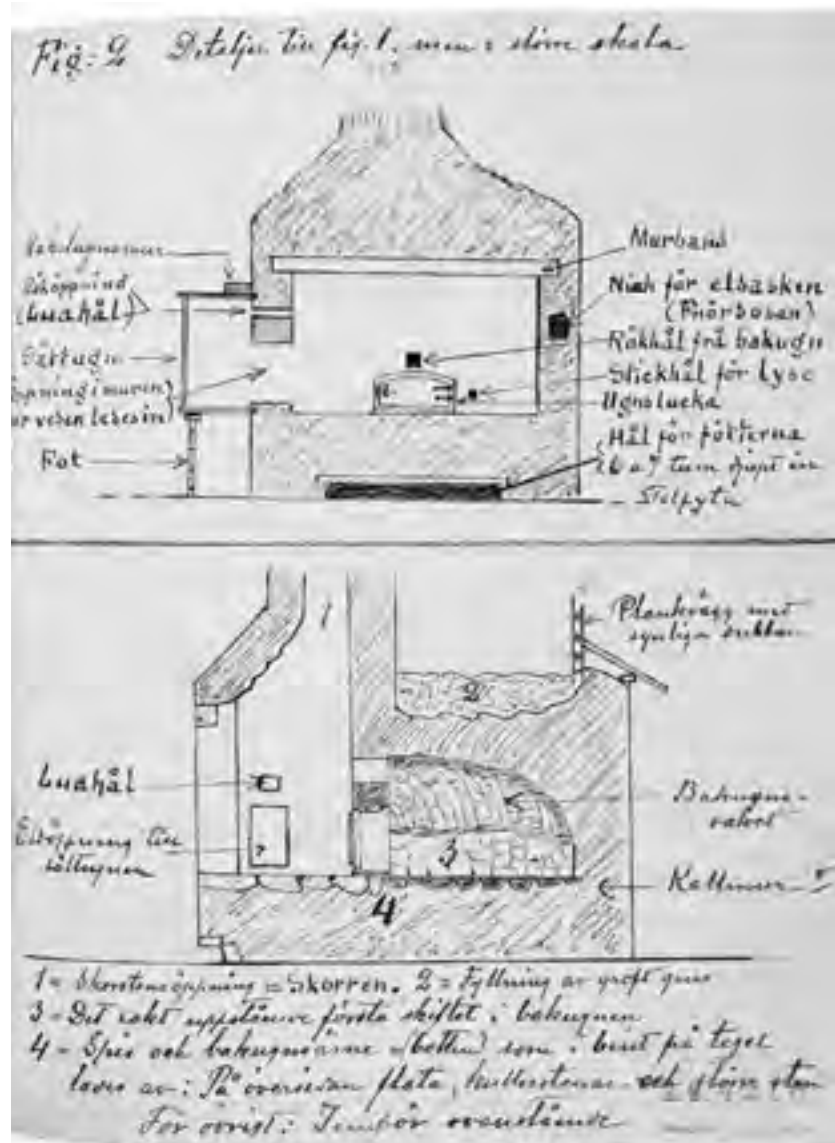
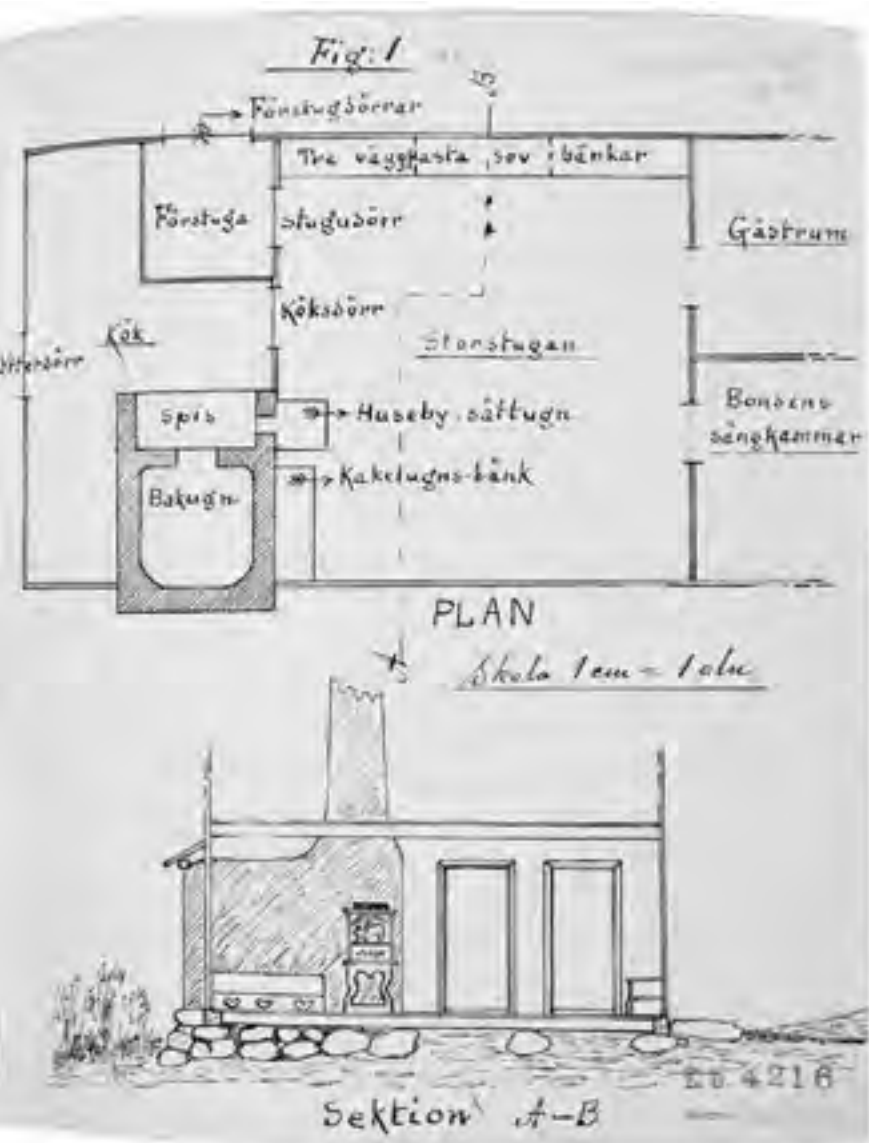
Den äldsta placering av murverken var, efter de gamles

utsago, den då hela murverket var förlagt i en fyrkant ungefär mitt i huset. Sådana har funnits i behåll ända till våra dagar. En av Gungvala gårdar, som skall vara byggd i medio av 1700-talet, har ända till 1930, med obetydlig ändring, hela tiden haft detta väldiga, klumpiga murverk mitt i huset. Ända till för 12–15 år sen hade den en av Huseby sättugnar såsom kakelugn i storstugan, men då utbyttes denna mot en av kakel.

Rätt ofta förekom att murverket endast hade en sida murad av sten. Denna befanns alltid vid den genomgående tvärväggen, antingen spisen var så vänd att detta blev till höger eller vänster. I den andra yttre spishörnan sattes en grov järnstamp (vanligen en gammal vagnsaxel), ända ute i hörnet av spishällen, som med övre ändan understödde det i hörnan sammanhuggna murbandet.

På 1870-talet började man att flytta ut hela bakugnen utom väggen, men ännu så länge hade man murverket vid långsidan av huset. På 1890-talet började en del arbetarbostäder uppstå, där murverket flyttats till gaveln av huset, men fortfarande hade man hela bakugnen utanför väggen, endast skyddad av ett tak.

Skiss av spis med sätt- och bakugn i Karl Jonasons hus i Jepps Hoka, Asarums socken, Blekinge, ritad av August Holmberg. NORDISKA MUSEET.

MURVERKET

Angående materialen till murverken så förefanns stor olikhet mellan strandbygden och skogsbygden samt södra Småland. I utbygden (strandbygden), där det fanns gott om ypperlig lera, och där ganska många bönder ägde större eller mindre tegelbruk, kunde även de fattiga åtminstone ovan taket ha råd att använda tegel till murverk. Annorlunda var det längre upp där såväl den plana botten, örnen, i bakugnen, som de enkla kakelugnar (gruor, kölnor, galtar, pukar och gud vet alla namn dessa hade) alltid uppmurades av gråsten. Låt vara att man uppsökte så vitt som möjligt flata stenar, det måste ändå bli knutigt, ojämt och skevt. Ett undantag utgjorde de så kallade rörspisarna.

EMMEBODA, ASARUMS SOCKEN, BLEKINGE. Skiss av August Holmberg 1924. Till skissen hör en kommentar: "Spis, där endast ena sidomuren går fram till förkant av murgrunden. Andra sidomuren är valvformad uppe vid murbandet och går fram till ¼ del av spisens djup. Murbandet har knut i hörnet och vilar på en grov jernpelare ... Spisen uppfördes 1840 av Mur-Nisse ... i samma skick som den syns här. NORDISKA MUSEET.

Botten i eldstäderna, såväl som köksspisarna, bestod vanligen av flata gråstenshällar. Undantag utgjorde endast en och annan karaktärsbyggnad som någon ståndsperson låtit uppföra. Men dessa prisvärda föredömen ifråga om bättre rumsinredning och ändamålsenligare eldstäder m.m. hade svårt att vinna efterföljd, även där förståelse fanns på grund av blekingebons i regel stora fattigdom.

Som regel om alla murverk av gråsten kan sägas att skarpa hörn, raka sidor och jämna ytor förekom aldrig. Allt var krokigt, ojämt och fullt av utstående knutor eller djupa insänkningar. All lera till murbruket måste hämtas från Blekinge strandbygd. Den blev således dyr och måste sparas i högsta grad.

DUNSMÅLA, URSHULTS SOCKEN, SMÅLAND. Köksspis med välvd kupa som försetts med järnspis. Till höger gruva och bakugn. Den öppna spisen och gruvan har olika spjäll. I dörröppningen skymtar den öppna spisen i rummet (se även bild på sid 142 som visar spisen i rummet). FOTO NORDISKA MUSEET.

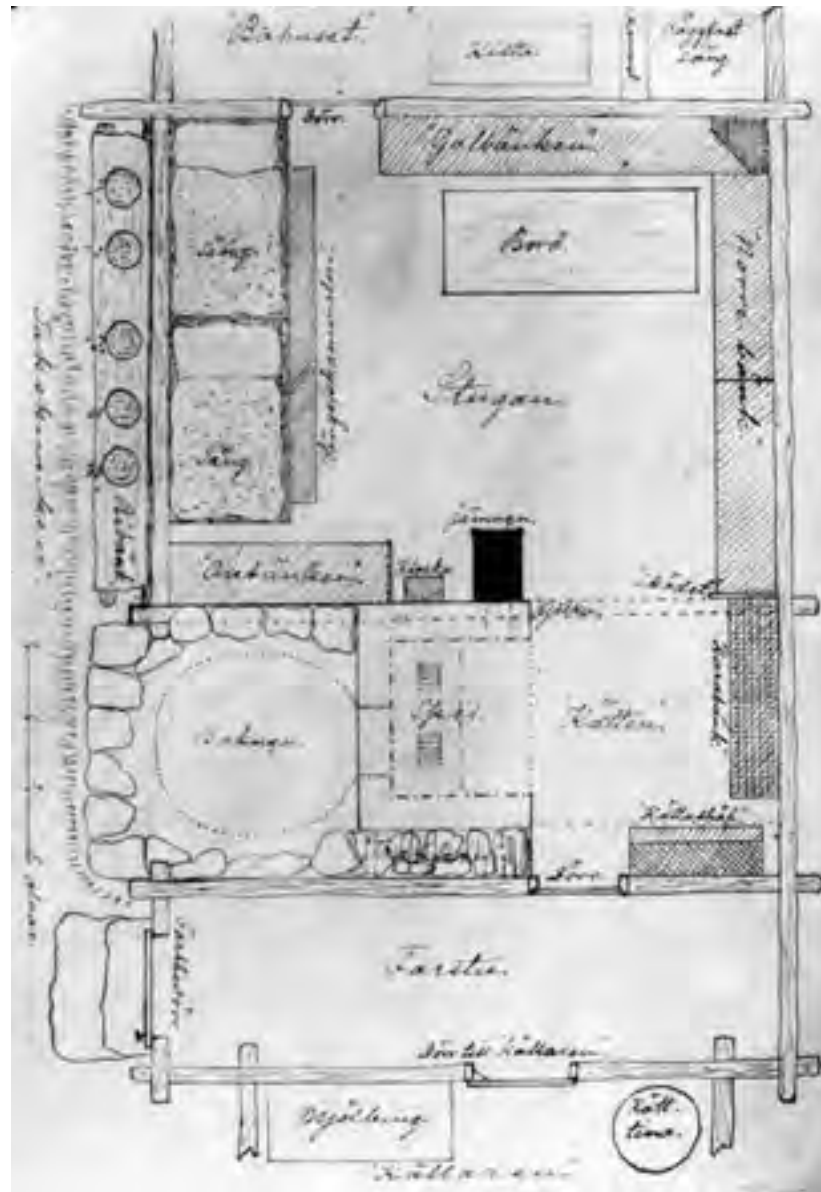
ELDSTAD I SYDHALLÄNSK "HÖJSTUGA", YSBY SOCKEN. Härd, bakugn och sättugn. Eldstaden har gemensam rökgång med utvändigt spjäll som öppnas och stängs med lina fastsatt vid takfoten (mulåsen).

UPPMÄTNING PLAN OCH SEKTION NORDISKA MUSEET.

SOVPLATS I BAKUGNEN

Någon gång lär det ha förekommit att bakugnsöppningen utmynnade i stugan. Sålunda berättar far att Myr-Nisse, en backstusittare i Björnmåla, hade ett sådant murverk. När det eldats i spisen om kvällarna brukade barnen krypa in i bakugnen och lägga sig för natten. Men detta sätt att placera bakugnen hade sin grund däri att huset endast bestod av ett enda litet rum.

Att det förekommit att man endast eldat i bakugnen, och ej i den öppna spisen, för erhållande av värme i rummet, tror jag bestämt kan besvaras med nej. Men jag hörde berättas att när det led mot läggdags om kvällarna och det

SKOMAKARBODA, HJÄRSÅS SOCKEN, SKÅNE. Järnspis vid sidan av sättugn och öppen spis (gruva med bakugn?) i rummet intill. Denna har en kraftig stenhäll som botten. Murverket vilar inte på ett valv utan på en krum stock. FOTO NORDISKA MUSEET.

var bitande kallt brukades ett par skoffor glödande kol ur spisen kastas in i ugnen, där dessa kol med ugnsrakan rördes omkring så att alla stenarna på botten blev uppvärmda. Men om en stund rakades kolen ut i spisen igen, och när så barnen kröp in i ugnen för att lägga sig, rakades all elden ut i den utanför varande spisen. Detta för att icke de som låg i ugnen skulle vara besvärade av röken. Elden på spisen fick därför ej upphöra, utan när vädret var kallt måste den brinna så gott som oavbrutet, natt och dag. Dock var det endast på ytterst få ställen bakugnen användes till liggplats, det har ej förekommit i min tid. Men glöd kastades in i ugnen för att uppvärma ugnsvälvet, emedan man efter hemkomsten om kvällarna brukade breda ut de våta klädesplaggen till torkning ovanpå ugnen.

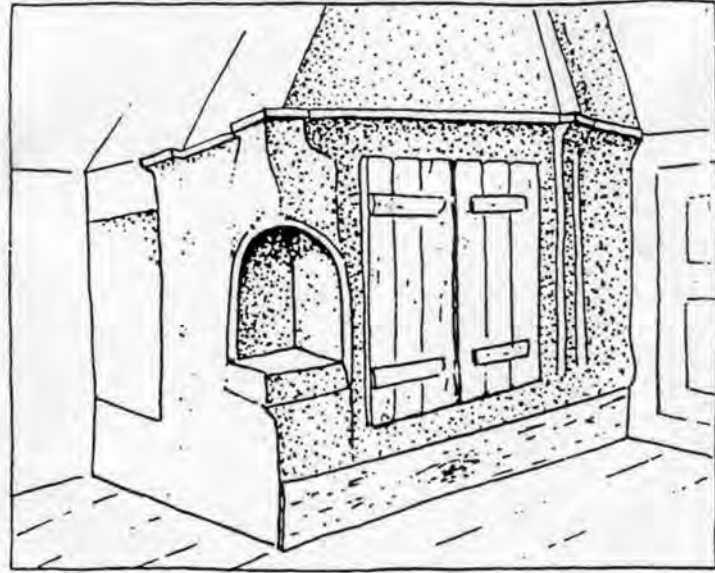
SKORSTEN

Om både spis och bakugn var sammanbyggda i ett murverk, förekom varken i Blekinge eller Sydsmåland mer än en skorsten. Eld- och rököppningen utmynnade alltid från ugnen i den utanför varande spisen, därifrån den sedan fortsatte upp igenom skorstenen. Själva skorstenen var ovanför murbandet dragen rätt mycket bakåt, så att skorstenens huvudsakliga tyngd blev uppburen av den rakt uppstigande mur som skiljer spis och bakugn åt.

I gamla tiden förstod man ej att ha flera rökgångar, åtskilda med skiljetungor, i samma skorsten. Från kakelugn eller lillefyr gick röret därifrån rätt ut i den stora gemensamma skorstenen (skorren). Hur mycket det än rykte in fick det förbli så. Och fastän det länge praktiserats i städerna, började det ej brukas på landet med särskilda rökgångar för varje eldstad förrän fram på 1870-talet.

HASSELSTAD BY, RONNEBY SOCKEN, BLEKINGE. Sättugn gjord av en gammal järnkittel. FOTO NORDISKA MUSEET.

SKISS AV SPIS I STUGA I ÖRKENEDS SOCKEN, SKÅNE. (Efter Erixon S., 1947, *Svensk byggnadskultur*.) Eldstad med kokgruva framför bakugnen. Gruvan stängdes med luckor. I hörnet finns en lyshärd, en så kallad "lillefyr". En motsvarande lyshärd finns i bilden från Humlemåla, Ringsmåla socken, Blekinge. FOTO 1923 NORDISKA MUSEET.

KLASTORP, TRÄSLÖVS SOCKEN, HALLAND.
Kakelsatt sättugn som eldas från gruvan.
FOTO 1918 NORDISKA MUSEET.

GRUA, GRYTA, LILLEFYR OCH SÄTTUGN

I många fattiga hem bestod murverket av en öppen spis i köket, placerad så att ena sidomuren utgjorde väggen mot stugrummet. Genom en öppning igenom denna mur eldades i stugan i en mycket låg, mot muren vilande stor gryta, stundom med alla tre benen fastsittande, ibland var de avslagna.

Ofta fanns istället för gryta eller järnkakelugn endast en av flata stenflisor uppmurad klumpig utbyggnad, liknande galten i en bastu (se sid 206). De kallades stundom galt, stundom grua. Någon gång kunde dessa enkla värmeinrättningar få namn av stenkakelugn. De var mycket vanliga i min barndom (1860-talet), och ända till i sommar 1931 har en sådan funnits och varit åtminstone delvis i bruk i Kråkekull.

I de flesta bondgårdar av gamla modellen, och i alla fattigmansstugor, fanns en liten spisinrättning som kallades lillefyr, och vars huvudsakliga ändamål var att sprida ljus i stugan. Men i densamma lagades ofta mat i mindre kärl, såsom stekplåten eller en panna med tre ben. Och sedan kaffet kom i bruk ingick lillefyren och kaffepettern ett oskiljaktigt brödraförbund. Under krigsåren, då ingen fotogen fanns att köpa, öppnades på nytt en mängd igenmurade lillefyrar som på nytt fick sprida ljus i mörkret.

I Karl Jonasons hus i Jepps Hoka hade aldrig någon lillefyr murats, beroende på att ägaren haft råd att från början förskaffa sig en av Huseby bruks järnkakelugnar, vilka i dagligt tal kallades sättugnar. Den här var av den allra största sorten, samt hade de tjocka sidoplåtarna såväl som framplåten försedda med falsar, som genom att gripa in i varandra gjorde hörnen täta så att icke röken trängde in i stugrummet. Men det fanns ett annat äldre slag av sättugnar,

VINDUGN I HEMMINGSMÅLA, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE. Skillnaden mellan vindugnen och sättugnen är att den senare eldas från en gruva. Vindugnen har ugnsluckor och egen rökgång. I detta exempel är rökgången murad och putsad. FOTO BLEKINGE MUSEUM.

som i stället för falsar hade lösa skenor som skruvades fast utanpå hörnen för att dessa skulle bli täta. Men eftersom detta sällan var händelsen fick hörnen klenas med ett slags tättningsbruk, bestående av smeslagg (avfallet runt om smidesstäden i smedjorna). Detta slagg blandades tillsammans med $\frac{2}{3}$ lera, som sedan ältades ihop till en seg gröt som smetades in i alla öppningar på sättugnen. Hade man ej sådant till hands fick man ta deg ur baktråget, eller i värsta fall kokta rovor eller potatis, och klena kakelugnen med.

RÖRSPISAR

I dessa måste det nedre partiet från eldstadens yta till mittbandet på spisen, där de många rören drogs fram i yttermuren, göras av tegel. Foten och övre partiet gjordes däremot av gråsten. Men denna spistyp förekom icke i västra Blekinge, så vitt jag vet, mer än på ett par ställen. Däremot var rörspisen rätt allmän i Nättrabytrakten, där sådana murades så långt fram i tiden som 1905. På Smålandssidan, i Linneryds och Tingsryd socknar, förekom dessa spisar såväl hos bönder som torpare allmänt i min barndom. Längre västerut blev de sparsammare, men kunde förekomma här och där så långt bort som vid Markaryd, och har troligtvis vunnit mera utbredning sedan dess. Ty 1917, då jag reste åstad att se verkningarna av den förfärliga mossbranden vid Hökön i Göinge härad, såg jag två kvarstående stugor som hade rörspis. (Jag vistades en natt i vardera stugan.)

LADUGÅRDAR OCH LOGAR

SKIFTESVERKSLADUGÅRD, SKREA SOCKEN, HALLAND.
Fähusdelen till vänster har både fönster och eldstad.
FOTO NORDISKA MUSEET.

LADUGÅRD, HÄRLUNDA SOCKEN, SMÅLAND. Av storleken att döma tillhörde denna timrade ladugård ett torp. Sannolikt är det lada och loge i byggnadens vänstra del och fähuset till höger. En förklaring till att man timrat och inte byggt med stolpar kan möjligen vara att med de få djur, som fanns på ett litet jordbruk, var det svårt att hålla varmt i en skiftesverksladugård. FOTO NORDISKA MUSEET.

Vanliga skiftesladugårdar förekommer överallt i södra Sverige. De byggdes av mycket olika storlek. Ett jordbruk som i avkastning endast nödtorftigt lämnade vad som åtgick till vinterfoder till en kreatursbesättning av 1–3 kor och några får behövde icke så stora byggnader som en bonde, som kunde ha 10–15 kor och lika många får med jordbruk och ängsslåtter i proportion därtill.

En vanlig torparlagård var 9 alnar bred och 20–25 alnar lång, med 4–4 ½ alns höga stolpar samt med vinkelresning på takstolen. Bonden byggde däremot på ett annat sätt. Denne föredrog, märkligt nog, att hellre bygga tvenne mindre ladugårdar än en stor. På 1870- och 1880-talen med dess utvidgade jordbruk hade sådant byggnadssätt lätt varit förklarad, men icke så under föregående tid då byn gemensamt brukade den jord som av ålder legat under kultur. Bondens ladugårdar i äldre tid var av 30–40 sällan 50 alnars längd, samt för det mesta av 10 endast undantagsvis 12 alnars bredd. Visserligen fanns i Askaremåla en lagård 15 alnar bred och 60 alnar lång. Håkan Bengtsson i Norra Hoka byggde 1856 en lagård 20 alnar bred och 75 alnar lång. Detta var på sin tid den största lagård någon visste att berätta om och det uttalades tvivel om att en sådan koloss kunde ”stå rycken”. Då ladugården för ett tiotal år sedan

NORRA RÖHULT, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE. Byväg och infart till fägård med två parallellt placerade ladugårdslängor i sten, som ligger som flyglar framför bostadshuset och mangården. Enligt August Holmberg var detta byggnadssätt vanligt på de lite större gårdarna. FOTO NORDISKA MUSEET 1924.

revs, och därvid vållade en människas död, visade sig hur kolossalt grovt virke som använts: foten av god ek 10 x 10 tum, stolpar av fur 8 x 8–8 x 9 tum, vabord av kärnfuru 5 x 11 tum, spant av god fur 7 x 8 tum, skiften tilldels av ek tilldels av fur var 2–3 tum tjocka och många med en bredd av 14 x 16 tum. Men så var såväl Håkan Bengtsson själv som allt vad han företog sig ett århundrade före sin tid.

SPORRAKULLA, GLIMÅKRA SOCKEN, SKÅNE. *Gården Sporrakulla som är byggnadsminne var fortfarande i bruk i början på 1960-talet. Lador och logar är byggda i skiftesverk. Fähuset till vänster om porten är timrat med knutar i ytterhörnen och stolpar däremellan.* FOTO 1962. RIKSANTIKVARIÄMBETET/ATA.

GRUND OCH FOTTRÄD

Själva grunden av gråsten lades i regel i en sammanhängande avlång fyrkant, såvida ladugården var avsedd att även hysa djur. Var den endast avsedd att inbärga gröda uti hände ofta att man bara vältrade fram en rad stenar med 5–6 fots mellanrum och på dessas övre avjämnade sida lades fotträden. Dessa togs gärna av ek emedan detta träslag var både styvare och bättre motstod röta. Kunde ej ek erhållas tog man kärnfuru som gärna höggs i dimensionen 10 x 10 tum. Ogärna tog man fotträden mindre än 8 x 9 tum. Numera har man 6 x 7 tum.

KNUTTIMRING I LADUGÅRDAR

I de äldsta ladugårdarna, som uppsattes före och i början av 1800-talet, timrades den del av ladugården där nötkreaturen hade sin plats, med timmer lika tjockt och på samma sätt som boningshusen. Men detta har numera alldeles försvunnit. Det övriga av ladugården sattes upp med stolpar och mellanrummen fyllades med så kallat skifte. Skiftet, som betydligt varierade i tjocklek, från 1 ½ till 3 tum, samt i äldre tid nästan uteslutande bestod av kluvet virke, höggs tunnare i ändarna på inre sidan så att det kunde gå in i de spår som höggs ut i stolparnas kanter, och fick i allmänhet en dubb på mitten för sammanhållningens skull. Hålen här till borrades endast med en ¾-navare. Ofta lades mossa i fogarna emellan skiften.

Såsom jag förut omtalat förekom ofta förr, att man timrade till den delen av ladugården där kreaturen skulle vara. Den ändan av timret som vette in mot ladugården försågs med en tapp som gick in i en stolpe, men den yttre ändan gjordes knut på, precis som på ett bostadshus. På den återstående delen av ladugården restes stolpar och sattes skiftverk.

Timringen försiggick på samma sätt, fast väggarna, här med undantag av dörrhål, timrades hela.

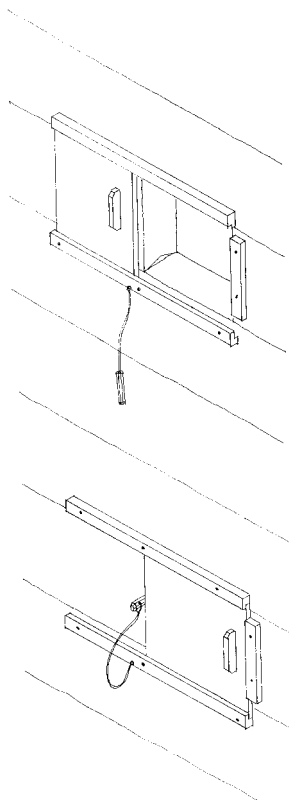
FÖNSTER I LADUGÅRDEN

Var det så att bonden efter många om och men beslöt sig för att ha ett litet fönster, sågades hål till detta efteråt. Sådana små fönsterhål både i lagård och inhus kallades ”sy-pagluggar”, namnets orsak obekant, men i äldre tid bestod man inga fönster i en ladugård. På sin höjd en brädlapp

att skjuta för någon öppning, så att en svag aning av dager kom in därigenom. Väggarna var sällan fullkomligt täta, ej heller dörrarna, varför alltid någon dager silade in. Att djuren för sitt välbefinnande kunde vara i behov av ljus tycktes ingen ha begrepp om. Det tör hända att fruktan för vargar eller andra rovdjur från första början varit orsak till att inga dagöppningar lämnades, ty när vi kom i städernas närhet och såg att det fanns fönster på deras ladugårdar (de förekom mycket sparsamt även där) kunde jag få höra de gamle uttrycka sig ungefär så här: ”Undra att di tör ha fönster på sina uthus, di ai inte rädda att vargar o göpor (lodjur) gå ing o tar krianuorn för dom.”

Hos någon storbonde som ägde hästar kunde hända att en eller två små gluggar i stallet fick en ansats till fönster, på så sätt att en fyrkantig ram i storlek av 8 x 8–8 x 9 tum sattes in, och på denna ram spikade man fast en så kallad lykthinna. Denna erhöll man från en kalv som antingen dog eller slaktades strax efter födelsen. Den hinna som fanns om kalvens våm skrapades ren och fästades hårt utspänd på en vägg till den torkat. Varpå den fästades på ramen där den tjänstgjorde som glas. Även de lyktor som användes på logen när man tröskade om nätterna hade glas av sådant material.

Någon karm användes icke till de nu omtalade fönstren, och ej förrän på 1890-talet sattes karm till de större fönster med glas som då blev vanliga att sätta in. Lykthinnefönstren var inte större än om man högg ett hak omkring 4 tum djupt i undre skiftet, och ett något mindre i det övre mitt emot, så blev öppningen tillräcklig. Ramen med hinnan lades alltid innanför skiftet mitt för öppningen och hölls fast, antingen

LADUGÅRDEN PÅ ÖDETORP I SKALLMÖTE, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE. Teckning av August Holmberg. Gluggbräda ritad efter Holmbergs beskrivning. Kombinationen med både knutar och stolpar kommenterade han på följande sätt: "Sådana husbyggen har icke byggts nya under min tid. Men förekom kvarstående från gammal tid på rätt många ställen i min barndom. Numera torde icke något förekomma i brukbart skick utan endast såsom gammal ruin. Den timrade delen var avsedd för kreaturen samt försedd med dörrhål och små fyrkantiga gluggar som istället för glas eller skrapad urinblåsa stängdes med en brädlapp som löp fram och åter i ett par falsformade lister som spikats på väggen ... Gluggarne voro ej större än 10 x 10 tum i fyrkant. När gluggbrädan skjutets fram ... fasthölls den på sin plats av en lodrät lista vid främre ändan och i akterändan av en grov pinne som stacks in i ett i väggen borrat hål."

NORDISKA MUSEET. RITNING PETER SJÖMAR.

av ett par på varje sida snett inborrade pinnar, eller av en brädlapp på varje sida som pinnades fast i skiftet. Längre fram gjordes fönsterbågen lagom stor till öppningen och fästades på ett foder av bräder som spikades utanför skiftet. Detta var och är ännu regel i skogsbygden. Den vidare dekoreringen ombesörjes av spindlarna som med sina massor av nät fyller hela fönstret. Någon gång blir det storstädning när lagårdspigan med sopkvasten river ner det mesta av spindelväven, är hon då i vresigt humör är det inte ovanligt att ett eller två glas ramlar i backen.

SNEDGAVLAR

På gavlarna förekom förr rätt ofta att en stolpe sattes i själva mitten som gick från vabordet upp till toppen där spanten möttes. Stolpen var spårad i båda kanter. I spåren insattes de snedskurna ändarna av gavelbräderna (gavelskiftet) som fick samma lutning som spanten, varav följer att den yttersta brädan blev längst och sedan allt kortare ju längre in mot mitten man kom. Nervid det horisontala vabordet på gaveln fästades bräderna med inborrade pinnar som gick något utanför brädan och bildade ett huvud som var fyrkantigt och spetsigt utåt, således koniskt. Träet till pinnarna togs ibland av ene, emedan detta träslag i det längsta emotstår röta. Halvvägs på gaveln och på båda sidor om mittstolpen sågades tvenne runda hål av 7 till 8 tums diameter för att släppa in ljus och luft. Gavlarna kallades snedgavlar och de båda hålen kallade man uggleögon. I Rumpeboda fanns åtminstone för ett år sedan en ladugård med sådant gavelskifte fast pinnarna bortfallit och ersatts med spik, men bräderna satt snett och uggleögonen var kvar. Numera är de ytterst sällsynta.

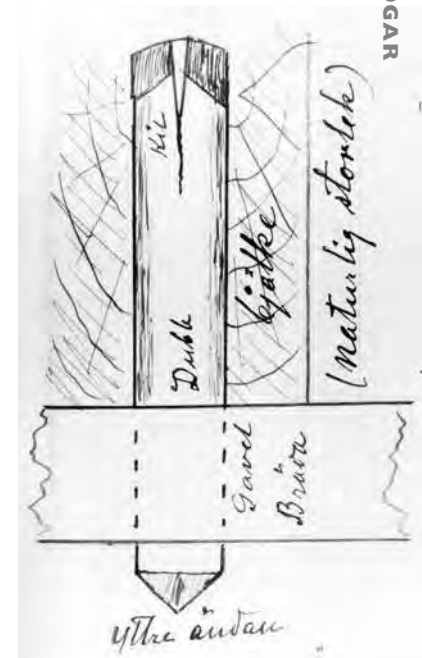

KYRKHULTS SOCKEN, BLEKINGE. Snedgavel på en byggnad, som när fotot togs i början på 1900-talet användes som ängslada. Tidigare måste detta varit en bod eller kanske ett fähus. Enligt August Holmberg byggdes dessa gavlar på följande sätt: "... på många gavlar förekom en spårad stolpe i mitten ... ville man ha sneddad gavel, stacks övre ändan av gavelbrädan in i stolpens spår och nedre brädändan dubbades fast i ga-

velbjälken, detta gav ett gott skydd för både bjälken och ett stycke ner på gaveln. Till dessa dubbar tog man gärna enträ ... vid inslagningen aktade man sig för att krossa den yttre ändan ... emedan detta formades till med täljkniven så att det fick en konisk spets som stod utanför brädan 1/2 a 3/4 tum. Det såg ut som en rad knappar."

FOTO BLEKINGE MUSEUM.

Teckningen av August Holmberg visar hur dubbarna sattes fast med kilar.

TIMRAT FÄHUS, VASHULTS SOCKEN, SMÅLAND. Taket är rest på spant eftersom gaveln är klädd med brädor. Brädorna sitter fastsatta med tränaglar (dubbar). De korsformiga öppningarna ventilerar skullen. FOTO NORDISKA MUSEET.

LÅNGLOGE

Loggolven lades i äldre tid alltid av huggna eller sågade stockar, lotille (logtilja). De var så långa att de räckte utan skarv från den ena yttersidan av ladugården till den andra. Detta kallades märkvärdigt nog för långlo, trots att den låg

tvärtom huset. Jag tror icke att det då någonsin förekom att man körde in på logan. Golvet vilade på 4–5 grova bjälkar som låg på några stora upprättade stenar. Dessutom fanns strax innanför fotträden, ett vid varje sida, inlagt grovt bjälkträ i vilket huggits en ganska djup fals. På falsens underkant vilade lotillet. Naturligtvis höggs här allt lotille till lika tjocklek. För övrigt var det sågade lotillet endast klivet med sågen i mitten av träet, samt bilat och struket med en tjur (långhyvel) på kanterna. Undersidan var rund, endast barken avskalad. Kanterna fästades ihop med dubbar av $5/8-3/4$ tums diameter.

Varken i de ovanför omtalade falsade bjälkarna, som alltid haft namn av loghuvud, eller i någon annan bjälke fästades lotillet på något sätt. Det skulle då det sammandubbats ligga fritt, annars hade man ej kunnat pressa ihop det. Både loghuvuden och de övriga bjälkarna räckte med sina ändar minst 1 aln vid varje sida längre än loggolvet var brett. Cirka 4 tum utanför loggolvet gjorde man ett hål, 3 x 4 tum i fyrkant, igenom hela bjälken. Varpå man yxade till en grov dubb av ek som gjordes fyrkantig i undre ändan så att den passade precis till hålet. Den övre ändan, som gick ovanför bjälken 6–7 tum, fick behålla sin grovlek så att den var således försedd med ett stort huvud. (Man brukade klyva en 9–10 tums ekstock i 4 delar och göra en ”kilnacke” i varje del.) När man nu högg till en 20–24 tum lång kil och pressade med klubban in sådana på 4 ställen på varje sida av loggolvet, pressades detta fullkomligt tätt så att icke någon säd föll ner när man tröskade. Om hösten i fuktig väderlek kunde golvet svälla ut och då fick man lossa på kilarna, annars hade golvet buktat upp sig på mitten som ett valv. Därför lagrades heller inte sädeskärvarna i ladan

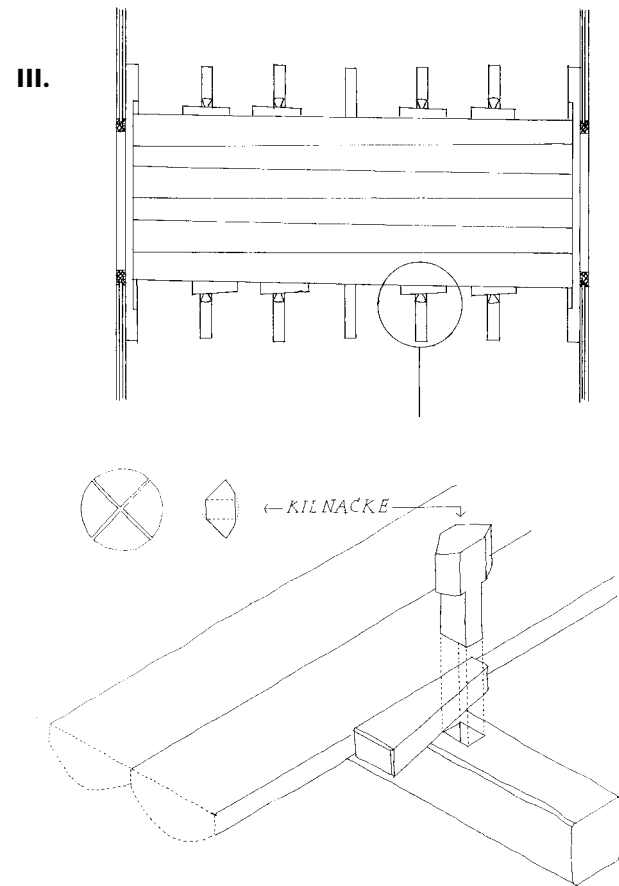
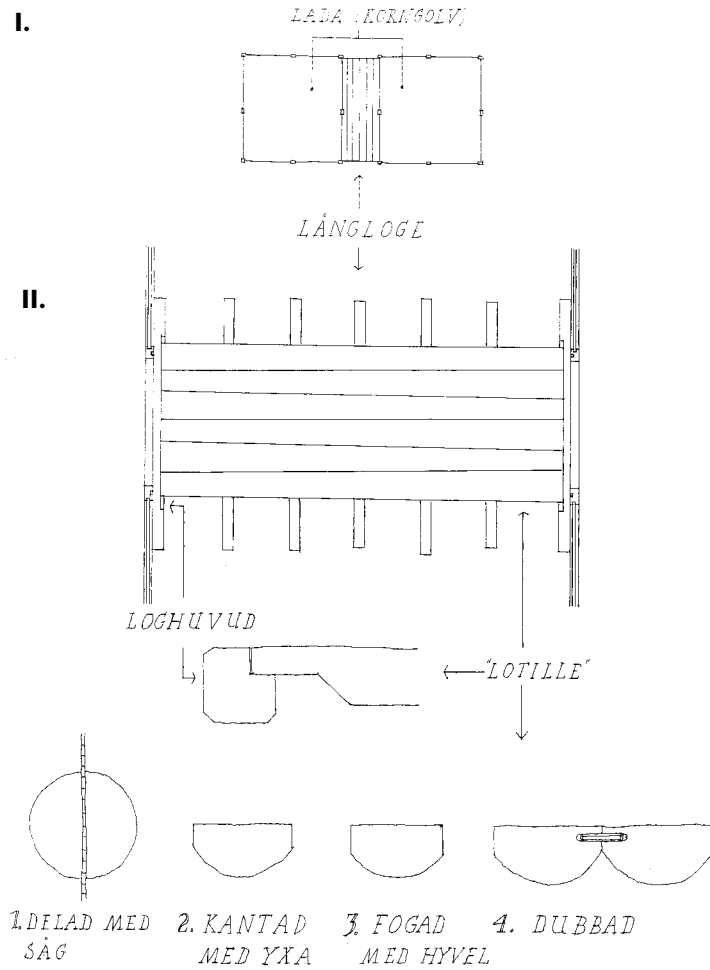
tätare intill logbolkarna (logbalkarna) när säden kördes in än att man kom åt kilarna, åtminstone den ena sidan. Hela den nu beskrivna anordningen kallades logkilar (lokil).

Mittpå (mittunder) logan hade man alltid en grov bjälke och i de båda yttersta lotillen stämde man ett hål, icke mer än 2 tum djupt, mitt över denna bjälke. I dessa hål, som ej fick gå ned i bjälken utan endast i tillet, sattes tappen av en rakt uppstående stolpe som gick minst en aln högre än slynnabjälken, i vilken han fastsattes med en grov lång nagel som gick 6 tum utanför stolpen och kilades i andra ändan där den gick igenom slynnabjälken. (Stickbjälkar

TATTAMÅLA, HÄLLARYD SOCKEN, BLEKINGE. *Ladugård byggd med skiftesverk. Den högra delen som ligger på stadiga grundstenar innehåller lada och loge. Snedtäckan är en agnbod (enligt August Holmberg var det där som "reslepinnen" förvarades). Innanför agnboden finns logen där säden tröskades och på sidorna om logen ligger lador där kärvarna förvarades innan tröskningen.*

FOTO BLEKINGE MUSEUM.

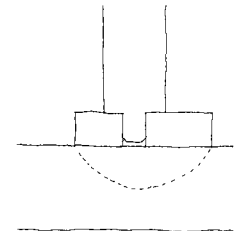
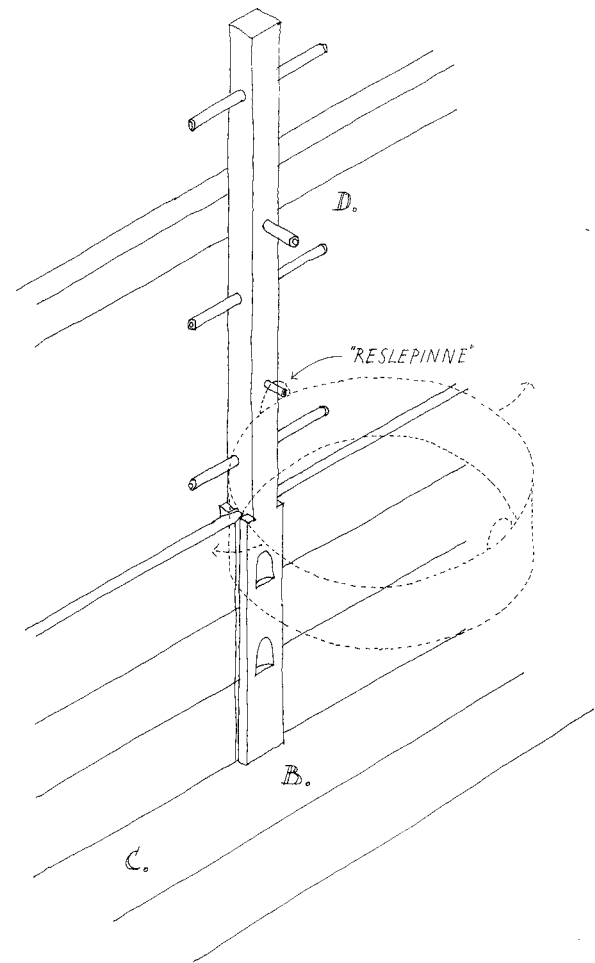
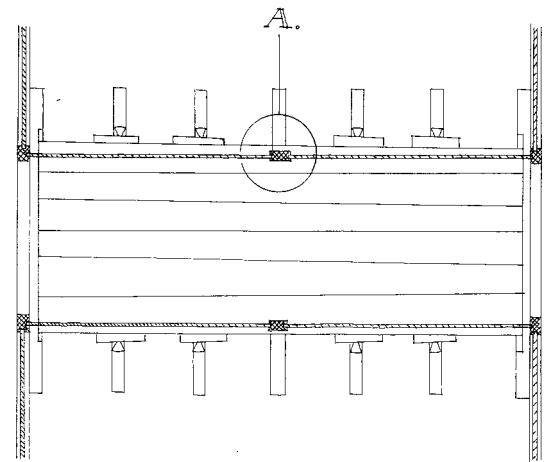

LÅNGLOGENS KONSTRUKTION. Ritad efter August Holmbergs beskrivning.

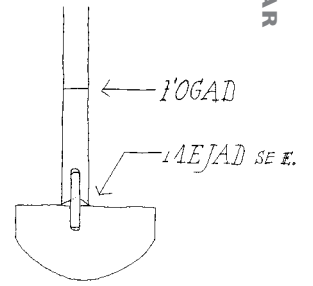
- i. Långloge mellan två lador eller korngolv.
- ii. Logens bjälkar och tiljor är utlagda. I ytterkanten ligger tiljorna i falsar. Tiljorna tillverkades genom att timret delades (1), kantades (2) och fogades (3). Slutligen dubbades tiljorna samman (4).

iii. Tätning av tiljorna genom kilning mot kilnacke.

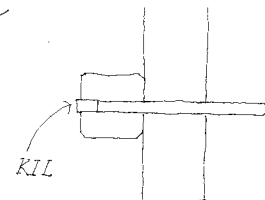
IV.

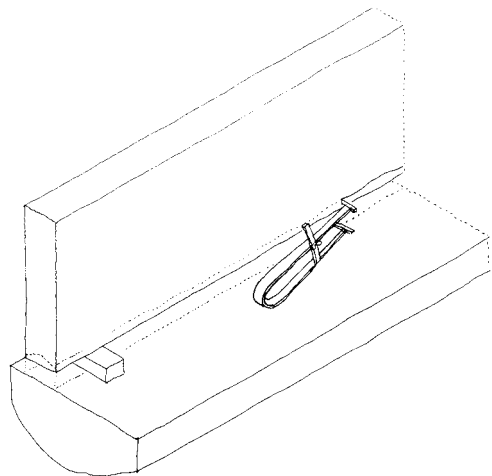
B.

C.

D.

E.

A. LOGKLYVARE

IV. Logbalk och logklyvare: A. logklyvare, B. stolpen (klyvaren) endast fastsatt i tiljan, C. logbalkens undre skift mejat och dubbat, D. fastsättning av stolpen till "slynnabjälken", E. mejning av undre skiftet.

RITNINGAR PETER SJÖMAR.

SKIFTESVERKSLADA, ASARUMS SOCKEN, BLEKINGE. Logklyvare eller logklev som stigstolpen också kallades i August Holmbergs hembygd.

FOTO NORDISKA MUSEET.

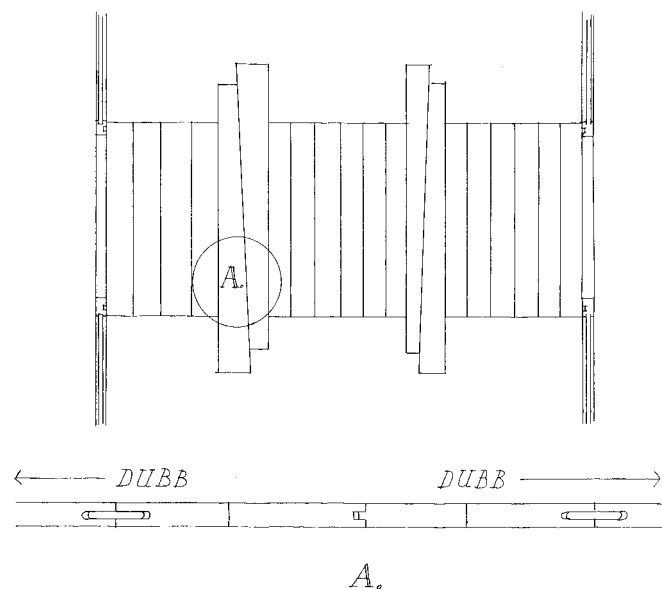
förekom ej varken i ladan eller över logan, då hade man ej haft utrymme för slagan (pläjel). På nedre ändan var stolpen försedd med spår som på en väggstolpe, nära 4 fot högt. Härifrån och till övre ändan var stolpen huggen så mycket smalare som spårens djuplek, så att om den t.ex. var 6 x 8 tum nervid, blev den endast 5 x 6 på övre stycket. Strax ovanför spåren satt en lång nagel, och en dylik på var tredje fot ända upp, så att den översta blev cirka 1 aln ovanför tvärbjälken. Alla naglarna räckte minst ½ aln utanför stolpens sidor. Så långt som spåret räckte, var med 15 tums mellanrum på framsidan mot logan inhuggna hak, 1½ tum djupa i mitten, 4–5 tum breda och 6–7 tum höga. Man satte yttre spetsen av skon i dessa hak, och tog samtidigt fast i de långa naglarna med händerna samt klättrade på så sätt upp i sädeslagret när man skulle kasta ner kärvar till tröskning. Stolpen med allt sitt tillbehör kallades också logklyvare. Tröskegubbarna brukade även hänga sina slagor, pläjlar, på de långa naglarna. 7 kvarter (1¾ aln) från golvet var borrar ett hål rakt mot logan där man kunde sätta in risslepinnen, som risslets ena handtag hängdes på medan tröskemannens händer höll i det andra handtaget samt oupphörligt skakade risslet fram och åter. Med ena handen plockade han bort tomma ax, vippor och halmstycken när säden skulle göras ren efter trösket. Risslepinnen var av glatt och starkt ekträ och förvarades mellan begagnandet på en liten hylla som var fastsatt i agnahodden (agnhyddan). Från mittstolpen eller logklyvaren gick logbolkarna ut till ytterväggarna, där en stolpe fanns som var 5 fot hög och med spår i två kanter. Första logbolksskiftet mejades och höggs så tätt som möjligt intill det underliggande lotillet. De följande bolkarna ströks med en tjur så att de fogade väl och dubbades ihop

med minst två dubbar i varje fog. Det understa dubbades dessutom med flera dubbar direkt fast i lotillet. Alldenstund stolpar och bolkar visserligen satt fast vid lotillet men voro lösa från allt annat i botten, kunde loggolvet både utvidga sig och kilas ihop utan att något av sidotillhörigheterna rubbades. Bolkarna, 5–6 vid varje sida, märktes upp med ett stämjärn (i gamla tiden med ett märkjärn) emedan man gärna tog bort dem medan säden lagrades in, och satte dit dem igen först när tröskningen började.

De logbolkar som fanns vid båda yttersidorna mejades likaledes tätt till loggolvet samt placerades innanför loghuvudets uppstående kant, således ovanpå själva ändarna av logtillet, men dubbades ej fast i dessa emedan man då icke kunnat kila ihop loggolvet när sådant behövts. Det var nödvändigt att deras tyngd höll loggolvet fast, i annat fall hade detta i sommartorkan vridit sig i alla möjliga riktningar. Så länge ej några inkörsportar användes fick bolkarna vid ändarna strax innanför ytterväggen sitta kvar, men sedan portar kom i bruk och man började köra in med lassen på loggolven, måste de göras flyttbara.

TVÄRLOGE

Samtidigt som man började köra in på logan blev det nödvändigt att göra andra loggolv. Ringarna på hjulen var av järn, och dessas oupphörliga nötning på ungefär samma ställe av loggolvet grävde ner stora fördjupningar som både försvagade golvet och gjorde det omöjligt att få sädeskorren ut ur axen med slagan. Man började då att lägga så kallade tvärlogar av 3 tums plank. Byggandet blev i huvudsak detsamma på dessa som vad här ovan beskrivits, fast med den skillnad att bjälkarna nu kom tvärs om ladugården

TVÄRLOGE. Efter August Holmbergs beskrivning. RITNING PETER SJÖMAR.

och plankornas riktning längs med den. Således återigen ett oriktigt namn på logan i förhållande till byggnaden.

Men nu saknade man utväg att kunna kila ihop loggolvet när så behövdes. Något ljushuvud hade emellertid funnit på följande utväg. På två ställen, delat så att såväl det mittersta som sidopartierna blev något sånär lika stora, tog man tvenne plankor som var minst 1 aln längre än de övriga och strök dessa minst 1 ½ tum smalare i ena ändan, samt lade ner dem så att de kom med ändarna åt motsatt

håll (slaföttes). I ena kanten av vardera spikades en list (fjäder) av kärnfullt kvistfritt trä. I andra kanten hyvlades eller höggs ut en ränna (not). Likadant blev förhållandet i de ömse sidor om dessa två liggande fasta, färdigdubbade plankorna. På grund av att dessa plankor var längre, samt ej hindrades av några dubbar, kunde de drivas fram från var sitt håll och pressade på detta sätt ihop hela loggolvet. Fjädrar och not höll dem nere på sin plats så att de ej kunde komma högre än det andra golvet, och hållbarheten blev nu bättre när hjulen rullade tvärsom träet.

UTHUSLÄNGOR OCH BOSTADSHUS I HÖSTENA, HALLAND. *Byggnadsteknik och material skiftar: skiftesverk och knuttimring, spån och balm. Ladugården till höger har inkörning upp till skullen. Stängsel håller djuren borta från den odlade marken.* FOTO NORDISKA MUSEET.

HÖLADOR OCH FÅRBODAR

ÄNGSLADA MED ÖPPEN GAVEL, VÄSTRA RÖRÅS, KYRKHULTS SOCKEN, BLEKINGE. Till förvaring av det hö som slogs på kärrkanter och slätterängar i utmarkerna byggdes enkla lador. Tidigare var dessa ängslador vanliga i landskapet, men när Holmberg skrev ned sina minnen i slutet av 1920-talet fanns så få kvar att han särskilt nämnde dem: ”Sällan påträffar jag numera någon ängslada, men uppe emellan Gallsjöarna vid därvarande sumpiga slätteräng fanns för 2 år sedan då jag var däruppe ännu en kvar. Troligtvis en av de sista i Blekinges västra del. Den är nu täckt med spån.” FOTO BLEKINGE MUSEUM.

Angsladorna timrades upp i form av en avlång fyrkant med grovt 6 tums timmer som endast bilades lite på yttre och inre sidorna. Över- och underkant skalades ifall de var någorlunda räta, men om det på något ställe fanns en större utbuktning måste den huggas bort. På 8 eller 9 alnars längd, som var det vanliga måttet på långsidorna, sattes högst 5 dubbar. Knutarna gjordes alltid utstående, men då man på ett boningshus tog den utstående knutändan högst 1 tum längre än vad timret var tjockt brydde man sig föga om någon bestämd längd på ängsladans knut.

Båda långsidorna och den ena gaveln timrades lika höga, men den ena gaveln (den lättast tillgängliga) togs vanligen tvenne omgångar lägre. Denna gavel lämnades sedan öppen ända upp till spetsen av spanten. Andra gaveln sattes ibland igen med upprättstående bräder som kallades gavelskott. Men för det mesta bestod gaveltrekanten av lodrätt stående störrar mellan vilka inflätats tätt med grangrenar, som på grund av att de fällde barren varje höst, måste utbytas mot nya. Någon speciellt antagen benämning på sådana gavlar har jag ej hört, det varierade emellan risgavel och flätgavel.

Takstolen togs vanligen låg. Vid gjorda undersökningar har jag funnit att 40 graders taklutning förekom för det mesta, med benägenhet att snarare understiga än gå högre. Spanten sattes på stort avstånd från varandra, så att det förekom sällan mer än 4. Utanpå spanten lades en rund ås ner vid takfoten, en på mitten och en uppe vid ryggingen. På dessa kom sedan själva taket, som i vanligaste fall bestod av tvenne lag ”ytor”, av vilka de nedersta låg med flatsidan uppåt och övre laget med den kullriga yttre barksidan uppåt. Dessa fästades på åsarna med inborrade pinnar. Utanpå ytorna uppe vid ryggingen låg tvenne åsar som med grova björkvidjor var bundna fast i den under taket befintliga åsen. Dessa åsar över ryggingen bidrog till att hålla taket fast så att icke stormen slet loss ytorna och kastade ner dem i marken. I så fall skulle regnet fördärvat det inbärgade höet.

Vid den öppna gaveln kastades höet in och när man ville komma ut eller in fick man klättra över den timrade nedre delen av gaveln. Höjden på väggarna varierade från 4 till 7 fots höjd och bredden på en sådan liten lada var från 4 till 6 alnar. Man byggde dem med ungefärlig beräkning av den mängd hö som den omgivande kärrängen kunde avkasta.

ÄNGSLADA, RÅGLANDA, HÄRLUNDA SOCKEN, SMÅLAND. Ladan är byggd med rundtimmer med brädklädda gavlar i stället för timrade gavlar på det sätt som August Holmberg beskriver. Torvtaket bärs av kraftiga sparrar i gavlarna (saxar) ochnockås. Mulåsen utgörs av en rund stock. Denna hålls på plats av takkrokar.

FOTO NORDISKA MUSEET.

ÄNGSLADA VID SJÖN HALEN, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE. Ladan är byggd som en hölada utan timrade gavlar, men huset kan mycket väl haft en annan funktion tidigare. Timret i gavel- och långväggarna är nämligen ordentligt skrätt (dock inte så mycket att vankanten helt försvunnit) och urtaget på undersidan i den nedersta stocken visar att detta inte varit fottimmer från början. Av knutskårans storlek och placering kan man se att timringen är gjord med dubbelhaksknut som man normalt använde i bostadshus eller andra mera påkostade byggnader. Det är alltså möjligt att byggnaden kan ha stått på en gård och att den med tiden flyttats ut i markerna. FOTO NORDISKA MUSEET 1933.

LADOR FÖR HÖ OCH KREATUR

Så länge vargar fanns häri Blekinge som gjorde skada på böndernas kreatur var det vanligt att lador i utmarkerna avdelades på mitten med en tvärvägg (tvärväggen stack med sina båda ändar igenom långväggen, och bildade således knuthygge). I den ändan av ladan som endast var avsedd att inbärga höet uti fanns endast en kullersten här och där på vilken fotträden vilade. I den andra ändan som var av-

sedd att lämna skydd för djuren, både nötkreaturen och fåren fick finna sig i att dela gemensamt rum, var däremot försvarliga stenar som fyllde ut öppningen mellan marken och fotträdet så att vilddjuren ej skulle gräva sig hål under foten och på så sätt komma åt kreaturen. Det berättades att sådant hänt flera gånger.

Till den del där kreaturen hade sin plats, ledde en låg dörr som var placerad på långväggen, omedelbart intill tvärväg-

gen. Denna del av byggnaden hade också ett loft av ett lag ytor eller bräder som lagts ovanpå bjälkar. Detta försiktighetsmått var nödvändigt ty annars kunde vargarna hoppat upp genom den öppna övre gavelnedden och gjort kål på djuren trots att de var skyddade av väggarna. Min far blev en gång utsatt för ett anfall av en större flock vargar, men lyckades komma in i en sådan lada och bomma till dörren. Vargarna hoppade upp på loftet och försökte riva hål på golvet, varvid en av dem tumlade ner i andra ändan där utrymmet för honom var för trångt att kunna ta ansats och hoppa upp igen. Då kunde far, genom att hugga hål på väggen så att han kunde sticka in sin bösspipa, skjuta densamma.

Sådana lador som de nu beskrivna, fanns kvar, fastän ruttna och illa medfarna, både i Hjärtsjömåla, Askaremåla och Norra Hoka så länge att jag under mina skogsströvier i fars sällskap övernattat i dem då vi överraskades av oväder. Således inpå 1870- och 1880-talen. Efter vargarnas

GAMMAL ÄNGSLADA. Tecknad ur minnet av August Holmberg. Byggnaden har en intimrad mellanvägg mellan lada och fåbus.

NORDISKA MUSEET.

förminskning på 1850-talet, och deras totala försvinnande ur västra Blekinge i början på 1860-talet, var det ju ingen idé för bonden att bygga sådana lador, men ängslador för inbärgning av hö finnes, fastän sparsamt, än i dag.

FÅRBODAR

Dessa byggdes på allra enklaste sätt. Litet och trångt var utrymmet och det slarvades med uppsättningen. Obegripligt varför, alldenstund fåren och deras ull var oundgängligen nödvändig för bonden, som hade att anskaffa kläder såväl till familjen som till alla tjänarna, som i lönen alltid hade naturaförmåner i form av strumpor och vissa andra beklädnadspersedlar.

Till väggar i fårbodarna togs sällan annat än aspträ som bilades på två sidor till 4–5 tums tjocklek och som sattes upp med korsknut (kryssknut) till en höjd av högst 3 alnar. På den ena gaveln var en öppning som räckte från marken till det översta träet som fick förbli helt. Spanten, högst 3 par, belades utanpå med några åsar som vilade mot några i spanten nerborrade dubbar som stod rakt upp 3–4 tum. Ovanpå åsarna lades för det mesta endast några tjocka lager granris, någon gång täcktes dock med ytor. På den inre gaveln fästades en foderhäck på så sätt att i överkant på nedersta väggträet borrades tätt med hål snett inåt. I dessa sattes skalade smäckra granstakar. På stakarnas övre ändar trädde en flathuggen grov läkt, som var genomborrade med lika många hål som det fanns stakar. Läktens ändar vilade på översta väggträet uppe vid takfoten. Dörren var oftast endast en hopborrade grind som hängde i tvenne på varje sida av väggen utskjutande inborrade krokar. Grinden var så tät mellan stakarna att den hindrade räven från att komma in och fåren att komma ut. Allting var så enkelt som möjligt.

TORKHUS

BLEKINGE. Torkställningen under den stora klippan bör vara en brythall av den enkla typ som förekom vid torp. FOTO NORDISKA MUSEET.

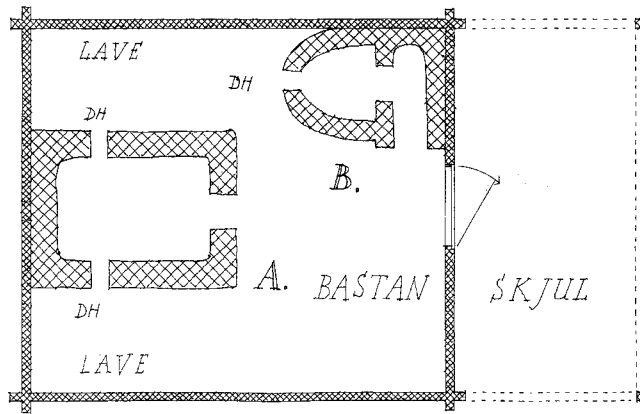
NORRA RÖHULT, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE. Dörr till ladugård sammanfogad med trä naglar. Enligt August Holmberg var torkhusens dörrar tillverkade med samma teknik. FOTO NORDISKA MUSEET 1924.

Byggnader avsedda för torkning av olika produkter har funnits av flera slag, och finns ännu kvar här och där fastän de numera sällan används. Sålunda finnes ännu bastor (brytstugor) kvar på några ställen. Malt-torkor torde däremot numera helt vara försvunna. Såvida de ej, såsom i Emneboda, är kombinerade med bastan. Men brythallar (torkinrättning för lin, vid den flata sidan av en berghäll, eller någon lämplig större sten) finnes ännu kvar i hundratal och dessa, som i regel användes av torpare och småbönder som ej hade råd att bygga någon basta, är mång-enstädes ännu i bruk i Blekinges skogsbygd.

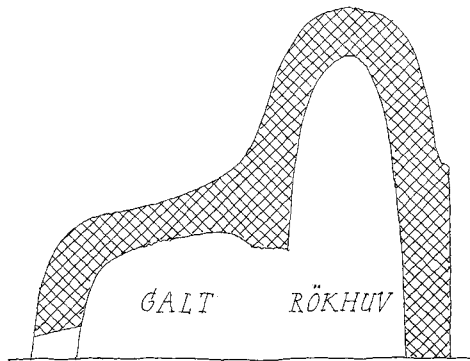
BASTA

Före enskiftet (1820-talet) hade hela byn gemensam basta, belägen något utanför byn. Någon gång var bastans väggar uppförda av sten, men de flesta var timrade av tjockt timmer med klumpiga, illa hophuggna knutar, sällan mer än 2 alnar höga på väggarna. Gavlarna var timrade upp till ryggingen. Bastorna hade ryggås och sparrar i likhet med ryggåsstugorna, bräder till underlag på sparrarna samt näver och torv till yttre tak.

Skorsten fanns icke men på bortre gaveln, ett timmerträds bredd nedanför ryggåsen, fanns ett rökhål. På mitten av

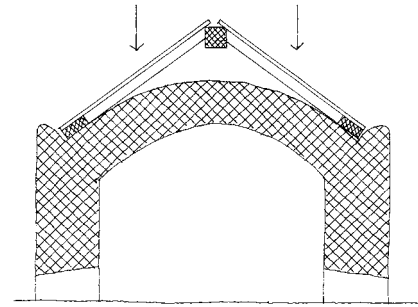

DH · DRAGHÅL

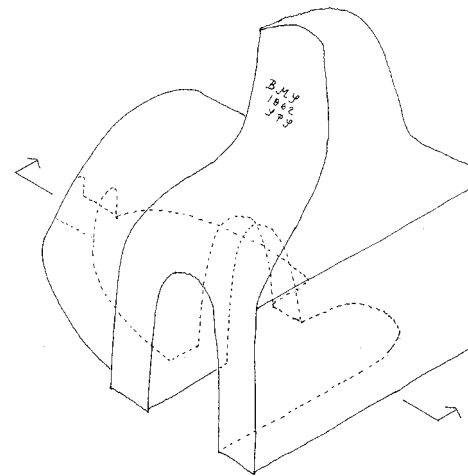

SNITT: BASTUGN

TORKLAVE "BRÄDER MED MÅNGA BORRHÅL, PÅ VILKA MALTET LADES MEDAN DET GRODDE"

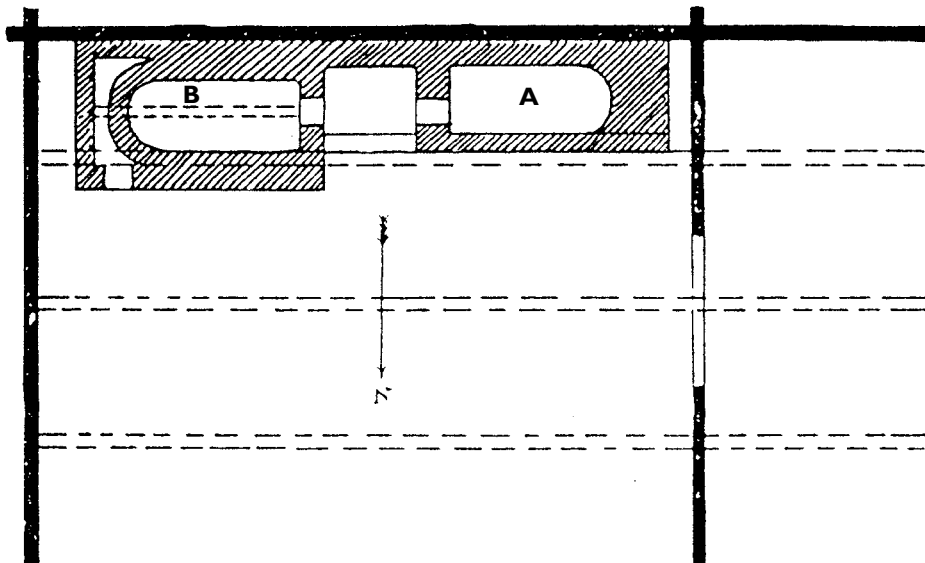
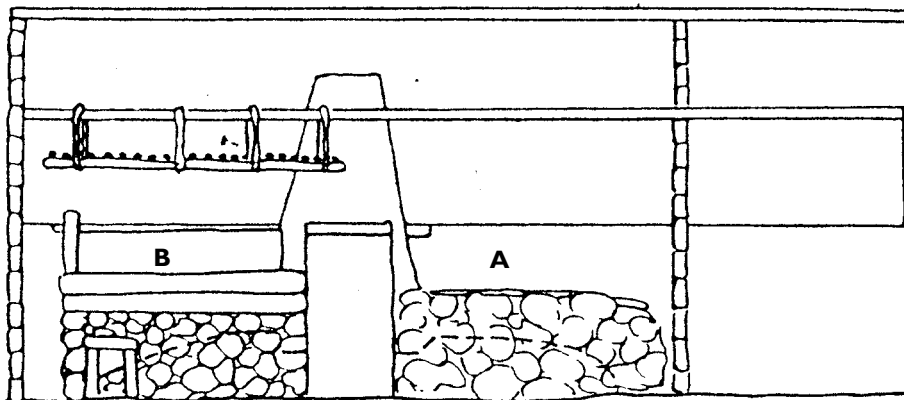
A. MALTORKA · KÖLNA

B. BASTU-UGN · GALT

BASTA OCH MALTORKA. Ritad efter uppmätning 1933 av August Holmberg. I början på 1930-talet fanns i "... vestra Blekinges yttre bygd trenne bastor som ännu användas till torkning och beredning av lin". Den i Emneboda var en basta kombinerad med malttorka: "Byggt för mycket längesen flyttades den till sin

nuvarande plats, ungefär samtidigt som själva husbyggnaderna flyttades 1840. Laga skiftet skedde 1838. Denna basta ägdes av enskild person och användes endast vart tredje eller fjerde år (linet lägges undan år från år, tills det blir så mycket, att det lönar sig att elda upp bastan)." NORDISKA MUSEET.

BASTA I FÅLABODA, URSHULTS SOCKEN, SMÅLAND.

Uppmätning av samma byggnad, efter Olsson P.A. 1923, Rester av äldre allmogebyggnader i Urshults socken, Småland. (Se foto på nästa sida).

Pär Axel Olsson reste på uppdrag av Kulturen i Lund till Urshults socken i början av 1920-talet för att komplettera museets samlingar av "etnografica". Bland annat besökte han gården Fålaboda och beskrev gårdens basta: "... knuttimrad, cirka 8 m. lång och 5 m. bred, ännu använd dels för malttorkning, dels för linbrytning. Mot ena långväggen reser sig en av gråsten uppmurad öppen spis med två inlägg, ett åt linbrytningsugnen och ett åt malttorkan. Då bastan användes till linbrytning, eldas under **A**, som består av en murkloss med ett valv, slaget av kantlagda flata stenar och ovanpå dessa lagda flata hällar, allt i murbruk. Från de båda sidoåsarna i rummets tak nedhånga i bast- och vidjeslyor längsgående stänger på vilka tvärkäppar ligga rätt tätt och på vilka senare linet utbreddes för torkning vid brytningen. I ugnen **A** eldas även vid badning tills de flata hällarna på dess översida bli upphettade, då de överspolas med kallt vatten. Vid malttorkning eldas i ugnen **B**, vilken består av ett något sluttande valv inom ett litet fyrkantigt rum vars tak utgjordes av ett såll av fina träspjälor numera ersatt med stålträdsbotten. [...] Å skjulets väggar äro flera initialer och bl.a. årtalet 1855 inskurna samt åtminstone två tydliga pentagram. Bastan är betydligt äldre än det anförda årtalet. Den har visserligen flera gånger varit utsatt för ellsolycka, men aldrig brunnit helt ner och har alltid strax efter branden åter blivit iståndsatt."

FOTO NORDISKA MUSEET.

främre gaveln var dörren, 5 fot hög och 3 fot bred. Dörren stängdes endast med en pinne, som sattes in i ett genom timret borrat snett hål ungefär på dörrens mitthöjd. Någon gång fanns gångjärn till dörren, men ofta var den tjocka sidobrädan i kanten av dörren försedd med tappar i båda ändar som passade i hål i fotträd och timret ovanför så att dörren kunde vridas. För att sammanhålla dörren fanns på inre sidan tvenne tvärliggande rävar eller naror, som med tämligen grova ekpinnar var fästade på dörren.

I regel var utanför själva bastan byggt ett skjul med samma bredd, vägg höjd och taklutning som själva bastan. Men skjulets tak bestod vanligen av bräder med grova ytor över fogarna. Skjulet uppbars i yttre ändan av tvenne grova ekstolpar vars nedre ändar grävts ner i jorden och fastkilats med stenar. Gaveln på skjulet var alltid öppen, men på några hade dubbats fast korta bräder så att det åtminstone skulle föreställa väggar. Såväl i bastan som skjulet fanns intet annat golv än den utjämnade och tilltrampade marken, som för övrigt snart erhöll ett tjockt lager av skävor, d.v.s. avfallet från linet vid brytingen.

Eldstaden, kallad galten, var nästan alltid placerad till höger strax inom dörren. Den upptog nästan hela hörnet och räckte nästan till taket. Vid marken hade den nästan fyrkantig form. Längre uppåt blev den helt rund på samma gång som den alltmer smalnade och till sist slutade i en rundad kupol. Någon öppning på densamma fanns ej, utom nervid själva marken där eldöppning och ett, stundom två, draghål befann sig. Draghålen var 10–12 tum breda men blott 6 tum höga. Eldöppningen var något större, men ej större än att en liten person nätt och jämt kunde vid behov krypa in i galten, som för övrigt endast bestod av ett yttre

omhölje av gråsten med påsmetat lerbruk, men för övrigt ihålig ända upp. Antingen bastun var enkom avsedd för torkning av lin, eller den var kombinerad med malttorka, fanns i alla fall så stort utrymme vid båda långväggarna att där fanns plats för lavar att ställa linet på medan det torkades. Laven bestod av några i väggen inborrade, horisontalt sittande alnslånga grova stölar, på vilka lades vid sidan av varandra 4–5 åsar av långa raka granstammar, som räckte från gavel till gavel på den fria långväggen, och från galten till gaveln på den långsida där galten fanns. I regel fanns tvenne rader sådana torklavar på varje långvägg. Var bastan endast avsedd för lintorkning fanns det sådana torklavar även på bortre gaveln. Men var det även malttorka i bastan upptog maltugnen det mesta av utrymmet vid bortre gaveln, och man fick då nöja sig med sidolavarna samt så mycket som kunde bredas ut ovanpå maltugnen. Till att ställa upp linet på lavarna såväl som att lämna ut detta till brytfolket, hade man nästan alltid en äldre kvinna som hade namn av Baste-Sara.

Såväl innan byarna blev skiftade som även efteråt, iakttog man att så vitt möjligt bryta sitt lin vid samma tid. Man körde då fram bränsle i förväg från varje gård, så mycket som man antog att behövdes till eldning för det lin man ämnade bryta. Baste-Saran tjänstgjorde åt allesammans, och brytfolket hjälptes i regel åt från den ene till den andre till dess alla byns bönder fått linet brutet. Lite festlighet förekom varje dag, men den som kom sist skulle bestå själva storkalaset. Men man delade upp det så, att icke samma person kom sist i raden flera år i rad.

När linbrytningen tagit slut brukade många lägga in bräder som skulle användas till golv till torkning. Träet blev nog

torrt, men på samma gång så segt att det var nästan omöjligt att arbeta till samt blev gärna grått i fibrerna.

Till bad har icke bastorna använts under min tid här i Blekinge, men de gamle berättade att familjen till julen tog sig ett bastubad, som tillgått så att när galten blivit starkt upphettad slog man vatten över den, därav blev en mängd het ånga som strömmade ut om hela bastan. Folket låg näket på torklavarna och man gned varandra hårt med halmviskor. Men galten sprack på samma gång sönder och måste muras om för varje gång! Därför övergavs bastubaden.

Om vädret var regnigt under sädesbärgningen hände någon gång att bastan värmdes och den tröskade säden bredades ut på skynken som lagts på lavåsarna, men effekten blev så gott som ingen. Röken måste släppas ut, och med denna följde värmen. Om röken fått vara kvar, hade säden fått en sådan odräglig bismak att brödet därav blivit oätbart.

Efter skiftets utförande, då bönderna måste flytta ut från byplatsen, blev det mången gång för olämpligt att såsom förut ha gemensam basta, varför många byggde sig egna bastor. Ända fram på 1880-talet hade de flesta bönder, åtminstone i skogsbygden, större eller mindre linodling varje år. Nu förekommer det endast hos en och annan i skogsbygden och denne säges vara efterbliven.

BASTA KOMBINERAD MED MALTTORKA

För att få utrymme nog till en sådan måste byggnaden göras något större. Grundplanen togs 7 alnar på bredden och 8 alnar i längd. Vägghöjd och takresning samt själva taket, togs som förut beskrivits, och galten för eldning till linet placerades som vanligt till höger inom dörren och konstruerades på sätt som förut sagts.

Men till malttorkningen fordrades en eldstad något anorlunda byggd. Den uppfördes strax innanför bortre gaveln, och togs 3 alnar i bredd och fyra till fyra och en halv aln i längd, med rätt tjocka, något över alnshöga sidomurar samt placerades mitt i huset. Ändarna av eldstaden, varav den ena vette mot bortre gaveln och den andra mot ingången, byggdes på så sätt att de blev högst i mitten och fick samma form och ungefär samma resning som bastans yttertak (cirka 25 grader). Valvet, som vilade på de låga sidomurarna, gjordes nästan lika högt i mitten som gaveln av muren, men avjämnades ovanpå med bruk så att det utvändigt blev på båda sidor som ett sadeltak istället för halvrund. På själva mitten lades en liten fyrkantig sparre vars ändar räckte precis intill de något högre murade stengavlarna. Nästan nere vid sidomurarnas ytterkant lades en lika lång bräda. Sedan lades 1 tums bräder från mittåsen ner till sidomurarnas något större kant, mot vilken de sålunda vilade så att de ej skulle glida ner på golvet, utan ligga fast. Dessa korta bräder slöts tätt ihop i kanterna samt var överallt försedda med hål borrade med en $\frac{3}{4}$ -navare. Ett tunt skynke av blaggarnsväv breddes ut över bräderna, och på detta skynke hälldes kornet ut som skulle groddas till malt.

När man nu eldade varmt i ugnen (även denna ugn kallades galt) strömmade värmen upp genom de många hål som borrats genom bräderna, och verkade på det utbredda kornet så att detta sköt groddar, varvid det även antog en söt smak, med andra ord förvandlades till malt. När kornet blivit som bäst till malt såg man någorlunda säkert på groddens längd. Men säkrast kunde en förståsiggpåare bedöma detta av smaken. Man tog några maltkorn i munnen, och

BASTA I FÅLABODA. Till vänster syns ugnen för malttorkning och till höger limbrytningsugnen (galten). Kupan mellan dem är den gemensamma rökgången. Denna basta ventilerades med skorsten till skillnad från de som Holmberg redogör för där röken släpptes ut genom gluggar

högt uppe i röstena. Förklaringen till att bastubyggnaderna placerades för sig själva en bit bort från övriga byggnader framgår av det kolnade virket i malttorkan. Bastan brann ofta. FOTO NORDISKA MUSEET.

av sötman i kornet förstod man om malten var bra. Den piga som var säker mälterska hade alltid extra betalt. Öl och dricka bryggdes ej i Blekinge så mycket som i Småland, utom på gästgivaregårdarna dit resande kom. Allmogen bryggde sällan annat än vid julen. Men all säd som åtgick till de många husbehovs-brännerierna skulle mältas och därför måste torkugn och lavar inrättas, antingen i den ena ändan av själva bränneriet, eller i en fristående mindre torka, uppförd strax intill. Men varhelst en sådan torkugn uppfördes var den till form och beskaffenhet lika med den nyss beskrivna. Endast storleken varierade.

Brännerimaltet behövde ej vara utsatt för samma temperatur som bryggmaltet. I detta senare blev groddarna ½ tum långa och däröver. I brännvinsmaltet fick groddarna endast skjuta ut en knappt synbar spets, som kallades gad-den. ”När maltet gadsar, är det lagom”, hette det.

Att alla dessa maltugnar så hastigt försvann efter husbehovsbränningens upphörande, berodde på att Kronobetjeningen yrkade på deras borttagande: ”Utan malt kunde icke brännvin framställas.” Att bränneriredskapen undanskaffades, betydde mindre, kopparslagarna var mer än villiga att göra nya pannor med pip och tillbehör, stora eller små allt efter önskan. Men fattades malt, så var redskapen till ingen nytta.

BRYTHALLAR

Sådana användes mångenstädes i skogsbygden än idag, och lämningar efter sådana kan man vid strövtåg i bygden finna vid nästan varje ställe där ett torp funnits. De uppfördes vid en lodrät, eller helst något framåtlutande slät, stor hög sten eller berghäll. Med 4 till 6 alnars mellanrum, lades två 3 fot

höga och 2 alnar långa murar av konstlöst staplade gråstenar, vinkelrätt ut från berghällen. Mellan båda stenmurarna grävdes intill själva klippan en grop, en aln djup och lika bred utåt. På murarna lades 5–6 smäckra, väl avkvistade raka granåsar. I gropen eldades med 3 till 4 alnar lång ved, helst av björk, emedan detta träslag ej gärna kastade gnistor. På åsarna, som bildade laven, sattes linet med rotändan ner, och så att det lutade mot berget. Hela tillställningen var den enklast tänkbara, och linet torkade nästan bättre än i en bastu! Men Baste-Saran fick vara ytterst påpasslig, annars fattade linet eld!

På grund av brythallarnas enkla och okonstlade framställning, hör man ofta den åsikten uttalas att detta sätt att bereda lin på skulle vara det äldsta sättet. Min åsikt är raka motsatsen, och jag grundar min övertygelse på följande skäl: När våra götiska förfäder inkom i landet medförde de även konsten att bygga bostäder i form av ryggåstugor, och denna stugtyp bibehöll sig, delvis in i vår tid. Men de kände ej till linodlingen, utan denna kom långt senare. Eftersom all kultur kommit de högre klasserna först till godo och från dessa småningom spritt sig till allmogen och småfolket, har det säkert varit storbönderna som först börjat odla lin, och då har de kanske haft en utrangerad ryggåstuga som fått tjänstgöra som basta eller brytstuga. De äldsta liggplatserna har säkert ej varit annat än lavar av åsar längs väggarna (sådana lavar att ligga på, såg jag i stugor i min barndom). Då hade man genast den ena laven att sätta upp lin på, och det behövdes icke stor uppfinningsförmåga till att arrangera en sådan till, högre upp på väggen. Om linodlingen infördes förrän man flyttat spisen från sin ursprungliga plats mitt i stugan, så insåg man snart risken av att ha den där

och flyttade den i hörnet vid dörren. På så sätt var bastan fix och färdig. Men när så även torpare och backstugesittare började odla lin, hade dessa ej råd att bygga sig någon basta, utan då har väl något ljushuvud fallit på den tanken att med lite lämpliga anordningar åstadkomma ett slags brytstuga vid en rakt uppstående berghäll, och på detta sätt uppstod brythallen, eller torkgropen, och blev således sist i ordningen.

KOJOR

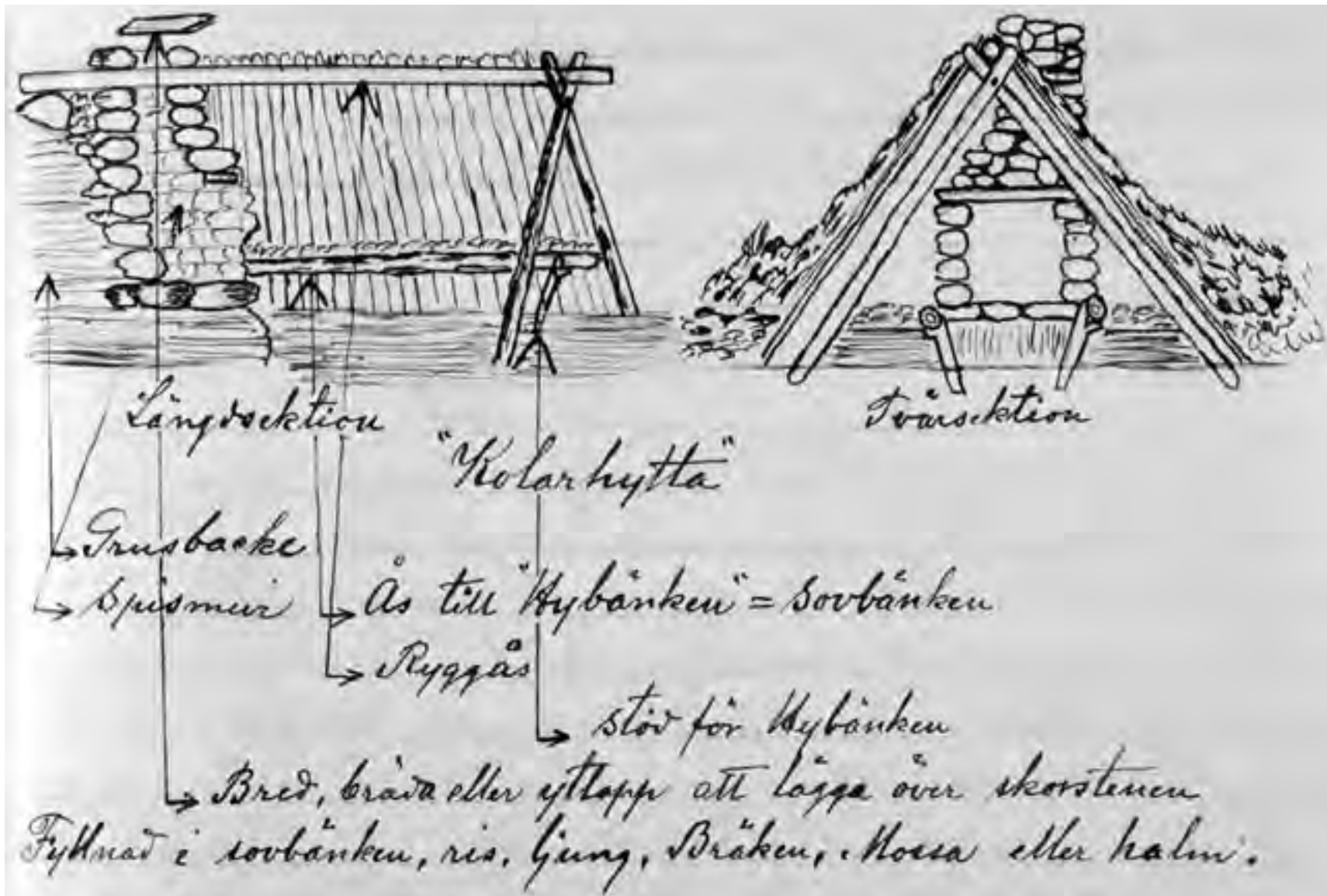
V.TORSÅS SOCKEN, SMÅLAND. *Stuga ingrävd i backen. Hus av detta slag användes av de allra fattigaste som bostad.* FOTO NORDISKA MUSEET.

Nu återstår att omtala ett slags bebyggelseform som tillhörde den gamla tiden och fanns att se här och där ända så långt fram i tiden som på 1880-talet. De var icke ämnade för någon stadigvarande bostad men jag har i mina folklivsskildringar exempel på att en sådan koja i årtal utgjort bostad för en hel familj. Jag syftar på de hyttor eller kojor som uppsattes vid kolmilor och tjärdalar samt i äldre tid över allt där pottaskebränning förekom, och likaså där någon svarvare slog sig ner med sin primitiva svarvstol och förfärdigade fat och tallrikar m.m. Dessa hyttor, som de kallades, var de enklaste och mest primitiva bostäder man kunde tänka sig. När man tillbringade en natt i en sådan usel koja flög tanken ovillkorligt tillbaka till grottmänniskornas tid. Men för all del, ville man avsäga sig all komfort kunde en människa både leva och dö i en sådan bostad, men de hade måst känna till konsten att reda sig med så gott som ingenting.

Iordningställandet av en sådan hytta tillgick så här: På en svagt sluttande backhällning grävde man en grop, 3 alnar

KOLARKOJA. Kojan liknar den som August Holmberg beskriver. Det är inte känt var bilden togs. FOTO NORDISKA MUSEET.

August Holmbergs skisser av "kolarhytta". NORDISKA MUSEET.

lång och 1 aln till tre fot bred. Djupet fick i den inre ändan någotsånär rätta sig efter markens lutning. Principen var att bottnen i gropen borde luta så mycket utåt att icke vatten vid regnväder rann in och samlade sig till en pöl. Den uppgrävda jorden breddes ut i en cirkel runtomkring, så att markytan blev så mycket som möjligt jämn på den lilla rundel där hyttan uppsattes.

Vid inre ändan av gropen sattes en hög sten från bottnen som räckte upp till dess överkant. På denna lades en eller två flata hållar och utanför dessa staplades upp, till en höjd av 4–5 fot, ett ihåligt rör av stenar som lämnade en bred öppning utåt hyttan. Detta skulle utgöra eldstad och skorsten. Ute vid yttersta ändan av gropen sattes två grova åsar snett mot varandra och fästades ihop i toppen med en tränegel, dock så att ändarna gick förbi varandra och bildade en öppning ovanför sammansättningen. I denna klyka och fram till en utskjutande sten i spismuren på lagom höjd lades en rund stock, motsvarande ryggåsen i en stuga. Från ryggåsen och snett ner i marken sattes tätt med runda eller kluvna störrar, så att de bildade en cirkel nervid marken. Utanpå störrarna lades ljung, bräken om sådana fanns eller tjockt med granris. Detta sista undvek man om annat underlag fanns att tillgå, emedan barren snart lossnade och vid nerfallandet beredde obehag på många sätt. Utanpå alltsammans kastades upp ett tjockt lager jord, och över själva ryggningen lades långa grästorvor som hängde ned på båda sidor. Längst ute anordnades en primitiv gavel med en mitt för gropen placerad dörr, 18–20 tum bred och 4–5 fot hög, som både uppe och nervid marken fasthölls av tvenne grova björkvidjor som fick tjänstgöra som gångjärn. Gavelns öppning stoppades med mossor.

Från dörren fram till spisen lades längs gropens kant en rund och väl avkvistad stock, som helst togs från en torrfura emedan en sådan icke i värmen från spisen utsipprade någon kåda. Mellanrummet från stocken till taket fyllades först med ett tunt lager grankvistar, och där ovanpå ljung och mossor. Var det någon som ville ha en förstklassig bädd så tog denne en börda halm med sig och fyllde platsen ovanpå granriset med halm. Detta nu beskrivna utgjorde bädden. Var hyttan någorlunda tilltagen kunde två man ligga i varje bädd. På spishällen uppgjordes väldiga stockeldar. När dessa brunnit ner så att endast en eldhög fanns kvar, gick någon ut och lade antingen en flat sten eller en bred tillyxad träklamp över skorstenens öppning, så att värmen stannade inne. I en medhavd gryta lagades kvällsmaten omväxlande med kornmjölsgröt eller rovor, som på 1860-talets slut utbyttes mot potatis. Runtom i hyttan nervid marken stoppades hårt med enris. Man trodde att ormar skydde enris så att man slapp visiter av dessa, något som ofta hände.

BRUNNAR

BRUNNSVIKT OCH BRUNNSKAR PÅ EN BLEKINGEGÅRD.
Balansvikten består i detta fall av en del av en stock. Vattenhon är av sten. Stugans tak är lagt med lister och papp. Det stolpbyggda skärmtaket visar hur spillvirke som bakar från sågverken kom till användning. FOTO NORDISKA MUSEET.

Vatten! Detta livgivande element, utan vars förekomst allt levande skulle försmäkta, finnes rikligt inom Blekinge, både såsom källor och rinnande vatten. Trots den rikliga förekomsten, gives det många ställen där människorna ändå ha en lång väg till närmaste vatten. Återigen förekommer på spridda ställen att vatten finnes på nära håll men dess beskaffenhet ifråga om lukt och smak gör det oanvändbart till människans njutning.

NATURLIGA KÄLLOR

När människorna blev bofasta är det troligt att de förlade sin bostad eller koja i närmaste lämplig plats, där en naturlig källa framvällde, alldenstund detta i regel iaktogs ända fram i mitt minne. Den som ämnade slå sig ner som torpare gjorde sig i förväg underrättad om var antingen någon naturlig källa allaredan fanns, eller var utsikt till att med så litet besvär som möjligt kunna erhålla en grävd källa, innan han bestämde platsen där han ämnade uppföra bostaden. Tyvärr var det ofta förenat med viss olägenhet, emedan källsprängen för det mesta framträder just där en massa stenar lagt sig. Någon gång förekom att tvenne torp låg så nära varandra att de hade gemensamt "vattenbol", men de gamle undvek gärna detta. Alla var behäftade med vidskepelse, och ifall sämjan tog slut och det

kom en fnurra på tråden var det ju så lätt att skämma vattnet för grannen! Hur detta skulle gå till tror jag inte att förövaren själv visste, men mycket väsen om skämda källor förekom med bråk och slagsmål i släptåg, långt fram på 1870 talet.

ATT SIGNA KÄLLOR OCH BRUNNAR

I Per Nils Hoka bodde en torpare kallad Kol-orre (Karl Orre) som sades kunna både signa källor och smida ögonen ur människor, på ett mystiskt sätt utan anlitanande av yxhammaren. I Påkamåla fanns en mjölnare, Mölle-Erik, som både sades och utgav sig för att kunna signa källor, signa bort tandvärk och giktvärk och besöktes av många i orterna just för att få bot för vedermodorna. I Emneboda bor en person Stines jonas Johana (Johan Jonasson) nu en 74 års man, som vilken dag som helst vore färdig att gå ed på att han i sin ungdom blev botad för gikt av Erik. Både Kol-orre och Erik såg jag och talade med i min barndom. Båda två var fryntliga listiga gubbar, men hur de gick tillväga vid utövandet av sina konster fick jag ej reda på. Jag och far min som ej trodde på trolldom blev härför kallade "hedningar" och sådana skulle det varit synd att omtala något för.

Ungefär samtidigt med dessa nu omtalade, fanns en brunnsgravare kallad Mantel, kommen från Småland och

NORRA RÖHULT, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE. Intill ladugården och staketet som skiljer fägård från mangård finns brunnen. På ena sidan av brunnskaret står en vattenho av trä, på motsatta sidan ett laggat träkar. Intill ladugården har slipstenen sin plats. Brunnskaret är av den fyrkantiga typ med stolpar som enligt August Holmberg ersatte de tidigare åttkantiga timmerkaren. Om brunnsens placering skriver han: "En sak vållade en renhårig bonde mycket hufvudbry och det var omöjligheten

att hålla någorlunda rent kring brunnen om kreaturen skulle vattnas vid densamma ... Låg brunnen i utkanten av gårdsplanen kunde man ... hålla vattnet i en lång träränna som ledde ut detta till den utanför staketet stående vattenhon. Brunn och vattenho har hört, och hör ännu ihop som fot och strumpa. Men var det så att brunnen låg ungefär mitt på gårdsplanen var det värre." FOTO NORDISKA MUSEET 1924.

boende lite var som helst. Han kände till konsten att signa de brunnar han grävde, så kraftigt att ingen ”menska på Christi jord” skulle kunna skämma dem. Ett stop brännvin var priset. Han var en mycket liten mager person med en lömsk blick och ett frånstötande sätt. Far ansåg honom knappast normal, men kanske var det därför hans besvärjelser var så kraftiga. Han dog i slutet av 1860-talet.

GEMENSAM KÄLLA FÖR BYN

Backstugusittare, som fick slå sig ner i byarnas utkanter och närmaste omgivning, hade ofta gemensam källa. Det har förekommit att lantmätare, när laga skiftet pågick i början på 1800-talet, bestämde någon källa invid byn såsom gemensam för hela byn. I Jordgöl finns en god källa, vid en större klippa strax nedom bondgårdarna, som bestämdes av lantmätaren såsom gemensam för dem allihop.

Det var regel att alla som hämtade vatten ur samma källa, hjälptes åt att göra den ren, ”ösa den”, en gång om året. Alla källor i utägorna hjälptes bönderna åt att hålla rena, de låg ju också på samfälld mark.

VATTENRÄTT PÅ ANNANS MARK

I äldre tid gällde som en oskriven lag, att ingen förmenades att hämta vatten i källa eller brunn, varhelst denna än var belägen. Det ansågs såsom ett avskryvt nidingåd om någon förorenade eller välte ner sten i ett ”vattenbol”. Den usling som gjorde sådant fick först en grundlig uppsträckning av åldersmannen i byn, och då det blev känt fanns allt för många av byinvånarna som mer än gärna prövade sina krafter på att ge nidingen ett gott kok stryk. Frampå 1840–1850-talet, efter laga skiftets tillkomst, började det

bli lite noggrannare med vattenrätten. Om inte precis för vattnet, så för vägen till källan. Om vägen t.ex. gick genom en åker ville bonden ha ett dagsverke för rätten att gå där, men ännu för tiotalet år sedan nekades ingen vatten. Först i senare tid har krångel och rättegång om vattnet förekommit.

SKOGSKÄLLOR

Överallt i skogar och beteshagar påträffar man källor, mer eller mindre väl underhållna, som påstås vara grävda för att de betande djuren skall få vatten. Numera, då alla hagar och enskilda ägor är inhägnade, är sådant nödvändigt, men förr då endast inägorna hade stängsel och all utmark var fri så att man kunde gå flera mil genom skogarna utan att behöva kliva över en gärdsgård, hittade kreaturen vatten i sjöar och vattendrag. De nu omtalade källorna grävdes för att de som arbetade med svedjeplanen skulle kunna erhålla något bättre vatten än det som fanns i kärr och dyhål. De gamle var mycket måna om att rensa och vidmakthålla alla skogskällor. När bebyggelsen sträckte sig ut i obygdan var det många torpare som kunde få nytta av dessa i äldre tider upptagna vattenkällorna.

ATT HÅLLA KÄLLAN REN

Källorna östes och skrubbades med en björkkvast flera gånger under sommarens lopp. Fanns något träd växande intill, fick detta gärna stå kvar och kasta skugga över vattnet, men saknades ett sådant var det högst få som föll på den idén att det gick an att plantera ett. Var marken runt källan så pass fast att man endast med tillhjälp av en flat sten, lagd vid en sida, kunde stiga ner på den medan man

tog vatten, så brydde man sig ej om att mura den. Bestod marken av moss- eller dyjord, som flöt ut i och orenade vattnet, så måste källan muras. Således var det markens beskaffenhet som var den avgörande faktorn härvidlag. Om det var möjligt tog man helst breda flata stenar som sattes på kant runt om källan. Alldenstund man då ej lärt att arbeta till stenen utan tog den sådan den bildats av naturen blev det sällan någon regelbunden form. Helst formade de sig till månghörningar. Kom ådran från djupet så att vattnet var kallt, höll det sig rent och klart utan mycket besvär, men kom ådran från ringa djup bildade det sig gärna ävja som flöt i ett tjockt lager ovanpå. Skrubbor, skalbaggar och allt slags kryp samt grodor höll även gärna till i sådana källor, så att man fick leta rätt på någon annan källa med bättre vatten.

VATTENHÅL

Där det var lång väg till källan grävde man ett hål i någon fördjupning vari vatten samlades under vinterhalvåret. Här vattnades kreaturen och här tvättades smutskläder, i synnerhet småbarnens blöjor, men sällan togs sådant vatten till dricksvatten, men till matlagningen åt arbetsfolket fick det gärna vara med. Det var egendomligt att torparen, och även den fattige backstugusittaren, i regel hade långt större anspråk på rent vatten än de förmögnare bönderna.

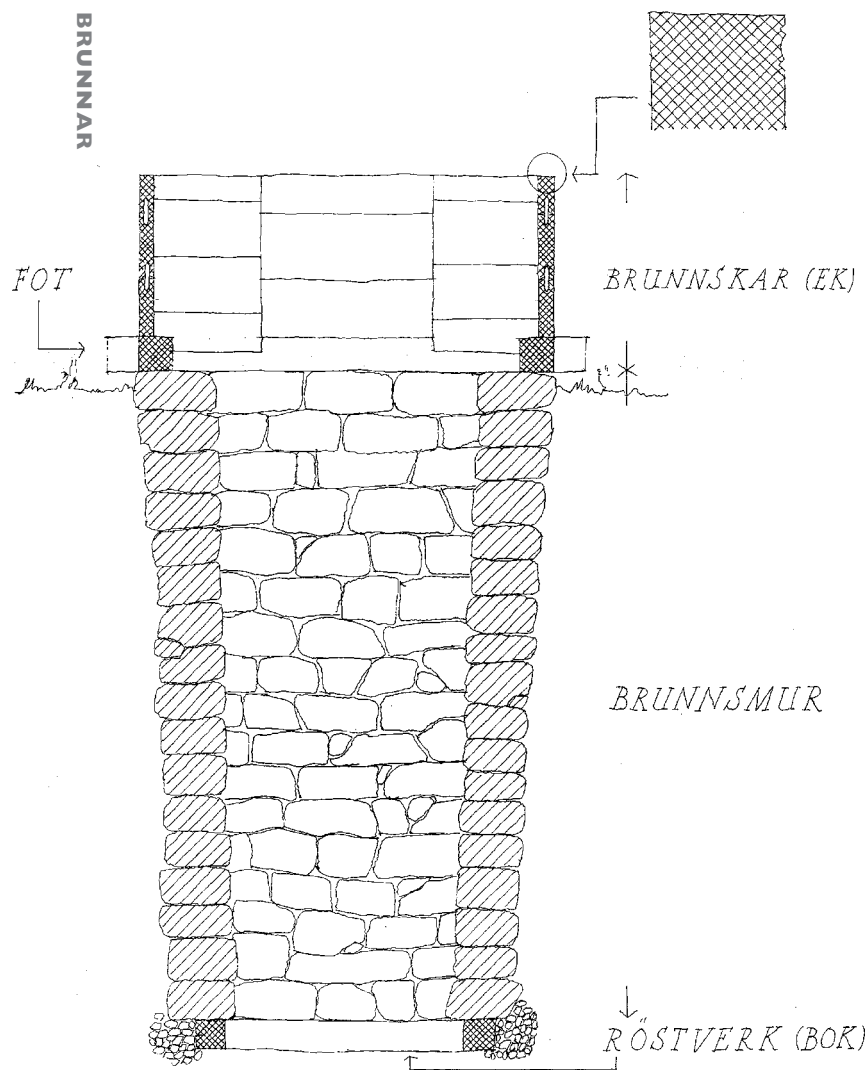
VATTEN TILL HEMBRÄNNERI

Många gånger fick hembrännerierna sitt vatten ur ett kärr eller annan dyhåla. De var ju endast i gång under vintern, då det fanns vatten överallt. Mycket vatten erfordrade dessa, varför det var ett oupphörligt plaskande om man än tog

upp vatten med en spann. Ännu värre blev det om vattnet pumpades upp med de gamla otympliga träpumparna. I dyhålorna hade vattnet lätt för att bli förorenat, varför man jagade ner bräder på ända i botten av vattensamlingen samt grävde ner till ett betydligt djup i den lösa jorden inom inhägnaden. Detta arbete fick naturligtvis göras under sommaren. I denna avstängning höll vattnet sig något klarare. Vid hembrännerier där vattenförbrukningen ej var så stor, nöjde man sig med att sänka ner en gammal potatiskista. Här fanns ju både botten och sidor så att anordningen var rätt bra fastän vattnet var brunt och hade en vämjelig lukt. Vi hade också ett uttryck som anspelade härpå, man sade: ”Skall man supa av kärrabrännvin behövs det tre man. Två skall stå på var sin sida och hålla den tredje stilla mens han super.”

ATT GRÄVA OCH UTVISA BRUNNAR

Fanns inte vatten vid en gård måste brunn grävas. Det fanns specialister på detta arbete så långt tillbaka jag minns. Dessutom skulle brunnen utvisas. Ibland besatt själva brunnsgrävaren denna hemliga visdom, men för det mesta var det någon darrande, försupen gubbe som hade detta göra såsom födkrok. En av de nedersta grenarna på en björk, som ej hunnit bli så gammal att den fått skrovlig bark, samt bildade en klyka, skars loss och formades så att alla tre ändarna blev cirka 7–8 tum långa. Undergöraren tog nu båda toppgrenarna, en i varje hand, samt höll stamgrenens ända nästan rakt upp, något lutande framåt. Med allvarsam min och gravitetiska steg vandrade han nu fram mot den plats där han i förväg beräknat att ådra kunde finnas. ”Känner du nåt ännu” kunde någon fråga. Inte en blick, inte ett svar

Snitt genom stensatt brunn, ritad
efter August Holmbergs beskrivning.

RITNING PETER SJÖMAR.

följde. Upprepades frågan röt undergöraren till: "Förvill mig inte, detta är en viktig sak, ska ni veta." När han kommit i närheten av den tänkta platsen började han darra med händerna och utbrast triumferande: "Nu mesjäl har ja hett na" (funnit ådran). Efter mycket gående fram och tillbaka stannade han äntligen och förklarade att "Här ha ni en stri åra" (här har ni en stark ådra). Nu skulle undergöraren ha mat och brännvin så att han ofta blev liggande redlös. Humbugen hade god jordmån.

ATT HUGGA AV ÅDRAN

I Blekinges småkuperade terräng förekommer endast här och där långsluttande åsar, men där sådana förekommer och någon gräver en brunn eller källa högt uppe på backen kan någon gräva längre ner på sluttningen och ta vattnet från övre källan. Det heter då att man "hugger av ådran". Den av mig förut omtalade Mantel skulle varit styv till sådant skurkstreck.

BRUNNENS RÖSTVERK

När brunnen blivit grävd lades alltid röstverk i botten. Härtill tog man färsk, nyhuggen bok emedan detta träslag varken meddelar smak eller lukt åt vattnet, och när det beständigt får vara under vatten ruttnar det nästan aldrig. Själva ramen fästades ihop med enkla hak och gjordes fyrkantig. Bakom röstverket fyllades mellanrummet mellan träet och brunnsväggen med småsten. Detta för att tilldels få fast botten att mura på och tilldels för att ej någon lös jord skulle komma ner och täppa till ådran. Att de skulle tjänstgöra såsom filtreringsapparat, var något som då ej var känt, ens till namnet.

BRUNNSMUREN

I själva hörnen på röstverket lade man större stenar snett över, så att man så fort som möjligt fick brunnsmuren rund. Någon gång fick man väl se någon brunn som murats fyrkantig, men dessa var aldrig djupa och varför de fått fyrkantig form vet jag inte. En djup brunn måste muras rund om den skulle hålla för det påträngande trycket av jordmassorna som isynnerhet vid källossningen om vårarna kunde bli rätt betydligt. Murningen fortsattes tills man kom några tum högre än markens yta och brunnsöppningen gjordes alltid något vidare uppe än nere i botten.

BRUNNSKAR

Nu skulle karet timras och härpå nedlade de gamle rätt mycket arbete, samt en omsorg som inte alltid i lika mån kom husen till del. En och annan av de gamle gubbarna som byggde karen kunde på min fråga varför de nedlade så mycket omsorg om karet svara: ”Du kan väl veta att bonden vill stå väl hos vattenanden.” Men detta var säkert inte orsaken, ty jag hörde talas om ”koille-vaiter” men aldrig ”brunns-vaiter” (Vaiter, ett slags andeväsen som fanns lite överallt men som beskrevs såsom vänliga, till och med hjälpsamma och sades ha sitt tillhåll i bergskrevor, under människors bostäder o.s.v.).

Till fot till karet tog man i regel ek av 6 x 6 tum. Var brunnsöppningen inte allt för vid kunde själva foten huggas ihop åttkantig, den borde naturligtvis vila på stenarna med nästan hela undersidan, var däremot brunnen vid fick foten bli fyrkantig, och först de kommande träna gjordes åttkantiga. Det trehörniga rummet i hörnet som nu blev öp-

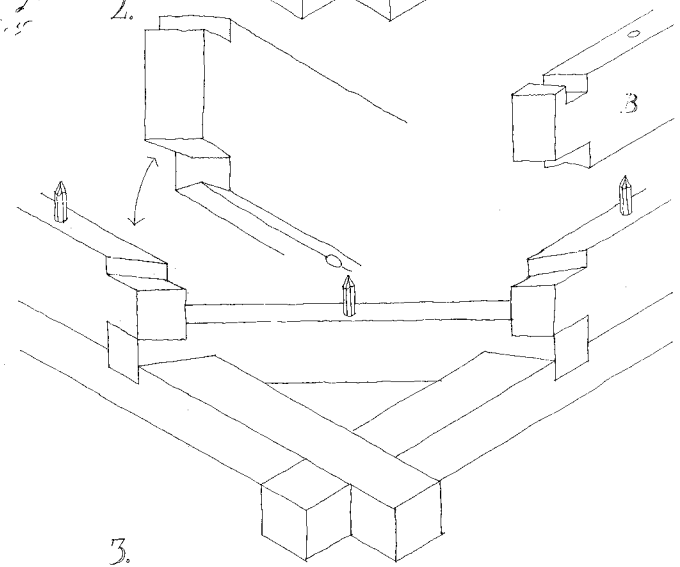
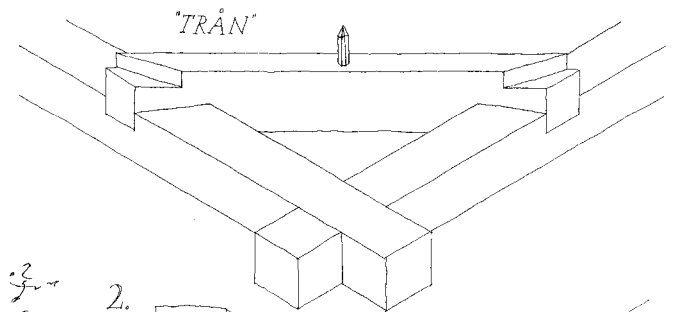
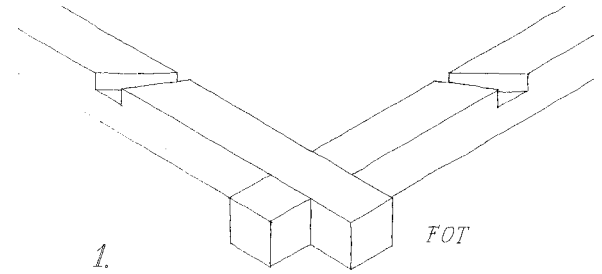
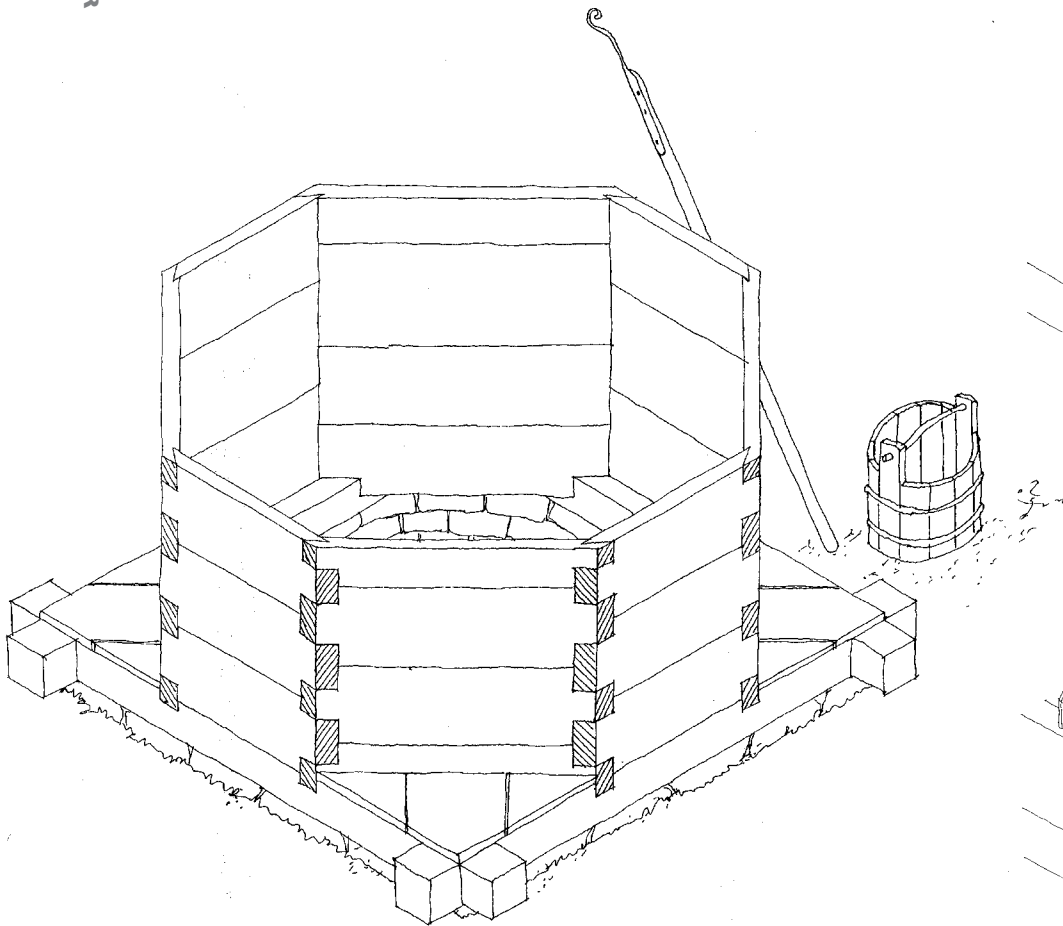
pet täcktes över med ekplank. Men något vidlyftigt däck, som vi i senare tid anbringat till skydd runtom brunnen för att hindra spillvatten eller orenlighet att rinna ner, förekom icke på den tiden.

Brunnskaren byggdes till en början endast låga, knappast 3 fot höga, ännu så länge saknade de överbyggnad. Var det kort avstånd till vattnet tog man upp detta med en kort stake, som i ändan var försedd med en korkskruvliknande järnkrok på vilken man häktade fast grepen av spannen. Träspannar var vanliga, först långt senare kom spannar av plåt i handeln, men större och mindre spannar av både koppar och mässing fanns. Mången gång hade man en spann, enbart avsedd att hämta upp vatten med och som beständigt stod kvar vid brunnen, i spanngrepen var fäst ett några alnar långt rep.

Brunnskaren, vars väggar helst togs av ekplank, 3–3½ tum tjocka, kunde vara både bilade och sågade. Men i vilket fall som helst hyvlades de både på yttre och inre sidan (den sista upplagan sådana som togs av sågad 3 tums furuplank fick vara sådana de sågats, det var som mycket annat en följd av det överhandtagande slarvet i arbetet, som blev en följd av den utvidgade näringsfriheten), samt mejades och dubbades ihop som en timmervägg, och i alla hörn sattes de ihop med sneda stjärthyggen. Översta ytterkanten kälades vanligen med en rundkälshyvel. Överallt gjordes de tätt och omsorgsfullt som en inomhus möbel. Jag har aldrig fått besked om varför man nedlade så mycket arbete på dem, kan endast konstatera faktum! Nu torde ingen enda sådan finnas kvar, har ej sett någon på många år.

Runt om karet kastades en mängd, ur någon åker sam-

Timrat åttkantigt brunnskar, ritat efter August Holmbergs beskrivning. Skisserna 1 till 3 följer arbetsmomenten vid timringen. RITNINGAR PETER SJÖMAR.

NORRA RÖHULT, JÄMSHÖGS SOCKEN, BLEKINGE. *Brunnen med brunnsvikten är placerad mitt på gårdsplanen. Brunnskaret är i sådant skick att August Holmberg antagligen skulle blivit upprörd om han sett det.* FOTO NORDISKA MUSEET 1924.

manplockad klappersten, och om en grusbacke fanns i närheten kördes fram ett eller två lass grus som ströddes över det hela, men detta hörde till sällsyntheterna.

På något ställe förekom att någon omtänksam bonde tillvaratagit och hemtransporterat stora flata stenhällar som med den då brukliga rundkilen kunde formas i block av någotsånär bestämd storlek, samt av dessa satt upp ett massivt brunnskar. Genom att borra hål i hållarnas övre hörn och däri nersätta grova järnkrampor, som svetsades fast med smält svavel, blev karet stadigt. I Ebbarp finns ett sådant kvar ännu.

BRUNNSVIKT

Den apparat varmed man hämtade upp vatten bestod till det mesta förr, och delvis än i dag, av brunnsvikten. Allt efter brunnsens djup, och därav följande brunnsstångens längd, fick man beräkna var brunnsklykan skulle grävas ner. På samma gång fick man även härav beräkna klykans höjd över marken. Klykan togs av en ek som var vuxen med klyka i toppen, samt ej var grövre än den lät hantera sig. Till brunnsvågen eller balansen togs både ek, fur och gran. Granen var lättast och höll sig i längden rakast. Var tyngden i storändan ej tillräcklig fanns alltid något att hänga dit; ett gammalt vagnshjul, en söndrig trefot av järn eller en sprucken järngryta som fyllades med sten. Påhänget på balansen utgjorde en provkarta på både likt och olik. Förrän klykan restes upp hade man huggit till balansen så att den passade samt borrarat hål igenom alltsammans. Någon gång nöjde man sig med en eknagel, men i regel ville man ha en järnsprint att hänga balansen i, trä var ovaraktigt men det

förekom flera gånger. När nageln brast fick man krångla med att få dit en ny, slarv har alla tider förekommit.

Stången gjordes av en rak, vacker gran som var om möjligt lagom grov, man tog ogärna bort något av ytan ty granens fibrer är starkast och segast i ytan. I övre ändan omslötts den av en halvalnslång smidd järnhylsa som i översta ändan var flat med ett hål, varigenom en grov järnring gick, denna åter fästades i yttersta ändan av balansen med en grov järnmåra, så att stången kunde röra sig fritt utan att ändå komma loss. Nedre ändan hade även en järnhylsa med en stor flat krok på ändan. Igenom såväl kroken som den flata delen av hylsan gick en tunga, som på ett sinnrikt sätt kunde vridas runt så att den ej föll ut, utan höll den i kroken insatta spanngrepen kvar, så att den ej tappades då man svängde runt med den nere i vattnet. I sidan av karet fästades antingen en träpinne eller helst en kasserad harvpinne, om vilken man lät kroken gripa fast när man tog bort vattenämbaret. I annat fall hade den stigit till väders så högt att man ej räckt den nästa gång vatten skulle hämtas.

BRUNNSÖVERBYGGNADER

I mån som de timrade karen föll sönder av ålderdomssvaghet och vanvård trängde en annan typ fram, betydligt enklare och på samma gång lättare att göra. Dessa senare kunde vilken klåpare som helst spika ihop. Nu gjordes alltid foten fyrkantig. I varje hörn tappades ner en liten fyrkantig stolpe så lång som karet skulle bli högt, utanpå stolparna spikades horisontalt liggande bräder, ibland spåntade, men lika ofta ospåntade. En 6 tums bred bräda skars i giring i hörnen och spikades på övre ändarna av stolparna, ett par

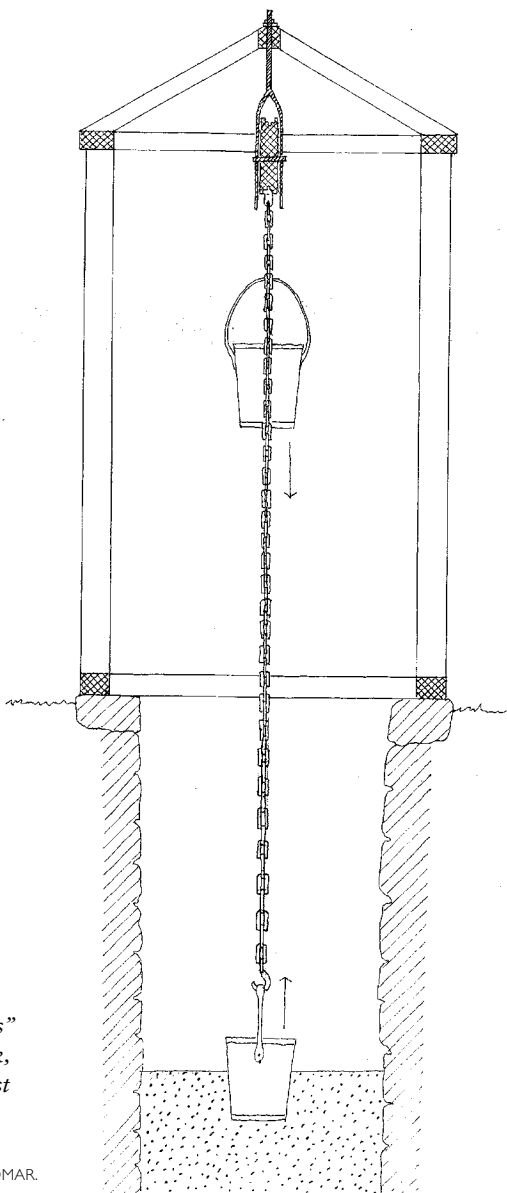
fyra tums bräder fästades såsom pilaster på alla fyra hörnen och karet var färdigt.

En och annan försåg karet med rulle, vev och kätting för att härmed uppfodra vatten. Då ställdes ett par högre stolpar vid två sidor mitt emot varandra, i vilka på lagom höjd borrades hål, där tappar av järn sattes in. Den ena tappen var böjd till en vev. Båda tapparna var slagna in i en rund ekrulle, av 5 tums diameter, som räckte från stolpe till stolpe. Tätt vid rullens ena ända var inslagen från sidan en mårna som fasthöll kättingen som i andra ändan var fastgjord vid vattenämbaret. Detta sätt att uppfodra vatten gick utmärkt och råkade man släppa veven då spannen nästan var uppe kunde man få ögonblicklig bot för den mest intensiva tandvärk.

När den nu beskrivna anordningen med rulle och vev kom i bruk, började man även anbringa tak över brunnen. Stolparna togs omkring 7 fot höga. På deras yttre sidor spikades en bräda, 12 tum bred, som från högsta punkten mitt på stolpen sluttade åt båda sidor. På dessa sluttningar lades bräder som till en början täcktes med spån, längre fram med papp, då asfaltpapp blev brukligt, på något ställe lades tegel. Utsmyckningarna runt taket var omväxlande släta vindskivor på något ställe, ett annat med kälad list, åter ett annat med ornament. Själva karet kläddes också på många sätt; med släta, fasade eller pärlade liggande bräder, släta med list över fogarna, släta spåntade och pärlade stående, med listverk i överkant, o.s.v.

VITTSKÖVLE, MÖRRUMS SOCKEN, BLEKINGE.
Brunnsöverbyggnad. FOTO BLEKINGE MUSEUM.

*"Speleckepeppers"
uppfodringsverk,
ritat efter August
Holmbergs
beskrivning.*

TECKNING PETER SJÖMAR.

SPELECKEPETTERS UPPFODRINGSVERK

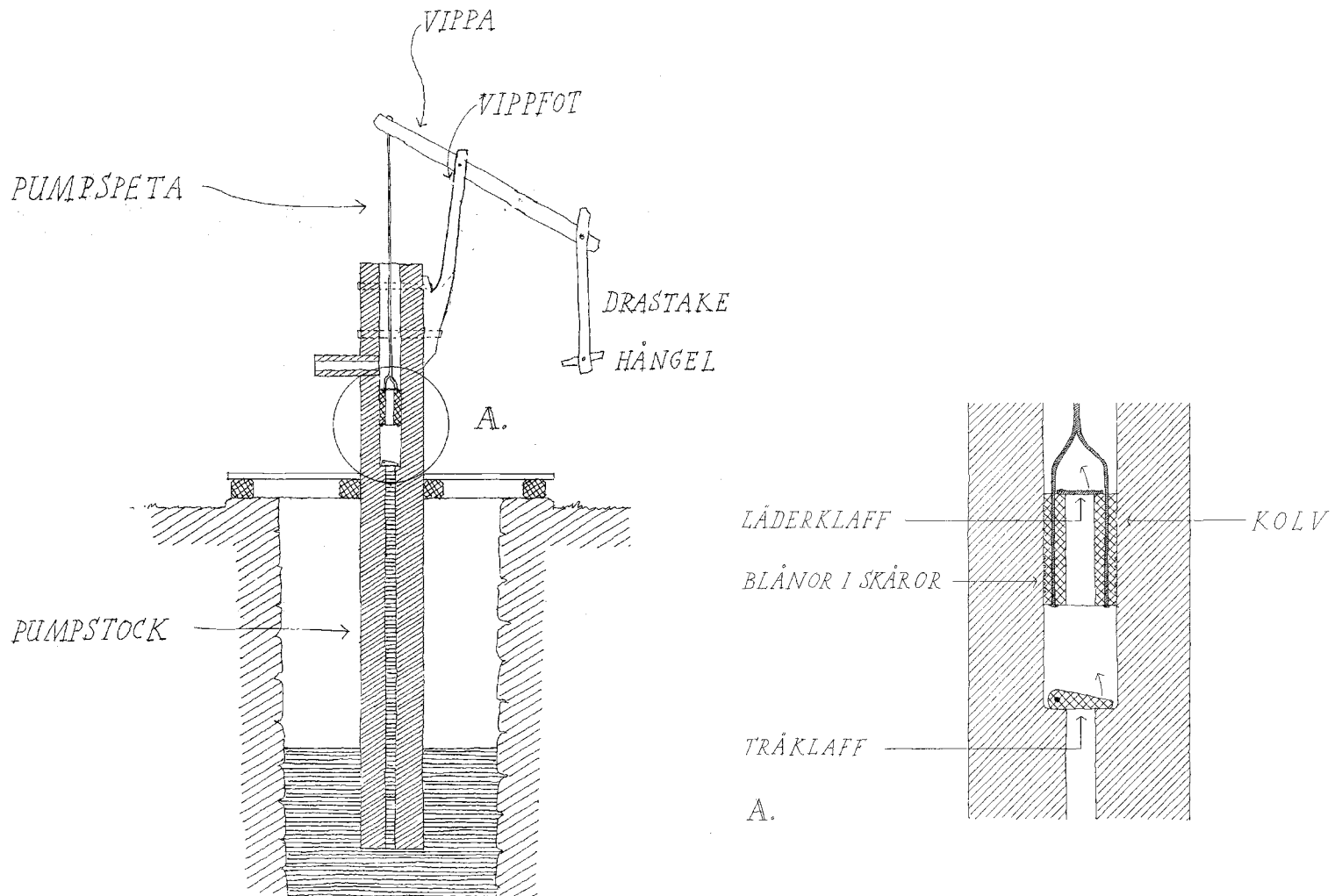
Av snickarmästare på landsbygden hade vi en som kallades Speleckepepper (Spel-Petter), boende i Farslycke Hellaryd sn. Förutom polerade möbler av alla slag kunde han bygga orglar och göra fioler. Han uppfann ett slags nymodiga kastverk till att rensa säd med som drogs med en vev och vars utväxling bestod av små trähjul med tråkuggar. Hastigheten var stor och man kunde rensa mångdubbelt så mycket säd med dessa på samma tid som förut då man endast risslade säden. Han var även musikalisk, kunde spela fiol och var den ende i våra orter som kunde blåsa klarinett, men var på samma gång en ohjälplig spektakelsmakare. Till slut lyckades han att på ett både originellt och putslustigt sätt narra sig till pengar att resa till Amerika för.

Speleckepepper byggde hos några bönder som hade djupa brunnar, följande uppfodringsverk. På den fyrkantiga foten lät han alla fyra hörnstolparna bli 8 fot långa, ovanpå dess ändar lade han en 3 x 6 tums planka på flatan såsom vabord. I alla fyra hörnen satte han korta spant, av 3 x 4 tum, som med omkring 30 graders lutning bildade en spetsig topp, således en tornliknande överbyggnad. Genom ett hål borrar i själva toppen gick en tumstjock sprint upp, som fästades med mutter ovanpå. Inunder var sprinten kluven och varje halva utsmidd till tunna skivor, 18 tum långa, försedda med ett större hål nära nedre ändan. En sprint stacks igenom såväl dessa hål som även en mellan järnskenorna ditsatt större rund skiva av masurbjörk med ett djupt spår runt kanten. I detta spår löpte en smäcker järnkätting med en fasthäftad spann i vardera ändan. När man halade neråt på kättingen kom den med vatten fyllda spannen upp och tömdes i vattensån, varpå man tog fatt i andra sidans kät-

G.A. ANDERSSONS GÅRD HALSBO, DRENGSEREDS SOCKEN, HALLAND.

Träpump framför bostadshuset. FOTO NORDISKA MUSEET.

Träpump (ovan) och arbetsmomenten vid tillverkning av pumpstocken (på nästa sida), efter August Holmbergs beskrivning.

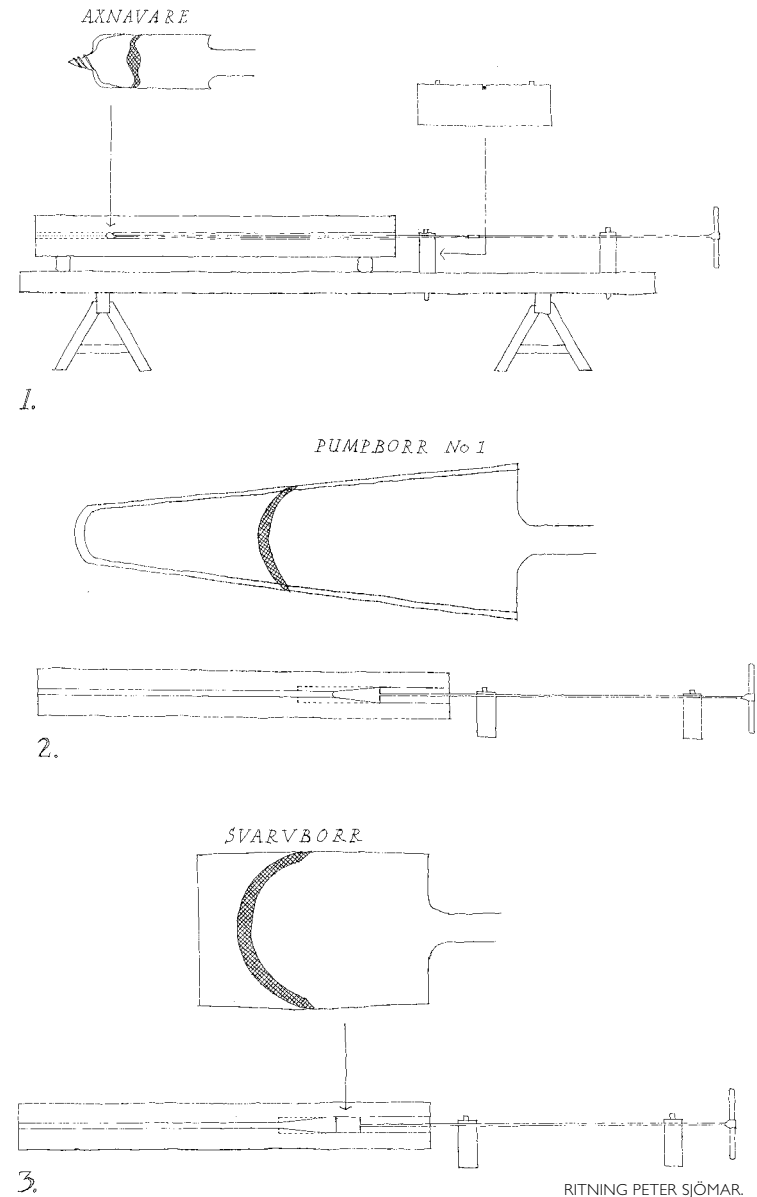
RITNING PETER SJÖMAR.

ting och halade neråt på nytt. Den tomma spannen gick ner och den fyllda kom upp med vatten. Uppfinningen ansågs bra, arbetet gick jämförelsevis lätt och någon risk för dödsbringande slag, såsom med en vev, var utesluten. Nackdelen bestod däri att trätrissan hade lätt för att spricka sönder. Då blev hela mekaniken oduglig (järntrissor fanns icke då).

PUMPAR

I Blekinges utbygd (strandbygd) kunde man i gamla tiden ofta få se gråa mossbelupna pumpar stickande upp ur brunnshålen. På landsbygden använde man sällan sådana i brunnar där man hämtade dricksvatten, vattnet blev gärna slemmigt när pumpstocken surnade. Men de förekom ofta till att pumpa upp vatten till brännerierna. Där gick åt ganska mycket vatten och pumpen kunde ju lyfta vattnet så högt att man med en av tre bräder hopspikad ränna kunde leda det fram till ett kärl vid tvätten och pannan, utan att springa fram och tillbaka utan uppehåll. Neråt Lister hade de pumpmakare, men längre uppåt Blekinge anlätade man för det mesta smålänningar härtill. Där fanns yrkesvana pumpmakare.

Till pumpstock tog man rotändan av en tall, så rak som möjligt och utan kvistar. Kvistar inuti röret gjorde att pumpkolven eller kannan genom sin friktion slet mindre i den hårdare kvisten än i det övriga träet, följaktligen blev kannan ojämn och drog inte vatten längre. Därför var man ytterst noga med att man fick en kvistfri pumpstock. På ett par bockar lades tvenne bjälkar, dubbelt så långa som pumpstocken, och på ett par tvärträ ovanpå bjälkarna vilade pumpstocken säkert fastgjord. På bjälkarnas fria ände

RITNING PETER SJÖMAR.

lades två trä, fastnaglade i bjälkarna. På mitten av dessa tvärträ högs ut ett litet hak, vars nedre horisontallinje passade in precis mitt i pumpstocken, som dessutom med snören inriktades så att linjen gick ut mitt i motsatta ändan. En 2 tums axnavare med 4 alnars lång lägg (den del av en navare som går från axet ut till skaftet kallas lägg) sattes nu med sin korta skruv mitt i stocken. Läggen låg i de båda små haken, riktningen var härigenom rak. Ett långt skaft sattes på yttre ändan av läggen och två man började borra genom att på samma håll vrida var sin ända av skaftet. Var läggen inte lång nog att räcka igenom skarvades den med en skarvlägg.

När första hålet omsider borrats satte man dit ett nytt borr kallat pumpborr No 1 eller förborr. Detta var i yttre ändan 1½ tum mellan skären, men vanligen 4 tum mellan skären i övre ändan. Borren var skålformig och 12 tum lång, samt försedd med en lång lägg liksom den förut omtalade. Båda skären var skarpslipade, inifrån utåt, så att man kunde vrida den både åt höger och vänster. Med denna borr ”rymde” man upp hålet så långt ner som till där klaffen skulle sitta.

Nu satte man dit svarvborren. Denna var obetydligt större än den föregående, 6 tum lång och lika stor överallt, men spetsade något mot båda ändar (sådär 1/8 tum) för att man skulle kunna få den att börja arbeta – borren var skålformig eller halvcirkelformig. Med denna avsvarvades hålet mycket noga inuti. Till slut svarvades på en svarvstol en sko (kolv) 6 tum lång, av långträ, så att den passade ytterst noga till hålet i pumpstocken. Några mycket fina skåror togs med svarvjärnet runt om skon, dessa skulle bidra till att hålla

kvar de långa ”blånor” av lin, som då kolven blivit sliten fick surras om i ett allt tjockare lager för att få den lufttät. I skons mitt borrades ett 1½ tum stort hål ovanpå vilket lades en tjock, väl genomhamrad läderbit som endast fästades i ena kanten. I kolvens yttersidor borrades två ¼ tums hål, i vilka den gaffelformiga ”pumpspetans” båda ändar gick ner, varefter dessa, som var av järn, nitades fast på undersidan. Pumpspetan (pumpstickan), som ovanför gaffeln var tumstjock, gick upp en aln högre än överändan på pumpen, där den var förbunden med pumpvippan. Denna var förenad både med pumpspetan och den nerhängande hängstaken (drastaken), i yttre ändan. Hängstaken hade i nedre ändan en tvärsittande hängel (handtag), ungefär alnslång, i vilken den pumpande höll under pumpningen.

Vippan hade ett hål, ungefär 1/3 från pumpspetan, varigenom gick en järnsprint som höll den fast i den snett utstående vippfoten, vilken fasthölls vid själva pumpen av tvenne järnband. Inuti röret, ett stycke nedom skons ända, då den var som längst nedsänkt och vilande på den avsats, som bildades då den stora borren slutade arbeta, var en klaff som på ett enkelt sätt fästades endast vid ena sidan så att den lätt balanserade upp och ner. Denna klaff, tumstjock i balansändan men bara ½ tum i den andra, gjordes av rät, fin kärnek. För att kunna fästa den tog man hål på ena sidan av pumpstocken. Detta sprunnades igen med gott kärnfur och tätades med blånor.

De brunnar vari pump sattes ner måste ha en klumpig och tung överbyggnad, så att de kunde hålla pumpen stadigt. Det slamrande ljud som uppkom av hängel, pumpstake och vippan när pumpen var i rörelse, hördes ½ fjärdingsväg.

- Erixon, Sigurd, *Atlas över svensk folkkultur. Materiell och social kultur*. Del 1. Uppsala 1957.
- Erixon, Sigurd, *Svensk byggnadskultur*, Stockholm 1947 (faksimilupplaga 1982)
- Henriksson, Gunnar, *Skiftesverk i Sverige, ett tusenårigt byggnadssätt*. Statens råd för byggnadsforskning, T16:1996, Stockholm 1996.
- Henriksson, Gunnar, *Swedish Bole houses. From medieval times to the present*. The Swedish Council for Building Research. T13:1997, Stockholm 1997.
- Madsén, Lars, *Blekingeansikten, snapshots i ord och bild från Radiotjänsts reportageresa genom Blekinge sommaren 1939*. (Om August Holmberg s 22–24) Blekingeboken 1940.
- Magnusson, Nils, *August Holmberg. En folklig berättare i ord och bild*. Blekingeboken 1993, s 103–115.
- Palmqvist, Lena, August Holmberg som kunskapskälla. *Självbiografen nr 1*, 2000. Stockholm 2000, s 8–10.
- Wall, Maria, Meddelaren August Holmberg, *Självbiografen nr 1*, 2000. Stockholm 2000, s.10–13.

Kursiv text hänvisar till bild.

Agnahodda, agnhydda, agnbod 191, 194
 Apterling 68
 Axnavare 229, 230

Bastning 76, 77
 Basta 202–210
 Beka 123
 Bila 58, 59
 Bilning 126
 Bindstock 122
 Bjälkhuggare 75
 Bockhufvud, bockhuvud 130, 134, 140
 Bolstrer 95, 97
 Boltavagn 74
 Bonnskifte 127
 Bottenlus 115
 Brythall 202, 209
 Brytstuga 209, 210
 Bröt 74
 Bålahygge 99
 Bålyxa 76
 Böstel 79

Draglus 117
 Drastake 228, 230
 Droppspån 144, 148
 Dubb, dubbning, dymling 92, 94, 95, 97, 107, 108, 118,
 133, 140, 187

Fjämmersidan 72
 Fjäta 84
 Flo 74
 Flåhacka 146
 Foga 126
 Fogbank 126
 Fottimmer, fotträ, fotträd 93, 94, 122, 186
 Frisbräda 166
 Fyllehund 127
 Fylleskift 127
 Förskärare 84

Gabbs 74
 Gaffel, gafflad 101, 122, 124
 Galt 176, 181, 203, 206
 Gavelröst se Röst, röste
 Gluggbräda 187
 Glyggyxa 80
 Gropahacka 146
 Grua, gruva 176, 181

Hackebod 120
 Hakknut 99
 Hakskarv 95
 Hals 127
 Hammel 71, 72
 Hanbjälke 130, 134, 136
 Hjälpkarl, 51
 Hjälpskärare 84
 Hofsnäver, hovsnäver 144, 146
 Homöja 167

- Hovsspån 149
 Hugga för hänge 111, 112
 Huvud 127
 Hållhake 80
 Håndspikakar 51
 Hängel 228, 230
 Hänge 112
 Höganloft 120
 Hörnstolpe 124
- Kalklist 162, 169
 Kindstolpe 93, 101, 102, 103
 Kinnstake 93, 103
 Klapphugg 78
 Klink 162
 Klivstock 122
 Klossning 78
 Klyvare 122
 Kläpp, kläppa 93, 101, 104, 105
 Knagg 170
 Knekt 140
 Knuthygge 93, 97, 110, 122, 199
 Knäppebrännvin 95
 Knäppning 140
 Kobbalänk 72
 Kolarhytta, kolarkoja 212, 213
 Korsknut 200
 Kreta 162
 Krok 71, 72
 Krokhygge 145
 Kronstång 64, 93, 131, 132
- Kryssknut 99, 200
 Kölna 176, 203
- Laföre 126
 Lanning 127
 Lasten 74
 Lave 203, 206
 Lavåsar 207
 Laxstjärt 99
 Lejder 130, 140
 Lillefyr 180, 181
 Linslå 76
 Loaln, lodaln 109
 Logbolck, logbalk 190, 193
 Loghuvud 192, 194
 Logklyvare 193, 194
 Lokil, logkil 191, 192
 Lotille, logtilja 190–192
 Lusning 114–117
 Lycketrä 93, 101, 103, 117, 118
 Lyckt 118
 Lykthinna 188
 Lynn 74, 76, 80
 Långband 122
 Långböj 112
 Långfot 93–95, 122
 Lädertistel 72
 Läkteskog 83
 Länkaknabbe 72
 Länkyxa 72
 Länsman 110, 111

- Lös se Lus
 Löshästar 125
- Makulera 167
 Meja, mejhugga, mejning 20, 22, 23, 110–113
 Mejkant 93, 111, 126
 Monkafur 69
 Monkagran 69
 Mosahacka 146
 Mossa, mossning 100, 101, 114, 126
 Mossfetta 96, 99
 Mulås 143, 144, 148, 177
 Munkar 69, 148, 157
 Murband 174–176
 Murlädrar 140
 Målstake 71, 72
 Mårna 72
- Nacke 127, 130
 Nagel 139 se även Dubb och Tränagel
 Navare 80, 101, 107
 Nekakråka 126
 Nockås 131
 Not 195
 Nämmersida 71
- Okane 71, 72
 Ox 107
 Oxhyvel, oxhyvla 143
 Oxnavare 107
 Oxoket 72
- Pinne 144 se även Dubb och Tränagel
 Pläjel 170, 191, 194
 Puk, 176
 Pumpborr 229
 Pumpspeta 228, 230
 Pumpstock 228–230
 Reskalas 64
 Reva (för topplöss) 115
 Revhuggning 105, 106
 Revmärke 105
 Revskrä 106
 Risslepinne, reslepinne 193, 194
 Roist se Röst, röste
 Ryggning 140, 143, 146, 214
 Ryggningstorv 146
 Ryggträ 168
 Ryggås 132 134–136
 Ryggåsstuga 131, 132, 134–136
 Ryggåsknut 136
 Rörspis 182
 Röst, röste 132, 137, 139
- Savaln 83
 Savhund 84
 Savstö 83
 Sax 199
 Sidoutskott 155
 Sidoås 131, 167
 Sjunksten 103
 Skednavare 109
 Skifteslöp 125, 126

- Skogskrä 106
 Skorre 178
 Skräda, skrädning 59, 65
 Skulk, skulkning 78
 Skyrhugg 78
 Skäggbräda 167
 Skäggefot 140
 Skäva 206
 Slaföttes 195
 Slatträet 114
 Slynnabjälke 191, 193
 Slätknut 99
 Slättnacke 94
 Snickare 51
 Spant 25, 122, 130, 132, 136, 137, 142, 144
 Sparrbit 140
 Sparre 122, 130, 132, 142, 144
 Sparrhuggare 75
 Spinga 148
 Spingkniv 148
 Spräckning 126
 Spåntak 154–157, 159
 Spåra, spårhugga 79, 80
 Stegläkt 81
 Stickbjälke 124
 Sticktak 157
 Stigstolpe 194
 Stjärtknut 99, 117
 Stockning 74
 Stråke 127
 Strö 92
 Styrstake 72
 Styvare 130, 134
 Styvben 130, 140
 Svall 143, 167, ”på svallen” 155
 Svarvborr 229, 230
 Syla 123
 Sylyxa 80, 123
 Sypagluggar 187
 Såghals 83
 Sågtånge 83
 Sätthårdning 61
 Sättugn 173, 175, 178–182
 Sötövsbjörk 145
 Takhatt 159, 163
 Takkrok 141, 143–145
 Takraft 139
 Takskägg 144, 148
 Takspån 154
 Takstolslejder 130
 Tapp 116
 Timmerkarl 51
 Timmerrygg 93, 111
 Timmersvans 66
 Tjur 97, 190
 Topplus 115, 116
 Toppskift 127
 Trampås 163
 Treingstakstol 57
 Tränagel 16, 144
 Tsjöita 78

Tvehändigxa 59
 Tvärband 122, 140
 Tvärbjälke 122
 Tvärfot 93–95, 122
 Täckesyxa 162
 Täckstege 162
 Tätthygge 96, 97, 99

Uggleögon 188
 Underträ 93, 101
 Utrännare 80, 154
 Utskott 79
 Utsprångskalk, utsprångsbom 140

Vabord 57, 93, 104, 124, 130, 132, 133, 144
 Valp 140
 Vattenfall 93, 107, 114
 Vedtak 153
 Vindugn 181
 Vinge 61, 93, 101, 104, 105, 118
 Vingkläpp 104, 105, 133
 Vinkelroist 137, 140
 Vinkeltakstol 57,
 Vinnborr 154
 Vippra, vippfot 228, 230
 Vågbord 89, 144

Yta 155

Zinkknut 99

Ås 137

Örn 176

Överhygge 101

Kunskapen om den folkliga träbyggnadskonsten som traderades från en generation till nästa återfinns inte i byggnadsläror och handböcker. Den har följt timmermannen och hantverkaren. Men i Nordiska museets arkiv finns ett stort uppteckningsmaterial från 1920-talet och framåt där människor runt om i landet delger oss sina kunskaper, erfarenheter och värderingar.

Timmermannen och byggmästaren August Holmberg från Blekinge började svara på Nordiska museets fråge-

listor i början av 1930-talet. Han har bidragit med drygt 140 utförliga berättelser som har visat sig vara mycket användbara. En nutida läsare förstår hantverkets olika arbetsmoment och återfår kunskaper som gått förlorade.

I samarbete med DaCapo hantverksskola i Mariestad/Göteborgs universitet, byggnadsantikvarier och länsantikvarier i södra och västra Sverige har Nordiska museet sammanställt textmaterialet med kommentarer och illustrationer. Det presenteras nu i *August Holmbergs byggnadslära*.

NORDISKA MUSEETS FÖRLAG
ISBN 91 7108 505 X